

MARJORIE BOWEN

DE NEDERLANDEN

GEZIEN DOOR DE OOGEN EENER ENGELSCHER

D.A. DAAMEN'S UITGEVERS - M.J. 'S-GRAVENHAGE

DE NEDERLANDEN

DE NEDERLANDEN

(GEZIEN DOOR DE OOGEN EENER ENGELSCHER)

CAUSERIEËN OVER
DE ELF PROVINCIEËN

DOOR

MARJORIE BOWEN

„Saevis tranquillis in undis.”

ZINSPREUK VAN WILLEM I, PRINS VAN ORANJE.

TWEEDE DEEL

D. A. DAAMEN'S-UITGEVERS-MIJ. — 's-GRAVENHAGE

DE PROVINCIE UTRECHT.

Amphitheatres, triumbogen, obelisken, zuilen, badplaatsen, grotten, catacomben, enz. zijn hier onbekend, zooals in alle andere steden van de nieuwere wereld.

UIT EEN ENGELSCH BESCHRIJVING VAN HOLLAND, 1743.

HOOFDSTUK I.

UTRECHT is het eenige Bisdom, dat opgenomen werd in de Vereenigde Provinciën en had de eer den naam te geven aan de oorkonde, die ze vereenigde tot één Gemeenebest (Unie van Utrecht, 1579).

Deze provincie, half omvat door Gelderland en half door Noord-Holland, is de kleinste van de elf, hoewel bijna zoo groot als Groningen of Friesland en bevat slechts één stad van groot belang. Het is echter een rijke, liefelijke streek, verfraaid door vele kasteelen, vorstelijke buitenplaatsen en paleizen en ziet er even weelderig en patricisch uit, als zijn prachtige buur Gelderland.

Utrecht, de hoofdstad aan den Rijn, doet in aanzien niet onder voor andere belangrijke steden in het land. Een andere stad in deze provincie, Amersfoort, is oud, bekoorlijk en hoogst interessant.

Rhenen, Montfoort en Wijk-bij-Duurstede behooren tot de oudste steden, — nu tot onbeduidendheid vervallen — van het strijdbare kleine Bisdom, dat zich dapper wist te handhaven tegenover Holland, Gelderland en Friesland in de eindelooze oorlogen tijdens de Middeleeuwen; genoemde steden waren alle versterkt en met een machtig kasteel.

Hendrik van Beieren, Bisschop van Utrecht, door de inwoners verjaagd, deed de rechten van zijn woelig bisdom over aan Karel V; en onder diens zoon kwam Utrecht in opstand zoowel tegen het Katholicisme, als tegen het Imperialisme en verbond het zijn lot aan dat van zijn bureu. De kleine Staat was zoo machtig en zoo bevolkt, dat hij in geval van nood veertig duizend soldaten kon leveren.

Tot de vele beroemde mannen, die in deze Provincie geboren werden, behoort één der vermaardste zonen der Nederlandsche republiek, Johan van Oldenbarnevelt, afkomstig uit Amersfoort.

Utrecht is één der oudste van de oude steden in de Nederlanden, het oude Trajectum der Romeinen, aan den Rijn. In de Middeleeuwen waren de bisschoppen van Utrecht zeer machtige prelaten, die een onbeperkt gezag over de schoone stad uitoefenden, tot de onbeminde Hendrik van Beieren in 1528 zijn klein gebied afstond aan Karel V, die ten slotte op de één of andere manier heerscher werd over al de Nederlanden.

De Rijn splitst zich te Utrecht in Ouden Rijn en Vecht, waarvan laatstgenoemde naar Muiden gaat en de oude Rijn via Leiden naar zee bij Katwijk

Vechtwater voedt de Singel, de oude Muidensche gracht, die de stad nog omsluit en de Nieuwe Gracht en de Oude Gracht, die een heel eind lager liggend dan de huizen, de voornaamste schoonheid verleenen aan een stad, die, overigens geheel gemoderniseerd, te voorspoedig is geworden om veel sporen van het verleden te bewaren.

Het eens zoo machtige kasteel, de Vredenburg, voor Karel V gebouwd door Rombout Keldermans om den burgers ontzag in te boezemen, is reeds lang vernield; de prachtige Dom zoo geschonden, dat ze bijna niet te restaureren is, de eens zoo beroemde bolwerken zijn verdwenen en van de nog meer beroemde Lindenlaan is slechts een gedeelte overgebleven.

De Domtoren, die van het hoofdgebouw werd gescheiden, toen het schip der kerk in 1674 instortte, verheft zich grootsch boven oud én nieuw en overziet de velden van Holland, Brabant en Gelderland; in zijn gebroken trots nóg een gedenkteeken van al de vervallen grootheid van Keizer en Bisschop, Koning en Hertog, Prins en Ridder, Priester en Veldheer, die eens vertoon maakten binnen die oude grachten en vaarten, en langs die vruchtbare velden.

De grondslag voor de Kathedraal van Utrecht, de St. Maarten, is gelegd in bijna legendarisch vèrverwijderden tijd. De eerste kerk werd gebouwd door St. Willebrordus, den Engelschen vrome uit Crediton in Devonshire, die de Friezen bekeerde en de eerste bisschop van Utrecht werd, dat destijds op Friesch grondgebied lag. Een andere bisschop, Adelbold, herbouwde de eerste kerk in 1015, die zeer primitief moet geweest zijn. De tegenwoordige kerk is van veel lateren tijd en werd eerst voltooid in de vijftiende eeuw. In haar glorie was deze kerk één der heerlijkste van het land. Karel V hield hier in 1546 een kapittel van het Gulden Vlies, één der laatste gelegenheden, waarbij de Nederlanden getuige zouden zijn van Keizerlijk-Katholiek praalvertoon.

Verscheidene andere Nederlandsche steden hadden vroeger die eer genoten, 's-Gravenhage in 1456, 's-Hertogenbosch in 1478, Middelburg in 1505 en dit was het laatste Kapittel van de machtige Orde, dat gehouden werd op het gebied, dat weldra zou verloren gaan voor het Bourgondische Huis en de Oostenrijksche adelaars.

Bij die Kapittels werd de grootste weelde tentoongespreid, waar geestelijk en wereldlijk gezag zich vereenigden om de macht van Hemel en aarde te doen zien in haar meest indrukwekkenden en nadrukkelijken vorm. Gelijk al dergelijke organisaties, beantwoordde ook deze aan het dubbele doel van een Gilde of Vereeniging voor de Heerschers, én een vertooning, zoowel verblindend als dreigend voor de Beheerschten, een vermaak en

een bedreiging voor het volk, dat hier al de praal kon aanschouwen van die vreesaanjagende waardigheden en machten van deze en de andere wereld, die het zoo stevig hielden gemuilband en zoo zorgvuldig gekluisterd.

Het is opmerkelijk, dat gezond verstand en vrijheidsliefde in staat waren zoowel muilband als kluisters af te schudden, en al die vergulde tirannie omver te werpen, vertegenwoordigd door zulke schitterende vertooningen als de Kapittels van het Gulden Vlies.

Wat er van de kathedraal der St. Maartenskerk is overgebleven, ziet er zeer geschonden en wat zielig uit, en maakt een vreemden, treurigen indruk; doch er wordt flink aan gewerkt en als de restauratie is afgelopen ¹⁾, zal de kathedraal waarschijnlijk een ander aanzien hebben gekregen, hoewel ze nooit iets anders zijn kan dan een tamelijk zinledig fragment.

In de kerk zijn nog de graftomben van twee bisschoppen, die van George van Egmond en Guy van Henegouwen, die hier beide bedroevend weinig in de omgeving passen, en, hier veel beter thuis behorend, het monument voor Admiraal Van Gent, die stierf, toen de St. Maartenskerk een Protestantsche Kerk was en bisschoppen uit de gunst waren.

Deze tombe is van Rombout Verhulst en is misschien, uit hoofde van haar deftigheid en eenvoud, het best gelukte der grandiose officieele monumenten van dezen forschen kunstenaar. De liggende gestalte van den dooden held heeft zoowel gratie als waardigheid en de natuurlijke houding heeft een zekere losheid; het bijwerk is zwierig in ontwerp en uitvoering. Er zijn geen belemmerende allegorische figuren, die de aandacht van de hoofdfiguur afleiden — geen afbeeldingen van den Dood of de Faam, noch Cupido's of treurende landen, zooals die juist in dien tijd in de mode kwamen en in de achttiende eeuw honderden graftomben in Europa ontsierden.

Het monument is van zwart met wit marmer en in uitstekende conditie; het werd in 1676 opgericht voor rekening van het Admiraliteits-College van Amsterdam.

Het gelaat is klaarblijkelijk een portret. Een terra-cotta masker, wellicht een doodenmasker, voor dit gedenkteeken, is aanwezig in het Mauritshuis. Men hield het langen tijd, voor dat van Cornelis de Witt en waarlijk, de gelijkenis met den ruwaard van Putten is treffend.

Admiraal Willem Jozef, Baron van Gent, was de zoon van Claes van Gent tot Winssen, een Geldersch edelman, en werd geboren in 1626.

Tot 1665 voerde hij het bevel over een Waalsch regiment; hij was Gou-

¹⁾ De herstelling, waarvan hier sprake is, is intusschen voltooid en heeft veel aan het inwendige verbeterd. (Vert.)

verneur van Hellevoetsluis, totdat hij, zooals destijds vaak voorkwam, een aanstelling ter zee kreeg.

Van 1665 tot 1672 bekleedde hij den hoogen rang van Admiraal der Nederlandsche Vloot en nam deel aan den tocht naar Chatham in 1667.

Van Gent en De Ruyter ontvingen ieder een gouden beker van de Staten-Generaal als belooning voor hun diensten.

Hij sneuvelde in een strijd tegen de Engelschen in den Slag van Solebay, 7 Juli 1672, in den bloei zijns levens en op het toppunt van zijn glorie.

Hoeveel van die dappere, roemrijke levens gingen er verloren in die geldverslindende, zinnelooze en kostbare Engelsche oorlogen, waarin alles roemloos was, behalve de persoonlijke moed en volharding der strijdenden en de heldendaden, verricht door beide partijen: zooals Lord Dorset, „de meest welopgevoede man van zijn tijd”, die, weinige uren voordat admiraal Obdam zijn vlaggeschip in de lucht liet vliegen, bezig was of veinsde bezig te zijn met het componeeren van dat, waarvan de eerste vermaarde regel luidt: „Aan U allen, dames hier vergaard —”; de dood van den Graaf van Sandwick, het uitsterven van drie Engelsche pairschappen, Portland, Monmouth en Marlborough, lang vergeten, nu zij zijn opgevolgd door de meer beroemde nieuwe geslachten van denzelfden naam; de dood van Sir William Berkeley — „Hoewel niet meer in staat om weerstand te bieden, hield Sir William Berkeley den strijd hardnekkig vol, tot het laatst weigerend zich over te geven, toen hij eindelijk door een schot in den hals werd getroffen, waarop hij zich terugtrok in zijn hut, zich op een groote tafel uitstreckte en den laatsten adem uitblies; en in die houding werd het met bloed bevlekte lijk gevonden door den vijand, die later het schip veroverde” — het is alles zoo geweldig en kranig en nobel en alles om minder dan niets, behalve dan de onbekwaamheid van staatslieden en de ijverzucht van Koningen.

*„I cannot stay to say the names
Of all the ships that fought with James
Their number or their tonnage.
But this I say, the noble host,
Right gallantly did take its post
And covered all the hollow coast,
From Walberswyck to Dunwich.”¹⁾*

zooals het oude rijmpje het kort en bondig zegt.

John Dryden, die het goede en slechte gelijkelijk in schoone verzen

¹⁾ „Ik kan niet stilstaan bij de namen
Het aantal en de tonnenmaat
Der schepen, die met Jacobus kwamen

Maar dit zeg ik: de eedle vijand
Hield op z'n post kloekmoedig stand
En dekte heel de holle kusten
Van Walberswijck tot Dunwich' strand.

bejubelde, zooals de plicht was van een patriot en hofdichter, borduurde vlijtig op het thema van die zeeoorlogen (en zeerooverijen) in „Annus Mirabilis,” 1666, dat een paar prachtige beschrijvingen bevat van de schitterend-schoone zeekasteelen der zeventiende eeuw en ook zulke kostelijk-bombastische regels als:

*„The Dutch confess'd Heaven present, and retired,
And all was Britain the wide Ocean saw.”¹⁾*

welk staaltje van onware bluff worde geëxcuseerd, door zijn verdere verdiensten.

De vernietiging van de Oost-Indische Vloot wordt door Dryden beschreven in ontzaglijk overdreven beelden, die echter een levendig schilderij ophangen van een vreeselijk, ongewoon en schilderachtig gebeuren.

*„Amidst whole heaps of spices lights a ball;
And now their odours armed against them fly;
Some precious by shattered porcelain fall
And some by aromatic splinters die.”²⁾*

De Nederlanders hadden geen Dryden om hun overwinningen te bezingen; Rombout Verhulst's Admiraals, met zegeteekenen getooid, moet men beschouwen als Nederlandsche oorlogszang.

De volgende regels uit „Annus Mirabilis” zouden kunnen dienen voor beider standpunt, evenals de schilderijen van de Van de Veldes, Nederlanders van geboorte en betaald door de Engelschen. Vreemd, dat van alle geweld en wapengekletter, hartstocht en woede het meest de herinnering is gebleven, aan de statige schoonheid der imposante oorlogsschepen en de uitdagende fierheid der zelfbewuste zeelieden jegens elkander.

*„Yet like an English general will I die,
And all the Ocean make my spacious grave:
Women and cowards on the land may lie;
The sea's a tomb that's proper for the brave.”³⁾*

Dit couplet wordt geacht de juiste woorden te bevatten, door den hertog van Albemarle tot de Vergadering gesproken den avond voor den slag, waarin hij het leven liet; en het is zeker, dat het de gevoelens vertolkt van allen, die gewikkeld waren in die verbitterde, dwaze gevechten.

¹⁾ „De Hollanders erkennen d' aanwezigheid des Heeren;
Zij trokken af, en Britsch was wat de wijde zee nog zag.”

²⁾ Te midden van de stapels specerijen
Valt plots een kogel neer. En nu bevrijen
Hun geuren zich oproerig uit de scherven
Van 't kostbaar porselein, dat velen doodt,
Wijlandren aan doorgeurdesplinterssterven.”

³⁾ „Toch wil ik sterven als een Engelsch kommandant
En zij mijn weidsche graf der zeeën ruime veld;
Voor lafaards en voor vrouwen de doodslaap op 't land,
De zee geeft d'eeuwige rust, die toekomt aan den held”.

Er zijn verscheidene fraaie patricische huizen in Utrecht, voor het meerendeel gerestaureerd door Cuypers, den Viollet-le-Duc van Nederland, die ook het herstel der kloostergangen bezorgde, die, hoewel een bekoorlijk hoekje van de stad, te zeer afwijken van hun oorspronkelijke bedoeling en sfeer, om van veel beteekenis te kunnen zijn. Van de bewaard gebleven gebouwen zijn de meest opmerkenswaardige: een toren achter de Universiteit en het Huis Oudaen, nu een Oudemannenhuis.

De Universiteit dagteekent van 1636, maar is vergroot of beter gezegd, herbouwd in den vroeg-Hollandschen stijl. Ze heeft rijkelijk haar aandeel aan beroemde mannen geherbergd en aan doctrinaire muggenzifters „geleerd, maar breedspakig,” waarvoor de Nederlanden vroeger zoo vermaard waren.

Deze Hollandsche Hoogescholen hebben een verbazend groot aantal wauwelaars voortgebracht, die Europa hebben verbaasd en geprikkeld door den omvang en de droogte van hun kennis. Er waren massa's van zulke droogstoppels ook in Engeland, maar zelfs de meest ontstellende dezer, is nog overtroefd geworden door de minste hunner Hollandsche collega's, die hun grof geschut van redevoeringen, boeken en preeken van platvorm, drukpers en preekstoel de wereld inslingerden, met een ijver die bewees, dat zij de ware uitverkorenen waren van het Koninkrijk der Saaiheid.

Het aantrekkelijkste gebouw in Utrecht is dat, wat nog bekend is als het „Paushuize”, in 1517 gebouwd door Adriaan Florisz., een leermeester van Karel V en later de eenige Germaansche Paus, Adriaan VI. Deze vrome priester werd in 1459 geboren in Utrecht, destijds een stad van priesters. Hij schijnt een meer betrouwbaar dan bekwaam man geweest te zijn, meer verstandig dan bezielde en zijn keizerlijke leerling hechtte meer waarde aan de rechtzinnigheid van zijn kerkleer, dan aan de verhevenheid van zijn moraal.

Zijn huis, hoewel streng met een ietwat levendige strengheid, is bekoorlijk en wordt zeer verfraaid door de diepe gracht, die er omheen loopt. Er zijn veel van die grachten in dit oude gedeelte van Utrecht, zoodat de benedenverdiepingen onder het niveau van de straat liggen en de donkere vensters op het donkere water uitkijken.

De volgende anecdote moet als bewijs dienen, dat de waardige kerkvorst niet is ontkomen aan de besmetting met wereldsche ijdelheid.

Hij stichtte een „college” te Leuven met deze woorden op de poorten: „*Trajectum plantavit, Lovanium vigavit, Caesar dedit in crementum*” („Utrecht schonk mij het leven, Leuven gaf mij onderwijs, Caesar verhoogde mij”). Waarachter iemand sarcastisch moet hebben geschreven: *Hic Deus nihil fecit*, („Maar God deed in dit alles niets,”) een toevoeging aan

het oorspronkelijke opschrift, die ongetwijfeld spoedig werd verwijderd.

Men moet echter toegeven, dat het grafschrift van den Nederlandschen Paus, dat hij zelf moet hebben opgesteld, wijst op eenige bescheidenheid, — als ten minste de wensch om met zijn nederige afkomst te pronken, dien naam kan dragen: Het is aldus vertaald: „Hier rust Adriaan VI, die zijn naamsverandering als zijn grootste ongeluk beschouwde.”

Andere gebouwen in Utrecht, om er slechts enkele te noemen, zijn: de *St. Pieterskerk*, een Romaansch gebouw van 1045, nu behoorend aan de Waalsche gemeente, die steenkolen bergt in de oude crypten, wat misschien even goed te verdedigen is als er oude beenderen te bewaren, de *St. Jacobskerk* (1173), de *Vleeschhal* van 1637, de overblijfselen van het *Maria-klooster*, een kerk hier gebouwd door Keizer Hendrik IV (elfde eeuw) en nu geheel vernietigd, en dicht daarbij een mooi particulier huis uit de vijftiende eeuw.

Utrecht bezit één van de fraaiste Museums van het land, nog onlangs opnieuw gerangschikt in een schoon oud gebouw, in de Agnietenstraat, waar door ijver, goeden smaak en overleg een verrassend resultaat werd verkregen.

De voorwerpen, die vroeger ongelukkig opeengehoopt waren in een huis waar het zou kunnen spoken, zijn nu zoo tentoongesteld, dat ze geheel tot hun recht komen, waar de grootste zorg werd besteed aan het kiezen van plaats en omgeving, het samengaan van kleur en vorm. Evenals in het nieuwe Museum te Leiden, vond het Nederlandsche talent in het schikken en groepeeren van „stilleven”, dat men zelfs in de winkel-etalages kan opmerken, hier een vruchtbaar arbeidsveld.

Dit Museum verdient, wat het nu waarschijnlijk wel heeft, ten volle een beredeneerde catalogus. Utrecht mist tot dusver totaal alle reisgidsen of beschrijvingen, betrekking hebbende op zijn schatten; de vreemdeling moet zijn weg door de oude stad zoeken, zonder zelfs de geringe hulp, die men put uit de kleine Hollandsche gidsjes, welke in de meeste steden verkocht worden.

Het museum bevat de prachtige collectie kerkelijke antiquiteiten, vroeger Aartsbisschoppelijk Museum genoemd (Utrecht werd in 1557 tot een Aartsbisdom verheven en had als Onderhoorige bisdommen Haarlem, Deventer, Middelburg, Leeuwarden en Groningen; Frederik V (Schenk van Tautenburg) was de eerste Aartsbisschop en de laatste prelaat, die zijn zetel in Utrecht had, die klein is, maar rijk aan de zeldzaamste en weelderigste overblijfselen van de pracht der Roomsche-Katholieke Kerk, vóór haar vorstelijke luister werd verstoord door ketterij en ketters.

Er zijn afbeeldingen van Heiligen en heilige boeken, geborduurde ge-

waden, ciboriën, kelken, monstransen, wierookvaten en incunabelen, en de grootste schat van alle is misschien wel het Angelsaksische manuscript uit de achtste eeuw, het *Evangelarium Sancti Lebuini* in zijn kostbaren band.

Ook zijn er brokaatstoffen uit Genua en fluweelstoffen, waarvoor Utrecht zoo beroemd was — een ware hoorn des overvloeds van edel handwerk en kostbaar materiaal, uitgestort aan de voeten der Kerk.

Uitnemend gerangschikt is ook het andere gedeelte van het museum, vroeger het Museum van Antiquiteiten, hoewel dit te veel van die vroege verminkte fragmenten, Romeinsch en middeleeuwsch, van doodkisten af tot topgevels toe bevat, die niet thuis hooren in gebouwen, al zijn ze nog zoo zorgvuldig geplaatst.

Eén dier topgevels echter, met een beeld van Karel V, is op zichzelf zeer merkwaardig en het is jammer, dat die niet op het één of andere oude huis in Utrecht kan gezet worden.

Voorts vindt men er gedenkpenningen, munten en muntstempels van de oude Utrechtsche Munt, afbeeldingen van Oud-Utrecht, heiligen van oud-Utrecht en nog veel meer souvenirs, zooals die poppenhuizen, waarvan zulk een maffe bekoring uitgaat, de verschrikkelijke doodheid van een niet meer gebruikt stuk speelgoed en heele interieurs, kwistig en zorgvuldig gemeubeld in verschillende stijlen, doch die ongelukkigerwijze meer een gewaarwording teweegbrengen alsof men een grafkelder binnengaait, dan of men een bezoek brengt aan het verleden.

Hier is de rococo-tafel, waarop de Vrede van Utrecht moet geteekend zijn, het eind van de triomfantelijke climax van de staatkunde van Willem III en de genadeslag, toegebracht aan de aanmatiging van Lodewijk XIV, die zich de rol had toegedacht van alleenheerscher; en hier is nog veel meer materiaal voor dien aangename reisgids van Utrecht, die nog geschreven moet worden.

Men vindt hier ook eenige pathetische overblijfselen van het Stadhuis van 1546, dat in 1824 werd afgebroken. Utrecht is één van de weinige, van de belangrijke steden der Nederlanden zonder historisch Stadhuis.

Een standbeeld zonder pretentie of inspiratie gedenkt Graaf Jan van Nassau-Dillenburg, broeder van Prins Willem I, die in 1579 de vergadering leidde in de kapittelzaal, thans gehoorzaal der Universiteit van Utrecht, toen de Unie van Utrecht werd gevormd.

Het nobele, belangrijke document, ook schoon om te zien met de fraaie zegels, is in het bezit van H. M. de Koningin en geen monarch

en geen land zou kunnen bogen op een trotscher reliquie. De Unie van Utrecht is één der heerlijkste resultaten van het streven der menschheid, de proef op de juistheid van het gezegde, dat Nederland de bakermat was der moderne vrijheid-van-gedachte en verdraagzaamheid. Men kan aan de Unie van Utrecht niet denken, zonder een opwelling van bewondering en eerbied voor den moed en het beleid van die dappere kleine Staten.

Nog geen honderd jaar later werd de trots van Utrecht in het stof getreden door een Koning, niet minder boosaardig, hoewel aantrekkelijker, dan Philips II. In 1672 rukten de Franschen Utrecht binnen met een duizendtal musketiers. Lodewijk XIV gaf bevel tot het sparen van de boomenrijen in de Maliebaan, een melodramatisch gebaar voor iemand, wiens soldaten ongelooflijke wreedheden begingen jegens de onschuldige, weerlooze inwoners.

De Maliebaan bestaat nog en vele harer boomen zijn eerbiedwaardig en schoon; andere echter zijn bezweken en vervangen door jonge linden, zoodat het fraaie effect heeft geleden en niet te vergelijken is met dat van de Middachter Allee.

Een geleerde, die een sterk stempel drukte op zijn tijd, was Cornelis Jansen, wiens volgelingen groote beroering in de wereld verwekt hebben, en nu hoofdzakelijk in Utrecht worden gevonden. Zij hebben er drie kerken en een aartsbisschop, al zijn er nog andere congregaties en bisdommen in Deventer en Haarlem, hoewel alles saam gering in aantal.

Jansen, die zijn naam verlatijniseerde tot Jansenius, werd in 1585 te Leerdam in Zuid-Holland geboren. Hij studeerde in Leuven en Parijs. Hij werd hoogleeraar in Leuven en Bisschop van Yperen. Hij stierf in 1638, toen hij juist een duister en geleerd werk had voltooid, dat wellicht aan de aandacht van het menschedom zou ontsnapt zijn, hadden de Jezuïeten er geen aanstoot aan genomen en hadden zij Urbanus VIII er niet van overtuigd, dat het als kettersch veroordeeld moest worden.

Het is niet mogelijk al die spitsvondigheden en chicanes der eindelooze argumentaties te volgen, waarin men zich uitputte; die bijna waanzinnige haarkloverijen, waarin de theologie dier tijden uitmuntte, doch het eind van de zaak was, dat er een secte van „Jansenisten” gevormd werd — uit pure stijfhoofdigheid naar het schijnt — om de meeningen van den Bisschop van Yperen te steunen, dien men het best leert kennen uit het gezegde, dat hij „de Calvijn van de Roomsche Kerk” was.

Met andere woorden, de stoere Nederlanders wenschten hervormingen, die in geen deele naar den zin waren van hen, die toen de macht in handen hadden.

De disputen namen in hevigheid toe: professoren verloren hun leerstoel, priesters hun zetels en Jansen zelf zijn graftombe, die werd vernield door zijn opvolger. Er waren zelfs martelaren, maar over het geheel werd er meer inkt verspild dan bloed en verloren er meer hun humeur dan hun leven.

Aan het Jansenisme werd een buitengewone luister bijgezet door de toetreding van één der grootste Franschen, Blaise Pascal, wiens vriendschap met de geleerden van Port-Royal en wiens klassieke *Lettres* tot de geschiedenis van Frankrijk en niet tot die van Nederland behooren.

De Roomsch-Katholieken in Utrecht hingen, van den aanvang af, de leerstellingen van Jansen aan en zetten zich schrap tegen zijn vijanden, de Jezuiten; in 1715 verklaarden zij zich onafhankelijk van Rome en kozen een Aartsbisschop. Die afzonderlijke en onafhankelijke Kerk heet *Oud-Bisschoppelijke Clerezij* of „Oud-Katholieke Kerk.”

Er ligt nog iets van die harde gestrengheid van het Jansenisme, van die ascetische forskheid van de Port-Royalisten over alle Nederlandsche Roomsch-Katholieke kerken, of zij al dan niet den Leuvenschen professor volgen.

De drie kerken dezer secte in Utrecht zijn gewijd aan de heilige Geertruida, Pepijn van Landen's dochter, die de stad Geertruidenberg stichtte, en aan St. Willebrordus, den energieken zendeling, en eersten bisschop van Utrecht, en ook aan de Heilige Maagd.

Andere beroemdheden, met Utrecht verbonden, zijn Ludwig von Siegen, hier geboren in 1609, de uitvinder van het mezzotint, of de zwarte kunst, de gebroeders Both, schilders, Van Bronckhorst en Justus van Effen.

Van Siegen stond in dienst van Willem, landgraaf van Hessen-Cassel, toen hij zijn ontdekking deed. Zijn portret van de moeder van dezen Prins wordt verondersteld de eerste mezzotint-gravure te zijn geweest. De brief, dien hij met den afdruk uit Amsterdam verzond, berustte langen tijd en berust misschien nog in de Boekerij te Cassel. Aan Ruprecht van de Palts wordt wel eens de eer van deze uitvinding toegeschreven. Vermoedelijk voerde de knappe dilettant de nieuwe kunst in Engeland in.

De Boths waren talentvolle schilders, leerlingen van Bloemaert. Johannes werd in 1610 te Utrecht geboren. Zij gingen samen naar Rome en Andries verfraaide de bekoorlijke landschappen van zijn broeder met bevallige figuren.

Zij waren beiden beroemd en rijk, toen Johannes verdronk in een kanaal bij Venetië, een ironisch einde voor een Hollander met zoo vele kanalen en grachten in eigen land. Andries stierf kort daarna van verdriet, in 1652.

Deze aandoenlijke, half-twijfelachtige geschiedenis, wordt als het ware

geillustreerd door de liefelijkheid, teederheid en fijnheid van de door hen geschilderde landschappen, die alle een Italiaanschen geest ademen en in gloed worden gezet door een op- of ondergaande zon en verlevendigd door kleine, luchtige, fantastische tooneeltjes van nimfen, ruiters, bandieten reizigers, kluizenaars, boeren en vee, alles zeer gracieus en bekoorlijk.

De broeders hebben ook eenige etsen nagelaten, zoowel landschappen als andere voorstellingen. Toen Andries naar Utrecht was teruggekeerd, liet hij Van Poelenburgh de figuurtjes schilderen in de landschappen, die zijn broeder vroeger zoo bescheiden en met zooveel liefde had bevolkt.

Er bevinden zich twee „Italiaansche Landschappen” door de gebroeders Both in het Mauritshuis (Nos. 20, 21).

Johan van Bronckhorst, geboren 1603, was een beroemd schilder op glas, die de „bloem-blad”-ramen in de kerk van Amsterdam heeft geschilderd. Later trachtte hij Van Poelenburgh te imiteeren, maar de producten van zijn pogingen in die richting worden beschouwd als te hard en te gekunsteld.

Deze Cornelis van Poelenburgh was ook een Utrechtsch schilder, maar één van meer ondergeschikten rang.

Zijn leerling, Jan van Haensbergen uit Gorcum, was in zijn tijd zeer bekend en schilderde in denzelfden stijl. Van de vier schilderijen van zijn hand in het Mauritshuis werd het ééne, No. 601, „Stilleven,” vroeger toegeschreven aan Van Poelenburgh, den man eens zoo bewonderd in Utrecht.

Justus van Effen, geboren in 1684 en overleden in 1735, was een schrijver van vertoogen en vertaler, tevens „Fellow of the Royal Society”, die veel in het Engelsch schreef.

Hij gaf ook een weekblad uit in het Fransch, *Le Misanthrope*, een navolging van *The Spectator*. Ook schreef hij in het Nederlandsch spectatoriale vertoogen.

Utrecht was beroemd om het fabricceeren van ganzenroeren, die als de beste ter wereld werden beschouwd. Zij werden alle in tegenwoordigheid van één der magistraten gekeurd en, indien goed bevonden, van het stadsmerk voorzien. Zij waren lang en licht, van ijzer en koper en fraai bewerkt. De oorspronkelijke prijs was in de achttiende eeuw ongeveer veertig gulden en bedroeg meer naarmate ze sierlijker waren bewerkt, maar alle waren ze even goed gemaakt en betrouwbaar.

De Nederlanders waren inderdaad de bekwaamste metaalgieters, die er bestonden en voorzagen iedereen van geschut. Lodewijk XIV betrok zelfs dergelijke kriegsbehoeften uit Amsterdam.

De vervaardiging van mechanische instrumenten was eveneens tot groote volmaking gebracht; alsmede het maken van drukpersen, uurwerken,

klokken en orgels, terwijl niemand de Nederlanders kon overtreffen of zelfs benaderen wat betreft gravures, gedenkpenningen, het drukken van boeken en het verven van fijne stoffen. Men kan gerust zeggen, dat zij Europa voorgingen en onderwezen in al die handwerken, waarbij onderzoek, geduld, vlijt en nauwkeurigheid te pas kwamen. *Patienta et Spes*, luidt een motto op één van de oude Hollandsche windmolens.

Er is iets roerends in den toon van berusting, die doorklinkt in zooveel opschriften van dit buitengewone volk, zijn bureu zoover vooruit, zoo arbeidzaam en begaafd; dat zoo wanhopig geworsteld heeft om het bezit der ellendige delta, die niets zou zijn zonder hun geniale bemoeiingen en waarop zij niet in vrede mochten wonen, schandelijk behandeld door iedereen, van hun koloniën beroofd en van hun handel; overvallen aan hun haardsteden door machten, die in niets hun meerderen waren dan in aantal, en nochtans hun vrijheid en hun waardigheid bewarend en met volharding strijdend tegen de overmacht, om eindelijk een voorspoed te bereiken, die zeker veel meer verdiend is dan die van ieder ander volk.

Reizigers uit den ouden tijd verkondigden luide den lof van Utrecht, dat sommige zelfs de schoonste stad ter wereld noemen, en prijzen de „beleefdheid en de beschaafde manieren” van de inwoners.

In de achttiende eeuw werd een gedeelte van het St. Maartensklooster voor Universiteitszalen in gebruik genomen en er stond een Observatorium op de wallen, dat die van Greenwich, Rome, Parijs en Berlijn naar de kroon stak, ten minste in de schatting der burgers.

In die dagen lagen er vijftig ommuurde steden binnen een dagreize van Utrecht, die men alle kon waarnemen vanuit den St. Maartenstoren en toen, evenals nu, maakten de liefelijke schoonheid van de omgeving, de „villa’s van edellieden en patriciërs”, de breede grachten en de vorstelijke lanen de algemeene bewondering gaande.

Nog iets bekoorlijks, maar waarvan men nu niet meer kan genieten, was het koren, dat binnen de bolwerken van Utrecht groeide, daar er bouwland lag tusschen de parken, wandeldreven en tuinen, die de stad verfraaiden.

De omstreken van Utrecht waren toen prachtig; men zag er rijke villa’s met grotten, poorten, tempels en „schelpwerk” en des avonds was de Maliebaan vol deftig publiek en de streek aan het water tusschen Utrecht en Leiden, werd voor de mooiste in het land gehouden.

Veel hiervan is nog gebleven, in weerwil van de ruwe sporen van het moderne verkeer.

In Utrecht speelt de geschiedenis van een windbuil zoo smakelijk verteld door den verwaanden schrijver van „De volmaakte edelman.”

Een zekere gelukzoeker, kapitein Edmonds, die dienst had in Utrecht, kreeg bezoek van een, ook gelukzoekende, Schot, die bij hem in de gunst zocht te komen door hem verzonnen boodschappen over te brengen van verzonnen bloedverwanten, graven en ridders. Waarop kapitein Edmonds zich tot zijn Hollandsche kameraden wendde en zelfvoldaan mededeelde, dat zijn vader maar een arme bakker in Edinburg was en dat „die schurk” hem wilde doen gelooven, dat hij een groot man was, wat geheel bezijden de waarheid was.

Dat antwoord schijnt bij de Republikeinen zeer in den smaak gevallen te zijn, waar het stellig ook op berekend was; maar de tijden veranderen en het is aan twijfel onderhevig, of zulk een bekentenis hetzelfde succes zou hebben bij de hooge kringen van Utrecht in den hedendaagschen tijd.

Een geestiger verhaal uit oudere tijden verrijkt de annalen van Utrecht en betreft menschen, die zeer verschillend zijn van den ruwen Schot en de stoere Hollander.

Zeker pronkziek keizer, van wien men niet te veel weet, een Heilige Ludovicus, benoemde een even vagen prelaat, Fredericus, tot bisschop van Utrecht, niettegenstaande het protest van dezen laatste tegen een onregelmatigheid in het huwelijk van Zijne Keizerlijke Majesteit met zekere Judith, een mooie vrouw, die ongelukkigerwijze niets dan haar uiterlijk schoon bezat om haar aan te bevelen in de gunst van het publiek.

Er werd bij die gelegenheid een feest gegeven en de keizer, spraakzaam geworden, gaf den bisschop den raad om alle overtreders flink aan te pakken, terwijl hij terzelfder tijd den heiligen man gul van een grooten visch bediende.

„Ik zal den raad van Uwe Majesteit opvolgen,” antwoordde de prelaat, terwijl hij den blik gevestigd hield op het monster, dat op zijn bord gleed; „maar vertelt U mij eerst eens of ik hier aan den kop of aan den staart moet beginnen?”

De keizer liep in de val en antwoordde onnoozel, dat het 't beste was om met het bovineind te beginnen, als zijnde het edelste gedeelte.

„Dan,” zeide de bisschop meesmuilend, den visschekop opslokkend, „vergun mij mijn vermaningen aan mijn kudde te beginnen met Uwe Majesteit te verzoeken de onwaardige Judith weg te zenden.”

Ludovicus deed dit met een haast, even vleiend voor den prelaat als beleedigend voor de dame.

Of zou het een geval zijn geweest, als waarvan Cats zegt: „Gerimpeld vel dat vrijt niet wel”?

Utrecht bevat één der merkwaardigste moderne gebouwen, het nieuwe hoofdkantoor van de Nederlandsche Spoorwegen, een gedurfd maar slecht geslaagd gebouw, dat overigens wel even goed aan het doel zal beantwoorden, als de geschonden Dom vroeger aan dat doel, of het fraaie woonhuis van Adriaan VI aan een ander doel, — het is overweldigend en toch onnatuurlijk van vorm, zooals de overijling van den nieuwen tijd, zijn industrie en zijn machinerieën, overstelpend en onnatuurlijk zijn.

Utrecht is het hoofdkwartier van den Nederlandschen Spoorwegdienst en daarom kan men van dit gebouw niet zeggen, dat het niet op zijn plaats is; toch is het land te klein, te vastgeworteld in oude strenge tradities voor die twintigste-eeuwsche reuzen. Alle buitenlandsche reizigers hebben in Nederland de aardige kleine huizen bewonderd, die zich zoo prachtig aanpassen aan de proporties van de menschelijke gestalte en den mensch zijn volle grootte en waardigheid geven, terwijl zulke gevaarten als dit den mensch verkleinen tot de verschijning van een insect, terecht misschien, maar niet aangenaam. Hier staat ongetwijfeld iets grootscheepsch, iets zeer karakteristieks van onze dagen, maar niet karakteristiek voor Nederland of voor Utrecht.

En toch — de spoorweg op zich zelf en heel veel andere zaken, zijn niet zoo noodig voor het hedendaagsche leven van het land, als vroeger de stevigste bolwerken van ravelijnen en de sterke, echt in Nederland gesmede wapenen van koper, ijzer en staal.

HOOFDSTUK II.

DE naam van de provincie Utrecht is nauw verbonden met den veldtocht van 1672, één van de belangrijkste en meest spannende in de historie, en een te uitvoerige en gewichtige episode om in deze bladzijden te worden behandeld.

Lodewijk XIV hield zijn hoofdkwartier bijna twee jaar lang in de stad Utrecht gevestigd, die hij een geldboete oplegde tot het ontzaglijk bedrag van tweemaal honderd duizend pond sterling. Zijn tegenstander, Stadhouder Willem III, had voor een korten tijd zijn hoofdkwartier te Bodegraven en de geheele verdedigingslinie kan nog worden nagegaan.

Woerden, juist buiten de grenzen dezer provincie, eens beschouwd als de machtigste, sterkste vesting van de Nederlanden en de sleutel van Holland, werd weldra door Luxembourg ingenomen en blootgesteld aan

de gruwelijkste wreedheden, zooals later ook Zwammerdam, Bodegraven en feitelijk alle steden en dorpen, die de Franschen bezetten.

Abraham Wicquefort's *Advis au fidelle Hollandais* geeft een grondig en gruwzaam verslag van die verschrikkingen, die geïllustreerd zijn met eenige platen van Romeyn de Hooghe, bijna even griezellig als Jacques Callot's „Oorlogsgruwelen”, dat de nachtmerrie-wreedheden afschildert, gepleegd in Lotharingen.

Dit boek werd eigenlijk geschreven en uitgegeven voor propaganda-doeleinden, om de Nederlanders tegen de Franschen op te zetten en kan, — laten we 't hopen — overdreven zijn, maar het gedrag van de Franschen wordt door te veel andere bronnen bevestigd, dan dat de zaak aan twijfel onderhevig zou zijn.

Het was van Utrecht uit, dat Luxembourg over het ijs marcheerde om Amsterdam en Den Haag aan te vallen, toen plotseling de dooi inviel, die de Republiek redde. Bij deze gelegenheid had de terechtstelling plaats van den Hollandschen officier Pain-et-Vin om het prijsgeven van de sterkte bij Nieuwerbrug, wat indertijd zulk een beroering wekte.

Een groot gedeelte van het gebied, verwoest door de troepen van Lodewijk XIV, was het persoonlijk eigendom van den jongen bevelhebber van het republikeinsche leger, veel van Gelderland, en Utrecht, zooals Buren, het andere leengoed van de Egmonds, IJselstein, Leerdam en vele andere bezittingen, toebehoorende aan het Huis van Oranje, welks hoofd, op twee en twintigjarigen leeftijd, met ongeoefende troepen, gewikkeld werd in een strijd tegen de grootste generaals en de beste soldaten van de wereld, ter verdediging van een land, waarvan de verweermiddelen verkeerden in een staat van volkomen verwaarloozing.

Toen de Franschen uit Utrecht waren teruggetrokken, hervormde de Prins van Oranje de staatsinrichting dier provincie en versterkte er zijn invloed door den aankoop van het groote landgoed Soestdijk, dat hij in 1674 van de Amsterdamsche familie De Graef kocht. Hierdoor werd hij Heer van Baarn, Eemnes, Ter Eem en Soest.

Het paleis te Soestdijk, in strengen stijl gebouwd, met vleugels en een kolonnade en tuinen met lanen, vijvers en berceaux, is thans nog een Koninklijk Paleis; Soestdijk is voor Utrecht, wat Het Loo is voor Gelderland.

Behalve die twee châteaux, bezat Willem III Dieren, Rijswijk, Honselaarsdijk, het Huis ten Bosch bij Den Haag en het Kasteel te Breda. De huizen te Rijswijk en Honselaarsdijk zijn totaal verdwenen. Het laatste heette „voornamer dan menig aanzienlijk paleis in Italië”, en was zeer weelderig en kostbaar, met vrijwel alle bijzonderheden van zeventiende-eeuwsche pracht, schilderijen-galerijen, marmeren trappen, doolhoven en een menagerie.

Dit was het grootste van de Koninklijke Paleizen. Soestdijk is veel kleiner en heeft als de derde in fraaiheid gegolden. Maria Louisa van Hessen-Cassel, weduwe van Johan Willem Friso en moeder van Willem IV, woonde in Soestdijk, zooals later ook de vrouw van Willem V, Prinses Wilhelmina van Pruisen, die er op haar portretten zoo opgewekt en levendig uitziet.

Men krijgt een hoogst aangenamen indruk van de elegance en gratie van de provincie Utrecht, van de ruime, welvarende dorpen, de statige parken, de voorname huizen en de uitstekend-onderhouden buitenplaatsen en bekoorlijke tuinen, coquette zomerhuizen en heerlijke boomen, als men de boot neemt van Utrecht tot Nieuwersluis of verder, als de reiziger, evenals de boot, tijd ter beschikking heeft; maar bij Nieuwersluis heeft men den trein op Amsterdam bij de hand.

Het is langs de boorden van de Vecht, dat wij reizen en de boot heeft haar eigen kalme zaakjes af te doen en vordert langzaam en legt verscheidene keeren aan en de schipper is zeer beleefd en vriendelijk tegen zijn weinige, opgepikte passagiers en stoort ze in het geheel niet, behalve om een paar armzalige stuivers te vragen voor het groote genot engenoegen, om dus te kunnen reizen door de liefelijke, rijke streken van Utrecht en allerlei aardige en verrassende dingen te zien op beide oevers.

Een tijdlang blijft de hooge toren der stad achter u, zoowel aandoenlijk als ontzagwekkend, het werk van doode handen en een dood geloof.

In den afgeleefden romp dier kerk rusten de harten van de keizers Koenraad II en Hendrik V, die in Utrecht stierven en begraven werden in Spiers, in de letterlijke beteekenis van het woord, hun harten achterlatend. Over deze bekoorlijke velden moeten de indrukwekkende begrafenistoeten zich voortbewogen hebben, zoo lang geleden, dat het alles een *sprookje* gelijkt; maar de keizerlijke harten rusten hier nog, vergaand in een Calvinistische omgeving.

De figuur van Hendrik V treedt sterk op den voorgrond uit de bonte verzameling van onbekende keizers — die sprookjesachtige keizers, half legendarisch, half vergeten.

Hij is „de laatste en slechtste van de Frankische koningen” genoemd en de eerste benaming is waar, al is de tweede twijfelachtig. Hij was de zoon van Hendrik IV (1056—1106) en een man van veel verkeerdheden en veel deugden, die zijn leven doorbracht in oorlog met de Pruisen. Anti-pausen en anti-keizers en zelfs anti-Christussen waren toen in Europa aan de orde van den dag en Hendrik IV werd verslagen door zijn eigen zoon, diedienst genomen had bij den gewetenloozen Paus Paschalis II. Hij zwierf, arm en verlaten, als een bedelaar door zijn eigen rijk, maar voor hij te Luik

in ellende stierf, zond hij een ring en een zwaard als roerend teeken van vergiffenis aan zijn dwalenden zoon.

Hendrik V had natuurlijk nauwelijks den troon beklommen of hij begon op zijn beurt zich te verzetten tegen den Paus en slaagde er in Paschalis te doen vallen, die zijn vader onttroond had. Het slot van Hendriks worstelingen met het Pausdom was de Rijksdag van Worms, 1122, die den Paus in zijn macht bevestigde. Drie jaren later stierf Hendrik te Utrecht aan een slepende ziekte.

Koenraad II, eveneens uit het Frankische huis, was een gelukkiger en eerbiedwaardiger keizer. Hij regeerde ongeveer honderd jaar vroeger dan Hendrik V, daar hij gekozen werd in 1024 en was vijftien jaar lang een beleidvol en krachtig heerscher, die met tact optrad tegen den Heiligen Stoel en de woelige Polen en woeste Hongaren tot onderwerping bracht. Hij stierf te Utrecht in 1039.

Zoodanig waren de beide keizers, wier harten rusten in de Utrechtsche kathedraal en die zoo ver weg schijnen als de fabelachtige ridders en vorsten in de zangen en verhalen der traditie.

Wat een bekoorlijke tafereeltjes van stillevens zien wij op onzen tocht naar Nieuwersluis, het één na het ander, aan weerskanten! Wat een keurige potten en pannen, helder en glimmend, aan smetteloze achterdeuren gezet; wat vroolijk-geverfd hekwerk en kraakzindelijk waschgoed, dat er te drogen hangt; welke stralende, vriendelijke blonde vrouwen- en kindergezichten en hier-en-daar een sneeuw witte kat, of eenglanzend-zwarte kat of een geel-rood-bonte kat; voorhuizen; heele bossen mooie gave bloemen, of netjes in kannen schitterend en glanzend; en dan is er weer een dorp voorbij, en krijgen wij luchtige open plekken in bosschen, donker van het groene gebladerte, waar stellig nog vriendelijke geesten in hun met kant versierde buizen, op zilveren horens blazen en galoppeeren op prachtige rossen in de stille uren van serene achtermiddagen, en dan weder een glimp van een patricisch park of huis, dat veel heeft van een kijkje in een oud boek, dat lang gesloten bleef in een aristocratische boekerij en dat vol is van lofzangen op verloren genoegens.

Montfoort werd gebouwd door Godfried, acht en twintigste Bisschop van Utrecht. Het oude slot was vroeger beroemd zelfs in dit land van sloten, maar is nu te onbelangrijk om een plaats in te nemen op de tegenwoordige landkaart. Rhenen, dat reeds door Tacitus wordt vermeld, is nog in het bezit van de massieve oude St. Cunera-kerk. IJselstein doet denken aan vervlogen dagen en vroegere vorsten en Wijk-bij-Duurstede, waar de

bisschoppen van Utrecht hun kasteel hadden is gedompeld in voorname vergetelheid.

Dit is het oude Dovestad der Karolingers, dat eens vijftig parochiekerken zou geteld hebben. Eén van die duistere en aardige legenden, die zich vasthechten aan alles wat oud is, verhaalt, dat het kasteel van Wijk-bij-Duurstede driemaal werd vernield door de Noormannen. Culemborg (nu in Gelderland) ligt dicht bij deze stad; het heeft een juweel van een stadhuis en was de zetel van de dappere graven van Culemborg.

Tot de vele imposante en fraaie châteaux (het is of het Fransche woord beter de bedoeling weergeeft), die een sieraad zijn van Utrecht en die men gaarne in bijzonderheden zou beschrijven, behooren Zuylestein, Amerongen en Zuylen, die alle de sfeer hebben van wereldsche, maar toch stille lustoorden, een soort deftige retraites, zonder het jachten en jagen, maar met het comfort der twintigste eeuw.

Amersfoort is na Utrecht de aanzienlijkste stad in deze provincie, maar staat verre bij haar ten achter wat belangrijkheid betreft, hoewel de stad op zich zelf interessant genoeg is. Ze ligt aan de kleine rivier De Eem en kon vroeger bogen op een sterk kasteel van dien naam.

Amersfoort heeft veel te lijden gehad van de aanvallen vanuit Gelre en werd in 1543 grondig geplunderd door den grimmigen Maarten van Rossum. De stad werd later ingenomen door Montecuculi en andermaal door Lodewijk XIV. De vestingwerken zijn gesloopt en herschapen in de gewone, aangename, schaduwrijke en bloemrijke wandelplaatsen, welke de Hollandsche steden zoo zonder pretentie omgeven.

Er is nog een overblijfsel uit oude tijden in Amersfoort, dat aan de stad iets karakteristieks bijzet: de reusachtige, vereenzaamde toren van de vroegere Lieve-Vrouwekapel, die in de achttiende eeuw door een buskruitontploffing werd vernield en die ondanks de verminking een verheven indruk maakt en wordt opgeluisterd door een klokkenspel van Frans Hemony.

De St. Georgekerk, die nog bestaat, al is er veel aan vernieuwd, was oorspronkelijk uit de twaalfde eeuw, en voorts is er in de stad een museum van plaatselijke antiquiteiten. De rechtmatige ongeëvenaarde trots van de stad is echter de middeleeuwsche poort, de *Koppelpoort* genaamd, die de Eem overspant en die zoo in alle opzichten iets uit het verleden is, dat men ze moet zien om aan haar bestaan te gelooven. Het zou in het geheel niet vreemd aandoen, als men Van Rossum, den woesten maarschalk zelf, of den keizerlijken Oostenrijker, Montecuculi, onder de lage poorten zag doorrijden, of als de Fransche zilverleliën op het lazuren veld, voorzeker

het schoonste embleem van de wereld, onder die lage bogen werd doorgedragen door de cavalerie van den Zonnekoning, galoppeerend door de veroverde stad.

De beroemdste man van Amersfoort is één der beroemdste mannen van het land en een grootsche figuur in de geschiedenis van Europa: Johan van Oldenbarnevelt werd hier in 1547 geboren.

Op zijn negenentwintigste jaar werd hij tot pensionaris van Rotterdam gekozen, waar zijn schitterende bekwaamheden en onkreukbare rechtschapenheid van de allergrootste beteekenis waren voor zijn land, dat toen als het ware, moeizaam om zijn bestaan worstelde.

In de voornamere positie van Raadpensionaris van Holland bewees hij nog aanzienlijker diensten aan de Vereenigde Provinciën, bevestigde den vrede, deed den handel herleven en stelde orde op de staatsfinanciën.

Ongelukkig voor hem, kon hij niet met onverschilligheid de macht van den Stadhouder Maurits aanzien. Zooals zoo vaak gebeurt, konden de staatsman en de soldaat, hoewel zij hetzelfde doel nastreefden, niet samenwerken; de onvermijdelijke naijver van twee uiteenlopende karakters kwam zijn bitterheid voegen bij staatkundige geschilpunten.

De verhouding tusschen beide mannen was ongeveer van dezelfde aard als die, welke later bestond tusschen Johan de Witt en Willem III. In beide gevallen eindigde de worsteling met de zegepraal van den Vorst en moest de Republiek in rampzalig en smadelijk het onderspit delven.

Oldenbarnevelt werd in zijn achtenswaardigen, geleerden ouderdom betrokken in de dweepzieke disputen tusschen de Gomaristen en de Arminianen, die nu zoo kinderachtig schijnen, waarbij de Raadpensionaris werd meegesleept in den ondergang van laatstgenoemden.

Als verrader en ketter ter dood veroordeeld onder den directen invloed van Maurits, werd de oude bijna tachtigjarige man in 1619 onthoofd op het Binnenhof, tegenover de Ridderzaal, die nooit er voor of er na onteerd werd door zulk een afschuwelijk tooneel.

Het lezen van deze gerechtelijke moord is walchelijk en het is droevig zulke verloren gelegenheden tot grootheid te zien in groote mannen.

Voor Maurits gelden geen verontschuldigen en voor de daad geen verzachtende omstandigheden. Booze tongen beweren, dat Maurits de ellendige terechtstelling van uit de vensters van zijn kamers op het Binnenhof gadesloeg en een prent uit dien tijd geeft er een afbeelding van; hoewel het is bewezen, dat het laster was, klinkt het maar al te waarschijnlijk; want Maurits bezat niet alleen de ongevoeligheid van den beroepssoldaat, de drift van een heerschzuchtig karakter, dat wordt gedwarsboomd, de bitter-

heid van den Vorst, getrotseerd door een burger, maar daarenboven den ontzettenden wrok van een persoonlijken afkeer. Het moet tot eer van het Huis van Oranje gezegd worden, dat Frederik Hendrik en Willem Lodewijk, Stadhouder van Friesland en wapenbroeder van Maurits, krachtige pogingen in het werk stelden om Oldenbarnevelt te redden. De Prinses van Oranje, Louise de Coligny, de nobele, verstandige vrouw, trok zich bij die daad bedroefd uit Holland terug. De somberheid, waartoe Maurits op het eind van zijn leven verviel, werd toegeschreven, en zonder twijfel terecht, aan wroeging over den dood van den bejaarden Landsadvocaat.

Het lijkt waarschijnlijk, dat hij Oldenbarnevelt zou gered hebben, als de laatste of zijn familie om gratie hadden verzocht, maar het was trots tegen trots en het verzoek is niet gedaan. Ofschoon men zegt, dat de Republiek haar ontstaan meer aan den Advocaat van den Lande verschuldigd was dan aan ieder ander, de staatkunde van Maurits was heilzamer dan die van Oldenbarnevelt, toen de zaak van het Twaalfjarig Bestand een twistappel tusschen beiden werd.

De deugden van Oldenbarnevelt werden niet begunstigd door tact, noch werden zij verzacht door innemendheid. Hij bezat die strenge gerechtigheid, die harde onbuigzaamheid, die een man met een hooghartig en niets-ontziend karakter wel onaangenaam moesten aandoen, en hij had niet geaarzeld de losheid van het particuliere leven van den Prins te veroordeelen. Hij was in één woord even onverdraagzaam als de meeste rechtschapen menschen zonder zin voor de uiting van een vroolijke levensopvatting en onbeminnelijk.

Dit doet echter niets af, aan het verschrikkelijke van zijn lot en van het onrecht begaan door dit einde. De deerniswaardige geschiedenis van zijn kinderen en hun ondergang is aandoenlijk en hoogst droevig.

De politieke moord op Oldenbarnevelt was niet erger dan vele, vele van zulke daden van willekeur in die dagen, maar het was veel erger dan wat men had mogen verwachten van de Nederlandsche Republiek en van een Prins uit het Huis van Oranje.

Van Campen, wiens familie van Deensche afkomst heet te zijn, werd in Amersfoort geboren. Zijn voornaamste werk was het kolossale, paleisstadhuis van Amsterdam, dat op passende wijze uiting gaf aan de grootheid van die „parel der steden”, zoolang gevierd als de schoonste, veiligste, aangenaamste stad van Europa. Het Stadhuis moet eens zooveel gekost hebben als de St. Paul's kerk te Londen, tweemaal zooveel als het Escuriaal en driemaal zooveel als het paleis van Versailles. De werkelijke som wordt beraamd op £ 3,000.000 sterling. Die bedragen schijnen onbetrouwbaar,

maar in al die gevallen was de uitgaaf, voor zoover ze het nageslacht betreft, geldverspilling en zelfs de beschrijvers van Amsterdam schijnen te hebben gevonden, dat dit grootsche gebouw den voorzichtigen kooplieden-burgers te veel had gekost, want men zegt, dat zij de rekeningen verbrandden, opdat niemand den omvang van hun verkwisting zou kunnen nagaan. Waar of niet, het verhaal pleit voor het gewicht, dat men aan dit Stadhuis, langen tijd het grootste van Europa, hechtte.

Te Nijkerk in de kerk zijn de graven van mannen, herinnerend aan andere gebeurtenissen der vroegere koloniseering van de Nederlanders.

Daar rusten de Van Rensellaers, die Rensellaerswijck stichtten, tegenwoordig Albany (zoo genoemd ter eere van Jacobus van York en Albany, die de Nederlandsche bezittingen in Amerika overnam) in den staat New-York. Deze Nederlandsche koloniën werden definitief afgestaan in ruil voor Suriname.

Op dit stille plekje ligt ook het stoffelijk overschot der Van Corlaers, van wie er één, Antoon, de trompetter is in Knickerbocker's „History of New-York”, en die de namengaf aan „Anthony's Nose”, en „de Duyvels Dans-Kamer” aan de Hudson.

Dat waren de dagen, toen de oude Stuyvesant met het „zilveren been” *) zijn *bouwerie* bouwde, de boerenhoeve, waar de Bowereystraat van New-York nu is.

New-York heeft nóg een Nederlandsche vlag en een Nederlandsch motto — het motto van Nederland:

Eendracht maakt Macht.

*) Een houten been met zilver beslag. Vert.

*„Een land van geringe uitgestrektheid en weldra doorreisd,
maar zoo overvol inwoners, schoone, groote en kleine steden, en
dorpen, als men nergens op zulk een kleine oppervlakte aantreft,
behalve misschien in China.”*

REIZEN VAN Dr. BROWN IN HOLLAND, 1670.

PORTRET VAN ROBERT SPENCER, TWEEDEN GRAAF
VAN SUNDERLAND

1670

CARLO MARATTI

PORTRET VAN ROBERT SPENCER, TWEEDEN GRAAF VAN SUNDERLAND

1670

CARLO MARATTI

Lord Sunderland zat in de Groote Kerk te Utrecht. Zijn gestalte, eenvoudig in het zwart, onderscheidde zich in niets van al die andere gestalten eenvoudig in het zwart en hij hield het gelaat in zijn hand verborgen, terwijl hij in devote houding voorover gebogen zat.

Maar zijn hand verried hem: er was er geen enkele in heel die strenge, daar vergaderde gemeente zoo fraai-gevormd en gevoelig als de zijne.

Lang, zwaar en eentonig murmelde de preek voort zonder eenige verheffing of daling in het stemgeluid van den spreker. De groote gewitte ruimte van de verminkte kerk was vervuld van het kleurlooze middaglicht, dat ongehinderd door de hooge vensters van gewoon glas stroomde.

Ter rechter- en linkerzijde, voorenachtermylord, waren rijen Nederlandsche mannen in donkere kleeren met strakke gezichten, en Nederlandsche vrouwen, eveneens in donkere kleeren en met strakke gezichten. Allen keken onafgewend naar den predikant en geen enkelen keer naar den Graaf, hoewel er nauwelijks iets was, dat meer de nieuwsgierigheid kon prikkelen dan die Engelsche edelman, die zoo groot was geweest en zoo verafschuwd — een Katholiek, een vervolger der Protestanten, een medeplichtige in alle booze voornemens van zijn meester, Koning Jacobus van Engeland, tegen de Protestantsche Kerk; de sluwste, bekwaamste en meest gewetenlooze der hovelingen en diplomaten, nu in ongenade gevallen, verbannen en nogmaals een afvallige, want mylord was er niet voor teruggedeeind het Katholicisme af te zweren en zich aan te sluiten bij de strenge kerk van Calvijn — nog nooit was iemand in zoo korten tijd met zooveel gemak en zwier van de Jezuïeten overgelopen naar Genève.

Eens de lion der voorname gezelschappen en de toonaangever op modegebied, zag mylord er nu uit als de eerste-de-beste Hollandsche burger, uiterst eenvoudig, in dofzwarte kleeding.

Toen de dienst was afgelopen en de overvolle banken leeg liepen, en een dichte stemmige menigte van rustige menschen de kerk uitstroomde in de helle zon van den loomen achtermiddag, toen eerst wierpen enkele

kerkgangers tersluiks een kouden, onderzoekenden blik op den verbannen staatsman, die zich zoo gedwee tusschen hen bewoog.

Mylord bleef het langst zitten, terwijl hij nu en dan eens zuchtte en telkens zijn mooie hand als in een opwelling van devotie voor zijn gelaat hield.

De predikant daalde af van den massieven preekstoel en begroette zijn doorluchtigen bekeerling. De vleiende manieren van mylord, die twee Koningen hadden betooverd, hadden ook den Calvinistischen geestelijke ingepakt, die, streng en kortzichtig als hij was, kleurde van genoegens bij het aanschouwen van Mylord's boetvaardigheid, die immers zijn eigen welsprekendheid had teweeggebracht.

Samen verlieten zij de kerk.

Mylord was niet jong meer, maar hij had een buitengewoon aangenaam uiterlijk. Zijn voornaamheid liet zich niet wegmoffelen achter zijn burgerlijke kleeding; hij had al zijn tact noodig, al zijn kunstgrepen, om den indruk van glimlachend cynisme en sarcasme te maskeeren, die spraken uit zijn fijne, hoogst-aristocratische trekken.

De predikant vroeg mylord met onoordeelkundige nieuwsgierigheid, of hij zijn weelderig paleis in Althorp niet betreurde en niet terugverlangde naar de wereldsche genoegens van het Engelsche Hof en de belangrijke ambten, die hij had bekleed. Waarop mylord, die nog door het Londensche volk „Paapsche hond” en „Judas” genoemd werd, antwoordde, dat zijn hart nu zoo aangeraakt was door de Goddelijke genade, dat het verlies van al zijn wereldsche eer als niets voor hem was, dat zijn ballingschap werd verzacht en hij in zijn beproevingen werd vertroost, door de openbaring van de waarheid der Calvinistische dogma's.

„Toch,” zeide de predikant, met een huivering, „heb ik hooren zeggen, dat u eens in het openbaar het bestaan van een God geloochend hebt.”

„Als u mij wat beter kende,” glimlachte de Graaf beminneijk, „zoudt u weten, dat ik niet in staat ben tot een dergelijke — onvoorzichtigheid” — mompelde hij in zijn zakdoek en toen, in plaats daarvan met luide stem — „godslastering.”

„Het wàs mij inderdaad ook ongelooflijk,” antwoordde de predikant met zware stem.

Zij namen afscheid bij de beroemde Maliebaan, waar mylord zijn bescheiden kamers had, en de Graaf, die den Hollander minzaam nog even staande hield op den drempel van het kleine huis, dankte dezen in de vriendelijkste bewoordingen voor de stichting, die zijn preek hem had verschaft.

Mylady was tehuis en zat alleen in de donkere, stijfgemeubileerde kamer.

Evenals mylord had zij, wat haar nog van haar schitterende schoonheid was gebleven, trachten te verbergen onder een puriteinsch kleed. Zij had

thee gezet en zuchtte over een pakket brieven — de laatste brieven van thuis.

De Graaf legde zijn hoed met hoogen bol neer en de beide geruïneerde ballingen keken elkaar aan.

Op den schoorsteenmantel stond een schets van mylord in zijn jeugd; die mylady overal met zich mee nam. Het was een potloodteekening van Abt Maratti, schets voor het schilderij te Althorp, geschilderd toen mylord in Italië was. Hij was genomen in klassieke kleederdracht en in den vollen bloei van zijn schoonheid. Niets kon een grooter contrast vormen dan die schets met de verschijning van mylord, zooals hij er nu uitzag in zijn Hollandsche kleeding.

„Ik weet niet,” zeide de Gravin, „hoe ik het zal uithouden.”

„Och kom,” antwoordde mylord met zijn liefsten glimlach, „het is zeer amusant. Als je kunt leeren slapen, rechtop zittend en met open oogen, is het best uit te houden in een Hollandsche kerk. Utrecht is een allergezelligste stad. Daarenboven, wij zullen hier niet lang blijven.”

„Wij kunnen onmogelijk naar Engeland terugkeeren.”

Mylord trok de fijne wenkbrauwen op. Hij dacht, dat, als hij twee Engelsche koningen naar zijn hand had gezet, hij het ook wel zou klaarspelen met den derden, maar hij liet zich hierover niet uit, ook niet tegenover zijn vrouw; in plaats daarvan dronk hij zwijgend zijn thee (een luxe, waar de ballingen zuinig mee moesten zijn) en keek vol ironie naar het schetsje uit zijn bloeiende jeugd, dat zoo slecht paste in deze omgeving.

*„In omnibus requiem quaesivi et nusquam inveni nisi in
Angello cum libello”.*

Motto onder het schilderij van Thomas à Kempis, vroeger te Zwolle.

PROVINCIE OVERIJSEL.

HOOFDSTUK III.

OVERIJSEL, anders dan Drente, dat niet belangrijk genoeg geacht werd om in de Staten-Generaal vertegenwoordigd te zijn, was een der oorspronkelijke zeven Provinciën van het Noorden.

Er liggen drie van de aantrekkelijkste steden van Nederland in Overijssel: Kampen, Zwolle en Deventer, en een bekoorlijk kasteel, Rechteren, een zeer liefelijke en een weelderige streek lands met waterdorpen zooals Giet-hoorn, die hoewel nagenoeg onbereikbaar, gevaar loopen een attractie voor touristen te worden.

Evenals Friesland, Groningen en Zeeland kan men Overijssel het beste bezoeken per boot, hetzij per eigen boot, of, als dat niet mogelijk is, kan men deze provincie, die er nog zoo ver afgelegen uitziet, per spoor, motor of rijwiel bezoeken. Het is overigens niet moeilijk om booten en schippers te huren en men moet zich het bijzonder genot van zulk een watertocht liever niet laten ontgaan.

De venen van Drente verloop in de rietlanden, de malsche weiden en de schoone waterplassen van Overijssel, die op hun beurt overgaan in de uitgestrekte heidegronden van Gelderland.

Meppel, een stil stadje, dat in Drente ligt, is het uitgangspunt voor menig uitstapje o.a. naar Hasselt en verder de provincie in. Het Meppelerdiep verbindt Meppel met Zwartsluis en vereenigt zich daar, met het Zwarte Water, dat van Zwolle langs Zwartsluis en Genemuiden stroomt naar het Zwolsche Diep, om eindelijk uit te loopen in de Zuiderzee tegenover de eilandjes Urk en Schokland.

De straatwegen loopen over de hooge, kunstmatige oevers, die het water omzoomen (het land ligt hier op z'n best slechts eenige centimeters boven het oppervlak der zee) en wat er over passeert, teekent zich in de kristallen helderheid der lucht duidelijk af, tegen het wisselend panorama van het onmetelijke uitspansel. Omdat het land hier dikwijls geheel onder water staat, liggen alle boerderijen, kerken en gebouwen op hoogten. Rijen windmolens werken zonder oponthoud aan het drooghouden van het land en hun druk gedoe, vormt een scherpe tegenstelling met het uiterst vreedzame landschap.

Die windmolens zijn nu meer en meer aan het verdwijnen om plaats te maken voor molens met electrische kracht, doch er is op het oogenblik

een zeer toe te juichen beweging gaande om die oude gebouwen van Nederland, zoowel van wege de traditie als om de zeldzame schoonheid van vorm en kleur, voor ondergang te behoeden. En men kan niet anders dan vurig hopen, dat de liefde voor het schoon van 't land, dàt onderdeel van het vlakke landschap voor den ondergang zal behoeden, dat zoo heerlijk, zoo erbij passend, zoo innig ermede is verbonden en dat zóó in eere is gehouden door zoovele groote schilders.

Als die windmolens er niet waren, zou het meer moeite kosten om het Nederlandsch natuurschoon te verdedigen tegen de beschuldiging van eentonigheid, die de doorgaande reiziger zoo vaak ertegen inbrengt.

Die eenzame, stille wateren hebben nog een andere schoonheid behalve de windmolens — de koppels half-wilde zwanen, die zich tusschen het stijve riet ophouden.

Deze vogels worden door de overheid beschermd en nestelen en broeden in veiligheid in die eenzame plassen en uitgestrektheden met watergrassen begroeid. Het rijke wit van het smetteloos gevederte, de heerlijke beweging van den zeilenden vogel, het levendig zwart van snavel en oog, geven tegen den vlakken achtergrond van blauwgroen, versmeltend tot violet purper, een indruk van pakkend schoon.

Van al die genotvolle schilderijen, u geboden in dit land van mooie lijnen, vlakke gezichtseinders, onmetelijke hemelen en levendige details, is er geen schooner dan dit van de Overijselsche zwanen tusschen de eenzame rietvelden, op de verlaten watervlakten, onder de verheven uitgestrektheid van het hemelgewelf en de steeds wisselende wolkenpartijen.

In het Noordelijke gedeelte van Overijssel, niet ver van Friesland ligt Steenwijk, de aanzienlijkste stad, die haar eigen levendige geschiedenis heeft. Het is interessanter dan Meppel en is, evenals die stad en Koevorden, gelegen op de grens van Drente en Overijssel. Koevorden ligt geheel in eerstgenoemde provincie, in tegenstelling met Steenwijk en Meppel, die althans wat karakter betreft, in Overijssel thuis behooren.

Het ligt aan de rivier de A, de naam van zooveel rivieren in dezen omtrek en is, zooals een oud kroniekschrijver aardig opmerkt, gebouwd in den vorm van een boog. Hoewel niet een der voornaamste steden van Overijssel, is de kerk één der belangrijkste van Noord-Nederland, een grandioos gebouw, oorspronkelijk gewijd aan St. Clemens en dateerend uit de twaalfde eeuw. Natuurlijk werd ze vernield en herbouwd, opgelapt en verminkt, zoodat er nog maar weinig van is overgebleven, kaal en gewit van binnen en geschonden en onvoltooid-lijkend van buiten.

Een andere gedachtenis aan oude tijden is de kerk, vroeger bekend als

Onze-Lieve-Vrouwekerk, herbouwd in 1477 en in den laatsten tijd zorgvuldig gerestaureerd.

Steenwijk heeft veel aanvallen te verduren gehad. In 1552 werd het tevergeefs belegerd door den Graaf van Meurs, in 1553 stormenderhand genomen door de troepen van Karel V en werd het oude kasteel met den grond gelijk gemaakt, maar het beleg, dat Steenwijk beroemd heeft gemaakt in de annalen der dappere daden, was dat gedurende den onafhankelijkheidsoorlog in 1580, toen de Graaf van Rennenberg de stad omsingelde met zesduizend man voetvolk en twaalf compagnieën paardenvolk.

Het Nederlandsche garnizoen bestond uit slechts zes honderd soldaten en drie honderd burgers, waarvan niet meer dan de helft beschouwd kon worden als trouw aan hun bevelhebbers.

Vier jaar na het beleg werd er een verslag over geschreven door een zekeren Fresinga en uitgegeven te Deventer door Fridsert van Kampen. Dit is in epischen stijl opgesteld, treedt in nauwkeurige bijzonderheden en vloeit over van zulke episoden van onstuimig, roekeloos heroïsme, als die kloeke mannen uit het Noorden schijnt eigen geweest te zijn.

Men vindt hier o.a. de geschiedenis van „Arend van Groningen, zoon van een brouwer,” die in een Octobernacht van de wallen in de gracht sprong om een ton met teer en zwavel, die de vijand naar de stadspoorten had laten drijven, uit te blusschen; hij slaagde er in te midden van een hevig geweervuur zijn doel te bereiken en veilig terug te keeren, onderwijl luid den vijand tartend. Dan het verhaal van twee kapiteins, één van ieder leger, die elkaar uitdaagden en op de schansen een ouderwetsch duel uitvochten, in het volle gezicht van garnizoen en belegeraars; en nog meer van zulke geweldige daden, die door het stof der historie heen, de opgezweept, hevige hartstochten dier bittere tijden openbaren.

De bevelhebbers der Nederlanders waren Jan van den Cornput en Olthof, en men vertelt van den eerste, dat, toen op het Marktplaats (nog vrijwel hetzelfde, maar zeer vreedzaam nu) een verwoede, uitgehongerde menigte de overgave van de stad eischte, er drie patrijzen tusschen de menschen vielen en hoe Van den Cornput die gelegenheid aangreep om op te merken, dat dit een boodschap was van God, die inhield, dat er binnen drie weken hulp zou komen.

Wat natuurlijk gebeurde, want anders zou die geschiedenis niet zijn verteld. Na een beleg van vier maanden zag kolonel Norrits, die aan het hoofd stond van het Republikeinsche leger, kans om het wanhopende stadje brood, kaas en buskruit te doen toekomen, en eenige dagen later brak Rennenberg het beleg op.

De hulpbronnen van Steenwijk waren echter uitgeput, de gedunde

gelederen der inwoners werden door de pest aangetast en het jaar daarop viel de stad den Spaanschen bevelhebber Verdugo gemakkelijk in handen.

Na tien jaren van Spaansche overheersching werd Steenwijk hernomen door den roemzuchtigen Prins Maurits en het is een reden tot verheugenis te weten, dat kapitein Olthof en andere veteranen van het beleg van 1580 nu dienden onder den jongen Prins, die Steenwijk kwam verlossen.

Als gevolg van die worsteling was Steenwijk nagenoeg met den grond gelijk gemaakt, zoodat het moeite kost er oude huizen te vinden. In 1672 deelde Steenwijk in de vernedering van zooveel Nederlandsche steden en werd het bezet door vreemde troepen, in het onderhavige geval door die van den Bisschop van Munster, die, na losgeld geëischt te hebben, de stad het jaar daarna verliet.

In den tegenwoordigen tijd ziet Steenwijk er zeer vredig, bijna landelijk uit. Het drijft handel in graan en boter en waar eertijds de vurige Calvinisten en de grimmige Spanjaarden af en aan marcheerden in hun gevechten en belegeringen, is nu een vreedzame optocht van boeren en karren, vroolijk en onschuldig, met hun last van gouden boter en gouden koren van de malsche weiden en de vruchtbare graanvelden rondom Steenwijk.

Er is een kleine Waag van 1642, een alleraardigst en bij de omgeving zich aanpassend gebouw, bekoorlijk, ernstig en practisch.

Deventer ligt aan den IJssel aan de andere zijde der Provincie dicht bij Gelderland en is één van de aantrekkelijkste steden.

Haar ligging aan de breede, drukke rivier, omzoomd met steigers en vol vaartuigen, is op zichzelf schoon en statig, en vergunt ons een blik van den tegenoverliggenden oever, wat verreweg de aardigste manier is, om een stad te zien.

Het is stellig één der glanspunten van de Nederlandsche steden, dat men er zoo vaak een dergelijk compleet overzicht van kan krijgen, als van een oude kaart, prent of schilderij. De stad staat om zoo te zeggen op zichzelf, begint en eindigt binnen bepaalde grenzen, is voor het meerendeel ingesloten door oude wallen, tuinen, boomgroepen, een gracht, rivier of kanaal en verloopt niet in de sloppen, voorsteden of buitenverblijven, die in zoo veel beroemde steden in andere deelen van Europa, alle bekoorlijkheid, persoonlijkheid en eigendommelijkheid uitwisschen.

Er zijn slechts weinig Nederlandsche steden, die ook nù nog niet iets hebben bewaard van dat gemarkeerde eigen karakter, dat aaneengesloten op zichzelf staande geheel, zooals de steden, weergegeven door Dürer, Van Goyen, Van Eyck en Vermeer.

In het geval van Deventer treedt dit voornamelijk zeer merkbaar

naar voren. De kaden, de oude muren, de grootsche loop der rivier, de hooge boomen, zij alle omringen de daken, torens en klokketorens der overoude stad op de meest imposante en bevallige wijze, terwijl de ranke torenspitsen van de bisschopstad mijlen ver in den omtrek zichtbaar zijn, evenals de lange, kronkelende rivier, omboord door vriendelijke plaatsen als ¹⁾ Hattem, Veessen, Olst, Diepenveen, Nijbroek en Terwolde, die zoo aantrekkelijk liggen tusschen aardige boschjes en zich zoo gezellig weerspiegelen in de stil lijkende maar snel stroomende wateren van den IJsel.

De overblijfselen der eerste versterkingen van Deventer zijn die, van den fraaien steenen muur, die de bestorming van de Bourgondiërs in 1457 weerstond, toen Philips de Goede de stad aanviel na de weigering van Deventer om zijn zoon, den Bisschop van Utrecht, als opperheer te erkennen. De tusschenkomst van den naburigen hertog van Gelre behoeft de stad voor de gevolgen van die stoutmoedigheid.

Gedurende de worsteling met Spanje was Deventer Nederlandsch en Protestantsch in woord en daad. In 1586 drong de Graaf van Leicester de stad een garnizoen van twaalf honderd man op, zeer tegen den wil der burgers, die er de voorkeur aan gaven te vertrouwen op hun eigen militaire macht.

Bedoeld garnizoen bestond uit, in die dagen onder naam van „wilde Ieren”, zoo gevreesde mannen en hun bevelhebber was een onbeschaamd avonturier, die door zijn vleierijen Leicester bewogen had hem die aanstelling te geven. Het was William Stanley, pas geridderd voor zijn stoute stukjes op de wallen van Bergen.

Hij speelde Deventer onmiddellijk aan kolonel Taxis, den Spaanschen bevelhebber in handen en de stad bleef onder Spaansch beheer tot ze in 1591 door Maurits werd heroverd. Door het verraad van Gouverneur Steeke, kwam het in 1672 aan den Bisschop van Munster, maar maakte een kranig figuur, toen het in 1813 door de Franschen werd aangevallen.

Toch, hoewel Deventer zooveel oorlog heeft gezien, is het verwonderlijk rijk gebleven aan oude gebouwen en misschien belangrijker en aantrekkelijker voor den oudheidkenner dan eenige andere stad in het land.

Deventer is van zeer ouden datum; sommigen beweren van a°. d. 130, doch vast staat, dat het tegen de elfde eeuw reeds een stad was van beteekenis.

St. Lieven (Lebuïnus), die a°. d. 770 in Deventer is overleden, geeft zijn naam aan twee der kerken hier, de eene de Kathedraal, de andere, de Broerekerk, opnieuw Rooms-Katholiek.

¹⁾ Hattem, Veessen, Nijbroek en Terwolde liggen in Gelderland. (Vert.)

De Lebuïnus- of Groote Kerk werd door Bernaalf, bisschop van Utrecht, in 1046 gebouwd, en herbouwd in 1235 en 1334. Dit laatste gebouw, hoewel veranderd en vergroot, bestaat nog. De klokketoren met de hoog-aangebrachte motto's, als waren ze bedoeld als een preek aan de vogels, is van 1613 en stijlloos, al maakt hij een goed effect en zit er wel karakter in.

De crypt is gebleven, zooals ze in 1046 werd gebouwd door den bisschop van Utrecht, en bevat eenige prachtige gedraaide zuilen met zigzag-rand; maar deze crypten zijn donker en luguber en hoe interessant die onderaardsche oudheden ook zijn, het is niet zonder een zucht van verademing, dat men den beganen grond weder bereikt.

De Lebuïnuskerk is natuurlijk gewit geworden. Waar dat witwerk is afgeschilferd, komen afbeeldingen van duivels en de pijnigingen der hel te voorschijn. Mij komt het voor, dat het witwerk de voorkeur verdient, het heeft een eigen karakter en associaties met een eigen bekoring, waaraan men niet licht ontkomt. Het spel van licht en schaduw op die witte muurvlakten is heerlijk en heeft menigen schilder tot fraaie schilderijen geïnspireerd. Het hedendaagsche streven om die ruwe schilderijen bloot te leggen, die geen andere dan geschiedkundige waarde bezitten, moge lofwaardig zijn, maar daar niets, die groote Gothische kerken weer in haar oorspronkelijke pracht kan zetten, ware het zeker verstandiger ze te laten als monumenten van het Calvinisme en van den grooten vrijheidsoorlog.

Een utiliteitsklok met wijzers, aangebracht boven de vier ramen van den verminkten (of onvoltooiden) toren, had maar weggelaten moeten worden.

De beeldstormers hebben bij toeval waarschijnlijk, een graftombe in den muur gespaard van een zekeren Johan van Leyden (niet de ongelukkige kleermaker-profeet) en zijn vrouw, een paar lange, marmeren tomben en een gedeelte van een Renaissance-koorhek. Voor de rest moet men zich tevreden stellen met de nobele proporties en de bevallige lijnen der zijbeuken en zuilen.

De andere, aan St. Lieven gewijde, is een kleine baksteen kerk, dateert uit 1338 en behoorde aan de Calvinisten van 1579 tot 1803. Ze was vroeger bekend onder den naam van Broederkerk en maakte deel uit van een klooster, vermoedelijk dat van een Orde, door Eleonora van Engeland in 1335 gesticht, de Orde der Recollecten genaamd.

De St. Nicolaas- of Bergkerk, behoorde vroeger aan de Praemonstratenser monniken, de machtige Orde, die de Abdij van Middelburg heeft gesticht. Deze kerk, „St. Nicolaas van den berg” staat op een zachte helling, merkwaardig genoeg, om in dit vlakke land den naam van „berg” te verdienen. De tweelingtorens, gladaf en veel-vensterig, de ééne ontsierd door een kap, worden bekroond door puntige spitse torentjes, die heel eigenaardig zijn.

De St. Nicolaaskerk is zeer oud, in 1128 gebouwd door een bisschop van Utrecht, hoewel jaartal en bisschop naar den kroniekschrijver, varieeren. Het zou een werk van jaren zijn, als men al die vroegste jaartallen en personen zou willen nagaan, die in verhalen en reisgidsen aanzienlijk van elkaar afwijken.

Ook komt het er niet veel op aan. Het is b.v. voldoende te weten, dat de Bergkerk Romaansch is van buiten en gewit van binnen.

Men veronderstelt, dat Eleonora van Engeland, de vrouw van een Hertog van Gelre, hier begraven ligt of eenmaal begraven lag, doch er is spoor noch aandenken aan haar rustplaats te vinden, die waarschijnlijk reeds sedert langen tijd niet de Bergkerk is, maar de vier windstreken.

Er zijn eenige prachtige gebouwtjes in Deventer, waarvan de Waag op het Marktpllein of den Brink, wel het voornaamste is; ze werd in 1528 gebouwd uit het materiaal en naar het plan van twee oude huizen, die op die plek stonden. De onregelmatigheid, teweeggebracht door den toren aan de eene zijde en het torentje aan de andere, de mooie baksteen en banden van pleister, de open ornamenteeering der balustrades, het puntige dak, het coquette torentje en de ranke spitsen, zoowel als de fraaie dubbele trap, in 1643 er aan toegevoegd, maken het kleine Waaggebouw (nu een museum) bekoorlijk, rijk en fantastisch; een stuk speelgoed, bedacht door een dichter.

Toch ontzagen de menschen, die dit juweeltje oprichtten, zich niet om valsche munters in den kookpot te stoppen, zooals de koperen pot bewijst, die voor dit doel heeft gediend en die nog aan één der muren is opgehangen.

Ook in Rijssel werd in 1560 een valsche munter tot den dood door koking veroordeeld en in de archieven vindt men de beschrijving en een teekening van die gruwelijke straf.

Bij nadere beschouwing geven ook de versieringen van het Waaggebouw het groteske te zien, zonder hetwelk ieder Gothisch gebouw, uit hoe laten tijd ook, niet compleet schijnt. Men heeft hier de zon met de begeleidende maan en sterren en twee fantastische figuren, *Kijk in den Pot* en *Kijk uit den Pot* — een leelijke kerel, die eerst in een ketel kijkt en daarna een anderen kant opziet. De beteekenis schijnt onbekend te zijn, zelfs in Deventer. Men waagt de gissing, dat het betrekking zou kunnen hebben op handel, voorspoed, overvloed: — „de pot is leeg, de pot is vol.”

De Waag was te eeniger tijd een soort Beurs of plaats van samenkomst voor de kooplieden, in de oude, machtige, dagen van geldverdieneu, toen Deventer lid was van het Hanzeverbond en het fraaie gebouwtje overvol moet geweest zijn met de vooraanstaande mannen uit de stad.

Vóór op het Plein, nu zoo bekoorlijk en vriendelijk, werden onder de gruwelijke regeering der Spanjaarden vele ketters verbrand.

Onder de allerliefste huizen, Renaissance-, Gothische of Louis XIV-stijl, — zooals de Nederlanders zeggen — die de Brink omzoomen, is er één hoogst curieus, slechts één verdieping hoog, dat alleen schijnt te bestaan uit een onmetelijk dak, een reusachtige deur, rococo-krullen en boven alles uit een tinne, gekroond door een ontzaglijk groot menschenhoofd.

Op den Brink staan verder enkele bekoorlijke huizen met trapgevels. Een oud logement, waar de Afgevaardigden der Provinciën plachten te vergaderen en dat daarom het *Landhuis* heet, heeft prachtige Renaissance-deuren, zwaar en toch geriefelijk en mooi, en ook het beeld van een krijgsman, vermoedelijk Karel V. Enkele andere gedeelten van het gebouw, dat tegenwoordig een politiebureau is, dateeren uit de dertiende eeuw.

Het Stadhuis van 1693, is onmiskenbaar Nederlandsch, Calvinistisch en rijk. De heldere harde kleuren van de geschilderde houten wapenschilden der oude gilden doen het goed tegen de gewitte wanden.

De voornaamste schatten zijn hier een schilderij van Ter Borch en de boekerij met de archieven. De boekerij is grootendeels gevuld met werken uit de opgeheven Hoogeschool te Harderwijk, waarvan de helft naar Arnhem is gegaan en de helft naar Deventer. Deze collectie bevat menig zeldzaam en kostbaar manuscript; ook zijn hier eenige zeer vroeg gedrukte boeken, dagteekenend uit den tijd, toen Rijkert Paffroed en Jacob van Breda (omstreeks 1470) te Deventer aan hun twee waardevolle persen werkten.

De archieven zijn wonderwel bewaard gebleven en bijzonder interessant, daar Deventer een bisschopstad was.

Er was in 1920 nog een fragment overgebleven van den Munttoren, waar vroeger alle munten van Overijssel werden geslagen en een bijzonder fraai huis van 1735 in barokstijl, versierd met beelden, vazen, krullen en ornamenten in waarlijk roekelooze overdaad en niettegenstaande dat toch geslaagd, zooals die Nederlandsche „Louis quatorze”-stijl zoo vaak is. Die verbasterde stijl van bloemrijke, overvloedige en toch vormelijke ornamentering past zich aan bij het strenge en toch rijke karakter dier oude Nederlandsche steden en schijnt ook gepaster, om den voorspoed van een welgedaan koopman uit te drukken, dan de heerlijkheid van een verkwistenden adel.

Deventer is geen stad voor een overhaast bezoek; het bevat een bijna onuitputtelijke bron van schoonheid, bekoring en schakels met het verleden, terwijl de omgeving (er is hier alleen sprake van plaatsen, die aan den Overijselschen kant der rivier liggen, die nagenoeg de grens aangeeft tusschen deze provincie en Gelderland) hoogst romantisch en poëtisch is.

De statige lanen van eik en olm, het malsche weiland, kasteelen zooals

Hoenlo en De Haare, de roomkleurige kerk van Olst, de vriendelijke toren van Wijhe, Raalte tusschen varens en hei — dit alles is in hooge mate liefelijk, iets dat herinneringen wekt, verlangen, zelfs heimwee. De schoonheid van uitspansel en rivier, het verre melancholieke verschiet, de weelderige lanen, lange beklinkerde wegen, terrassen, heerenhuizen, villa's en hofsteden, alle zorgvuldig op verhoogingen boven het drooggelegde vlakke land, het aandoenlijke van een weemoedige traditie van een verleden, dat op de één of andere wijze onverbroken lijkt — dit alles geeft den reiziger in het zomer- of herfstlandschap van Overijssel een gewaarwording van een donnelige, ietwat droefgeestige aantrekkelijkheid.

Men moet echter niet meenen, dat Deventer ontkomen is aan de welvaart van den nieuwen tijd en de daaruit voortvloeiende leelijkheid. Er worden hier zeer beroemde tapijten gemaakt en de gekruide honingkoek, bekend als „Deventer koek”, die een nationale delicatess is; ook wijn — welke inlandsche wijn den trots uitmaakt der plaatselijke hotels.

Drie van de overgrooten menigte grooten mannen, uit Nederland afkomstig, worden door Deventer opgeëischt: Geert Groote, Jacob Gronovius en Gerard Ter Borch.

De familie Gronovius kwam oorspronkelijk uit Hamburg, waar Johannes Fredericus in 1611 of 1613 werd geboren. Hij was een beroemd oudheidkundige en klassiek geleerde, die na vele reizen hoogleeraar te Deventer werd. Zijn zoon Jacob werd in 1645 te Deventer geboren. Zijn reizen, zijn geleerdheid, zijn uitgaven der klassieken waren even uitvoerig, diep en verscheiden als die van zijn vader. Hij stierf te Leiden in 1716. De broeder van dezen waardigen man, Theodoor, was eveneens begaafd met een bijna ongelooflijke geleerdheid. Een opsomming van zijn werken laat zich bijna lezen als een satire op wetenschappelijke kennis, zooals in dit geval omvattende: een werk over de Pandecten, Aanteekeningen op Vibius Sequestor, een dissertatie over het marmeren voetstuk van den Colossus van Tiberius en een correspondentie met Antonio Magliabecchi, bibliothecaris van Cosmo III, Groothertog van Toscane. Hij was een wonder van geheugen en geleerdheid, die, na een boek eens gelezen te hebben het woord voor woord kon uitschrijven, die dag en nacht in zijn studeerkamer doorbracht zonder zijn kleeren af te leggen en van hardgekookte eieren en water leefde.

Er hangt een fantastische schilderachtigheid over dat onoogelijke personage, dat een kabouter gelijkt, geboren uit de vereeniging van leder en perkament en gezoogd met drukinkt, maar de Gronoviussen waren prozaïsche en beminnelijke schoolvossen, wier geweldige geleerdheid, niet

verlevendigd door vernuft, humor of verbeeldingskracht, nu even onnut schijnt als ze wonderbaarlijk was. Drie zonen van Jacob Gronovius strekten de achttiende eeuw en de stad Leiden met hun geleerdheid en begaafdheid voor geduldig onderzoek tot sieraad.

Een belangwekkender zoon van Deventer is Geert Groote, die leefde en werkte in de veertiende eeuw en in 1340 te Deventer geboren werd.

Hij maakte ernst met zijn studie, promoveerde aan de Sorbonne en hield lezingen over filosofie en theologie te Keulen.

Nadat hij zich voor eenigen tijd teruggetrokken had in een Karthuizer klooster, keerde hij in de wereld terug met het doel om anderen te bewegen die te verlaten en begon, schamel gekleed, op de straat te prediken.

In die ruwe, vurige en oprechte tijden liet een dergelijk optreden nooit na diepen indruk te maken en Geert had zich weldra een grooten aanhang verworven.

Naar Deventer teruggekeerd, opende hij een soort bureau, waar verscheidene menschen zich bezighielden met het maken van afschriften der Heilige Schrift en van de Kerkvaders, ter verspreiding onder het volk; iets als een Genootschap ter Bevordering van Christelijke Kennis, wat in die dagen vóór de uitvinding der boekdrukkunst geen geringen arbeid medebracht.

Geert Groote vormde uit dezen kern van getrouwe schrijvers een congregatie, die hij Broeders des gemeenen Levens noemde (*Fratres Vitae Communis*), en die door Gregorius XI in 1380 formeel erkend werd.

Deze broeders verspreidden zich over geheel Nederland en Duitschland. Zij waren verdeeld in twee klassen, de geletterden, de copiësten of onderwijzers, en de ongeletterden, die den handenarbeid in de broederschap verrichtten. Dat alles heeft een aangename klank en moet wel nuttig geweest zijn vóór de verbreiding der boekdrukkunst zulk nobel werk overbodig maakte.

Geert Groote stierf te Deventer in 1384, een vriendelijke, eenvoudige herinnering te meer nalatende aan de aardige kleine stad.

Onze laatste merkwaardigheid is, schitterender dan Jacob Gronovius of Geert Groote en niemand minder dan Gerard Ter Borch, die, hoewel te Zwolle geboren, „gemeensman” was van Deventer en hier in 1681 stierf.

Hij was één van de meest geveilde en beroemde schilders van zijn tijd en als het nageslacht niet geheel het oordeel van zijn tijdgenooten onderschreven heeft, dan is zijn werk toch in ieder geval rijk, voornaam en bekoorlijk. Hij had in Italië gereisd en Madrid bezocht en de gevolmach-

tigden van den Vrede van Munster (1648) geschilderd, alvorens hij naar Deventer ging om den Gemeenteraad op het doek te brengen en daar op 64-jarigen leeftijd, met eer overladen, in de provincie zijner geboorte te sterven. Hij was reeds tot ridder geslagen door Philips IV. Zijn stijl in het weergeven van gezellige bijeenkomsten, feestmalen en musiceerende gezelschappen werd nagevolgd door Metsu en Caspar Netscher, die hem overtroffen indien niet ook inforschheid, dan toch in sierlijkheid.

Zijn schilderdoeken zijn altijd voornaam van toon, weelderig van coloriet en vlot van opzet. Hij muntte uit in het afbeelden van geweven stoffen, met name van wit satijn, welk kostelijk materiaal hij in de meeste zijner stukken wist aan te brengen.

Hij had in zijn jeugd drie jaar in Haarlem gewoond en de invloed van Frans Hals is altijd merkbaar in zijn werk. Er is een allerliefst genrestukje in het Mauritshuis „De Tijding” (No. 176) en een „Portret van den Schilder” (No. 177), een bekoorlijk portret ten voeten uit, in het zwart met grijze kousen en een blonde pruik. Het Museum Boymans te Rotterdam bezit een portret van een zekeren Johan Versnijden (No. 441); Ter Borch's meesterstuk „De Vrede van Munster”, dat zestig portretten bevat, bevindt zich in de „National Gallery” te Londen. Men kan dit doek niet bepaald geslaagd noemen: Ter Borch heeft niet kunnen ontkomen aan een moeilijkheid, die inderdaad bijna onoverkomelijk is, n.l. die van verscheidenheid aan te brengen en een gebroken lijn, in een groote officieele groep-portretten. De hoofden zijn nagenoeg alle op dezelfde hoogte en vormen een band van licht over het schilderij, de tafel voegt nog een donkere massa toe aan een compositie, die reeds te zwaar is en de weinige details, zooals de candelabers, de boeken, enz., verdrinken in de algemeene eentonigheid.

Toch zijn de portretten gegeven met bekwame, gevoelige hand en de groep, genomen op het plechtige oogenblik der eedsaflegging, is grootsch genoeg om te imponeeren. Als een historisch document is het natuurlijk onschatbaar, letterlijk levende historie, en de gestalte van den man in den mantel rechts en de elegante cavalier in rijke kleeding aan het uiterste linkereinde, bewijzen, waartoe de kunstenaar in staat was, als hij zich niet aan officieele vormen behoefde te storen.

Het was dit schilderij, naar het leven geschilderd, dat de aandacht trok van den Spaanschen gezant, Graaf Penerande, en waaraan de eer te danken was van dat Spaansche bezoek. De „Vrede van Munster” of „Vrede van Westfalen,” zooals hij eveneens wordt genoemd, was jarenlang een geliefkoosd onderwerp voor de Nederlandsche schilders en dit is het eerste en interessantste dier verheerlijkingen dezer roemrijke gebeurtenis.

In het Stadhuis te Deventer hangt even toepasselijk, een „Raadsver-

gadering” door Ter Borch, bevattende achttien portretten van Magistraten en bijstanders, zeer nauwkeurig en voornaam en aangenaam van coloriet, in weerwil van de zwarte gewaden en de sombere kleding van die waardigheidsbekleeders met hun rechtschapen gezichten.

Dresden is in het bezit van een klein meesterstukje, alle Raadsstukken ter wereld waard, de schets voor een figuur in „De Vaderlijke Raadgeving,” de dame in satijnen kleet, en haar prachtige houding, die haar gelaat geheel van den toeschouwer afgekeerd houdt. Hoe vol uitdrukking, hoe gracieus en liefelijk zijn dat afgewende hoofd en die afgewende gestalte!

H O O F D S T U K I V.

KAMPEN ligt, evenals Zwolle en Deventer, aan den IJssel, maar dicht bij de uitmonding der rivier, op de hoogte van Edam, dat aan de andere zijde ligt van de verloren provincie, die nu bedekt is door de Zuiderzee. Kampen is in werkelijkheid één der zoogenaamde „dooie steden” aan de Zuiderzee, daar zijn haven reeds lang geleden is verzand en de welvaart van het stadje, welke het toppunt bereikte in de vijftiende eeuw, toen Kampen deel uitmaakte van het Hanze-verbond, is vergaan.

De stad is even rustig, even proper en even aantrekkelijk als haar burenen en bezit evenveel schoonheden; kerken, stadhuis en oude poorten. Bij velen zou dit, het verst afgelegen plaatsje van de drie Overijselsche steden, de voorkeur genieten.

Men heeft er de gewone algemeene kijk van gebouwen-complexen, verrijzend van achter de rivier met de bijeenliggende vaartuigen, de tjalken en eigenaardige schuiten van Overijssel, groepen fraaie boomen en dien heerlijken achtergrond van winderige wolken of een bleek-blauwen hemel, die zoo vaak door Nederlandsche schilders is geschilderd.

Het stadhuis is één der kostelijkste gebouwen van het land. Het is zeer oud, en gerestaureerd na den onvermijdelijken brand, in 1543, maar de voornaamste glorie van den voorgevel, de beelden, werden uit het vroegere gebouw gered en zijn dus heel oud. Zij stellen Karel den Groote voor (of zooals sommigen beweren, Karel V), Alexander den Groote en de gebruikelijke Trouw en de Rechtvaardigheid, met de zeldzame en welkome toevoeging van de Gematigheid en de Naastenliefde.

Het uitwendige van het Stadhuis is sierlijk en fantastisch, met de veelvuldig voorkomende witte banden op roode baksteen. Een slank torentje en een groote toren, die een spits heeft, bekronen het bolronde klokkenhuis.

Dit Stadhuis bezit velerlei curiositeiten, waarvan twee van luguberen

aard: het traliehek, waarachter de gevangenen aan den spot der voorbijgangers werden overgeleverd, niet precies in overeenstemming met die beelden van Gematigdheid en Naastenliefde, en een zonderlinge houten rol, waarop de vonnissen werden geschreven.

Zeer interessant en van vriendelijker aard zijn de fraaie gilden-bekers en -bandeliers en prachtig de zetels of banken in de Schepenzaal. Deze zijn het werk van zekeren Meester Vrederic (1546), die zijn werk bijna overlaadde met rijke, uitvoerige details. Een ander voorbeeld van overdreven weelderigheid is de schoorsteenmantel van Jacob Colijn de Nole (1545), waarin het eene snijwerk het andere schijnt te verdringen en te verstikken, zoo druk is de bewerking.

De algemeene indruk van dit vertrek is echter zeer merkwaardig en indrukwekkend en die overrijke versiering is eerder te rechtvaardigen in een openbare zaal, welker overdadige pracht is berekend op het inboezemen van ontzag en waar niemand lang vertoeft, dan in een woonhuis of zelfs in een kerk, want die overlading doet evenmin huiselijk als religieus aan. De voornaamste kerk is de St. Nicolaaskerk, een imposant grandioos gebouw uit de veertiende eeuw, dat een origineele schoonheid ten toon spreidt in zijn koorhek met koperen stijlen, doopvont en klokken, waarvan er twee dateeren uit 1482, en overblijfselen uit lateren tijd in de koperen candelaber met het stadswapen.

Er is een geweldig orgel (1670—1676), dat er (met vele andere) aanspraak op maakt het grootste van het land te zijn.

Dan is er nog een Roomsche-Katholieke kerk, de Maria- of Buitenkerk, uit de veertiende eeuw, en een eigenaardige toren, gebouwd tusschen de Bovenstad en de Buitenstad door Philip Vinckhoorns in 1649—1664, om als baken te dienen voor de schepen. Deze wordt (merkwaardig voor die tijden) Toren van den Heiligen Geest, of Nieuwe Toren genoemd en bevat een uitnemend carillon van vijf en dertig klokken, dat zijn klanken langs den kronkelenden IJsel naar zee zendt.

Men vindt hier ook een kleine Romaansche kerk, de Willemskerk (twaalfde eeuw) en een Broederkerk (vijftiende eeuw), de vroegere Minderbroederskerk en, het interessantst van alles, de poorten. Eén der poorten heet de *Cellebroederspoort* (1465), die den Keizerlijken Adelaar draagt, ten teken, dat Kampen een vrije stad was, verder de Korenmarktpoort, gewit, zoodat ze zichtbaar was voor de zeelieden (hoe verbazend veel witkalk wordt er in dit practische land gebruikt!) en de Broederspoort.

Dit zijn de echte middeleeuwsche poorten van historie, legende en poëzie, het soort, dat 's nachts gesloten bleef en waar de eenzame reiziger, die zich verlaat had, tevergeefs aanklopte; wier elegante torenspitsen een geliefd

herkenningsteeken waren over land en zee, wier breede boog den ganschen heen-en-weer-stroom, van het drukke verkeer eener stad overspande.

Boven ieder dier poorten is een woonhuis met tralievensters en gezellig onder den topgevel en tusschen de torentjes gelegen. Hier woonde de poortwachter en men kan er zeker van zijn, dat hij een blond dochttertje had, dat de menigte beneden gadesloeg en dat een glimlach en misschien een bloem had voor één van hen, en dat zich een oogenblik uit haar betegelde keuken en van haar spinnewiel wist vrij te maken, om ze toe te werpen, de glimlach en de bloem, aan dien éenen in de straten van Kampen, misschien in de herfstschemering, toen er een stevige bries woei en de zware, rossige zeilen tegen den wind vochten en de zwarte wolken langs de maan joegen.

Zwolle, nu de hoofdstad van Overijssel, ligt aan het Zwarte Water, dat in de Zuiderzee uitmondt en door de Willemsvaart met den IJssel is verbonden. De stad is omringd door water en rijk aan mooie lommerrijke boomen en luxueuse huizen met fraaie tuinen. Eigenlijk is de plaats te welvarend en te rustig — niet de rust van Kampen of Deventer, maar, zooals de bezoeker geneigd is te denken, de rust van zeer welgestelde rustende „iemanden” die er niet om geven, dat het hier saai is en dat zij tot de provincialen gerekend worden, als zij hun gemak er maar van kunnen nemen.

Men krijgt in vele Nederlandsche steden het gevoel, alsof de meeste inwoners er te veel vrijen tijd hebben en te veel geld op de bank er op nahouden; ook een soort zelfgenoegzaamheid en een strenge scheiding in coterieën en klieken — de hoogwelgeborenen, de weledelgeborenen zij, die noch hoog-, noch weledelgeboren zijn.

Deze tekortkomingen, ongetwijfeld het gevolg van overdreven deugden en van te veel vrijen tijd aan de zijde der vrouwen, hebben zonder twijfel een grappigen kant, als men ze ontdekt in een volk, dat eens een volk was van kooplieden, streng Puriteinsch en taai-Republikeinsch. Toch waren zij dit alles misschien niet in zulk een hooge mate als algemeen wordt verondersteld. Men mag aannemen dat een familiewapen op de volle waarde werd geschat en dat een lange stamboom een zeer begeerlijke zaak was, zelfs in de strenge dagen van: Hunne Hoogmogenden, de Staten-Generaal.

Die keurig-onderhouden huizen, zoo deftig, zoo voornaam, zoo weelderig en zoo ouderwetsch, schijnen het symbool van een leven, zonder twijfel aristocratisch en deugdzaam, doch waarvan de mensch, die werkt om den broode, zich met tegenzin afkeert.

Stel u voor, dat men aan één van die glimmende massieve deuren zou aanschellen met een gat in z'n handschoen of zonder handschoenen of

zonder behoorlijke aanbeveling — of verbeeld u alleen maar, dat men zou dŭrven aanschellen en dat men den baron of de barones, den jonker of de freule zag kijken door de glinsterende spiegelruit, tusschen de smettelooze gordijnen, over de vergulde bloemenmand met tulpen om te zien, wie het waagde ! neen, de eenig-mogelijke manier om die huizen binnen te komen zou zijn door de achterdeur (áls er één is) en zoo de keuken in, waar de gediensstigen er welgedaan en vriendelijk uitzien, en waar de kost uitstekend is.

Maar laten wij ons haastig afkeeren van het steenkoude uiterlijk dier statige woningen, die in dit land al te veel tegenhangers hebben, en de oude stad Zwolle binnengaan als een toerist, op zoek naar en belust op merkwaardigheden.

Zwolle is niet, zooals men misschien uit die voorname grenswijken, *Stadsgracht* en *Potgietersingel* zou opmaken, een fabrieksstad; ze handelt enkel in de meer edele producten van het platteland: koren, vee en boter.

De stad, omringd door haar gracht, is rond zooals Middelburg en heeft haar middelpunt behoorlijk bij marktplein en kerk.

Van de poorten is er slechts één overgebleven, maar die is dan ook zeer imposant, de *Sassenpoort* met vijf torens, nu gebruikt voor het opbergen der archieven.

De bewaarder dezer archieven werkt (zoo hij er ook niet woont) in het vertrek boven de poort; een romantisch en tooverachtig bestaan voorwaar; opgesloten met oude boeken, oude perkamenten en oude herinneringen in de overoude kamers van de poort met de vijf torens. Het doet aangenaam aan, als men een overoud gebouw vindt, dat min of meer dienstbaar gemaakt is aan, en deel uitmaakt van het hedendaagsche leven; en, als dan het gebruik, dat ervan wordt gemaakt waardig is en doelbewust, wat kan men dan nog meer verlangen!

Het hart van Zwolle is een onregelmatig, klein marktplein, waarvan één zijde geheel is ingenomen door de St. Michaels- of Groote Kerk, met aan den voorkant een zeer ongewoon bijgebouwtje in den vorm van een alleraardigst klein politiebureau van 1614, met een zeer decoratief verguld beeld er bovenop. De kerk is uit de vijftiende eeuw, ruim en statig, in weerwil van de gewone verminkingen en het mengelmoes van architectuur er omheen. De nobele proporties van de kerk, die zorgvuldig en smaakvol is gerestaureerd, verheffen zich harmonisch, boven het ongelijksoortige wachthuisje, het vreemd-gevormde marktplein en de gevels van de nette hotels en winkels, die alle iets rustigs en voornaams hebben.

Het interieur van de kerk bevat een preekstoel, die uitblinkt zelfs onder

de preekstoelen van Nederland en een orgel, dat uitmunt zelfs onder de Nederlandsche orgels.

Na ieder spoor van Roomsche versiering te hebben vernietigd of overschilderd, in vele gevallen zelfs de kapiteelen der zuilen te hebben afgebikt of te hebben doorboord om plaatsruimte te maken voor een kachel of kachelpijp, na het gekleurde glas uit de ramen genomen en voorzien te hebben van groene gordijnen of te hebben dichtgemetseld, na het interieur te hebben volgestopt met rijen massieve banken, voetenbankjes en kussens voor het gerief en de rust der geloovigen, veroorloofden de Puriteinen zich een orgel en een preekstoel, aan welke zij de vreemdsoortigste versieringen en symbolen aanbrachten.

Het eigenaardige effect door de aldus behandelde kerken verkregen, is zeker uniek en zeer kenschetsend voor een volk, een land, een tijdsgewricht, een temperament. Men zou ze niet gaarne veranderd zien: de buitengewone sfeer dier getransformeerde kathedralen heeft iets pikants, doet komisch aan en treft tevens, en zij bezitten, evenals het Nederlandsche landschap, een sobere, strenge, aparte bekoring, koud en kleurloos als zij zijn, verrijkt met levendige details van gloeiende kleur en kloeken vorm.

Het orgel hier is zonder twijfel voortreffelijk en de organist heeft er een heel boek over geschreven en wil tot wederzijdsch genoegen, voor een kleine tegemoetkoming gaarne voor u spelen. Het orgel doet in het geheel niet religieus aan, al heeft het nooit anders voortgebracht dan kerkmuziek, maar maakt den indruk, alsof het, evenals zijn vroegere lotgenoot te Cannons, er de voorkeur aan zou geven om de ziel tokkelende hemelwaarts te doen stijgen, zoo bloemrijk en levendig is het met de bevallige, zelfvoldane figuren en al het lofwerk en de krullen.

De kansel is stemmiger en sierlijker van stijl dan gewoonlijk en dateert van 1620, van vóór den vollen bloei van het overladen barok. Zooals echter bij de meeste preekstoelen het geval is, moet de kwistige versiering van het klankbord verderfelijik zijn voor den indruk, dien de ernst van den redenaar moet maken; hij moet al zijn waardigheid verliezen met dat groote dak, dat boven zijn hoofd is opgehangen en dat er uitziet alsof het naar beneden zou komen en hem verpletteren en dat hem op zijn minst heel nietig doet schijnen.

De eenvoudige preekstoel, of de nis-deur in den muur der kerk met een balustrade er voor, zal meer kracht bijzetten en macht geven aan het woord van den prediker; maar welsprekendheid wordt misschien door de geloovigen wel als uit den booze beschouwd, en de groote vaardigheid in redeneerkunst of het Woord zal er niet minder duidelijk om worden gehoord, van onder die monumentale bedekkingen uit.

In de absis staat een fraai eiken koorhek met koperen balustrade, dat hoe dan ook, aan den beeldstormer is ontsnapt. Aantrekkelijker dan alle andere merkwaardigheden, is een sierlijke klok, die de aardige, dwergachtige koster u met bescheiden genoegen laat zien. Die Hollandsche kosters en hun vrouwen, altijd zoo bedaard en ordelijk, met hun vriendelijken glimlach en enthousiaste verklaringen, doen u altijd denken aan schepselen uit een sprookje, maar ze zijn toch zeer werkelijk en houden desmettelooze kerk aangeveegd en stofvrij en de glinsterende candelabers blinkend.

De klok is aangebracht in den muur en is bekroond door de gestalte van St. Michaël, die met zijn zwaard ieder uur het slagwerk van de klok in beweging brengt.

De oude man zet den kleinen krijgsman telkens weder aan het werk en men hoort alle uren van den dag achtereenvolgens aanslaan met het kleine zwaard; en de koster lacht van verrukking, niet om het vernuftige speelgoed, dat hij door en door kent, maar om uw genoegen en plezier.

Als men de kerk heeft verlaten, ziet men met een gevoel van ongerechtigde vreugde de onttakelde, met luiken gesloten, van een balustrade voorziene „Hoofdwacht”, die zoo driest grenst aan de lange Gothische vensters, zoo heerlijk slecht op haar plaats en toch ook zoo goed op haar plaats.

Er is in Zwolle een Stadsmuseum in een rustig oud heerenhuis, vol stille oude relieken. Men moet schellen om toegelaten te worden en de conservator laat u met veel plichtplegingen binnen en zorgt er voor, dat gij geen der tentoongestelde zaken overslaat, die een wonderlijk mengelmoes vormen: graflampen, vormen voor St. Nicolaasjes, vrijers en vrijsters, gilde-bokalen, een oud-Overijselsche kamer en eenige bewonderenswaardige schilderijen op glas, die een plotselinge begeerte bij u doen opkomen om ze te bezitten.

Het drie-plan van een landschap of zeegezicht: voorgrond, middenstuk en achtergrond, is geschilderd op drie verschillende glasplaten, die de één achter de ander op eenigen afstand van elkaar gezet worden in een raam met gleuven. Het effect is bekoorlijk, wanneer het schilderwerk tegen het venster wordt gehangen en het licht door de schitterende bruine en gele tinten valt, en één bezoeker voor 't minst ging heen met de hoop van eens de bedrevenheid en den tijd te mogen hebben, om er een imitatie van te leveren

Glasschilderijtjes van vierkanten of ronden vorm met vogels, bloemen en wapenschilden om tegen de ramen te hangen, zijn een aardige versiering in veel oude Nederlandsche woningen, maar deze van drie-

voudig glas zijn iets bijzonders en van eigenaardige schoonheid.

In den tuin achter dit stille magazijn van oudheden bevinden zich steenen pompen en zonnewijzers met een troosteloos gepensionneerd voorkomen, die door niemand wordt lastig gevallen om water of om tijds-aanwijzing, daar zwengels en wijzers alle zijn gebroken of niet meer werken. Ieder op zich zelf zou het een sieraad kunnen uitmaken van een of anderen tuin of plein; hier zijn ze slechts een saamgeraapte groep van memento-mori's, die ons herinneren aan het water en den tijd, die voor altijd zijn weggevloeid en ontvloten.

In de nabijheid der hoofdstraat van Zwolle staat parmantig een pomp, die een beter lot heeft; flink en stevig, met een rond, welgedaan uiterlijk en nog in gebruik.

Dicht bij Zwolle ligt het schitterendste buitenverblijf van Overijssel en één der schitterendste van het land: het Kasteel Rechteren. Een heele reeks van reizigers kan getuigenis afleggen van de nobele hoffelijkheid der vorstelijke eigenaars, die de traditie van hoofscheid in den grooten stijl van den Nederlandschen adel hooghouden.

Het tegenwoordige kasteel dagteekent uit den bloeitijd der zeventiende en achttiende eeuw, maar het oorspronkelijke gebouw dateerde uit de grijze oudheid. De laatste van het geslacht der stichters, Luitgarde van Rechteren, huwde in 1330 met Frederik van Heeckeren van der Ehze, die den naam Van Rechteren aannam en wiens afstammelingen het kasteel nog in bezit hebben als Graven van Rechteren—Limpurg.

Menigen harden strijd hield het trotsche kasteel vol tegen bisschoppen van Utrecht, tegen burgers van Zwolle, tegen de Spanjaarden en eindelijk zelfs tegen Prins Maurits, die de gracht dempte en de versterkingen vernielde.

Een der heeren Van Rechteren, Adolf, was een vriend van den laatsten hertog van Gelre, en hield het kasteel voor hem bezet. Toen hertog Karel door de burgers van Zwolle was gevangen genomen, hield één der artikelen voor zijn bevrijding den eisch tot ontmanteling van Rechteren in. De belofte werd gegeven, maar natuurlijk niet gehouden.

Een der Van Rechterens was gevolmachtigde bij den Vrede van Utrecht, die definitief een einde maakte aan de plannen, die Lodewijk XIV met de Nederlanden had; zijn fraaie graftombe kan men vinden in de kerk van Almelo.

Rechteren in zijn tegenwoordigen toestand vertoont die geslaagde mengeling van stijlen, die zooveel van die sloten en kasteelen van Nederland kenmerkt — de gracht, de brug, de gebeeldhouwde gedeelten en gevelsteenen met wapenschilden, de trapgevels, de ronde toren met den koepel,

het steile dak met de kleine onder een kap schuilende vensters, de terrassen, trappen, siertuinen en wandelparken en boomen, alles even degelijk, rijk en eigenaardig. In den kloeken toren hier zijn nog kanonskogels blijven zitten en op sommige plaatsen zijn de muren zes voet dik. Het weelderig interieur van het kasteel bevat nog souvenirs aan veldslagen en belegeringen: zwaarden, halsbergen en wapens gevonden in de gronden, waar nu de sierlijke bloemen groeien in de keurige perken. De palimpsest is reeds lang weer beschreven: de oude dagen zijn verdwenen en de aristocratische beschaving van latere eeuwen; comfort en voorspoed zijn gevolgd op strijd en roofzucht. De vroeg-achttiende-eeuwsche stallen, het terras en bordes van 1683, de voorgevel van 1725 hebben het oorspronkelijk aanzien van het imposante kasteel, waar vele mannen zoo verwoed vochten, nagenoeg uitgewischt en de sfeer is er nu meer een van gezellige kopjes thee en aangename kout, van vergulde cabrioletten, ratelend over de brug, van slanke honden, in koppels aan de lijn gehouden en geleid door een livreiknecht in lange jas — dan van onstuimige worstelingen met bisschop of hertog, Spanjaard of burger.

Een merkwaardig man en wel één, die wereldberoemd is, is verbonden met Zwolle, Thomas à Kempis, de schrijver van het geliefde en gewaardeerde boek *Imitatio Christi*.

Zijn naam was eigenlijk Thomas Hamerken van Kempen (bij Keulen), en hij werd geboren in 1380. Hij bezocht reeds vroeg de Latijnsche School te Deventer, waar hij in aanraking kwam met de orde of congregatie, gesticht door Geert Groote, die een grooten invloed op hem had.

Het duurde niet lang of de vrome en mystieke „Broeders des gemeenen Levens” hadden Thomas in hun midden opgenomen en zeven jaren lang verbleef hij in geleerde afzondering in Deventer, de Schriften copieerende, ten bate van het gemeenschappelijk fonds.

Een eenvoudig klooster, dat van Agnietenberg of St. Agnes, ontving den geestelijken, rustigen en extatischen copiïst als monnik en sub-prior en daar bracht hij vele, vele liefelijk-eentonige dagen door, verdiept in meditatie, gebed en het samenstellen van zijn fijn geschrift, hetwelk hij, evenals Fra Angelico zijn schilderijen, beschouwde als een offerande aan den Heer. Hij stierf in zijn stil klooster in 1471, een en negentig jaar oud.

Hij liet vele voorbeelden na van zijn schoone bedrevenheid in het schrijven: een Bijbel in vier deelen, een uitvoerig Misboek, verscheidene werken van St. Bernardus en de beroemde *Imitatio Christi*, van welke laatste hij talrijke copieën maakte.

Dit werk verscheen het eerst, zonder den naam van den schrijver, voor

het Concilie van Constanz in 1415 en het geschil over het auteurschap is nog steeds niet opgelost: sommigen houden vol, dat het is geschreven door Jean Gerson, kanselier van Parijs, en dat Thomas à Kempis het alleen copieerde.

Laat het zijn zooals het wil, de traditie, waar of niet, schijnt te pleiten voor Thomas à Kempis. Het is juist het soort van boek, dat een zachtaardig, mystiek monnik in een klooster zou kunnen en willen schrijven en waarom hem dat meesterstuk niet gegund, dat geheel de vrucht lijkt van eentonige kloosterdagen, verlevendigd door een intens innerlijk geestelijk leven?

Twee manuscripten van die kostelijke compositie in het sierlijke schrift van Thomas à Kempis zijn bewaard gebleven, het eene te Leuven, het andere te Antwerpen.

In de Roomsche-Katholieke St. Michaëlskerk te Zwolle staat een monument voor Thomas à Kempis (1867) en op de plek, waar het klooster stond, een monoliet, gewijd aan zijn nagedachtenis, ietwat zwaar en grof en te veel gelijkend op een grafsteen, die de *Imitatio* kortweg opeischt voor Thomas, zonder eenige toespeling op de mogelijkheid, dat aan een ander de eer zou toekomen.

Het Stadhuis van Zwolle is een teleurstelling. Het dateert uit 1447, maar het uitwendige werd gemoderniseerd in een hoogst ongelukkig tijdperk, 1844. Het bevat een fraai Gothisch vertrek en eenige gebeeldhouwde daksteunsels, verondersteld de caricaturen te zijn van de Raadsleden van Kampen, want die stad schijnt een vreemde reputatie te hebben bezeten, een zelfde als het mythische Gotham.

Op het huis van een zekeren Baron Van der Capellen, 1741—1784, heeft de „Holland Society” te New-York een plaat doen aanbrengen ter erkenning van zijn verdienste gedurende den Amerikaanschen Vrijheidsoorlog, een vriendelijke, treffende hulde aan den doode.

Giethoorn met omgeving wordt (evenals Amsterdam!) het Venetië van het Noorden genoemd. Onnoodig te zeggen, dat geen enkel deel van Nederland lijkt op eenig gedeelte van Italië en het aanwenden van het woord *Venezia* op plaatselijke hotels is eenvoudig geheel misplaatst.

Het amusement van Giethoorn bestaat in het voortboomen van een punt-boot rondom de huizen en boerderijen, die geheel door water zijn omringd en die men alle bereikt over een klein ophaalbruggetje. Het plaatsje ziet er uit als een sprookje in den vollen zin des woords en is eenvoudig, landelijk en stil.

De prachtige boomen, de vroolijke bloemen en nog vroolijker groote

glazen flesschen, die omgekeerd op standaards of palen staan in ieder onberispelijk erf of tuintje, de punters, met behendigheid gestuurd, die met hun verschillende vrachten op en neer gaan, maken van Giethoorn in den zomer een levendig, gezellig, ongewoon schouwspel, zoo schitterend zijn de kleuren, zoo frisch is het gebladerte, zoo rijkgetint het donkere water. Het geheel heeft een ongekunsteld, bijna kinderlijk voorkomen, dat den harden strijd tegen de natuurkrachten verbergt waarmede dit lieve plekje op het water werd veroverd.

Hier groeit een overvloed van de geurigste wilde bloemen — thijm, kruizemunt, valeriaan, lelie en allerlei gras en riet. Er is iets bijzonder liefs en bekoorlijks in waterplanten: zij schijnen nooit te verwelken of te verdorren, bruin te worden of te verschrompelen, maar staan altijd rechtop, bloeiend en glanzend, brengen gedachten aan koelte en rust, aan schaduw en geur, en misschien eenzaamheid en melancholie.

De inwoners van Giethoorn maken matten van biezen en verzamelen de kostelijke zwarte turf voor tuinbouwdoeleinden. Men kan ze met dit werk bezig zien, kalm de punters of schuiten vullend met die aardige lading of andere, nog idyllischer, met vruchten of hooi, terwijl de reigers en buizerds voorbij- en wegvliegen naar dien lagen, oneindig verren gezichteinder, gebroken door die minutieuze groepen van boomen en torentjes, die zóó onuitsprekelijk ver weg lijken, alsof zij tot een andere wereld behoorden

*Lucanus, d'oude grappenmaker, schreef:
Wat menschen zien als geest, 't is alles dwaas:
Geen, die bezonken oordeel in zich heeft;
Slechts dit: Wat gij bewondert, and'ren schelden.*

FRANCIS HICKES, VERTALER VAN LUCANUS DIALOGEN, 1634.

PORTRET VAN WILLEM HENDRIK, PRINS VAN ORANJE, GRAAF
VAN NASSAU, STADHOUDER VAN HOLLAND, ZEELAND
EN WEST-FRIESLAND

1672

C. NETSCHER.

Er viel een fijne regen in het kamp te Bodegraven; het vlakke land verloor zich in nevelen; de hofsteden met de mooie, hoge boomgroepen en de hooibergen met hun daken teekenden zich in vage omtrekken af door de motregen heen.

Het openen der sluizen van de dijken der Provincie Holland, had alle lager gelegen gronden onder water gezet; drassig land en plassen water omringden en omstroonden boerderijen, parken, buitenhuizen, het dorp. Op den hooger gelegen grond hadden de wanhopende inwoners zich verzameld in noodwoningen. En nu deed de regen den vloed nog zwellen, die reeds het kamp aan den rand begon af te brokkelen, dat Utrecht, Gouda en Den Haag bestreek en front maakte naar de verloren Provinciën Overijsel, Utrecht en Gelderland, bezet door de Franschen. In enkele maanden had het invallende leger een schoon en vruchtbaar gedeelte van de Nederlanden bezet en geen verstandig mensch geloofde, dat er nog voor de andere provinciën eenige hoop was; Koning Lodewijk was een groot veroveraar.

Een oude vrouw leidde een roode koe den straatweg op; een jongen volgde met een vracht groenten, koolen, hard en stijf, paars en groen, glimmend van het nat, en dikke, strak saamgebonden bossen roomwitte uien. De regen was wel warm, maar er kwam geen eind aan en er was geen zweem van wind. De koe liep log over den steenen weg, terwijl haar ronde, schoone zijden zich schommelend bewogen. Een meisje voegde zich bij de groep met een mand waschgoed, bedekt door een geruiten doek. Zij beklagde zich, dat zij geen kans zag bij dit weer haar linnen droog te krijgen en de oude vrouw antwoordde grinnkend:

„Het zal goed zijn voor het wegspoelen van het bloed op de Plaats.”

Want in deze Septembermaand sprak iedereen over den moord op de gebroeders De Witt, en er was maar weinig deernis met hun lot, daar

PORTRET VAN WILLEM HENDRIK, PRINS VAN ORANJE,
GRAAF VAN NASSAU, STADHOUDER VAN HOLLAND,
ZEELAND EN WEST-FRIESLAND

1672

C. NETSCHER

zij werden beschouwd als de bewerkers van de heerschende ellende. Die ontzettende gebeurtenis was nu eenige dagen geleden, maar bij iedere gelegenheid spraken de boeren er over en doorgaans lachten zij er om, zooals zij lachten, als de lijken der Fransche soldaten door den vloed werden gegrepen en aangespoeld tusschen de elzen en waterwilgen, gekneusd onder tegen de windmolens aan, of bleven hangen aan de palissaden die het kamp beschermden.

Het stoere boerenmeisje gaf geen antwoord. Zij was met haargedachten bij al die keurig opgemaakte officiershemden, dassen en kragen in haar mand en was bang, dat de vocht het gesteven goed zou bederven.

Bodegraven was overvol met vluchtelingen, menschen, die zich hadden aangesloten bij het leger, dat uit Utrecht terugtrok, pachters, boeren en winkeliers uit Gelderland en Overijsel. De voornamen ingezetenen waren opgeroepen met hun compagnieën van geoefende troepen, of hadden dienst genomen als vrijwilligers, doch de minderen werden zorgvuldig uitgekozen. Twee ingenieurs gingen overal de huizen binnen om oude mannen en jongens te zoeken, die toch sterk genoeg waren om te helpen bij het opwerpen van een wal rondom het kamp om het voor het wassende water te beschermen.

De drie boerenmenschen en de koe verlieten het dorp en kwamen naar het kamp toe. De druipende zeilen der tenten lagen opgestapeld bij de verspreide boerderijen met de stallen en bijgebouwen. De regen viel gestadig neer; de lucht zelf scheen een tastbaar iets, zoo vol vocht was zij en de vloed en het uitspannel schenen samen te smelten tot een gordijn van nevel.

Er kwam een man aanrijden van uit de lager gelegen vlakten, die voorzichtig zijn weg zocht over het nog van water vrijgebleven pad, omzoomd door de elzen en grove grassen. De boeren begrepen, dat hij de schildwachten gepasseerd was, dus gingen zij kalm op zijde om plaats voor hem te maken en alleen de oude vrouw zeide:

„Dit is een kwade dag.”

En de koerier:

„Heel kwaad.”

Hij reed verder en wendde zich naar de kleine hoeve in het midden van het kamp, waar de vlag van de Vereenigde Provinciën met den oranje-wimpel doornat aan den stok kleefde.

De boodschapper was een Fries. Hij bracht brieven over van Graaf Johan Maurits uit Groningen, die op dit gevaarvol moment bevel voerde over de Noordelijke strijdkrachten der Republiek onder Prins Willem van Oranje, Stadhouder van Holland en West-Friesland en Opperbevelhebber der legers van Hunne Hoogmogenden, de Staten-Generaal.

Eenige militairen, ingedeeld bij de Blauwe Garde, stonden bij de boer-

derij. De Fries sprak een der officieren aan. De Prins was er niet, zeide deze, maar zou weldra terug zijn; hij was met de ingenieurs meegegaan om de dijken en waterwegen om Woerden te inspecteren.

„Hoe nutteloos is het alles,” zeide de Fries neerslachtig. „De Prins kon evengoed gaan jagen op zijn Duitsche bezittingen.”

„Gij brengt dus slecht nieuws?”

„Wel, de Prins heeft orders gezonden naar Friesland en Groningen om de sluizen daar te openen. En ik breng bericht, dat ze er voor bedanken. En graaf Johan Maurits staat machteloos.”

„Mouterij?”

„Ja. Zij willen hun eigen land niet vernielen. En ik heb ook gehoord van den moord op de broeders De Witt. Ze gooien alles op den Prins.”

En het regende maar onophoudelijk door. De beide jonge mannen traden de boerderij binnen en de koerier wrong stralen water uit zijn doorweekten mantel. Hij was blond als een korenaar, had grove beenderen, lichte oogen, die tamelijk dicht bij elkaar stonden en zag er vermagerd en slecht uit. Hij sprak met een gelaten vrijmoedigheid, als iemand die werkt voor een zaak, waarvoor niets te vreezen is, omdat er niets te verliezen is.

„Alles op den Prins,” herhaalde hij. „Is ook niet geheel vrij te pleiten, wel? Is hij naar Den Haag geweest?”

„Onmiddellijk. En hij heeft de overheid ontslagen.”

Zij waren nu in de woonkamer van de boerderij. Er was nog maar één andere ruimte en dat was de stal. Alles was proper en zindelijk; de witte tegels met teekeningen in wijnkleur, die de muren bekleedden, blonken; evenals de fraaie rood- en geelkoperen potten, en dat niettegenstaande het overal doordringende vocht. Er brandde een kleine groen-porseleinen kachel en er was een vuurtje aan in den open haard, waarboven een pot aan een ketting hing. Een paar geknakte roode rozen, half vernield door den regen, sloegen tegen de smalle vensterruiten.

„Is dit het kwartier van den Prins,” vroeg de Fries.

„Ja, behalve dat hij in een tent slaapt. Zijt gij hier nog nooit geweest?”

„Neen. Graaf Johan Maurits zond mij, omdat hij dacht, dat ik aan Zijne Hoogheid zou kunnen uitleggen hoe hopeloos het is, zijn wil aan het Noorden op te dringen,” antwoordde de boodschapper tamelijk uit de hoogte.

„Gij hebt den Prins nooit gezien?” vroeg de officier van de Blauwen nadenkend.

„Neen. Natuurlijk kan hij niets doen. Het land is verloren en geruïneerd. Als hij den IJssel moest opgeven, wat is er dan nog te verdedigen? En met menschen in dezen gemoedstoestand — Prinsen, die zich niet weten te doen gehoorzamen, loopen gevaar ten onder te gaan.”

„Zijne Hoogheid is reeds nu met zulk een lot bedreigd,” hernam de ander.

„Maar wij blijven vertrouwen en weten onze tong te bedwingen, mijnheer.”

„Bah, met de Franschen in Utrecht? Zou het niet beter zijn om ronduit te spreken?”

„Welnu, spreek dan ronduit met Zijne Hoogheid; dat neemt hij niemand kwalijk.”

„Hij zal wel moeten leeren het te verdragen,” antwoordde de Fries, „maar hééft hij niets anders te wachten dan een jaargeld van Frankrijk of vergetelheid in Duitschland?”

Hij sprak met de driestheid der wanhoop en met die openhartigheid, waartoe menschen overgaan, die nergens meer uitkomst zien. Hij was een zeer geziene persoonlijkheid in zijn eigen land en wist weinig van de politiek, die de Zeven Provinciën aan den rand van den afgrond had gebracht, en weinig van den man, die geroepen was om die ramp te herstellen. In den eenvoud zijns harten geloofde hij, dat die taak onmogelijk was en de man, die ze ondernomen had, aanmatigend en reeds van te voren geslagen. Met de onoverwinnelijke Franschen (en Engeland ook nog achter hen), die drie Provinciën hadden ingerekend en de helft van het overige land onder water en in een toestand van anarchie en zulk een leger en zulk oorlogsmateriaal en zulk een vloot als twintig jaren vredespolitiek beschikbaar had gelaten.

Niemand wist omstreeks dien tijd veel van dezen Willem van Oranje, dan dat hij niet veel geluk had gekend, vóór zijn geboorte zijn vader had verloren en toen reeds was onderfd, was grootgebracht als gevangene-van-staat door Johan de Witt, die zijn geslacht had verdrongen, streng republikeinsch onderricht, en nu, op een moment van nationale vertwijfeling en razernij, hersteld in de eereambten van zijn huis en sinds enkele oogenblikken de afgod van het wanhopende volk.

En hij was de oomzegger van den éénen en de neef van den anderen der aanvallende koningen, waarvan iedereen wist, dat zij hem vriendschappelijke aanbiedingen hadden gedaan en geen lokmiddel, geen overreding, eindelijk geen dreigement onbeproefd hadden gelaten, om hem los te maken van de belangen der Vereenigde Provinciën.

Dit alles was een publiek geheim. En de Fries, die in de nette keuken zat te wachten, dacht in zijn wanhoop en melancholie somber:

„Waarschijnlijk heeft hij zijn koop met de Franschen reeds gesloten en aarzelt hij nog slechts, om den hoogsten prijs te kunnen bemachtigen voor de overgebleven steden. En wat zal hij krijgen? Als jongere zoon uit het huis Bourbon, als Prins, verwant met het koninklijk huis van Engeland

misschien een maarschalksstaf, misschien de hand van een Fransche prinses — en mijn missie is een wassen neus.

Terwijl de boodschapper wachtte, vermoeid en ontmoedigd, trachtend zijn kleeven te drogen bij de kachel, zag hij de oude vrouw de roode koe naar den stal drijven, gevolgd door den jongen met de mand groenten en het meisje met het waschgoed.

Zij werden vergezeld door één der heeren van 's Prinsen gevolg en een lijfknecht, die de koe en de groenten keurde en het waschgoed telde. De Fries ving brokstukken op van het gefluisterde gesprek:

„Zijne Hoogheid was kieskeurig in alles — hij wilde melk hebben van een roode koe, een propere roode koe, en groenten die vast en versch waren. Het linnen zag er heel goed uit, maar wie kon zeggen of Zijne Hoogheid tevreden zou zijn? Hij was heel precies op zijn linnengoed.”

En zoo verder, met nu en dan een opmerking over den oorlog en de overstromingen en den moord op de beide De Witten.

Al die bijkomstigheden, de stilte buiten, de onophoudelijke regen, de rustige, huiselijke omgeving, deed den verschrikkelijken ondergang, waarmede zij allen werden bedreigd, grotesk schijnen: de zegevierende vijanden, opdringend tot den rand van den watervloed, die de provincie Holland gered had, geleken een afschuwelijke, fantastische droom.

De buitendeur werd geopend; een jong officier trad binnen. Een klein hondje liep voor hem uit en ging rillend bij het vuur zitten. De Fries, wiens kleeven begonnen uit te dampen door de kachelwarmte, stond eenigszins verwonderd op en zijn stroef gezicht stond strak en onbewegelijk.

„U brengt berichten uit Groningen?” vroeg de zooeven aangekomene.

„Ja, mijnheer.” Toen, terwijl de ander zijn gehandschoende hand uitstak, — „Om af te geven aan Zijne Hoogheid den Stadhouder.”

„Welnu,” zeide de officier, gelijkmoedig, „ik ben de Stadhouder.”

De berichten werden overhandigd, niet zonder eenige verwarring van den kant van den Fries, want die jonge man leek in het geheel niet op de voorstelling, die hij zich van den prins gemaakt had; maar zijn vergissing en zijn verlegenheid bleven onopgemerkt, want Willem leunde tegen de keukentafel en las de brieven, alsof hij alleen geweest was. Hoewel geërgerd, dat zijn tegenwoordigheid zoo genegeerd werd, deed het den Fries genoegen, dat hij deze gelegenheid kon aangrijpen om zijn nieuwsgierigheid te bevredigen.

De jongeling, wiens naam plotseling was overladen met een roem, die eenigszins fantastisch en verwonderlijk was voor nuchtere menschen, zooals de Fries, stond slechts eenige schreden verwijderd van den man,

die hem zoo aandachtig gadesloeg. Hij droeg de uniform van de Blauwe Garde en hield zijn hoed op het hoofd.

Hij was toen in zijn twee-en-twintigste jaar, maar leek ouder vanwege zijn voornaam air van gezag en zijn kalmen ernst. Teer en rank gebouwd, waren zijn manieren bedachtzaam, alsof ieder zijner bewegingen weloverlegd was en gewogen; zijn trekken waren zeldzaam nobel, vastberaden en klaar, scherp geteekend, donker en mat van tint en beschaduwd door lange, weelderige, zware krullen van een diepe, eenigszins kastanjebruine kleur, die tot ver over zijn schouders hingen en een geprononceerd karakter gaven aan zijn verschijning. Zijn oogen waren machtig, schoon en ongemeen. De Fries had onmiddellijk zijn open, schitterenden blik opgemerkt, die nu rustte op de missive van zijn bloedverwant, Graaf Johan Maurits van Nassau.

De Fries dacht hoe eenvoudig en weinig heroïsch het alles was — dit kleine tooneel, dat nog wel het uiterste was wat men voor een leider en zijn gevolg kon doen; het was niet van uit een dergelijk hoofdkwartier, dat Lodewijk en Turenne hun zegenrijken veldtocht regelden.

Het was bijna kinderachtig, bijna onbeteekenend en geheel en al hopeloos; Een schooljongen, die een spelletje speelde. De boodschapper verwonderde er zich over, dat Graaf Johan Maurits, die een oorlogsveteraan was van over de zeventig en die hoge posten had bekleed, zich kon onderwerpen aan het opperbevel van dien jongeling.

De Prins las den brief door, en zonder zelfs te kijken naar den man, die hem gebracht had, opende hij een kleinen reislessenaar, die op een kastje stond en er over heen buigend, begon hij staande snel een antwoord te schrijven.

De Fries vond den toestand half-amusant en zeide bedaard:

„Graaf Johan Maurits, mijnheer, wenschte, dat ik met u den inhoud van dien brief zou bespreken.”

Willem pauseerde even met de pen in de hand en omkijkend, vroeg hij zonder belangstelling:

„Met welk doel?”

„Ik veronderstel, mijnheer, met het doel, dat u den toestand van het Noorden zoudt begrijpen —”

„Ik begrijp den toestand van het geheele land,” antwoordde Willem eenvoudig. „Graaf Johan Maurits is een best mensch, maar hij is oud, en als men oud is verliest men den moed.”

„Ik vind, dat men niet oud behoeft te zijn, Hoogheid, om den moed te verliezen.”

Hierop vroeg de Prins hem, nog altijd op onverschilligen toon, of hij tot de partij van de heeren De Witt behoorde en ging voort:

„Een pacifist moge een goed man zijn, maar in tijd van oorlog verschijnt hij in een minder goed licht —”

En hij vervolgde zijn brief.

De Fries, op en neer gaande tusschen de kachel en de open deur, die toegang gaf tot den stal, begon te spreken over den wanhopenden toestand, het ontzettend oogenblikkelijk gevaar en den ernstigen aard van de mouterij in Friesland, den nadruk leggend op de dingen, die hij had waargenomen op zijn moeilijke reis vanaf Groningen, en den staat van zaken, ontstaan door den lagen moord op de De Witten, zoodat de Prins door dat geratel aan zijn oor ophield met schrijven en hem met een soort verbazing aanzag. Toen, terwijl de Fries voortging met spreken, wendde hij zich af, voltooide en zegelde zijn brief, waarop de Fries verviel tot een gemelijk zwijgen, meenend dat hij te doen had met iemand, die onverdraaglijk slap of halsstarrig was.

Willem stelde hem den brief ter hand en beval hem onmiddellijk er mee naar Groningen terug te keeren.

„Gij ziet er niet naar uit, of ge rust noodig hebt, dus is het beter, dat gij direct vertrekt —”

„Dus wat ik heb gezegd, maakt geen indruk op uwe Hoogheid?”

„O, dat. Wel, zeg het niet voor de tweede maal — er zijn er, die het in hun oor zouden kunnen knopen.”

De lijfknecht kwam uit den stal en sloot de deur achter zich. Hij gaf den Prins een paar handschoenen aan, die Willem glimlachend aan den Fries liet zien. „Die heb ik twee jaar geleden in Oxford gekregen en ze zijn nog zeer goed —”

Terwijl hij die triviale opmerking maakte, keek hij den Fries een oogenblik vast aan en liet er onmiddellijk op volgen:

„Keer terug naar Groningen en zeg hun dit: „*alles gaat hier goed.*”

„Alles gaat goed, Hoogheid?”

„Ik vertrouw op u,” hernam de Prins eenvoudig, „dat gij dat zegt en dat gij het gelooft.”

De Fries nam zijn nog vochtigen mantel bij de kachel vandaan. De knecht bergde het schoone linnengoed in een muurkast. De Prins maakte zich gereed om te vertrekken, sloot zijn lessenaar en trok de handschoenen over zijn fraaie, teere handen. Het tooneel leek den Fries opeens niet meer zoo onbeduidend toe, maar eerder alsof het een brandpunt zou kunnen zijn van groote gebeurtenissen.

„Wat zal ik aan Graaf Johan Maurits zeggen, mijnheer?” vroeg hij, toen de Stadhouder de deur opendeed.

„Er is niets te zeggen dan wat ik heb geschreven — als de officieren weigeren te gehoorzamen, moeten zij op staanden voet doodgeschoten worden. Dat zijn de orders die ik gezonden heb. De sluizen móeten geopend worden.”

Hij keek den Fries nog eens aan, verliet toen de boerderij, steeg te paard te midden van een groep mannen en reed met hen weg in den regen en den mist.

De Fries onthield zich van opmerkingen; hij keerde met het antwoord terug naar Graaf Johan Maurits.

„Car de nyer généralement qu'il auroit eu nuls géants, ce seroit trop ridicule! Voir desmentir les saintes Ecritures qui en font assés mention.”

Jean le Petit „Grande Chronique de Hollande et Zeelande.”

EINDE DER ZESTIENDE EEUW.

DE PROVINCIE DRENTE.

HOOFDSTUK V.

DRENTE is een onmetelijke zandige heide, die bijna zelfs de Nederlandsche vlijt heeft getrotseerd. Na de vruchtbaarheid van Groningen en Friesland lijken die woestenijen van onontgonnen land dor en desolaat. Niet dat de boerderijen, dorpen en bebouwde velden zouden ontbreken, maar deze liggen alle verspreid over de eindelooze vlakten en hebben een verlaten aanzien. De boerderijen zijn betrekkelijk slecht onderhouden, de kleeding van het volk is betrekkelijk armoedig en slordig en de met harten arbeid gewonnen akkers, met moeite veroverd op de onvruchtbare heide, hebben lang niet de weligheid der naburige provinciën.

De boeren, die den naam hebben van norsch en halsstarrig te zijn, gaan, als zij in nationaal costuum zijn, eenvoudiger en schilderachtiger gekleed dan de Friezen, zonder gouden of zilveren sieraden en zonder andere hoofdbedekking dan hun dik, blond haar.

Het is zeer natuurlijk, dat zij zwijgzaam en onbehouwen zijn; want Drente biedt geen andere mogelijkheden dan die van moeitevollen arbeid en maakt den indruk van volslagen afzondering.

Het ontbreken van boomen, windmolens, oude steden, grachten en vaartuigen geeft aan een groot gedeelte van Drente een eentonigheid, die zich in geen enkel ander deel van Nederland vertoont; ook zijn er geen treffende herinneringen of groote namen verbonden aan de uitgestrekte heidevelden, of voor zoover die er dan nog zijn, behooren ze tot zulk een verwijderd tijdperk, dat zij in het vergeetboek zijn geraakt — de dagen van reuzen en feeën, van oermenschen en van de bezetting der Romeinen; en wat blijft er van deze anders over dan de armzalige, stoffige voorwerpen, verzameld in de glazen kasten in het museum te Assen? Deerniswaardige resten van een macht, die is ineengestort en een beschaving, die stof is geworden.

Ook zijn er niet van die bekoorlijke steden, die het tooneel zijn geweest van groote gebeurtenissen of plaatsen, waar beroemde slagen hebben plaats gehad, of belegeringen, of groote daden. Assen, de hoofdstad, werd door de Bataafsche Republiek op het eind van de achttiende eeuw van dorp tot stad verheven.

Bevat dit sombere land met zijn vóórhistorische monumenten weinig

om het voor den reiziger aantrekkelijk te maken, ook de middelen van vervoer zijn gering in aantal. Er gaat maar één spoorweglijn door en voor de mooie straatwegen vindt men hier mulle zandwegen, waarop het moeilijk wandelen of rijden is. De eischen van den nieuweren tijd zullen ongetwijfeld spoedig die ongeriefelijkheden en eigenaardigheden doen verdwijnen, maar er blijft nog genoeg over om de waarheid te bewijzen van de oude reisverhalen, die Drente beschrijven als een woest land, moeilijk om in te leven en de Drentenaren als een woest en moeilijk volk.

De onvruchtbare vlakte wordt aanhoudend onderbroken door regelmatige heuveltjes of grafheuvels van vóórhistorischen en onbekenden oorsprong en er zijn verscheidene mysterieuze Hunnebedden, even sinister en overoud als Stonehenge *), die daar ter plaatse worden toegeschreven aan hardhandige reuzen, die ze zouden hebben neergeslingerd.

In Borger zijn elf van die monumenten, in Emmen negen, in Odoorn acht, in Anloo zeven. In 't geheel zijn er een en vijftig van die hunnebedden, waarvan de meeste aan het Rijk of aan de Provincie toebehooren.

Men behoeft zijn verbeeldingskracht geen geweld aan te doen om aan het bestaan van reuzen in Drente te gelooven of aan te nemen, dat die eerste gewrochten onder hun handen zijn ontstaan. De vorm is altijd dezelfde: twee lange steenen met één er dwars overheen, urnen vol asch overdekkend. De meeste zijn sedert lang ontwijfd om te zoeken naar mogelijke schatten en in vele gevallen zijn de steenen door de gestadige stuwkracht van een opdringenden plantengroei uit hun stand gebracht, zoodat zij neerliggen als vormlooze hoopen. Bij sommige is de oorspronkelijke vorm bewaard gebleven, n.l. een blok aan beide einden, dat een vertrek of galerij vormt.

De steenen zijn niet door handen gevormd, evenmin dragen zij de geringste krabbels van een inscriptie — als het duistere tijdperk, waartoe zij behooren, bewaren zij hun geheim.

Het zou interessant zijn te weten, vanwaar die steenen kwamen (het is zeker, dat er geen steengroeven zijn in de nabijheid, of er ooit kunnen geweest zijn) en van welke afstanden zij zijn aangesleept om hier opgericht te worden op de eenzame heidegronden. „Door gletschers aangevoerd gesteente van Scandinavië” is de wetenschappelijke verklaring, doch dat zegt ons niet veel. Er moeten er nog veel meer geweest zijn behalve deze en een groot aantal van dergelijke steenmonumenten kan men ook aantreffen in Frankrijk, Zweden, Noord-Amerika en Afrika.

*) Stonehenge: verzameling rechtopstaande steenen met andere horizontaal daarover gelegd op Salisbury Plain (Engeland); algemeen gehouden voor overblijfselen van Druïden-tempels. (Vert.).

Natuurlijk beschuldigden de Middeleeuwen booze geesten, van de samenstelling dier zonderlinge tempels, en de Drentenaren zeggen, dat die geesten daar hun eeredienst hebben gehouden. Het Concilie van Arles (452) en het Concilie van Tours (587) voeren heftig tegen de hunnebedden uit, als zijnde van helschen oorsprong.

Een zekere Jean Picardt, in zijn dagen predikant te Koevorden, gaf in 1666 een boek over de hunnebedden uit, waarin hij de reusachtige monsters beschrijft en teekent, die naar zijn meening die ruwe, grootsche en naamlooze gedenkteeken hebben gebouwd.

Sombere, ontzaglijke phantomen als hij beschrijft, schijnen wel de aangewezen vervaardigers van die desolate steenhoopen te zijn en vreemd is het niet, dat men tot dergelijke veronderstellingen komt.

Het nieuwste onderzoek kan niet veel meer licht werpen op de zaak dan de legende doet. De geloofwaardigste meening schijnt die te zijn, welke de hunnebedden toeschrijft aan de pogingen van de vroege Kelten om een geëerbiedigde hoofdman te eeren — maar welk een gezwoeg, in die ruwe tijden alleen voor een opperhoofd en welk een aantal groote mannen in een kleine streek lands!

Het spreekt van zelf, dat er heel wat geschreven is over de hunnebedden en zij, die er plezier in hebben, kunnen zich vermeien in een doolhof van wijze bespiegelingen.

En zij, die daar niets voor voelen, kunnen zich tevreden stellen met de reuzen, die de brave Jean Picardt zoo nauwkeurig beschrijft.

In beide gevallen kan men niet ontkennen, reuzen, booze geesten of niet, dat die massieve steenhoopen een land, dat er reeds zoo mistroostig uitziet, nog somberder maken.

Niets is gemakkelijker dan zich voor te stellen, hoe een ontzagwekkende processie optrekt over de dorre heidegronden, onder een loodkleurigen hemel, om met onverstaanbare ritzen een offer te brengen op de sombere steenen van de hunnebedden.

Assen is proper, ruim, open en gezellig en bezit een fraai park, waar Lodewijk Napoleon voornemens was een jachtverblijf op te richten, en het te voren genoemde museum, waarin alle relieken worden bewaard, gevonden in venen en zandgronden, „tumuli” en hunnebedden.

Die opeenstapeling van de eerste sporen van menschelijk leven in de Lage Landen, uit het Bronzen Tijdperk en den Romeinschen tijd, is kostelijk voor den oudheidkundige, maar voor den gewonen bezoeker riekt ze te zeer naar stof en knekelhuis. Zelfs mooie dingen, zooals de Italiaansche cameeën en juweelen, krijgen iets melancholiefs en dofs, zoo dicht bij die

afschuwelijke steenen, moorddadige offermessen en half vergane, zwartgeworden beenderen.

Er is een groot nonnenklooster geweest in Assen, opgeheven ten tijde van de Onafhankelijkheidsverklaring der Zeven Provinciën. Een gouvernementgebouw staat nu op deze plaats. Dit doet ons denken aan het vreemde wapenschild van Assen — de Maagd met het kindeke Jezus — getuigend van de grootere verdraagzaamheid der tijden, toen Drente tot een afzonderlijke Provincie verklaard werd.

Ten dage van de Staten-Generaal, toen de indeeling bestond uit Zeeland, Holland, Utrecht, Groningen, Friesland, Overijsel en Gelderland, spraken men van het landschap Drente en er schijnt niet veel voor te zeggen om het als een afzonderlijke provincie te beschouwen. Het was het tooneel van eindelooze bloedige oorlogen tusschen plaatselijke heeren, en lag te ver Noordelijk en afgelegen om veel belangstelling te wekken bij de verschillende machten, die de Nederlanden bestuurden. Toen de landbouw nog in een primitiever toestand verkeerde en men het nog niet zoo ver gebracht had in het ontginnen van onvruchtbaar land, was de voornaamste broodwinning der boeren het steken van turf, welk bedrijf nog altijd wordt uitgeoefend, doch dat niet altijd winstgevend is.

Het Stadhuis is een gedeelte van een oude kerk, die kan bogen op de overblijfselen van een dertiende-eeuwsche klooster; overigens is er niets bijzonders in dit nuchtere, stille provinciestedje, dat noch den aard der Drentenaren noch de sfeer van Drente weergeeft.

Ook Koevorden, zooveel ouder en als het ware meer inheemsch, loopt uit op een teleurstelling.

De overoude hoofdstad van Drente heeft een modern Stadhuis en een leelijke kerk van 1641 met een gebochelden rug en een onbeduidend torentje en de straten zijn zonder karakter of beteekenis.

Er zijn echter de gewone fraaie wallen, versierd met hooge boomen, die de vroegere belangrijkheid der stad, die men veronderstelt, dat is ontstaan uit een Romeinsche legerplaats, aantonen.

In 1024 was Koevorden de residentie der Graven van Drente, onstuimige en aanmatigende potentaten, die aan hun draslanden en heidegronden ongemakkelijk hun heerschappij lieten voelen.

Hun opperheer was, krachtens een schenking van Keizer Hendrik II, de bisschop van Utrecht, doch diens rechten werden eenvoudig door de graven van Drente genegeerd en honderden jaren lang werden de bisschoppen te zeer verontrust door troebelen, dicht bij huis om in staat te zijn ze verder af te doen gelden. Pogingen in die richting, zooals in 1288, toen

de Utrechtenaars de bevroren moerassen overstaken om Koevorden te belegeren, bleven zonder succes.

Op het eind van de veertiende eeuw echter werd de opstandige graaf van Drente aangevallen door bisschop Frederik van Blankenheim, die na een zesweeksche worsteling zijn vazal tot gehoorzaamheid dwong.

In 1592 werd de stad versterkt door Prins Maurits, die de wallen voltooide, begonnen door een Spaanschen bevelhebber. Niettegenstaande zijn verweermiddelen viel Koevorden door verraad in het rampjaar 1672 den bisschop van Munster in handen, doch werd weldra heroverd door Rabenhaupt, een overwinning, die Vondel inspireerde tot eenige dichtregelen en woordspelingen.

Rabenhaupt had het voorbeeld van den ouden bisschop van Utrecht gevolgd en zijn troepen doen opmarcheeren over de bevroren moerassen. Niet lang daarna werd de stad door Menno van Coehoorn versterkt, welke versterkingen in de negentiende eeuw met zooveel andere in Nederland werden gesloopt. Het is te betreuren, dat er niet een klein gedeelte van het werk van den grooten ingenieur is bewaard gebleven, zelfs al was het nutteloos geworden: zoowel patriottisme als weetgierigheid zouden daarbij wèl gevaren zijn.

Bekoorlijk als de wandelingen zijn over de vroegere bastions van die oude steden, zoo zou toch een staaltje van Van Coehoorn's uitgestrekt en uitnemend werk algemeen gewaardeerd zijn geworden.

Buiten Koevorden zijn diezelfde moerassen, waarover de bisschoppelijke en de Statenlegers eertijds oprukten, nu nog de moeite van het oversteken waard ter wille van de mooie dorpen, zooals Dalen en Emmen met de Keltische herinneringen en de houten bruggen, die Romeinsch heeten te zijn en de drooggelegde drasgronden, als het zooveelste bewijs van de energie en vlijt der Nederlanders.

Er groeien nu schoone oogsten, waar de schadelijke moerassen eens een zware schatting eischten aan gezondheid en menschenlevens; en nieuwe dorpen zijn verrezen, waar eens een desolate uitgestrektheid was van stilstaande drasgronden. Al die gedeelten van Drente zijn echter nog wat moeilijk te bereiken en de reiziger, die een studie wenscht te maken van dit eigenaardige land, zal geduld moeten hebben en veel vrijen tijd en in staat moeten zijn tot het trotseeren van vermoeienissen.

Veel van Drente is zelfs nu nog somber, donker en onontgonnen, niettegenstaande allen arbeid van landbouwkundigen en boeren. Vergiftige adders houden zich in menigte op in de nabijheid der eenzame terpen, en ontzaglijke ronde hollen, toegeschreven aan heksen uit de hel ontsnapt, zetten aan het sinistere landschap een verhoogde mistroostigheid bij.

De nuchtere verklaring dier vreemde holen is, dat zij werden gegraven door de oude Kelten, die hier huiverend beschutting zochten tegen het slechte weder en den snijdenden Noordenwind, of dat zij bedoeld waren als waterbakken voor het vergaren van regenwater, omdat er op die verlaten vlakten geen ander water was.

Een verschrikkelijk land moet Drente in die dagen geweest zijn en men moet zich er over verbazen, dat de Kelten, inplaats van in die kale vlakten te zwoegen voor het verkrijgen van water en een onderdak, en er graven en altaren te bouwen, niet verderop trokken, op zoek naar gastvrijer streken.

Sommige dorpen, zooals Eekst en Gieten, liggen te midden van een echte „betooverde” heide, van het soort, waar de heksen in „Macbeth” zich thuisgevoeld zouden hebben. In Borger en Gasselte is het al niet veel beter en de vele voor-historische begraafplaatsen maken de zeldzame verlatenheid dier veenwoestenijen niet vroolijker.

De dorpen zelf zijn anders wel aardig en de groene akkers, waaraan de inwoners hun levensonderhoud afdwingen, zijn als een scherm tusschen hen en de sombere eentonigheid der vlakten.

Werkelijk, die dörpen doen Drente kennen van een ánderen kant en maken de wezenlijke glorie der misdeelde provincie uit.

Zij werden geschilderd door Wijnants, door Ruysdael en door Hobbema, de meest poëtische der Nederlandsche schilders, de beide laatsten behoorend tot de meest poëtische schilders ter wereld.

Meindert Hobbema (geboren in 1611), is opgeëischt o.a. door Antwerpen en Haarlem, doch de Drentenaren houden vol, dat hij geboren is in Koevorden, en er schijnt geen reden te wezen, waarom men hun die eer niet zou gunnen. Zeker is het, dat Hobbema in Drente schilderde en dat men in Rolde, Eekst, Gieten, Gasselte en Borger, van de naburige woestenij gescheiden door groepen prachtige boomen, nog de hutten met de lage daken, de zandpaden, het dichte kreupelhout, het rijke gebladerte, de molens en de akkers kan zien, die Hobbema met zulk een spontanen eenvoud en met zooveel toewijding afbeeldde.

De meer stijve, gekunstelde en karakteristieke trekken der andere provinciën, waarvan andere schilders zoo handig partij wisten te trekken, boeiden Hobbema niet zoo als die lage, eenzame vlakten en terwijl eerstgenoemden zich toedegden op het in beeld brengen van de vreugden van gemak en weelde, ontdekte Hobbema poëtische schoonheid in die afgelegen, veronachtzaamde Drentsche dorpen.

De frissche helderheid van Hobbema's groen, het wazig perspectief van zijn luchten, de teedere glans van de lichtstralen, die door de drijvende

wolken breken en de sombere duisternis van zijn wouden, zijn zuiver en fijn coloriet maken die vroege proeven in landschapschildering tot het schoonste wat die kunst heeft voortgebracht.

De vrijheid, die de Nederlanden op het eind van de zeventiende eeuw genoten, deed haar invloed onmiddellijk zoowel op de schilderkunst als op andere richtingen van de nationale bedrijven gelden. Aan het schilderen van godsdienstige onderwerpen kwam plotseling een eind: het Protestantisme kon het zonder den dienst der schoone Kunsten stellen en de grandiose uitbeelding van Bijbelsche en klassieke tooneelen voor koningen en keizers ging eveneens uit de mode. De bescheidener beschermers der schilderkunst in de Nederlanden vroegen niets anders dan hun eigen portret, een feestmaal, een vergadering van het stadsbestuur en een bijeenkomst van het gilde, of wel een allegorisch gelegenheidsschilderij, dat een groote nationale gebeurtenis zooals den Vrede van Munster verheerlijkte.

Dus krijgen wij plotseling, als het ware, een overstelpende rijkheid aan genrestukken: landschappen, interieurs en stillevens; alle onderwerpen waarvan men gevoelt dat de Nederlanders en de Vlamingen ze altijd hebben verlangd in beeld te brengen, zooals wel blijkt uit de uitnemende achtergronden in de vroege altaarstukken dezer school en de teedere zorg, besteed aan de details van een gewaad en een of ander onderdeel, als vogels, bloemen, muziekinstrumenten of staaltjes van goudsmeedkunst.

Er is iets zeer liefelijks en verfrisschends in die eerste uitingen van een vrije kunst; men voelt, dat die mannen, voor het eerst wellicht, hun eigen onderwerpen kozen en op hun manier uitwerkten, en dat dit eenvoudige leven, die alledaagsche tooneelen, die nooit te voren waren beschouwd als waard om geschilderd te worden, een bekoring bezitten, die even frisch als oorspronkelijk is.

Jan Wijnants (1600—1670), die de leermeester was van menigen beroemden Nederlandschen kunstenaar, bezocht Drente om de veronachtaamde dorpen te schetsen, die zonder plan of regelmaat rondom het bloemrijke kerkhof en de landelijke kerk waren gelegen, de warmgetinte steenen, de reusachtige daken, het roomkleurig pleister, de oude roode muren, een mengelmoes van hutten en krotten zonder straten of andere indeeling dan de zandwegen, voerend naar de heide.

Tot zijn leerlingen behoorden Adriaan Van de Velde, de genreschilder, en Philips Wouwerman (1620—1668), die eveneens in Drente schilderde en de figuren van menschen en paarden tegen de achtergronden van zijn meester teekende.

Deze charmante schilder leefde roemloos in vergetelheid, en is, naar men zegt, gestorven van verdriet over zijn mislukking en moet al zijn schetsen

verbrand hebben, opdat zijn zoons daardoor niet geïnspireerd zouden worden tot het volgen van een roeping, die voor hem zoo rampzalig was gebleken. Zijn jongere broers, Pieter en Jan, waren zijn leerlingen en navolgers. Andere schrijvers beweren, dat Wouwerman uit den nood werd geholpen door een priester (hij was Roomsche-Katholiek) en dat hij bemiddeld genoeg was om zijn dochter een behoorlijke bruidsschat te geven.

Men kan niet hoog genoeg opgeven van de rustige, heerlijke bekooring van Philips Wouwerman (wiens roem eigenlijk hoort bij Haarlem, zijn geboorteplaats), en hoe groot zijn teleurstellingen ook waren, zijn leven kan toch niet geheel en al ongelukkig geweest zijn, waar zijn werk hem zooveel voldoening moet hebben geschonken en hij zich met zulk een ijver op de kunst heeft toegelegd. Er is geen enkel van zijn talrijke doeken, dat een zweem van slordigheid of onachtzaamheid toont: de gratie en de geest der compositie worden slechts geëvenaard door de fijnheid der afwerking.

Zijn onderwerpen zijn de onderwerpen van het dagelijksch leven — de hoefsmidswerkplaats, de herberg, de jacht. Soldaten, cavaliërs en paarden, allen levendig en natuurgetrouw weergegeven, zijn gewoonlijk de hoofdfiguren in zijn ontwerpen. In Drente kan men die smidsen, die herbergdeuren, die zandvlakten met dwergachtige boomen nog vinden, misschien onge-repter dan in eenig ander gedeelte van het land. Wouwerman schilderde echter voornamelijk in Holland en meer bepaald de omstreken van Haarlem, destijds zeer verschillend van wat ze nu zijn. Die schilderijen zijn onvervalschte historie; zij zijn als een dagboek, geschreven door een kunstenaar, de aantekeningen van een belangstellend toeschouwer op het leven van zijn tijd.

In het dagboek van Constantijn Huygens, den zoon, eenige jaren na den dood van Wouwerman geschreven, kan men tooneelen geteekend vinden uit den veldtocht van 1672, die men leest alsof het schilderijen van dezen heerlijken kunstenaar waren.

Wouwerman liet meer dan acht honderd schilderijen na; daarenboven schilderde hij nog de figuren in de landschappen van andere kunstenaars, zooals Wijnants en Ruysdael. In het Mauritshuis bevinden zich eenige prachtstukken van dezen schilder: „Aankomst bij de Herberg” (No. 214), „Vertrek van de Herberg” (No. 215), „De Valkenjacht” (No. 216), „De Hooiwagen” (No. 218), „Een groote Slag” (No. 219) — misschien hét juweel der Collectie — „Een Kamp” (No. 220), en „Rustende Jagers” (No. 221) en „Jachtgezelschap” (No. 222).

Deze schilderstukken geven een uitstekend idee van den omvang en de macht van Wouwerman's penseel en verschaffen kostelijke gegevens aan hen, die het leven der Nederlanders in de zestiende eeuw willen bestudeeren.

Nog een andere schilder, ook uit Haarlem, moge hier vermelding vinden, daar hij door Drente geïnspireerd werd, vóór hij de sombere grootheid van de donkere waterwallen van Noorwegen ging schilderen.

Het is Jacob van Ruysdael (1628—1682), óók bij zijn leven weinig gewaardeerd, toen die voorstellingen van landelijk schoon geen bewondering wekten; maar nu beschouwd als de grootste landschapschilder der zeventiende eeuw. Het „gezicht” op zijn geboortestad (Mauritshuis, No. 155) en dat op den Vijverberg (No. 534, zelfde collectie), hebben groote historische waarde en zijn tevens schitterende schilderijen, maar zijn kunst bereikt de grootste hoogte in zijn eenzame, ruischende bergstroomen, zijn donkere wouden, bewolkte hemelen en stormachtige zeeën, die zijn aangeroerd door de schoonheid van een poëzie, even sterk als teer.

Van zijn „Korenveld” weet men, dat het in Drente geschilderd is.

In Drente missen wij het Stadhuis, dat zulk een onvermijdelijk-kenmerkend iets is van zelfs kleine plaatsen in de andere provinciën. Hier kon het voornaamste logement op een groot, altijd comfortabel en soms mooi vertrek bogen, dat bestemd was voor de vergaderingen der Overheid en de afwikkeling van plaatselijke zaken. Dit gebruik is nu aan het verdwijnen, maar bestaat nog en eenige jaren geleden nog werden voorname reizigers door den hotelhouder in die fraaie raadzaal ontvangen.

De Drentsche dorpen zijn steeds beroemd geweest om hun roggebrood en ham; delicatessen, lang niet altijd gemakkelijk te verkrijgen in ieder Nederlandsch hotel.

Er zijn nog overblijfselen van verscheidene groote kasteelen in Drente, massiever dan de keurige sloten der naburige provinciën. Dat, wat aan de Graven van Heiden: Reinestein, Laarwouw bij Zuidlaren, toebehoorde (en wellicht nóg toebehoort), kan als type dienen voor de andere, waarvan er slechts weinige in bewoonbaren toestand verkeerden. Dit gebouw dateert uit de achttiende eeuw, maar het landgoed en de prachtige bosschen zijn zeer oud.

In een laan van majestueuze boomen bevindt zich een broedplaats van reigers en het is alleraardigst in de lente de vogels van en naar hun nesten te zien vliegen tusschen de uitbottende takken, die zulk een ingewikkeld patroon schijnen tegen het doorschijnendehemelblauw, waartegendesierlijke vogels met de duidelijkheid van een Japansche prent, uitkomen.

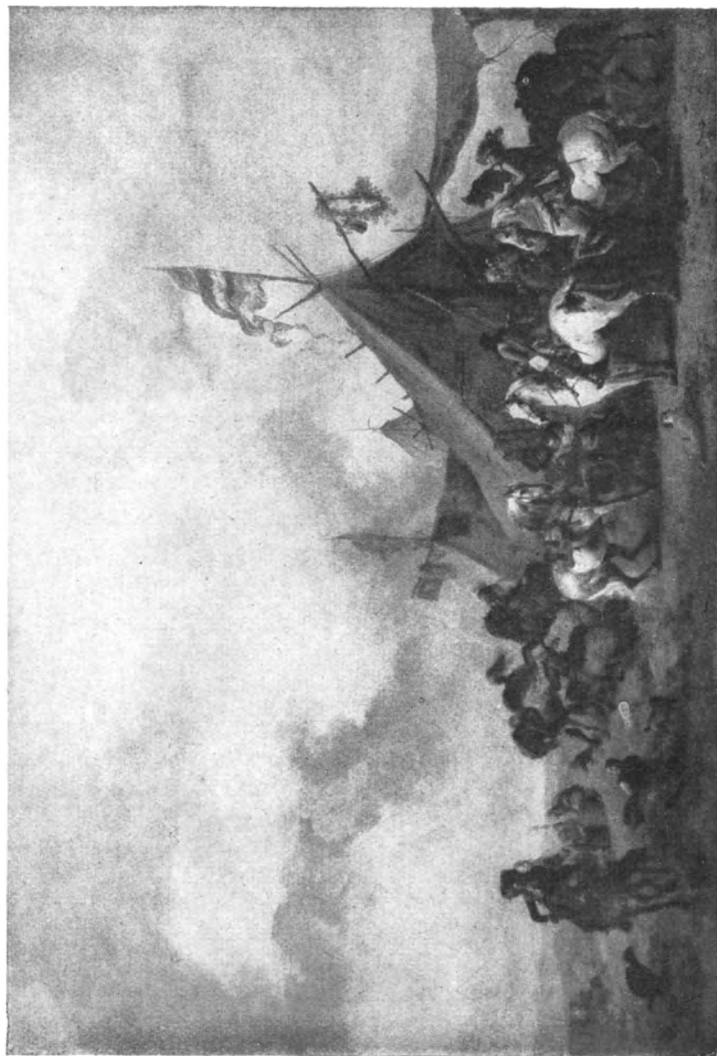
Voor den vluchtigen bezoeker is er verder weinig meer in Drente op te merken, hoewel de eigenaardige provincie merkwaardig genoeg is, om de stof te leveren voor menige diepgaande studie en menige vlucht naar het

rijk der verbeelding; de „genius loci” is hier sterk genoeg, hoewel zijn uiterlijk tamelijk somber is.

Zij, die sympathie gevoelen voor dit woeste landschap, die vroolijke gehuchten, ieder voor zich een oase in een woestenij van heide, die moeizaam verkregen stukken bouwland, die zandwegen en donkere veengronden, die boerderijen, zoo aangenaam van lijn en kleur, die duistere en naargeestige grafheuvels en steenen van een verdwenen, naamloos volk, kunnen een onweerstaanbare bekoring in Drente vinden, die vele wonderlijke en schoone beelden oproept.

*„Een schat in den Hemel!” riep hij, „hoe komt gij er bij!
Zoolang als ik leef, zal ik mijn schat in een kist bewaren en
den sleutel bij mij steken!”*

Uit „Een gesprek over Woeker” van THOMAS WILSON, 1572.

EEN LEGERKAMP

1640

PHILIPS WOUWERMAN

EEN LEGERKAMP

1640

DOOR PHILIPS WOUWERMAN

Een hevige wind blies over de trieste bruine vlakte. De groote snel voortgedreven wolken schenen met de lage zandheuveld geworden tot één stormachtige duisternis; het zeildoek der tenten fladderde tegen de sterke palen; de gespleten uiteinden van de rood-wit-blauwe vlag der Republiek sloegen onstuimig in de dreigende lucht; de tenten in de verte werden aan het gezicht onttrokken door het opdwarrelende zand.

Onder de vlag toonden een krans en een wijnkan op een stang aan, dat hier wijn te koop was, en een troep ruiters op hevig steigerende rossen, glanzig wit en grijs, had halt gehouden voor de vervallen deur. Een rijkgekleed cavalier met een bewimpelde lans nam het laatste glas wijn aan van een officier te voet, want de trompetter op zijn onrustigen vos gaf juist het sein tot vertrek.

De krijgsman, met een kus afscheid nemend van de jonge, struische herbergierster, maakte zich gereed om in het zadel te springen; anderen wijdden hun aandacht aan de achteruitslaande, capriolen-makende paarden die opgewonden leken door den wind en de trompet, en troffen toebereidselen voor den tocht. Een bedelvrouw, op den grond gehurkt, ving in den hoed, dien zij ophield, een aalmoes op, haar toegeworpen door een dame, die achter een ruiter in het dameszadel zat; honden liepen hunkerend rond, in afwachting van de etensresten van het kamp.

Drie soldaten speelden kaart op een trom, en in hun nabijheid sliepen anderen op den harden grond, onverschillig voor den killen wind en den naderenden storm.

De kleine troep vervolgde zijn weg over de zandige heide, vlug voortgaloppeerend langs de verspreide tenten; de vroolijke kleuren van wimpel en kwast aan de lans van den jongen edelman, die de leiding had, tartten de somberheid van den donkeren dag. Achter hen, op het vlakke land, worstelden de schitterende Hollandsche vlaggen met den Noordenwind.

Er begonnen zware regendroppelen te vallen; het struikgewas werd dooreengeschud door den storm; de omtrekken van een ommuurde stad doemden als donker goud op in het verre verschiët

De jonge officier spoorde zijn glimmend ros tot meerder spoed aan. Zijn vederen en zijn krullen woeien achter hem aan onder de helle zijde van zijn wimpel. Hij had spoedberichten voor Prins Frederik Hendrik in zijn zak. Hij zou blij zijn, als hij de stad zou bereiken om ze af te geven, eer het zware weer zijn kleinen troep kon achterhalen.

De wolken scheurden achter de stad en de sombere wallen teekenden zich grimmig af tegen een streep van licht. De Oranje-standaard boven de citadel, vechtend tegen den wind, ving er een zwakken straal van op, waardoor hij duidelijk uitkwam tegen de opeengepakte orkaanwolken.

DE PROVINCIE GELDERLAND.

*„Hooghe peerden,
Blancke sweerden,
Rasch van der kant
Dat zijn de snaphanen van Gelderland.”*

OUD NEDERLANDSCH RIJMPJE.

HOOFDSTUK VI.

ALS men over Gelderland als één der Provinciën van de Nederlanden gaat schrijven, wordt men sterk herinnerd aan wat een beroemd geschiedschrijver heeft genoemd, het dupe zijn van atlassen, daarmede bedoelend, dat nieuwe landkaarten en oude geschiedenis moeielijk samengaan.

De oude geschiedenis van Gelderland, d. i. die, van het Hertogdom Gelre en het Graafschap Zutphen, heeft even weinig te maken met de geschiedenis der Vereenigde Provinciën als die van Gulik, Kleef, Munster of de Palts; veranderlijke grenzen, wisselende meesters, eindelooze strijd en een vage opperheerschappij van het Keizerrijk, zijn de oorzaak, dat de geschiedenis van Staten als Gelre moeielijk te schrijven is binnen de willekeurige grenzen van een nieuwe landkaart.

Het landschap van Gelderland is zeer zeker verschillend van dat der andere Provinciën. De vlakten van Holland en Zeeland, de venen en moerassen van Overijssel en Brabant, de lage, golvende heuvels en ruischende beken van Limburg, maken hier plaats voor hooger gelegen gronden, overdekt met hei, bosschen en vruchtbare velden, bespoeld door Rijn en IJssel.

Het volk is hier even individueel als de omgeving: een knap slag menschen, krachtig en goed uit de kluiten gewassen; waar men nog het zuivere ras aantreft, vertegenwoordigen zij het beste type van Germaansche manlijkheid. Zij doen denken aan het geslacht van Siegfried, wiens eigen stad Xanten niet zoo heel veel verder aan den Rijn ligt.

Dit wil niet zeggen, dat Gelderland, hoewel eengrensgebied (men behoeft bij wijze van spreken den weg maar over te steken en men is in Duitschland), niet in wezen Nederlandsch is, maar eerder, dat Kleef, Munster, enz. Duitsch te noemen, slechts een quaestie is van naam. Beide volkeren waren van denzelfden stam en het is een bloot toeval, dat grenzen trekt tusschen het ééne volk en het andere.

Het zou een hoogst aangename taak zijn de geschiedenis van Gelderland afzonderlijk te schrijven, met inachtneming van zijn burens Kleef, Munster, Utrecht en Brabant, echter buiten verband met de historie der Vereenigde Provinciën, in welke Gelderland formeel werd opgenomen door de Unie van Utrecht.

Er is overvloedig materiaal aanwezig voor zulk een taak, want de archie-

ven van Gelderland zijn bijzonder rijk en uitstekend bewaard gebleven en M. Nijhoff, vroeger archivaris, schreef een monumentale geschiedenis van Gelderland, waarin al het pionierswerk is verricht.

In de vele roemrijke oude kasteelen, in de steden Arnhem, Nijmegen, Zalt-Bommel, Elburg, Zutphen, in de dorpen van Betuwe en Veluwe, in het Koninklijk Paleis Het Loo, in zulke vorstelijke landgoederen als Midachten en het Huis te Voorst, vindt men een rijkdom aan materiaal zoo overweldigend, dat het een ongerijmdheid lijkt slechts enkele bladzijden aan Gelderland te wijden.

Dit materiaal is echter, hoewel hoogst belangrijk, grootendeels plaatselijk; en Gelderland, liefelijk en weelderig als het is, heeft niet die bijzondere Europeesche beteekenis, die buitengewone individualiteit van enkele der andere Provinciën. Die lachende, open ruimten in de bosschen en die golvende akkers, die voorname villa's en heerenhuizen, missen de weemoedige charme, de unieke sfeer van de melancholieke vlakten, de grachten en de kanalen.

De Nederlanders vertellen u met een zekeren naïeven trots, dat Gelderland „anders” is dan de rest van hun land, dat het op Schotland lijkt en dat het jammer is, dat vreemdelingen zulk een heerlijk plekje niet veel meer bezoeken.

Natuurlijk lijkt Gelderland niet op Schotland, evenmin als Amsterdam lijkt op Venetië, of Edinburg op Athene, of meer van die dwaze vergelijkingen. Het is een landstreek met een eigen karakter, zeer voornaam, vaak vruchtbaar, die een waardig bijna hoofsch aanzien krijgt door de opeenhooping van de buitenplaatsen der exclusieve, gereserveerde, oude Nederlandsche aristocratie en die van de vermogende, beschaafde, conservatieve leden der intellectueele -en handelskringen, die, de een na de ander, stad en land van Gelderland vullen met huizen, die zeer zeker onderling in grootte en belangrijkheid verschillen, doch alle een soliden, welvarenden indruk maken.

In dit gedeelte van Gelderland heeft het landschap hetzelfde patricische voorkomen als de huizen; het lijkt op het park van een edelman of het jachtgebied van een Vorst. De lanen, bosch- en wandelpaden zijn die, welke wij kennen uit de indigo-blauwe en zwartachtig-groene landschappen van zeventiende- en achttiende-eeuwsche gobelins, die koninklijke jachtpartijen en voorname *fêtes champêtre* voorstellen.

Het keurige kaartje, gevoegd bij Professor Geyl's „Holland en België”, wischt veel van den indruk uit, gewekt door de moderne aardrijkskundige indeelingen en bepaalt beter het eigenlijke karakter van zulke betwiste grenzen als bij Gelderland.

Deze kaart geeft een afbeelding van Nederland in 1550 en de toenmalige grenzen van het Heilige Romeinsche Rijk, dat zich uitstreckte tot aan de Schelde met inbegrip van Antwerpen, Brussel, geheel Henegouwen en doorliep tot Kamerijk. Vlaanderen en Artois, hoewel leengoederen van Frankrijk, waren in het bezit van de Hertogen van Bourgondië en daarom in werkelijkheid vereenigd met de andere Provinciën, die in naam onder het oppergezag des keizers stonden.

Hier ziet men het hertogdom Gelder, één onder vele van zulke hertogdommen en heerlijkheden, als: Kleef, Bentheim, Munster, Limburg, Gulik, Utrecht, Brabant en zoo voort, en men krijgt een klaarder inzicht in de ligging, den toestand en de waarschijnlijkheid van moorddadige oorlogen tusschen die kleine Staten, dan mogelijk is, als men gebruik maakt van nieuwe kaarten. Wetend, hoe twijfelachtig en zwak de opperheerschappij des Keizers was en hoe machtig die Bisschoppen, Graven en Hertogen werden binnen hun eigen gebied, kan men zich eenig denkbeeld vormen van de eindelooze verwikkelingen der middeleeuwsche staatkunde in dit gedeelte van Europa.

De cartograaf heeft over zijn kaart een roode streep getrokken van Duinkerken tot Olken in Gulik, aantoonende dat boven deze Nederlandsch, en benedendeze Fransch, de talen waren, die in dit tijdperk werden gesproken.

Deze lijn gaat juist onder Brussel door en omvat het grootste gedeelte van het land, nu in de laatste honderd jaren bekend als België en vóór dien tijd als de Spaansche of Oostenrijksche Nederlanden, een bewijs hoe willekeurig de tegenwoordige grenzen zijn en hoe die volkeren met een gemeenschappelijke geschiedenis in wezen één zijn en hoe natuurlijk een stevige band tusschen hen moest zijn.

Hier komen we echter op gevaarlijk terrein: in hoeverre worden karakters van volkeren bepaald en nationaliteiten gevormd door regeeringen, godsdiensten, tradities?

De Nederlanden waren voorzeker één groep of vereeniging van kleine Staten tot den Opstand tegen Spanje en tot dien tijd is het inderdaad moeielijk de geschiedenis van het Noorden, van die van het Zuiden los te maken; waar de tien Provinciën, die Katholiek en Spaansch waren gebleven, weldra bleken een karakter te ontwikkelen, verschillend van de zeven, die de Vereenigde Provinciën vormden, en iedere poging om ze weder te vereenigen, heeft steeds aanleiding gegeven tot ongewenschte toestanden. Op dezelfde wijze is Gelder, toen het bij Holland gevoegd werd, verschillend geworden van de andere Germaansche Hertogdommen, zooals Gulik en Kleef, en maakt nu heel stevig, deel uit van het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden.

De vroegste geschiedenis van Gelderland is in hooge mate schilderachtig en romantisch. Het schijnt de bakermat geweest te zijn van menige Germaansche legende en sage van tooverij en ridderlijkheid — een sfeer geheel verschillend van die der andere provinciën. Geen grootsche verhalen over handel, avontuur of ontdekkingen, geen epos over zeldzame kunst of lijdzaam streven is uit Gelderland afkomstig. Hier waren de edelen, de ridders, de soldaten, de Germaansche helden van het Nibelungenlied en der vroegste vóór-Christelijke dagen. De naam zelfs heet afkomstig te zijn van een wreede draak, voorzeker na verwant aan dien, welke den schat bewaakte, die op den bodem van den Rijn lag, die door Gelderland stroomt; welke draak het land verwoestte, zooals bij zulke beesten gebruikelijk is, onder het gebrul van: „Gelre! Gelre!”

Twee nobele broeders, Wichard en Luitpold, maakten bij het accompaniment van een vreeselijken storm den draak af en gaven zijn woesten kreet „Gelre!” als naam aan het land, waarover hun dankbaar de souveriniteit werd aangeboden.

En dan is er de geschiedenis van Beatrix en Elius, die in Nijmegen speelt en die de geschiedenis is van den Zwaanridder, den Germaanschen Lohengrin; en Adela en Balderic en vele andere, tot wij komen aan de vroegste Graven van Gelre, die er vroolijk en wild op los leefden, naar de zeden van huns gelijken en hun tijden, onophoudelijk strijdend tegen hun bureu, met name tegen Utrecht en Brabant, zoodat één der Brabantsche heerschers Bois-le-Duc (alleraardigst door een oud Engelsch reiziger „Boyl'd Duck” genoemd¹⁾) bouwde om hen te weerstaan.

Utrecht en Gelder vochten verwoed om de Veluwe, Bisschop en Hertog elkaar in heftigheid niets toegevend en met vereende krachten den prijs waarom zij streden verwoestend. Reinoud I, Graaf van Gelder, was de vriend van Adolf van Nassau, dien Keizer, wiens ridderlijke figuur nog te zien is op zijn mooi huis in Neurenberg en wiens standbeeld ook zoo schoon verrijst aan den beboschten oever van de Lahn in zijn geboorteland Nassau; die nooit geld in zijn beurs had, maar steeds het zwaard aan zijn zijde.

De volgende anecdote van dezen Nassau roept ons die levendige, veelbewogen dagen voor den geest:

Adolf, vriend zoowel als bondgenoot van Reinoud, werd in één zijner menigvuldige veldslagen gevangen genomen en voor zijn vijand, den Hertog van Brabant gebracht, nadat hij zich dapper tegen vijf Brabantsche ridders had verdedigd.

„Wie zijt gij?” vroeg de Hertog aan zijn togetakelden gevangene.

¹⁾ Is 's Hertogenbosch; op den klank afgaande, kan een Engelschman uit Bois-le-Duc hooren „Boyl'd Duck” (gekookte eend.) Vert.

„Ik ben de Graaf van Nassau. En wie zijt gij?”

„Ik ben de Hertog van Brabant, van wien gij zooeven vijf zijner beste ridders hebt gedood.”

„Dat spijt mij zeer — het was voor u, dat ik mijn zwaard had gescherpt, en zoolang de slag duurde, heb ik u gezocht. Als ik u gevonden had, zoudt gij het lot van uw ridders gedeeld hebben.”

Voor dit stoutmoedig antwoord gaf de Hertog hem zijn vrijheid zonder losprijs terug.

Reinoud II was de eerste Hertog van Gelder en in 1331 zond hij drie Geldersche edelen, naar Engeland om de hand te vragen van Eleonora, zuster van Eduard III. De Engelsche Koning gaf zijn zuster tienduizend pondsterlingals bruidsschat en haar echtgenoot zette op haar een speldegeld van veertienduizend gulden vast, uit de inkomsten van de Veluwe.

De bruiloft werd met kolossale pracht in Nijmegen gevierd en de residentie der jonge vrouw was later het kasteel Roosendaal, — dal van rozen — wat de Prinses wel een lieflijken naam moet gevonden hebben.

Deze dochter van den vermoorden Eduard II en de lichtzinnige Isabella, schijnt één dier zachte, vrome, nobele vrouwen geweest te zijn, van die echte „duiven in een arendsnest”, die het sieraad waren van de ruwe gezinnen der Middeleeuwen. Men zegt, dat zij haar oorlogszuchtigen man het uitserven van zijn geslacht voorspeld heeft en met het ten grave dalen van haar beide zonen, Reinoud en Eduard, bijgezet naast hun voorvaderen in het Klooster van Gravendaal in 1371, werd haar profetie bewaarheid. Het Hertogdom Gelre ging nu over op het Huis Gulik, zooals het Graafschap Holland overging op het Huis Henegouwen.

Met den dood van Reinoud IV, die in 1423 kinderloos stierf, kwam er een eind aan het Huis Gulik en ging Gelder over aan een zusters kleinzoon van den overleden Hertog, Arnoud van Egmond, die op schandelijke wijze door zijn zoon Adolf werd bejegend en gevangen gezet, evenals Reinoud III, die tien jaar lang door een broeder, die zijn eereambten begeerde, werd opgesloten gehouden achter de dikke muren van het kasteel te Roosendaal, waar slechts een klein lichtstraaltje kon binnendringen.

Toen Arnoud weder in zijn waardigheid was hersteld, verpandde hij Gelder aan Karel den Stoute, na wiens dood Adolf weder als Hertog optrad (1477). Toen deze in hetzelfde jaar sneuvelde, kwam Maximiliaan van Oostenrijk zich van Gelder meester maken, totdat in 1492 Karel van Egmond, zoon van Adolf, zich aan het hoofd van de Gelderschen plaatste. Deze Karel is de interessantste persoonlijkheid van de Heeren van Gelre, de laatste van zijn stam en van de onafhankelijke heerschers van Gelder.

Er werd kort na 1672 een poging aangewend om Gelder als Hertogdom

te doen herleven door het aan te bieden aan Stadhouder Willem III, uit dankbaarheid voor de bevrijding van de Franschen, maar de heerschzuchtige republikeinen der andere provinciën noodzaakten Willem voorzichtig voor de gracieuse hulde te bedanken.

Eén der bekoorlijkste van Romeyn de Hooghe's fraaie etsen laat den jongen Kapitein-Generaal zien, het overoude Hertogdom weigerend.

Van de Unie van Utrecht af voegt het romantische, strijdbare, liefelijke Hertogdom zich bij zijn meer stoere, nuchtere en zakelijke bureu, waaronder het den eersten rang innam; maar de provincie lijkt nog, in de oogen van vreemden tenminste, het bedorven kind van dat roemrijk verbond en schijnt haar eigen karakter te hebben behouden, dat tamelijk wel afwijkt van dat der strenge Republikeinsche, Calvinistische Nederlanden.

Schenkenschans, de sleutel tusschen Holland en Duitschland, Grolle, het tooneel van het Tolhuis bij Lobith, de plek van den veelgeroemden overtocht over den Rijn in 1672, dien Napoleon echter beschrijft als „een vierderangswapenfeit”, de overoude steden Doesburg en Doetinchem, de hoogst interessante versterkte haven van Elburg aan de stranden der Zuiderzee, Oldenzaal met de Plechelmikerk en Almelo, de dorpen in de Betuwe, alle verdienen een beschrijving op zich zelf. Gelderland is waarlijk een onuitputtelijke bron van bekoring en belangrijkheid en een paar korte aantekeningen kunnen niet meer dan enkele der voornaamste schoonheden aanstippen, waarvan in de eerste plaats moeten genoemd worden de kasteelen, die niet geheel en al zoo zijn als andere kasteelen overal elders.

Roosendaal staat hier aan de spits; het is een aantrekkelijk voorbeeld van een oud kasteel met kanteelen, dat ingericht werd tot een adellijk verblijf en is een piquante mengeling van massieve sterkte en verfijnde bevalligheid, gelegen aan een mooien vijver in het midden van een voornaam park, waar bruggen, grotten, watervalletjes en beelden in barokstijl zich bekoorlijk aansluiten bij de oude lanen en wandelpaden, de reusachtige beukeboomen en de beboschte heuvels, die den achtergrond van Roosendaal vormen.

Van één zijde beschouwd, ziet het kasteel er nog volkomen middeleeuwsch uit en heeft dat voorkomen van eenzame grootheid, passend bij ververwijderde tijden, die doen denken aan wat geweest is en nu voorbij. Eertijds een residentie van de Graven en Hertogen van Gelderland, bezit Roosendaal het aantrekkelijke van lang in het bezit geweest te zijn van éénzelfde adellijk geslacht, de baronnen Van Pallandt, die geen kosten hebben gespaard om hun aanzienlijk landgoed te verfraaien.

Eleonora, Hertogin van Gelder, was niet de eenige Engelsche Prinses,

die te Roosendaal woonde: Maria Stuart, later Koningin van Engeland, bracht dikwijls een bezoek aan dit slot, en een geborduurd scherm, eenige eigenhandig geschreven vrome overdenkingen en een eigenaardig rococo zomerhuis zijn nog bewaard gebleven, als aandenken aan de zachte en eenigszins pathetische gemalin van Willem III. Deze monarch kwam ook vaak op Roosendaal, gelijk hij zich in de meeste dier aristocratische Geldersche kasteelen dikwijls vertoonde.

Biljoen, beschouwd als het oudste slot der Provincie, hoewel het ongeveer acht honderd jaar geleden werd herbouwd, is omstreeks een halve eeuw geleden door een Duitsch industrieel gekocht ¹⁾. Een deel van het prachtige hout, dat het kasteel omgaf, werd geveld, maar het kasteel zelf heeft nog steeds zijn voornaam voorkomen behouden. Vóór dien tijd had het behoord aan Baron Van Hardenbroek, die het kasteel langen tijd niet bewoonde. Hij verbleef in Parijs, waar hij ook is gestorven. Zijn stoffelijk overschot is overgebracht naar Velp — het dorp, waar het kasteel staat — en op het onaanzienlijke kerkhof aldaar in den familiegrafkelder bijgezet. Sonsbeek, eigendom van het geslacht Van Heeckeren, welke naam herinnert aan één der verwoedste veeten in Gelder, is een magnifiek, voornaam buitenverblijf met prachtige parken en een Belvédère, vanwaar men over de Germaansche vlakten kan heen zien tot daar, waar Kleef ligt, als een sierlijke kroon. *Het Huis te Voorst* is het schitterende kleine kasteel in barokstijl, door Willem III ten geschenke gegeven aan Arnold van Keppel, Hertog van Albemarle. Dan onder andere vindt men er nog de *Cannenberg* en *Oldenaller* en *de Doorwerth*, het laatstgenoemde is nu een bewonderenswaardig militair museum. De sloten en kasteelen van Gelderland, met name in dat bevoorrecht gedeelte, dat zoo uitnemend geschikt is voor de deftige jachtpartijen van vroeger dagen, en dat ongerijmd genoeg „Hollandsch Zwitserland” heet, zijn hoogst aantrekkelijk, zeer verschillend en interessant, en deelen een uniek voorkomen van patricische weelde, aan dezen hoek der provincie mede.

Eén kasteel, dat van hetzelfde type is als de andere, doch ze alle overtreft, is *Middachten*, gebouwd op een romeinsche fundeering. Het werd in 1625 door de Spanjaarden vernield en weder opgebouwd door den zoon van Anna van Middachten, Reinier van Raesfelt, in 1640. Dertig jaar later werd het nog eens herbouwd door Godard van Reede, naar plannen van Vennecool, den architect van het massieve stadhuis te Enkhuizen.

Op het eind van de negentiende eeuw kwam Middachten, door het huwelijk van Jacoba van Reede met Graaf Jan Bentinck, in het bezit

¹⁾ De heer Lups, wiens familie ook thans nog het kasteel bewoont. Vert.

van de tegenwoordige vorstelijke eigenaars, wier geslacht zoo eervol is verbonden, met de geschiedenis zoowel van Nederland als van Engeland.

Bovengenoemde Godard van Reede van Ginkel was de eerste Graaf van Athlone, 1630—1703, generaal en vriend van Willem III, Opperbevelhebber in Ierland van 1690—1692, wiens bekwaamheid, oordeel, menschlievendheid en rechtschapenheid, zelfs door zijn vijanden werden erkend, wat door het nageslacht beslist te weinig waardeering heeft gevonden.

Niet slechts was hij een onverschrokken en energiek soldaat, een scherpzinnig en vaardig bevelhebber, maar hij voegde bij die schoone hoedanigheden edelmoedigheid, geduld, gematigdheid en was een innemende persoonlijkheid. Men kan niet nalaten te denken, dat men in de Engelsche geschiedenis meer van dezen nobelen, achtenswaardigen officier zou gehoord hebben, als hij Engelschman was geweest in plaats van Nederlander.

Boven den donkeren baksteenenvoorgevel van Middachten ziet men de wapenschilden van Van Reede en Raesfelt. Zwarte griffioenen steunen het cirkelvormige schild, waarboven een kroontje is aangebracht en onderaan de wapenspreuk *Malo Moram quam Foedari*. (Liever de dood dan de schande.)

Het geheele voorkomen van Middachten is zoo geheel dat van zijn eigen tijd, het eigen land, de eigen sfeer — het is zoo volmaakt wat het zijn moet, als *het* ware; zóó volkomen, binnen de grenzen zijner eigen mogelijkheden, dat weinig gebouwen, zelfs onder de meer pretentieuze of fraaie oude huizen en paleizen een meer bevredigend effect kunnen teweegbrengen.

Men bereikt het landgoed langs de prachtigste laan, die men zich kan voorstellen, de *Middachter Allee*, één der schoonste ter wereld, mijlen rechte reusachtige beuken, wier in elkaar geweven takken het uitspansel verbergen en die een heerlijke schaduwvlakte in het groen rondom verspreiden, al schijnt de zon nog zoo fel.

Middachten wekt tallooze herinneringen aan het verleden, aan de deftige vormelijkheid, de voorname terughouding, den weelderigen, kunstmatigen, verfijnden smaak van de zeventiende eeuw. Het sierlijke kasteel rijst loodrecht óp uit de gracht en naar den ingang leidt een zeer bescheiden brug. De parken bevatten meer dan wat men maar kan verwachten: een orangerie, zonnewijzer, *Jardins de broderie*, gazons van het sappigste gras, bedden exotische bloemen, een muur op eigenaardige wijze bedekt door een klimoprands, alle vernuftige details van den vormelijken tuin, alles streng maar rijk, rustig maar weelderig, geheel de sfeer van de zeventiende eeuw en als doortrokken van dien weemoed, die terugvoert naar vroeger dagen, naar wat meer in de herinnering dan in de werkelijkheid leeft.

Aan de bijna zwaarmoedige bekoring van Middachten wordt de kroon

opgezet door de blauw-en-witte vlag, die boven het kasteel wappert, wanneer de adellijke bezitter in zijn residentie vertoeft.

Het interieur is in zijn stijl schitterend, en bevat méér dan de gewone hoeveelheid, curieuze en historische merkwaardigheden.

Middachten zien is een kortstondige doch volmaakte illusie doorleven, van een terugkeer naar het geliefde verleden, zoo aantrekkelijk en zoo zoet melancholiek.

H O O F D S T U K VII.

ARNHEM moet op het eerste gezicht van hen, die iets van haar geschiedenis afweten, een volkomen verrassing opleveren. Diemooie, lieflijke stad, zoo bijzonder gezellig en bekoorlijk, draagt geen sporen van haar lotgevallen, behalve in haar overoude kerk en haar overoud Gemeentehuis. Hier geen gedenkteekenen voor belegeringen, veldslagen, opstanden of dergelijke stormachtige episoden. De oude stad is geheel verdwenen en haar plaats is ingenomen door breede straten, sierlijke tuinen, geriefelijke woningen, waarvan de oudste geen gedachten oproepen aan de Middeleeuwen, maar eerder doen denken aan de voorname rust van een Zondagachtermiddag.

Arnhem, niettegenstaande haar modern uiterlijk zeer aantrekkelijk, is heerlijk gelegen aan den Neder-Rijn en omringd door de meest aanlokkelijke buitenwijken en dorpen, zooals Sonsbeek, Oosterbeek, Velp en de Steeg. In lente en zomer schijnt het daardoor letterlijk als in bloemen gezet, en omsloten als met een lustwarande van groen, zoo kwistig uitgestrooid zijn tuinen en parken, lanen en groepen van het prachtigste geboomte.

De stad heeft niets van een provinciestad, maar gelijkt eer op een miniatuur-hoofdstad van een klein koninkrijk, waaraan de Rijn poëzie en waardigheid geeft.

Door den modernen, veelsoortigen stijl der fraaie huizen, draagt Arnhem geen speciaal Nederlandsch karakter en zelfs de kerk mist het gewone Nederlandsche cachet, want het interieur is niet gewit, maar in de oorspronkelijke zachte grijze steen gelaten, of men heeft de pleisterkalk niet lang geleden verwijderd.

Deze kerk (St. Eusebius) is ongemeen fraai en groot, en gebouwd in zuiveren, hoewel laat-Gothischen stijl (1425). Het baksteen en uitwendige is versierd met zandsteen, welke, evenals die, gebruikt voor de Kathedraal van 's-Hertogenbosch, leelijk is afgebrokkeld. De toren is majestueus hoog en bevat een carillon met klokken van 1650.

Men vindt hier het gebruikelijke weidsche orgel, den gebruikelijken

weidschen kansel en een eigenaardige sombere muurplaat bij het graf van Joost Sasbout (overleden 1546), kanselier van Karel V in Gelder. Dit sierlijke werk is van zekeren Colijn de Nole en vertolkt met veel bekwaamheid de weemoedige filosofie dier tijden, *De Dood maakt groot en klein gelijk*, enz.

Behalve dit, bevat de kerk één prachtige tombe, de belangrijkste herinnering aan het verleden, die Arnhem bezit en voor sommigen het interessantste voorwerp van de mooie stad.

Dit is de graftombe van Karel van Egmond, den laatsten hertog van Gelder, pas onlangs gerestaureerd. Ze staat in het midden van het koor, waar ze evenmin op haar plaats is, als dergelijke monumenten in andere Calvinistische kerken, maar op zich zelf beschouwd is het een gedenkteeken van rijke schoonheid en groote bekoring voor hen, die iets van den man weten, wiens herinnering het bewaart.

Alles is hier in grootschen stijl: verheven, sierlijk, welsprekend! Op het voetstuk van zwart marmer rust de hertog in wit marmer ten voeten uit, met ineengevouwen handen en blootshoofds, maar overigens in volle wapenrusting. De gestalte drukt groote voornaamheid uit; het gladde, aristocratische, verfijnde, charmante gelaat, lijkt onmiddellijk naar het leven genomen. De achteroverliggende ridder is omringd door zes leeuwjes, die ieder één van 's hertogs wapens op een schild vasthouden en die, van bewonderenswaardige proportie, harmonieus zich aanpassen aan het algemeene ontwerp, op een wijze, welke anders bij heraldische blazoenen wel eens wat te wenschen overlaat.

Rondom het piedestal bevinden zich bas-reliefs in wit marmer, zestien albasten apostelen en evangelisten, uitgevoerd op vlotte, grandiose en rijke manier. Die combinatie van zwart en wit brengt een somber, begrafenisachtig effect te weeg, volkomen in overeenstemming met de melancholie der tombe. Die reliefs zijn van Gerard Lummen uit Venlo.

De details van 's hertogs harnas, de helm naast hem, zijn met ongemeene bekwaamheid uitgevoerd en het geheele monument, dat sinds de restauratie in 1913 prachtig is onderhouden, is één van de fraaiste en best bewaarde uit de Middeleeuwen.

Nog eigenaardiger en bijna nog interessanter is de levensgrootte figuur van den Hertog, knielend onder een troonhemel, aan een pilaar ongeveer twintig voet boven den grond bevestigd, die de wapenrusting aan heeft, door Karel van Gelder tijdens zijn leven gedragen.

Deze figuur is daar sinds 1636, het jaartal toen het monument of de troonhemel zijn gemaakt en veel bezoekers hebben een nadere verklaring gevraagd van het zonderlinge dier houding, welke de weetgierigheid heeft opgewekt, die ter plaatse niet is te bevredigen, waar men noch

voor den hertog, noch voor zijn beeltenis eenige belangstelling aan den dag legt.

De verklaring is echter eenvoudig: Het was in de Middeleeuwen gebruikelijk om de wapenrusting van een ridder boven zijn graftombe te hangen als een zegeteeken of hulde, zooals men die van den Zwarten Prins nog aantreft in de Kathedraal van Canterbury; en evenals er nog menig zwaard en menige helm wordt gevonden in oude kerken. Als het een beroemd persoon betrof, werd een figuur, zooveel mogelijk overeenkomend met die van den overledene, met diens wapenrusting bekleed en in een houding van devotie bij zijn tombe geplaatst in de één of andere nis, tot dat doel gereedgemaakt. (Zulk een gestalte in volle wapenrusting is ook aangebracht boven het weidsche graf van aartshertog Ferdinand van Tyrol in de kapel van het Paleis te Innsbruck).

Het effect, teweeggebracht door dit beeld, dat schijnt te leven en dat zoo wonderwel den tand des tijds heeft getrotseerd, doet bijna onbehaaglijk aan. Het heeft het griezelige van een wassen beeld en het treffende van een mummie.

De gelijkenis van het aristocratische gelaat met dat van de figuur op de tombe is zoo sterk, dat men een oogenblikkelijken, levendigen indruk krijgt van de persoonlijkheid van dezen tengeren, slanken, schoonen man van het type van Donatello's St. George. Men voelt zich hier ver van het voorname Middachten, de stijve elegance van de Middachter Allee, de vroolijke café's, Musis Sacrum, de fraaie wandelingen, de mooie frissche tuinen, de nette ruime huizen met bloemen in de vensters van het moderne Arnhem.

Karel van Egmond, laatste hertog van Gelre, stamde af van eenige dier doorluchte geslachten, wier namen alleen al schitterende herinneringen oproepen, aan praalvertoon en macht. Hun wapenschilden worden omhooggehouden door de kleine leeuwen rondom zijn graftombe — Gelre en Gulik, Kleef en Mark, Arkel en Bourgondië, Berry, Beieren en Henegouwen.

Geboren in 1467, in het donkerste uur van zijns vaders tegenspoeden, werd Karel in 1473 te Nijmegen door den gevreesden en somberen hertog van Bourgondië, Karel den Stoute, overwinnaar van Gelder, gevangen genomen en met zijn zuster Philippa naar Gent overgebracht, om daar zijn opvoeding te ontvangen. Hij werd toevertrouwd aan de zorg van de zachte en beminnelijke erfgename van al die woelige veroveringen van het huis Bourgondië, Maria, die in 1479 huwde met den „laatste der ridders”, den aartshertog Maximiliaan, zoon van Keizer Frederik.

Karel van Bourgondië vond den dood bij de sombere ramp van Nancy in 1477 en Maria, wier echtgenoot haar Nederlandsche bezittingen bestuurd, belastte zich verder met de bescherming der onterfde weezen. Korten tijd daarna stierf Maria evenwel tengevolge van een val van haar paard, haar eierzuchtigen gemaal de gelegenheid gevende een andere vrouw te huwen met een bruidsschat, die even schitterend was en evenveel last bezorgde.

Men zegt, dat Maria op haar sterfbed haar echtgenoot verzocht haar pupillen te vergunnen in vrijheid naar Gelder terug te keeren; doch Maximiliaan, die reeds vermoedde wat er in Karel stak, hield hem onder toezicht. Zijn zuster maakte zich vrij van Maximiliaan door haar huwelijk met René, hertog van Lotharingen.

Karel echter wist te ontsnappen en stelde zich onder de bescherming van Engelbert van Nassau. Tegen 1492 was hij er in geslaagd onrust te stoken in Gelder, dat altijd rijp was voor een opstand tegen de vreemde Bourgondische overheersching en werd tot hertog uitgeroepen. Hij was nu vijf en twintig jaar oud, schoon, elegant en begaafd, vol moed en vol grootsche verwachtingen.

Maximiliaans pogingen om Gelder te heroveren, voerden tot een oorlog, die duurde tot 1499, toen er, door de bemiddeling van Lodewijk XII, een wapenstilstand werd gesloten.

Philips de Schoone, Maximiliaans zoon, zette den oorlog om de verloren provincie voort, welke gelegenheid Karel benutte om zich meester te maken van Brabant. Maximiliaan vormde nu een verbond tegen den driesten hertog, waarbij ook de Koningen van Aragon en Engeland zich aansloten en Karel werd gedwongen Maximiliaan als heer te erkennen, een episode, schitterend weergegeven op één der bas-reliefs van Maximiliaans praalgraf te Innsbruck, waar de hoogst aristocratische, ridderlijke figuur van den trotschen Oostenrijkeren de gedwongen onderwerping, van den niet minder hooghartigen Egmond, met fijnen smaak en met gevoel zijn afgebeeld.

Bij dit ledige graf, zoo ver van Arnhem, houden in groteske wapenrusting de kolossale bronzen figuren van Karels gehate vijanden, de Bourgondische veroveraars, Philips de Goede, Karel de Stoute en Philips de Schoone, de wacht.

De hertog van Gelder echter was geenszins vervaard. Geholpen door de Franschen, hernieuwde hij den strijd en bood met goed gevolg tegenstand tot 1528, toen Maximiliaans zoon en opvolger, Karel V, hem dwong zich als vazal van het keizerrijk te gedragen.

Karel begon nu plannen te beramen om Gelre los te maken van het keizerrijk en het te vereenigen met Frankrijk, niet zulk een onmogelijke hersenschim als een blik op de nieuwe kaart zou doen denken; maar zijn

onderdanen waren zoo weinig ingenomen met dat voornemen, dat zij hem in 1538 noodzaakten afstand te doen van de regeering, zijn titels overdragend op Willem, Hertog van Kleef, Gulik en Berg, een trouw vazal van den Keizer.

In datzelfde jaar stierf Karel van Egmond — die op het laatst van zijn leven het geliefde land verloren had, waarvoor hij een halve eeuw lang zoo verwoed had gestreden, nu winnend, dan verliezend — van verdriet, en ontving bij zijn dood de eerbewijzen, waarvan hij zoo juist afstand had gedaan in het leven.

Dat zijn de naakte feiten van een geschiedenis zoo levendig, schitterend en schilderachtig als er maar is te vinden in de annalen dier tijden, toen mannen niet streden voor een zaak, of een geloof of eenigerlei quaestie van een bepaalde staatkunde, maar eenvoudig om een kroon, om steden, of zooveel vierkante mijlen land, zooveel gewapende mannen om hen te volgen, zooveel kasteelen, waar zij het zich aangenaam konden maken.

En nu heeft het wegebben van den zwijgenden tijd, Karel van Egmond doen stranden in de koele schaduwen eener Calvinistische kerk, waaroanheen een vreemde stad is verzezen; en zijn luisterrijke pracht is in vreemd contrast met den nuchteren eenvoud der kale zijbeuken, terwijl zijn knielend beeld zijn smekingingen schijnt op te zenden, naar de leege ruimte, waar alles, wat hem na aan het hart lag, reeds lang is weggevaagd.

De eenige andere oude gebouwen van belang in Arnhem zijn het gemeentehuis, volkomen gerestaureerd en gemoderniseerd en de St. Walburgskerk (een naam die duivelsche of bovenaardsche samenkomsten oproept), die nog aan de Roomsche-Katholieken toebehoort en daarom veel bewaard heeft van haar oorspronkelijk karakter, hoewel deze oudste kerk van Arnhem van 1583 tot 1806 een arsenaal geweest is, waar aardsche wapenen werden geherbergd in stede van de hemelsche.

Lodewijk Bonaparte, een rechtvaardig, gematigd man, gaf aan het stads-kruitmagazijn zijn eigenlijke bestemming terug en de St. Walburga, uitstekend gerestaureerd, prijkt nu met gekleurd glas en schilderijen en verguldsel.

Het andere gebouw is veel interessanter. Het Gemeentehuis was vroeger het Duivelshuis van Maarten van Rossum, den beruchten veldheer van Karel van Egmond, „Duivelshuis” genoemd òf naar de woest-uitziende waterspuwers, die het versieren òf, wat waarschijnlijker lijkt, daar zooveel gebouwen uit dien tijd zulke ornamenten hadden, naar de geaardheid van den meester.

Van Rossum was een echt soldaat uit de dagen toen moord, roof, brand en doodslag deel uitmaakten van het dagelijksch militaire leven en schijnt

de schrik van zijn vijanden en geen groote vertroosting voor zijn vrienden geweest te zijn. Hij was de eigenaar van het kasteel Cannenborch, dat voor het eerst gebouwd werd in 1372 en waar men zijn standbeeld kan vinden met een Nederlandsche inscriptie, die zijn titels vermeldt: heer tot Poederoyen ende Meyneswijck, maarschalk van Gelderland enz. Een portret van den grimmigen maarschalk en één van zijn meester, hertog Karel van Egmond, is met andere gemeente-schatten en -zegels in het stedelijk museum van Arnhem te zien.

Het Duivelshuis is, voor zoover het mogelijk was, zorgvuldig teruggebracht tot den ouden vorm en vervult nu het waardig ambt van Stadhuis, althans een gedeelte er van, welke bestemming van zijn geliefkoosd verblijf niet bijzonder naar den smaak van Maarten van Rossum zou zijn uitgevallen van wien het bekende gezegde afkomstig is: Zooals het Magnificat het juweel is van de Vesper, is het bloed het juweel van den oorlog.

Deze brandschattende vuurvreter leefde zonder vrees en stierf zonder berouw, want hij vond in Antwerpen den dood, ten gevolge van zijn meest geliefde ondeugd: de gulzigheid! Zijn sterven was even onverkwikkelijk als zijn leven, want de lustige maarschalk stikte toen hij haastig een duivenpastei verslond, tenzij hij den laatsten adem uitblies, doordat hij juist op dat moment door een beroerte werd getroffen; in ieder geval, zoo was het passende hoewel onwaardige einde van zijn huiveringwekkende carrière, die ten minste de verdienste had van oprechtheid en een zekeren krachtigen manlijken eenvoud — een *condottiere* van het Noorden.

De Sabelpoort is het eenige overblijfsel van de muren of poorten van Arnhem en ze is belangrijk gerestaureerd.

Wij hebben reeds melding gemaakt van de kostbare schatten der provinciale en stedelijke archieven: Charters, de boeken van de rekenkamer en de leenkamer, waarvan het oudste dateert uit 1076; de boekerij van de oude abdij van Bethlehem is in die archieven opgenomen. De meeste charters, nog met hun zegels, zijn slechts van plaatselijk belang of interessant voor deskundigen, maar ongemeen fraaie voorwerpen om te zien en te betasten.

Buiten Arnhem is een curieus Openlucht-Museum, waar, in een schilderachtig park, voorbeelden zijn bijeengebracht van eenvoudige Nederlandsche bouwkunst, meestal van hout, genomen uit alle Nederlandsche provinciën.

Die hutten, windmolens, wagens, boerderijen, enz., die er zonder onderscheid uitzien als het speelgoed van een reus, zijn keurig gerangschikt en zeer interessant voor hen, die zich aangetrokken gevoelen tot die simpele

bouwkunst, dikwerf zoo keurig en aardig en steeds zoo beantwoordend aan het doel. Dit Museum bewaart op bewonderenswaardigewijze, wat anders geheel verloren zou gaan en het denkbeeld zou, eer het voorgoed te laat is, overgenomen kunnen worden door andere landen.

Een ander soort collectie is gehuisvest in het statige kasteel Doorwerth op den weg naar Oosterbeek, nu het Geldersch historisch- en militair-museum.

Doorwerth is één der indrukwekkendste van de tallooze kasteelen der Lage Landen. Het werd in 1260 door Barend van Doorwerth gebouwd en was in 1493 één der burchten van Karel van Egmond. Later kwam het in het bezit van de familie Bentinck. Het werd bezocht door drie Nederlandsche stadhouders, Frederik Hendrik, Willem II en Willem III en ook in 1705 door den koning van Denemarken.

Doorwerth heeft meer van een Duitsch, dan van een Hollandsch slot en doet eenigszins denken aan het romantisch, fantastisch voorkomen der burchten verder den Rijn op. Het staat op een zachte glooiing boven de rivier en geeft een hoogst aantrekkelijk en riant uitzicht: de Rijn, zijn weg naar zee vervolgende, de liefelijke wouden en wazige verten (die „azuren perspectieven” zoo door Claude Lorrain geliefd), de Betuwe, zoo vruchtbaar en stralend, Elst, Elten, Tiel en zelfs Nijmegen flauw herkenbaar aan den tot Waal herdoopten Rijnstroom, die voorzeker de steenen van meer schoone steden bespoelt dan eenige rivier in de wereld.

Gelderland is steeds verdeeld geweest in de *Betuwe*, rijk weide- en boschland en de *Veluwe*, dorre, zandige heidestrecken. In den lentetijd zijn bloem en bloesem in de Betuwe van een bekoring, die een menigte vreemdelingen derwaarts lokt, om zich te vermeien in het betooverend wit en rose van kers, appel, pruim en peer.

In vroeger dagen drongen slechts zeer weinig vreemdelingen tot Gelderland door: deze verderop gelegen provinciën werden door Franschen en Engelschen beschouwd, als bijna woeste streken; er werd niet veel handel gedreven met het strijdbare hertogdom, zoodat geen vreemde invloed, anecdote, verhaal of gedenkteeken hier wordt aangetroffen. Ook heeft Gelderland op zijn grondgebied geen groote mannen voortgebracht, ten minste niet, wat betreft kunsten en wetenschappen. *Arnheim die Lustige* schijnt verstoken te zijn van inheemsch talent, en de mannen van Gelder hadden te vaak het zwaard in de hand, om in staat te zijn tot iets vreedzamers.

Of het zou moeten zijn Maria van Gelder, die huwde met Jacobus II

van Schotland, daar de roodharige engel in het kostbare altaarstuk in het Paleis Holyrood, wordt verondersteld haar beeltenis te zijn. En werkelijk zou men zich best kunnen vereenigen met het denkbeeld, dat het fraaie schilderij, waarvan de maker niet vaststaat, maar dat klaarblijkelijk Nederlandsch werk is, de Nederlandsche koningin van Schotland voorstelt.

Jacobus II werd gedood door een uiteenspringende kanonskogel bij het beleg van Roxburghe en Maria bouwde om zich te troosten en voor retraite, een kleine kapel buiten Edinburg, waar zij misschien de reine muziek der vijftiende eeuw zat te spelen en dan geleek op dien Hollandschen engel van het altaarstuk, waaraan in Holyrood zulk een slechte plaats is gegeven. Maria van Gelder's kapel en het meer, waaraan ze stond, werden beide opgeruimd, toen het Waverley-Station en de spoorweg gebouwd werden.

Dit is één der weinige, zwakke schakels, die Gelder met de rest van Europa verbinden. Overigens had de liefelijke provincie, totdat zij het geliefkoosde jachtgebied van Willem III werd, weinig voeling met het overige Europa.

Het is misschien niet te verdedigen, als men nu nog de figuur van Karel, Graaf van Egmond, Hertog van Gelder, beschouwt als het interessantste van Arnhem en omstreken. Men hoort zijn oorlogskreet „Gelre! Gelre!” en ziet duidelijk de roode en gele kleuren uitwaaien boven de slanke, ritterlijke gestalte met het vastberaden blonde gelaat: bij elke open plek in het Geldersche bosch kan men die kleuren terugzien!

Deze man was de belangrijkste van zijn land en het zou de moeite loonen zijn geschiedenis te verhalen.

Uit dit geslacht sproot later nog een ander dapper en rampspoedig ridder, *Lamoraal, Graaf van Egmond*, die één van Alva's eerste slachtoffers was, én *Anna van Buren*, door wie de bezittingen der Egmonds overgingen op het Huis Oranje.

Hoewel Karel van Egmond eenzaam rust in het Arnhemsche kerkkoor en de gids u verzekert, dat hij niet getrouwd was, huwde hij in 1518, toen hij reeds den vijftigjarigen leeftijd had bereikt, Elizabeth, dochter van den hertog van Brunswijk-Lüneburg, welk huwelijk kinderloos bleef.

Zijn uiterlijk, kort na zijn huwelijk, toen hij de bangste uren van zijn wisselvallig lot doorleefde, wordt als volgt beschreven en met dit beeld van Gelderland's grootsten zoon nemen wij afscheid van Arnhem.

Karel van Egmond vertoefde in Roosendaal, welks veertien voet dikke muren krachtig weerstand boden tegen alle mogelijke aanvallen. Zijn stallen waren vol fiere paarden en hij hield er een menagerie met leeuwen en andere dieren uit vreemde landen op na, maar voor persoonlijke weelde was er weinig geld. Als hij tenoorlog toog, droeg Karel, bekleed met de wapen-

rusting die nog te zien is boven zijn graf, een helm met een kolossale panache van pauweveeren, zooals de Germaansche ridders, en nog drie rijen stijvere vederen, zeker de meest pompeuze versiering, die ooit een menschenhoofd kroonde. In Roosendaal droeg hij een roodlakenschen hoed, waarop zeven gouden rozen eenige wuivende struisvederen bijeenhielden. Iedere roos schitterde met een juweel in haar hart. Hieronder droeg Karel een nauwsluitend met goud geborduurd kapje, want naar de mode van het Bourgondische Hof, destijds het elegantste in Europa, had de hertog kort geknipt haar en een gladgeschoren gezicht, waarvan het effect zeer goed waarneembaar is, zoowel in het beeld op zijn graf alsook in dat, met zijn wapenrusting aan — ja op alle oud-Nederlandsche portretten; Maximiliaan I en zijn zoon Philips de Schoone droegen lang, zwaar, vierkant-geknipt haar naar Duitsche mode.

Verder bestond de kleeding van den hertog uit een rood fluweelen wambuis en broek, een prachtige grijze wolfshuid, over zijn schouders bevestigd met een juweelen agraaf, en verscheidene schitterende ringen, die nog tot een ander doel dienden dan tot versiering alleen, want de smaragd was een toovermiddel tegen koorts, de opaal behoeftte voor vergif, de saffier weerde oogziekten af en een topaas diende om het geheugen te versterken, want de onversaagde Egmond geloofde in zulke talismans, en wie gelooft eigenlijk in geeneen? Het is wel een zeer nuchter karakter, dat gespeend is aan *alle* bijgeloof.

Hertog Karel was één van de ijverigste en zorgzaamste souvereinen: er is nauwelijks een stad of dorp in Gelderland, dat niet een aandenken bewaart aan zijn liefhebbende zorg voor den kleinen staat, waarvoor hij zoo dapper en vergeefs streed.

Bij Apeldoorn, dat groote, luxueuze dorp, dat oud genoeg is om te worden vermeld in de brieven van keizers als Otto III en Lotharius III, ligt één der beroemdste paleizen van Europa, *Het Loo*, dat als het ware de kroon is van dit land van paleizen, kasteelen en fraaie huizen.

Oorspronkelijk een tamelijk eenvoudig jachtslot, werd het door Stadhouder Willem III gekocht van zekeren Van Doornick, die nog in Dieren een ander jachtverblijf bezat. De Stadhouder had een bijzonder zwak op Het Loo, waarschijnlijk om het liefelijk natuurschoon en door denabijheid van de kasteelen zijner vrienden.

Het Loo werd indertijd door de Spanjaarden vernield en werd in 1672 opnieuw verwoest door de Franschen; maar op dezelfde plek heeft Willem III het tegenwoordige voorname slot gebouwd, ontworpen door Jacob Roman en versierd door Daniel Marot. Men kan den stijl van Het Loo

terugvinden in Kensington Palace en Hampton Court en Oranienstein nabij Dietz — de aantrekkelijke combinatie van strengheid en rijkheid, sobere gevels, strenge hoeken, eenvoudige lijnen, de pseudo-klassieke bouwtrant van Palladio, met van binnen rococo en kwistige, bloemrijke versiering.

Maar Het Loo is verreweg het indrukwekkendste der genoemde paleizen; Willem III ging voort het te verfraaien zoolang hij leefde, en het waren zijn bezoeken aan dit slot, die zooveel afgunst opwekten in Engeland. Bij zijn dood, toen zijn betwiste bezittingen verdeeld werden tusschen den koning van Pruisen en zijn neef Johan Willem Friso, viel Het Loo ten deel aan den Nederlandschen Prins. In 1795 werd Het Loo buitgemaakt door de Franschen, de inboedel verkocht en het kasteel tot kazerne ingericht.

Twee der olifanten uit de menagerie werden naar Parijs gezonden. Het moet in die dagen geen gemakkelijke reis geweest zijn.

Koning Lodewijk Bonaparte, steeds met de beste voornemens beziel, heeft getracht het kasteel weder als koninklijke residentie ingericht te krijgen, maar zijn regeering was te kort om hem te veroorloven, zijn plannen ten uitvoer te brengen.

Toen de Prinsen van Oranje weder in hun waardigheid hersteld werden, kregen zij hun eigendom terug en het was hier, dat Willem I, koning der Nederlanden, in 1840 afstand deed van den troon.

Zijn kleinzoon, koning Willem III der Nederlanden, zette de herstellingen en verfraaiingen van Het Loo voort, breidde het grondgebied uit met veel bekwaamheid en smaak, en gaf aan het Paleis zijn tegenwoordig aanzien van kostbare schoonheid.

De parken behooren nu tot de beroemdste ter wereld en het is misschien dwaas de oud-Hollandsche *jardin de broderie* te betreuren, den vormelijken lusthof met al die decoratieve stijfheid van de zeventiende eeuw, welke de koninklijke tuinen kenmerkte uit de dagen, die voorafgingen aan de moderne tuinarchitectuur, toen alleen het kunstmatige werd bewonderd.

Het Loo is nu de geliefkoosde residentie van Hare Majesteit, de tegenwoordige koningin, die niet alleen de erfgename is van het oudste en doorluchtigste vorstenhuis, nu regeerend in Europa, maar bovendien de *eenige vorstin ter wereld, regeerende krachtens haar geboorterecht*. De positie van Hare Majesteit, Haar karakter en Haar daden zetten verhoogden luister bij aan Haar edel geslacht en aan die categorie van vrouwen, die in de laatste generatie zooveel heeft tot stand gebracht.

Deze aantrekkelijke, intelligente vorstin wordt door haar volk aangehangen met een toewijding, die aan vereering grenst en het is een heerlijk gezicht, Hare Majesteit in één van Haar schitterende oude steden te zien, omringd

door Haar juichende onderdanen, terwijl de vermaarde Oranjewimpels uit ieder venster en van ieder dak wapperen boven de nationale vlag.

Men kan zich best begrijpen, waarom het Loo de geliefkoosde residentie is geweest van zooveel prinsen. De bosschen, in noordwestelijke richting zich uitstrekkend tot Elspeet en vandaar in zuidelijke richting tot Milingen, moeten in vroeger dagen een prachtig jachtgebied geweest zijn, en in lateren tijd een heerlijke beschutting tegen het rumoer en de alle-daagschheid der gewone wereld.

Het jachtslot Het Loo was oorspronkelijk in het bezit van het geslacht Bentinck, die den leenheeren, den hertogen van Gelder als hulde ieder jaar een jachthoorn en twee witte hinden vereerden, welke hinden waarschijnlijk tot dat doel werden gefokt in de menagerie, destijds door ieder vermogend edelman gehouden.

Toen de stadhouder-koning Willem III zijn magnifiek nieuw kasteel bouwde, werd het oude Slot door hem tot een dergelijke menagerie bestemd en de verzameling vreemde dieren, die hij daar hield, werd dikwijls door Melchior d'Hondecoeter geschilderd. Eén dier schilderstukken, nu in het Mauritshuis, heeft vroeger dienst gedaan als schoorsteenstuk op het Loo en geeft een aardig denkbeeld van de elegance en vreemdsoortigheid dier voorname zeventiende-eeuwsche menagerieën.

Op Het Loo had de stadhouder ook de meeste schilderstukken zijner beroemde galerij, die, ofschoon later verspreid, de kern was van zijn collectie in Den Haag.

Tijdens de regeering van Willem III moet Het Loo op kleiner schaal even schitterend zijn geweest als Versailles en heel wat smaakvoller en beter onderhouden. De Graaf van Portland schreef aan Willem uit Parijs, dat Koning Lodewijks veelgeprezen bloemperken er „verwaarloosd” uitzagen; verwaarloosd waren zij ongetwijfeld, vergeleken bij de onberispelijke keurigheid en degelijke rijkheid van die van Het Loo, waarbij de Fransche praal opzichtig wordt.

EEN SLOTHEER UIT DE ZESTIENDE EEUW

De ronde, massieve toren, die zoo verkleurd was, dat men van kleur eigenlijk niet meer kon spreken, verhief zich boven de zomerweelde der beuken en werd in het roestbruine water der gracht weerkaatst, die hier en daar de volle reine kelken van waterleliën droeg, stil toegevouwen op het effen water; het heldere licht, trilde in samensmeltende tinten van paars tot zwak groen, en bewaarde nog een bleeken lichtschijn, verwant aan den witten glans van de wassende maan, die als dreef boven den hechten toren van het kasteel.

Schaduwten vergaderden zich als zwijgende bondgenooten op de donkere wallen en deden het beeld der massieve metselwerken saamvloeien met dat van de luchtkasteelen der fantasie. Stilte heerschte alom in het uitgestrekte, in duisternis gehulde park en slechts één lamp was in de ramen van het kasteel zichtbaar; het was als de maan, eenzaam lichtend in de hemelruimte, het scheen door een spits-toeloopend venster in een zes-voet-dikken muur, vanuit een ronde kamer hoog in den zwaren, dreigenden toren. Dit niet flikkerende lichtschijnsel ging weldra te loor in de bleeke buitenlucht, en voor iemand, die langzaam het kasteel naderde vanuit het park, waar zelfs de bladeren in slaap gedompeld schenen, leek het even ver verwijderd als de poolster.

De wind die kwam aanruischen van over de bosschen en de hellingen met bloeiende heide, was koel en liefelijk als de geur der reine bloemen; de majestueuze boomen huiverden nauw merkbaar, en in ongerepte pracht lag daar het vorstelijke kasteel, eenzaam, droevig, uitdagend.

De gedaante, die uit het park kwam, stond stil bij een klein paviljoen, waarover de maan een zwakken paarlmoerglans begon te werpen en keek er naar binnen, glurend door een klein, smal venster, dat in de koude steen was ingevoegd.

Er was niemand in het zomerhuisje, hij kon juist een leegte onderscheiden en niets meer. Uit de dichte, zwarte, opgesloten schaduwten werden de gedempte tinten van purperen en vuurroode kussens, op lage zetels, zichtbaar. De hemel versomberde achter de fluisterende, wuivende bladeren, en de myriaden takken der eeuwenoude boomen; het kasteel leek donkerder, de driehonderd-jaar-oude toren leek nog massiever, onheilspellender, het ééne licht en de maan schenen helderder in de hand over hand toenemende

duisternis. De man bij het paviljoen wachtte, als om zich tot kalmte te dwingen, niet ongeneigd zich nog wat langer op te houden in den vrede van de toenemende duisternis; hij sloeg de armen over elkaar en liet zijn blik gaan over de eenzame lamp tusschen de dikke muren, en de eenzame maan in de hooge hemelen.

Een plotselinge windvlaag deed de zomerlucht rillen van een kille hui-vering, die zich mededeelde aan den wachtende en een vlag deed opwaaien, die, daar zij tot hiertoe slap neerhangend langs den stok uit den toren had gehangen, onopgemerkt was gebleven; ze wapperde als een effen zwart doek in het schijnsel der maan, maar de man wist, dat zij versierd was met het wapen van Karel van Egmond, Hertog van Gelre.

Alsof hij plotseling tot zichzelf kwam, begaf hij zich naar den rand der gracht, onmiddellijk onder het verlichte venster en floot driemaal achtereen.

Een verschrikte uil fladderde geruischloos van de kanteelen en haastte zich zacht huilend weg naar de dichte schuilhoeken der bosschen, die nu met sombere bedreiging naar het kasteel schenen op te dringen. De man bij de gracht schrikte terug voor de witheid van de op het water verspreid liggende waterleliën, waarvan geen donkerste schemer de witheid kon doen verminderen; zij zagen er even spookachtig uit als de opgeheven witte gezichten der verslagenen in den strijd, die geen duisternis geheel uit de herinnering van die ze gedood had kon wegwischen.

Bij een achterpoort van het slot werd een zwarte boot, verdubbeld door een zwarte schaduw, afgestooten; het geluid van plassende riemen liet zich hooren, een geluid, dat ver af scheen voor den wachtenden man; hij zag de bleeke leliën meedeinen met de rimpelingen in het water van de gracht, die nu zoo oneindig diep leek en onheilspellend duister.

Een oude man schuurde met zijn platte boot tegen den oever. Hij was gebocheld en wanstaltig en scheen één met zijn boot, zooals bij den centaur de man één is met een paard.

„Ben jij het?” mompelde hij, de riemen latende rusten en zijn blik door het halfduister borend. „Is het Gebbert Dorsten?”

„Niet Dorsten, de schildknaap van Maarten van Rossum, maar Van Rossum zelf.”

De schipper gaf een schreeuw als van schrik en de ander stapte in het wiegelend vaartuig, dat hem langzaam naar den nauwen ingang aan den zijkant van het sombere gebouw bracht.

Het licht in het gewelf binnen, liet Maarten van Rossum zien als een krijgsman met hooghartige trekken, gehuld in een mantel, die de sporen droeg van strijd, waaronder een gehavende lederen uitrusting. Het spaarzame licht van het nietig muurlampje, dat een schaduwbeeld wierp om

zijn majestueuze gestalte, toonde het glinsteren van zijn roestig halsstuk, de scherpgeteekende manlijke gelaatstreken onder zijn grooten hoed, de fraaie lijnen van het sierlijke gevest van zijn degen, waarvan hij het gewicht verminderde door het onder zijn mantel op te lichten.

„De Hertog verwacht u, heer,” zeide de knecht, toen zijn stijve vingers de boot hadden vastgelegd en de deur grendelden. Zijn oude gedaante strompelde voor den krijgsman uit, vele nauwe traptreden op, tot waar Van Rossum de eenzame lamp had zien stralen.

Een jonge priester stond daar voor een zware deur; zijn zwarte kleding smolt samen met de duisternis van het portaal, zijn gelaat, zijn handen bezaten de ongezone schoonheid van een anaemisch gestel; zijn bloedeloze vingers hielden een rozenkrans vast van ebbenhouten kralen, die van een wreede hardheid waren, gezien tegen dit teere vleesch, dat zich bijna verwondde bij de aanraking van het heilige hout en metaal; zijn blauwachtige lippen waren half geopend met een uitdrukking van berusting en zijn oogen koortsachtig schitterend van ziekelijkheid en ontbering, keken van onder de dunne franje van zijn tonsuur uit, met een mengeling van ontsteltenis en dweperij, alsof het menschelijk verstand den strijd aanbod met de menschelijke lichtgeloovigheid.

Hij herkende den generaal van Karel van Egmond dadelijk en zeide snel: „De Hertog bidt.”

Van Rossum zette zijn hoed af, zoodat zijn doorgroefd voorhoofd en het bezweete, stoffige haar te zien kwamen.

„Dan ga ik eveneens bidden,” zeide hij. „Vader, doe de deur open.”

De monnik gehoorzaamde; zijn zwakke hand had moeite met het ingewikkelde stalen slot op de harde eikenhouten deur, die, na geopend te zijn, een warmen gloed uitstraalde van paarden en amber, zilver en violet, die mild over het schrale licht van het eenvoudige lampje heenvloeide.

Maarten van Rossum ging de bidkapel binnen.

De ronde ruimte was al even vol schittering als een fonkelend juweelenkistje eener vrouw; licht als meidoornbloesems rees het beeldhouwd albast van dezen tabernakel omhoog, tot naar het hyacinth-blauw en het dofzacht-glimmende goud van het plafond; het witte satijn van het altaarkleed flonkerde van kristallen, van bloedroode draden en het aschblond van vrouwenhaar, verwerkt tot een patroon van fantastische Gothisch gestyleerde bloemen.

Op een kussen van botergeel damast knielde de Hertog van Gelre, rechtop, de handen gevouwen over de borst, den blik op het altaar gevestigd. Hij was gereed om het kasteel te verlaten en de voornaamste deelen van zijn wapenrusting lagen opgestapeld op de altaartrappen, alsof hij er een zegen

over wilde afsmeeken; hij droeg een onderkleed van goudleer, hooge laarzen en een breeden, neerhangenden linnen kraag. Een weinig achter hem, op een ander kussen van karmozijnrood satijn, knielde een blonde knaap van een jaar of twaalf in dezelfde houding, rechtop, verstard, beiden even onbeweeglijk als figuren op een graftombe.

Zij keken niet op, toen de deur voorzichtig werd geopend, maar bleven verzonken in hun stil gebed. Zij waren schoon, zij waren nobel en de heerscherstrekken van hun vastberaden profiel, de edele lijnen van hun athletische gestalte, de ronde borstwelving, de rechte rug, de slanke heupen, verrieden de vorsten, de gebieders, de krijgers.

Maarten van Rossum knielde zwijgend achter hem, nederig buigend voor het Mysterie in de hostiekast en hij dacht:

„Waarom moet gij het zwaard kruisen met den Keizer, die de machtigste vorst der aarde is? Ach, Egmond, voorzeker zijt gij de laatste Hertog van Gelder!”

En somber gestemd bad hij om moed, waardoor het hem mogelijk zou zijn Egmond de tijding van nederlaag en ondergang te brengen.

H O O F D S T U K VIII.

ZUTFEN is voor de Engelschen verbonden met Sir Philip Sydney en dus in Engeland veel beter bekend dan menige belangrijker Nederlandsche stad. Het ligt dicht aan de Overijselsche grens en was eertijds de voornaamste stad van het Graafschap Zutfen, waarover de hertogen van Gelder graaf waren, een titel zelfs gevoerd door Karel V.

Sir Philip Sydney sneuvelde bij het beleg van Zutfen — toen in het bezit der Spanjaarden — bij Warnsveld, even buiten de stad, waar een mooi standbeeld te zijner gedachtenis is opgericht.

Zutfen is fraai gelegen aan de samenvloeiing van IJssel en Berkel en ziet er gewichtig uit, hoewel het niet meer kan bogen op de oude grootheid van „Zutfen, de rijkste”, met uitzondering van een aanzienlijken houthandel.

De stad werd in 1572 zonder weerstand door de Spanjaarden veroverd. Het is alweer dezelfde naargeestige, bloedige geschiedenis, die behoort bij de meeste dier mooie oude steden: Spanjaarden en Franschen om beurten hun woede koelend op een onschuldig, dapper en nijver volk.

In het onderhavige geval werd de ongelukkige stad bijna ontvolkt. Leicester trachtte ze te hernemen, doch werd met sterke hand door den hertog van Parma verslagen.

Ten slotte veroverde Prins Maurits Zutfen in 1591. Honderd jaar later nadat de Spanjaarden de stad waren binnengetrokken, werd Zutfen door de Franschen genomen.

Het Graafschap Zutfen werd met Gelder vereenigd door het huwelijk van Sophia, gravin van Zutfen met Otto van Nassau, graaf van Gelder. Zutfen heeft nog de sfeer van een oude hofstad, niet van een provinciestad.

Hier zijn de stijve, voorname huizen van de betere soort (IJselkade), de mooie tuinen, de openbare parken, de gezellige winkels en café's, eigen aan alle Nederlandsche steden, maar er zijn tevens de oude gracht en muren, de rivier de Berkel, die de oude wallen bespoelt, een mengeling van oude huizen met zonderlinge topgevels en verbleekte kleuren en de lange neer hangende takken van fraaie boomen, slepend in het water; voorts een overvloed van bloemen in de bovenvensters — alles gelijkend op Neurenberg!, meer dan eenige andere stad der Lage Landen.

De Groote Kerk te Zutfen was ook eens, zooals die van Arnhem, gewijd aan den Heilige St. Walburg, op wiens naamdag de heksen op den Brocken, den duivel plachten te ontmoeten; zij is zeer oud (twaalfde eeuw) en ten gevolge daarvan zeer gerestaureerd, na zeer verwaarloosd geweest te zijn.

Deze grootsche en tamelijk sombere kerk was eertijds beroemd als de

bewaarplaats der reliquieën van St. Justus, een tamelijk onbekend jong Romeinsch Heilige, die ten slotte blijkt in Beauvais begraven te zijn.

De tegenwoordige schatten zijn een wonder-mooie kandelaar, van verguld ijzer in den vorm van een Keizerlijke kroon, in de dertiende eeuw geschonken door Otto III van Nassau, Graaf van Gelre en een prachtig koperen doopvont, gegoten in 1527.

Men vindt hier ook de eigenaardige, unieke maar donkere, maffe en sombere Librije, of Kerkbibliotheek, nog ingericht in de oorspronkelijke ruimte, met lezenaars en daaraan bevestigde folianten, zeer geleerd, zeldzaam en indrukwekkend, hoewel ietwat gehavend, duf en zinledig en droevig misplaatst als een aanhangsel van het waardige Protestantsche bedehuis, dat het, met den sinistren naam van St. Walburgskerk nu is.

De rijke, vriendelijke, oude stad heeft nog enkele merkwaardige gebouwen, die ingedrongen staan tusschen haar goed-onderhouden, mooie oude huizen, zooals de massieve, gedrukte, maar toch behaaglijke Waag van 1618 met den klokketoren, waarvan de klokken door Louvois in 1672 gespaard werden en die eertijds het „Wijnhuis” of douanekantoor was voor den accijns op rijnwijnen.

Er is nu een belangrijke bibliotheek in gehuisvest en een zeer kostbare collectie archieven, brieven en documenten, onderteekend door beroemde waardigheidsbekleeders.

Eén der oude wallen, de „Ruïne”, is blijven staan en verheft zich nog dreigend boven den IJssel en den Drogenapstoren. Een Gothische Poort met torentjes verrijst majestueus boven de boomen, torens en schuine roode daken en kijkt over de blonde zoo vruchtbare en goudkleurige velden, die zich uitstrekken tot aan de oevers van het water, vervroolijkt door de frisch-geschilderde tjalken, die zulk een gezellig beeld geven van vrede en welvaart.

Roermond lag vroeger in het oude Gelder, maar werd later toegevoegd aan Limburg, tot welke provincie met haar haast Vlaamsch-Katholicisme het van nature schijnt te behooren. Dan blijven er van die oude steden in Gelderland over: het Keizerlijke Nijmegen, voorts Tiel, Zalt-Bommel aan de Waal, Loevestein de sombere gevangenis-vesting en Elburg, de eertijds versterkte haven, benevens tallooze kasteelen, heerenhuizen en bekoorlijke, interessante dorpen, waarmee alleen belangstellenden, die den noodigen tijd beschikbaar hebben, zich de weelde eener nadere kennismaking kunnen veroorloven.

Tiel heeft nagenoeg al haar beteekenis verloren en bevat slechts weinig

herinneringen aan het machtig verleden, toen zij haar charter ontving van Otto I (972). Tiel bood weerstand aan de Spanjaarden doch werd in het rampjaar 1672 door Turenne veroverd. Een brokstuk van de versterkingen is de Kleibergpoort.

Zalt-Bommel werd tweemaal tevergeefs door de Spanjaarden belegerd; wel viel het, na een verwoede verdediging, Turenne in handen. Het is gelegen aan de Waal op het punt, waar de rivier niet meer onderhevig is aan de werking van eb en vloed.

De beide belegeringen van Zalt-Bommel, in 1574 en 1599, vormen ieder voor zich een epos van heroïsme en volharding. Het was dergelijke heldhaftige tegenweer als die te Zalt-Bommel, die de krijgskansen ten gunste van de Nederlanders deed keeren en Alva noodzaakte zijn bloed-dorstige strijdkrachten terug te trekken.

De St. Maartenskerk van Zalt-Bommel heeft een voornamen hoogen toren, die zich nobel verheft boven de groepen oude huizen, boven de wallen die met sierlijke lanen zijn beplant en de breede rivier die zich voortspoedt naar zee.

Deze Collegiale Kerk (vijftiende eeuw) werd als gewoonlijk door brand vernield en weder opgebouwd en ten slotte vredig en rustig, al is het dan sober en streng, omgeschapen in het bedehuis van een gezuiverd geloof. Er zijn nog eenige oude muurschilderingen in wezen gebleven en hoezeer zulke souvenirs ook worden bewonderd en met zorg bewaard, lijken ze van zoo weinig beteekenis en zoo weinig schoon, dat een blik op die ruwe verfladden, welke doorgaans de kerkmuren der pre-Reformatiedagen ontsieren, iemand gunstiger stemmen voor Luther en witkalk.

De toren werd, evenals die van de Groote Kerk te Zutphen, door den bliksem getroffen en vernield. Die bezoeken van het hemelvuur schijnen geen bijgeloovige vrees te hebben opgewekt: in Zutphen worden die rampen kalm gememoreerd door gedenktafels met bijvoeging van de namen der overheid. De schoolvossen dier dagen schiepen er ook behagen in op dergelijke gebeurtenissen chronogrammen en vrome rijmpjes te schrijven, die, als ze in een mengelmoes van kreupel Latijn en -Nederlandsch zijn gesteld, bepaald iets aantrekkelijks hebben.

De volgende regels, die inderdaad gespieerd en kernachtig klinken, vormen de inscriptie van een klok, die na den brand van 1538 in den toren der St. Maartenskerk werd gehangen:

*„Anno vijftien hondert acht en dertig om
Donderde de Toren van Bommel om,
Actum factum donder om!
Heer der Heeren, nooit weer om!*

John Evelyn trof op zijn reis in 1641 een Engelsch garnizoen aan in Zalt-Bommel, dat hij een „aardige stad” noemt.

Ook Leicester is in Bommel geweest, waar hij een Nederlandsch garnizoen achterliet. Bommel wordt vermeld als één der eerste steden, die handel dreven op Engeland — tijdens de regeering van Eduard I; de andere waren Deventer, Kampen, Zutphen, Zwolle en Muiden.

Niet alleen waren de Nederlanden aan Engeland vermaagschapt door de talrijke huwelijken der Nederlandsche Prinsen met prinsessen uit het Koninklijk Huis van Engeland, maar ook werd er een band tusschen beide landen gelegd door een drukken wederzijdschen handel, en later door de vestiging van Nederlandsche vluchtelingen in Engeland en Engelsche vluchtelingen in de Nederlanden.

Er zijn verscheidene Nederlandsche steden, die toetraden tot het Hanzeverbond en stellig moeten een aantal van de Alemannen of Oosterlingen, die hun kwartier in de Londensche Staalhof hadden, Nederlanders geweest zijn, hetzij Hollanders, Friezen, Gelderschen, Overijselaars of Utrechtenaren.

Culemborg, eertijds de zetel der Graven van dien naam, is een andere oud-Geldersche stad aan den Neder-Rijn, nu afgedaald tot vreedzame onbeduidendheid. In 1144 gaf Roelof VII van Beusichem het graafschap Culemborg aan zijn zoon Huibert, die hier een fraai kasteel bouwde, dat in 1350 werd herbouwd, doch nu geheel is verdwenen.

Culemborg kan evenwel bogen op een mooi Stadhuis, in 1534 gebouwd als residentie voor Anthony van Lalaing, Graaf van Hoogstraten en zijn gemalin, Elisabeth van Culemborg. Het is een gemaniëreerd, bevallig gebouw in baksteen, met trapgevel, en heeft een toren met bolvormige bekroning en een dubbele stoep, versierd met leeuwen, het wapen van Culemborg en vroeger ook met, nu verdwenen, beelden.

Dit steile, hooge en smalle gebouw, zoo vormelijk en precies en toch zoo rijk en decoratief, is een staaltje van architectuur zoo typisch als er maar weinige in het land te vinden zijn.

Buren, het erfgoed der Egmonds en door de eerste gemalin van Willem I van Oranje een bezitting geworden van het Huis Oranje (Graaf van Buren is één der vele titels dier Prinsen), is vermeldenswaard om een Weeshuis, gedoteerd door Maria, Gravin van Hohenlohe, geboren Prinses van Oranje en Gravin van Nassau, die in 1613 stierf.

Dit smaakvolle gebouw in oud-Hollandschen stijl, met een eleganten klokketoren en een sierlijke poort in bak- en zandsteen, is een allerliefste herinnering aan de connectie tusschen de Huizen Oranje en Gelder

en aan één dier bewonderenswaardige vrouwen, wier goedheid en beschaving als een lichtstraal is in die donkere, naargeestige tijden.

Als de klank eener liefelijke vrouwenstem tusschen al het rumoer en geweld dier dagen is de inscriptie op dit Weeshuis, waarin de doode Prinses met teedere vroomheid schijnt te pleiten voor levende kinderen.

Loevestein, een trotsch en somber slot in de nabijheid van Gorcum, bijna op de grens van Zuid Holland, heeft een geschiedenis, belangrijker dan die der meeste Geldersche sloten; want hier was het, dat Hugo de Groot, één der grootste Nederlanders, gevangen heeft gezeten en van waar hij kans heeft gezien om, geholpen door zijn dappere, trouwe vrouw, te ontsnappen op de beroemd geworden wijze n.l. in een boekenkist.

Loevestein, dat langen tijd heeft gediend als staatsgevangenis, heeft menigen vijand van het Huis Oranje en menig gevangene van de Staten-Generaal gehuisvest.

Hier is gekerkerd geweest Jacob de Witt, burgemeester van Dordrecht en vader van Johan en Cornelis. De bittere persoonlijke vijandschap tusschen de De Witten, en het Huis Oranje werd ongetwijfeld veroorzaakt door deze gevangenschap.

Hier ook werd Sir George Ascue opgesloten, gevangen genomen bij de overwinning der Hollanders in den vierdaagschen zeeslag 11—14 Juni, 1666, toen de „Prince” en negen andere oorlogsschepen met tweeduizend man door de overwinnaars werden buit gemaakt. Sir George, „na ten aanschouwe van het volk in triumf door Den Haag gevoerd te zijn”, werd naar Loevestein gebracht en na eenigen tijd in vrijheid gesteld tegen een losprijs van elf honderd florijnen.

Sir William Berkeley, een andere Engelschman, werd in dezen zelfden slag gedood. Zijn gebalsemd lijk lag in een suikerkist in een kapel van de Groote Kerk in Den Haag, „terwijl zijn vlag naast hem was opgesteld.”

Het stoffelijk overschot werd later naar Engeland gezonden. Er bestond géén aanleiding om zich ter oorzake van deze aangelegenheid over het gedrag van het Nederlandsche gouvernement te beklagen, doch Pepys zegt van de bevolking: „Het schijnt, dat de Nederlanders zich krenkend triomfantelijk gedragen en zij hebben er alle reden toe.”

Ja, dat hadden zij inderdaad. De sympathie van ieder weldenkend mensch moet wel staan aan de zijde van dit geduldige, dappere volk, dat niemand kwaad doet, dat met eere zijn vrijheid en welvaart had veroverd en er met eere gebruik van maakte, en dat zoo verraderlijk werd overvallen door afgunstige, hebzuchtige en aanmatigende burenen.

Pepys is vaak vol bewondering voor het gedrag der Nederlanders in

dezen oorlog, zooals daar, waar hij melding maakt van de edelmoedige behandeling hunner gevangenen en voegt er aan toe: „zooals men het van een edel, dapper, verstandig volk mag verwachten.”

De Engelschen waren geneigd de Nederlanders aansprakelijk te stellen voor dat „helsche bedenksel” van den Grooten Brand in 1666 en het is vermakelijk de andere zijde van het voorval te bekijken en te zien, hoe de Nederlanders juichten in die zelfde ramp als een Goddelijke Vergelding voor het vernielen van Vlieland en Terschelling door de Engelschen in dat jaar, toen er voor een millioen pond schade werd aangericht en schepen en dorpen in brand werden gestoken „als vreugdevuren voor het succes ter zee.”

Naar Loevestein werd in 1675 ook gebracht Abraham Wickefort om, zooals hij klaagde, te leven „in een afschuwelijke eenzaamheid met enkel het gezin van den cipier, ratten, uilen en vleermuizen tot gezelschap.”

Wickefort was een kundig doch onbetrouwbaar personage, beschuldigd, en met reden, van dubbelhartigheid jegens de Staten-Generaal. Hij was eerst spion in dienst der Franschen, daarna in dienst der Nederlanders en daar hij van geboorte een Vlaming was, vermoedelijk ontrouw aan beiden.

Hij legde den jongen Stadhouder ten laste de bewerker te zijn van zijn val; en niet alleen was hij met Johan de Witt bevriend geweest, maar hij had zich ook in ongunstigen zin uitgelaten over Willem van Oranje in zijn officieele „Geschiedenis der Vereenigde Provinciën”.

Dit eigenaardige werk is de grondslag geweest voor vele volgende „Geschiedenissen” der Lage Landen, maar Wickefort was, als zoovele contemporaine historici, bevooroordeeld en overijld, zoodat men zijn uitspraken niet zonder meer kan aanvaarden.

Klaarblijkelijk was het toezicht in zijn verschrikkelijke gevangenis niet zeer streng, want hij zag kans na vier jaar te ontsnappen en vluchtte naar Zell in Brunswijk, waar hij vlijtig verder schreef aan zijn wijdloopige geschiedenis, met, daar kan men zeker van zijn, nog meer vooroordeel dan vroeger, tegen den Prins van Oranje.

Wickefort bezat zoowel vernuft als geleerdheid. Hij was het, die naar aanleiding van het gedurig uitstel, waarmee de komst van Willem II's bruid en haar moeder gepaard ging, de opmerking maakte, dat die afhing van drie der onbestendigste dingen ter wereld — de wind, de vrouw en het Engelsche Parlement.

Door den vertegenwoordiger van den hertog van Luxemburg schijnt Wickefort belast te zijn geweest met de vertaling der Engelsche brieven, die de Staten en de Prins van Oranje ontvingen. Zekere geheime correspondentie van dezen laatste met Lord Howard kwam Wickefort in handen

en hij verkocht ze in 1675 aan den Engelschen Minister Sir Joseph Williamson. Lord Howard werd in den Tower geworpen en alleen gered door de bedreiging der Nederlanders, dat Wickefort zou terechtgesteld worden als aan Lord Howard een haar werd gekrenkt, een dreigement, dat wonderlijk genoeg, zijn uitwerking niet miste.

Wickefort werd „ingerekend”, zooals het heet, toen hij weigerde de origineele papieren te laten zien, die hem waren toevertrouwd. Hij vermeldt met bitterheid, dat de Prins van Oranje hem met voldoening zag wegleiden, wat men den jongen Stadhouder niet euvel kon duiden. In weerwil van zijn klachten, schijnt Wickefort in Loevestein goed behandeld te zijn geworden.

Leerdam en Arkel, even over de grenzen, zijn heerlijke ouderwetsche plaatsen, het eerste met een mooie oude haven; en Elburg aan de Zuiderzee is een mooi voorbeeld van een versterkte haven, eertijds zeer belangrijk en vermaard en nog hoogst interessant, daar dergelijke havens, die uit de Middeleeuwen dateeren, zeer zeldzaam zijn.

Eén der vier wachtpoorten, in den hoogsten graad schilderachtig en romantisch, is nog in wezen gebleven, evenals enkele der stevige wallen, die nu versierd zijn met coquette optrekjes en bevallige boomgroepen.

Het uitzicht, dat men in Elburg geniet, is liefelijk, zoowel naar den zee- als naar den landkant; de vruchtbare sappige weiden, die zich schijnen voort te zetten tot aan het strand, reiken anderzijds tot aan de sombere, dorre heidevelden van de Veluwe en tot aan de boorden van den IJssel en de dichte Puttensche bosschen.

H O O F D S T U K IX.

NIJMEGEN is de eerwaardigste stad van Gelderland, ja zelfs van de Nederlanden, maar haar geschiedenis schijnt noch geheel tot Nederland noch geheel tot Gelderland te behooren. Het was de tweede stad van Karel den Groote, in rang volgend op Aken, de Keizerlijke hoofdstad nabij den Beneden-Rijn.

Het is in uiterlijk geheel verschillend van de vlakke steden dezer vlakke landen en moerassen, want het verheft zich statig aan den linkeroever van de breede Waal en wordt statig gekroond door de hoog boven de omgeving uitstekende kerk.

De stad is dan ook gebouwd op een heuvel, een uitlooper van een amphitheatervormige rij van zeven. Het lijkt een aanzienlijke hoogte daar in de vlakke velden van rondom. De daken rijzen hier het één boven

het ander tot aan het hoogste punt waar het Marktpllein en de kerk zijn gelegen.

De panorama's van Nijmegen, hoewel geschaad door de onvermijdelijke spoorbrug, zijn magnifiek en overtreffen die van de omstreken van Arnhem en Kleef. Vanuit de Belvédère heeft men het gezicht op één der meest historische en indrukwekkende landschappen van Noord-Europa: vier beroemde rivieren, Rijn, Waal, Maas en IJssel, waarvan de beide eerstgenoemde het vruchtbare district, bekend als Betuwe (het „eiland der Bataven" van de Romeinen), besproeien, en in de verte liggen Arnhem en Kleef, benevens acht andere steden en vijftig dorpen.

De geschiedenis van Nijmegen behoort tot die van het Rijk der Karolingers en heeft weinig te maken met Nederland zooals het heden ten dage is. Hier is geen gezellige, solide, republikeinsche stad, doch een eenigszins melancholieke, sombere keizerstad die verzonken schijnt in een droom van gefnuikten trots. Geen bloeiende buitenwijken, geen fraai, doelmatig Stationsgebouw, geen keurig-onderhouden ruime parken kunnen dien indruk te niet doen.

Nijmegen werd later een *vrije* rijksstad en lid van het Hanze-verbond. In 1579 trad zij toe tot de Unie van Utrecht en verloor daarmede haar persoonlijke geschiedenis, maar niet haar machtige, sombere individualiteit.

In 1585 werd Nijmegen door de Spanjaarden genomen en in 1591 door Maurits van Nassau heroverd; Turenne bezette de stad in 1672 en hield ze in bezit tot 1678, toen de vrede, geteekend binnen haar muren, de oude keizerstad aan de jonge Republiek teruggaf.

Het is door dezen vrede, dat Nijmegen het meest bekend is in de geschiedboeken. Sir William Temple, de Engelsche afgevaardigde, hangt een amusant beeld op van zichzelf, beschrijvend hoe hij in een koets met zes paarden met de veerpont werd overgezet over de Waal en hoe de salvo's te zijner eere door de stad afgevuurd, de paarden dermate deden schrikken, dat zij wild werden, zoodat het niet veel scheelde, of de deftige afgezant was met zijn gevolg in de rivier terecht gekomen. „Evenwel," zegt Sir William, „bereikten wij met de hulp mijner bedienden, veilig de overzijde."

De indruk die men van Nijmegen krijgt is niet, van een vreedzame Nederlandsche stad, het waardige lid der Vereenigde Provinciën, met burgemeesteren en burgers, hoewel de eerbiedwaardige stad dat nu al sinds jaren geweest is, maar eerder van die ververwijderde vorstelijke dagen, waaraan de sfeer hier nog zoo levendig herinnert.

Op den top van den heuvel, waarop de stad gebouwd is, verrijst niet alleen de massieve kerk, maar ook het Stadhuis en de oude Latijnsche School en hier is het centrum van het verkeer.

In weerwil van groote moderne winkels en bedrijvigheid heeft dit gedeelte van Nijmegen nog haar eigenaardig cachet behouden, dat, als men het kerkplein betreedt, al-overheerschend wordt. Men moet hier denken aan verval en ontbinding, de mufte lucht van iets zoo ouds, dat het bijna zijn beteekenis verliest. Deze kerk, gewijd aan St. Stephanus, is niet aantrekkelijk omringd door aardige, kleine huizen, fraaie boomen op een open plein, zooals in de meeste Nederlandsche steden, maar verdwijnt achter andere gebouwen, ingesloten, verstikt, en maakt sterk den indruk van verwaarloozing en vergetelheid. Het is door lage, donkere bogen aan het begin van een rij oude huizen met topgevels op de Groote Markt dat wij op het stille binnenplaatsje der kerk komen, die door den tijd niet is ontzien, want vocht en wind hebben de zachte steen, waaruit ze werd gebouwd, doen afbrokkelen en groote gaten in de muren zijn aangevuld met baksteen.

Naar men wil, werd de oorspronkelijke kerk gebouwd op het terrein van een oud kerkhof uit den tijd van de eerste Christenen door den Roomsche Koning Willem II, Graaf van Holland, en door Albert de Groote, bisschop van Regensburg, den 7den September 1273 gewijd aan St. Stephanus en de Maagd Maria. Het is aan twijfel onderhevig of Graaf Willem het statige gebouw ook betaalde, omdat hij als de meeste potentaten dier dagen, aanhoudend geldgebrek had, en zelfs Nijmegen verpandde voor één-entwintigduizend zilvermarken.

Er is van het oudste gebouw slechts weinig overgebleven; de kerk, die wij nu zien, is uit het laatst der vijftiende eeuw, zeer imposant en schoon, met haar massieve zijbeuken en vijfhoekige kapellen en bundelzuilen, maar hoe dan ook, in den hoogsten graad somber en troosteloos en met een vreemd verwaarloosd voorkomen, zeer ongewoon voor een Nederlandsche kerk, dat zonder twijfel meer zoo schijnt, dan wezenlijk zoo is. Er zijn nog een paar oude bas-reliefs, die erg beschadigd zijn, eenige betimmeringen uit den lateren tijd en één sombere reliek, de donkere, eenzame graftombe van Philippe van Comines, van de „jonge Landsvrouw van Gelderland” Catharina van Bourbon,¹⁾ gemalin van den afgezetten hertog Adolf²⁾ en voogdes van Karel van Egmond, laatsten hertog van Gelder.

Het was aan het hof van haar schoonbroeder, Karel den Stoute, dat zij Adolf van Egmond (de latere hertog van Gelder) ontmoette, met wien zij in 1463 te Brugge in den echt verbonden werd. Haar kort leven was onrustig en ongelukkig; haar echtgenoot werd door den Paus in den ban

¹⁾ Meer bekend als Catharina v. Gelder. (Vert.)

²⁾ Adolf was reeds hertog van Berg en Gulik, vóór dat hij door keizer Sigismund tegenover zijn vader tot hertog van Gelder werd benoemd. (Vert.)

gedaan, door den Keizer in den Rijksban en aangevallen door Karel den Stoute en den Hertog van Kleef.

Catharine van Bourbon verliet de aangename omgeving van het Bourgondische Hof, waar zij zeer bemind was, om de stormachtige lotgevallen van haar gevloekten en bedreigden gemaal te deelen. Zij stierf spoedig daarna in 1469 te Nijmegen, ongetwijfeld van uitputting en verdriet, zooals vele vrouwen moeten gestorven zijn in die woeste, verschrikkelijke tijden.

Catharine's onfortuinlijke heer en meester, Hertog Adolf, verdiende nauwelijks zulk een teedere toewijding; het is van hem, dat Van Comines het afstootende beeld teekent van de jeugd, die den ouderdom zijn plekje op aarde niet gunt.

Hij maakte zich meester van zijn vader, Hertog Arnoud, toen deze op het punt stond zich ter ruste te begeven en sleepte hem in zijn nachtgewaad zes mijlen ver „in een ontzettend kouden nacht”, om hem in den gebruikelijken bedompten kerker te werpen. In die ruwe bejegening, zijn vader aangedaan, vonden de Paus, de Keizer en de Hertog van Kleef (de zwager van den ouden man) aanleiding om Adolf den oorlog te verklaren.

De Hertog van Bourgondië trachtte als vredestichter op te treden en bevrijdde Hertog Arnoud met geweld uit de gevangenis.

„Ik heb ze dikwijls samen gezien,” schrijft van Comines, „in het slaapvertrek van den Hertog van Bourgondië hun zaak bepleitende . . . en eens zag ik den ouden man zijn zoon aanvallen.”

Het moet een vreeselijk tooneel geweest zijn.

Karel de Stoute trok partij voor den jongen man, die ongetwijfeld van hetzelfde gehalte was als hijzelf en bood hem geheel Gelder aan met uitzondering van Grave; en een inkomen van drie duizend gulden, te bestemmen voor zijn vader, die Hertog moest blijven heeten, terwijl de jonge Adolf den titel van Gouverneur van Gelder zou ontvangen.

Het was van Comines' taak die voorwaarden aan Adolf voor te stellen, die onmiddellijk antwoordde, „dat hij zijn vader liever hals over kop in den put zou gooien, dan acoord te gaan met zulke voorstellen,” hij voegde er nog bij, dat zijn vader vier en veertig jaar had geregeerd en dat het nu zijn beurt was.

Karel van Bourgondië liet den ontaarden zoon ten slotte opsluiten maar Adolf vluchtte vermomd naar zijn eigen land; in Namen verried hij zich evenwel door een gulden als veergeld te geven. Hij werd opnieuw gevat en in Namen gevangen gehouden, waar hij bleef tot aan den dood van Karel de Stoute in 1477. Nauwelijks door lieden uit Gent bevrijd, werd hij, „daar zijn geleide slechts klein was, in een schermutseling bij Doornik jammerlijk gedood.”

De sympathie van het strijdbare Geldersche volk schijnt in dezen droevigen twist aan de zijde van Adolf geweest te zijn, vooral die van de Nijmeegsche burgers, die den naam hadden niet gelukkig te zijn, „vóór zij een zwaard in de hand hadden.” Toen de oude Hertog werd gevangen genomen, verzocht hij met tranen in de oogen, hem niet naar Nijmegen te brengen.

De zachtmoedige Catharina van Bourbon was reeds lang gestorven, toen haar woelige meester werd bevrijd en bitter moet hij haar betreurd hebben, want het is zeker, dat zij hem waarlijk heeft liefgehad ondanks zijn rampspoed en zijn misdaden.

Die liefvallige en geduldige zachte en teere vrouwen, waarvan de historie weinig ophef maakt, beminden en vereerden doorgaans haar strenge en kordate echtgenooten vurig, zooals slechts natuurlijk is, daar de ware vrouw de volmaakte gezellin is voor den waren man.

Zooals de mannen werden geboren en getogen, geoefend en gevormd voor macht, oorlog, heerschzucht en aanmatiging, zoo werden de vrouwen geboren en getogen, geoefend en gevormd voor zachtheid, gehoorzaamheid, bescheidenheid en volgzaamheid.

Er is nog iets zeldzaam romantisch en liefelijks in het paren van die tegengestelde hoedanigheden, de liefde van de zachte, hulpeloze vrouw voor den stoutmoedigen, despotischen man; iets wat wij heden ten dage verloren of *bijna* verloren hebben, hoewel wij er andere dingen voor in de plaats vinden, maar, dat onherroepelijk verloren is met de gelijkstelling en het in elkaar opgaan der sexen.

Het type van den middeleeuwschen ridder, roekeloos, manlijk, wreed, schitterend, is verdwenen — gelukkig moge het zijn, onvermijdelijk als het is — toch kost het geen moeite de devotie te begrijpen, die zij hun zachtaardige vrouwen inboezemden en den echten hartstocht, die wederzijds werd opgewekt door mannen, die volkomen man, en vrouwen, die volkomen vrouw waren.

De graftombe van Catharina van Bourbon is van toetssteen, versierd met koperen platen, waarin Heiligenfiguren en de wapens van Egmond, Valois en Bourbon zijn gegraveerd. Op het bovenvlak is een dergelijke plaat met de beeltenis van de jonge Landsvrouwe van Gelder zelve, aangebracht.

De totaalindruk van de tombe is zelfs nog troostelloozer en somberder dandie van haar zoon in Arnhem; een weemoedig overblijfsel: het verleden inderdaad!

Toen de graftombe ongeveer vijftig jaren geleden geopend werd, kwam men tot de ontdekking, dat het lichaam der Prinses in een hoek geschoven was en dat haar vroegere plaats, vreemd genoeg, was ingenomen door een

Hertog van Saksen, die in staatsiegewaad rustte in een prachtige doodkist. Het schijnt wel alsof het bitter lot der Egmonds hen en de hunnen vervolgde tot na hun dood.

De maker der tombe was Willem Loemans uit Keulen.

Het Stadhuis van Nijmegen, hoewel eenvoudig, heeft een ongemeen en deftig voorkomen; het dagteekent van 1554. De vrije Keizerstad was lid van den Hanze-Bond, en in commercieel opzicht zeer voorspoedig.

Het wordt versierd door de beelden van keizers, (die er tegenwoordig staan zijn copieën van de oorspronkelijke), wat eens een variatie is met de beelden, die men gewoonlijk op Nederlandsche Stadhuisen aantreft.

De vestibule, eertijds de plaats der oude Vierschaar, is zeer mooi met hooge banken, gebeeldhouwd door Gerard van Dulcken (1555) en met drie prachtige deuren benevens een majestueuze, wondermooie klok. In dit gebouw zijn gehuisvest de stedelijke collectie van antiquiteiten en verscheidene fraaie drinkhorens, gobelins en schilderijen; er hangen o.a. de portretten der verschillende saai-uitziende afgezanten, die in 1678 den Vrede van Nijmegen teekenden; een curieus schilderij, genaamd „Het Raadsel van Nijmegen”, en, het beste van alles, een fraai gezicht op het oude Valkhof door Jan van Goyen of een zijner leerlingen.

Hier zijn ook vele prae-historische Romeinsche en Germaansche voorwerpen, gevonden in de buurt van Nijmegen, geschonden relieken uit het verleden, die hoe dan ook, weinig beteekenen en die in haar gebrokenheid en verval voor ons geen hulpmiddel kunnen zijn om ons de pompeuze tijden voor den geest te roepen, waaruit zij afkomstig zijn.

Twee allegorische schilderijen door weinig bekende kunstenaars, Rutger van Langevelt en Anthonie Palamedes, zijn merkwaardig als herinnering aan de oude belasting, die Nijmegen aan het Keizerrijk moest betalen — een handschoen vol peper of, zooals anderen zeggen, een paar hertsleeren handschoenen en een pond peper, ieder jaar te zenden naar Aken.

Een kolossale kast met een slot zoo gecompliceerd, dat het aan tooverij doet denken, bevatte de kostbare charters van Nijmegen, waarvan er vele nog bestaan. Hieronder zijn begrepen de oorkonden der privilegiën, geschonken door Hendrik VII in 1250; van Richard, 1257, van Rudolf, 1282 en vele andere potentaten, die er behagen in schiepen Nijmegen te verrijken en te beschermen.

De Latijnsche School achter den Kerkboog (1544) en de Waag, vroeger tevens Vleeschhal (1612), laatstgenoemd gebouw vermoedelijk van De Keyser en zeker in zijn trant, zijn in deze omgeving nog opmerkenswaard; trouwens, de Groote Markt maakt in haar geheel een alleraardigsten indruk,

en er is geen gebrek aan vreemde oude huizen, portalen, hoeken en gaten, en curieuze kijkjes tusschen de huizen door, die stijl heuvelaf naar de Waal leiden, of heuvelop naar de melancholieke somberheid van de St. Stephanuskerk.

In de vriendelijke, smaakvol aangelegde parken van het Valkhof, op een der heuvels bij de Waal, bereikt het genoeg van een bezoek aan Nijmegen het hoogtepunt.

Die fraaie tuinen vormen de plaats, waar eertijds het Keizerlijk Paleis *het Valkhof* op uitzag. (Het Hof met de valken). Dit was ouder dan de stad, want er bevond zich een sterkte op dit uitgezochte punt, vóór er sprake was van een stad. Dat was in de duistere, traditioneele eeuwen, want het heet, dat een onbekende Kelt, of Galliër of Germaan, Bato genaamd, dit bolwerk voor de komst der Romeinen zou ommuurd en gerestaureerd hebben.

De Romeinen noemden het „Noviomagum” en „Oppidum Batavorum” heette het Oostelijk daarvan gelegen versterkte Bataafsche kamp. Hier komen wij uit de nevelen der legende in het rijk der wel gestaafde feiten, want hier zag Claudius Civilis, de opstandige Bataaf, hoe op de glinsterende vlakten daar beneden zijn troepen verslagen werden door de goed-georganiseerde legioenen van Rome, hoe de schitterende adelaars de dappere Bataven overwonnen.

Als de juiste plek, waar hij stond, wordt aangegeven de plaats bij de Karolingische Kapel, vanwaar men een prachtig uitzicht geniet, dat nog groote overeenkomst moet hebben met dat uit de dagen van den verslagen Claudius.

Een ander indrukwekkend vergezicht heeft men vanaf het plat der Belvédère, vanwaar men over Nijmegen heen den geheelen gezichtseinder in het rond kan overzien, en bij zeer helder weer zelfs den toren der St. Janskerk in Den Bosch kan onderscheiden.

Het Kasteel, eertijds zoo beroemd, zoo weidsch en zoo prachtig, is geheel verdwenen, met uitzondering van twee kleine, tamelijk armzalige fragmenten.

In 1799 werd het superbe oude keizerlijke gebouw geheel gesloopt en op het vrijgekomen terrein werden parken aangelegd.

Karel de Groote bouwde of herbouwde hier in 777 een Kasteel op de oude Romeinsche fundeering en het werd de zetel van het hof en een centrum van het Rijk onder de elkaar opvolgende Karolingische, Saksische, Frankische en Hohenstaufensche Keizers.

Keizerin Theophana, de gemalin van Otto II, stierf hier in 991; Hendrik III werd hier in 1036 met Gunihilda van Denemarken in den echt verbonden

en in 1165 werd Hendrik VI, zoon van Barbarossa en vader van Frederik II, hier geboren. Karel de Groote, zijn zoon Lodewijk, Otto I, Koenraad III en Sigismund hielden hier allen hun Keizerlijk Hof en later namen nog twee beroemdere Caesars, Maximiliaan I en zijn kleinzoon, Karel V hier hun intrek, evenals Karel van Egmond, Hertog van Gelder en Philips II, Koning van Spanje.

Enkele van de schitterendste en rijkste tooneelen, eenige van de grootste praalvertooningen in goud en purper, macht en trots, glans en pronkzucht, bekend in de geschiedenis van Europa, moeten zich hebben afgespeeld binnen de muren van het Valkhof, waar die Christen-Caesars hun hofhouding hadden, met evenveel wereldschen luister, als ooit werd aangetroffen bij hun heidensche ranggenooten.

De twee overblijfsels van al die heerlijkheid beteekenen niet veel. De grootste is een veelhoekige kapel, waaromtrent de archaeologen nog niet tot overeenstemming zijn gekomen. Ze wordt verondersteld te dagteekenen uit den tijd van Karel den Grooten en daarna in de dertiende eeuw te zijn herbouwd.

Ze is zeker te klein, om de Keizerlijke Kapel van het slot geweest te zijn, maar het is mogelijk, dat ze de doopkapel was. Dit vreemdsoortige kleine gebouw met zijn dubbel-gewelfde galerijen en gebeeldhouwde bogen is in ieder geval het oudste, aan den dienst van God gewijde gebouw in Nederland en stellig een of ander gedeelte van het oude Keizerpaleis. Het is niet waarschijnlijk, dat het ouder is dan het Karolingische tijdperk en als het niet werd herbouwd, is het toch zeker opgeknapt en gedeeltelijk gerestaureerd.

Het andere fragment is indrukwekkender. Het is een boogvormig bouwwerk met half-koepelvormige bedekking, doorbroken door hooge, sierlijke vensteropeningen en geflankeerd door mooie wit-marmeren zuilen. Er bestaat minder twijfel omtrent den oorsprong dezer ruïne, waarvan men aanneemt, dat ze thuis behoort in den tijd van Frederik Barbarossa en er wordt verondersteld, dat dit van het paleis de plaats was, waar de groote troon van dien machtigen koning stond.

*„Hoe dikwijls, aan Uw voeten
O grijze Keizer-stad,
Mocht ik de schepen groeten
Vol overzeesche schat.*

*Hoe dikwijls, aan uw oevers
O oude, trouwe stroom,
Doorzongen oude sagen
Mijn eigen levensdroom.*

*Ik heb in vreugd en rouwe
U altijd lief gehad,
En blijf U eeuwig trouwe
Mijn Keizer-Karel-Stad!"*

Berg-en-Dal en Beek, ongeveer drie mijlen buiten Nijmegen, behooren tot de liefelijkste plekjes in Nederland en kunnen bogen op de heerlijkste vergezichten over de Waal.

De roomkleurige, volle, bevallige Viburnum of Sneeuwbal is met recht beroemd; maar hoewel deze heester in weelderigen overvloed in deze provincie wordt aangetroffen, is het schrijfster dezer regelen niet gelukt er een verklaring voor te vinden, waarom men in Engeland spreekt van „Geldersche Roos”.¹⁾ Het is veelal een plagerig puzzletje, die aardige bloemennamen; maar in de herinnering van één persoon ten minste zullen de zuivere, witte bloemballen, die zoo rijk tusschen de teer-gekleurde bladeren hangen, met haar mysterieuze naam altijd geassocieerd blijven met het mooie, hoofdsche Gelderland.

Een aandoenlijke geschiedenis verhaalt van de groote klok van Nijmegen, die „Karels gebed” werd genoemd en die met schorre stem den nacht inluidde. Eén der burgemeesters liet de luidruchtige oude klok stilzetten, doch was genoodzaakt het „gebed” aan de stad terug te geven, zóózeer waren de inwoners van Nijmegen nog gehecht aan de herinnering aan Keizer Karel.

HOOFDSTUK X.

GORCUM of, ongemeen klinkend voor het oor van den buitenlander, Gorinchem, gelegen op de grens van Z.-Holland, aan de samenvloeiing van de Linge en de Merwede, en aan de vereeniging van Waal en Maas, was één der eerste plaatsen, die door de Geuzen in 1572 werden genomen. Het is een ongerept, zeer aantrekkelijk stadje met talloze rariteiten in den vorm van vroege bak- en natuursteen huizen, zoo vreemd en aantrekkelijk mogelijk.

Vele van deze hebben ongemeene mozaïek-versieringen en bijna alle zijn ze min of meer interessant.

Het was in Gorcum, in September 1641 dat John Evelyn een ontmoeting had met Sir Kenelm Digby, toen hij op weg was naar Keulen.

Evelyn's Dagboek over zijn reis door de Nederlanden in het jaar, waarin het huwelijk werd gesloten van Maria Stuart met den zoon van Frederik Hendrik, werpt een helder licht op den toestand van het land in die dagen, want Evelyn was een nauwkeurig opmerker, al ontbrak het hem aan verbeeldingskracht.

¹⁾ De naam van „Geldersche roos” wordt in ons land gebezigd naast dien van „sneeuwbal” en de Engelsche naam is daarvan de woordelijke vertaling. Vert.

Hij kreeg het een en ander te zien van de veldtochten van Frederik Hendrik en schreef: „de Nederlandsche legers en legerkampen zijn zoo bewonderenswaardig ingericht, en bevelen worden zoo stipt opgevolgd, als men het in vreedstijd nauwelijks vindt in de best bestuurde steden.”

De opmerkingen van de meeste Engelschen, die in de Vereenigde Provinciën hebben gereisd, zijn vervat in termen van bewondering, die grootelijks verschillen van de smadelijke taal, gebruikt door thuiszittende dichters: Marvel's

„Undigested vomit of the sea”.

en Dryden's deftiger, maar even bitter,

*„With an ill grace the Dutch their mischiefs do,
They've both ill nature and ill manner too,
Well may they boast themselves an ancient nation,
For they were bred ere manners were in fashion”.*

Zulke beleedigingen moeten natuurlijk grootendeels oprekening worden gesteld van partij-gevoelens en worden toegeschreven aan afgunst en die uitbarstingen van chauvinisme, welke gewoonlijk met een oorlog gepaard gaan, zonder welke inderdaad geen oorlog mogelijk ware.

Ook Leicester bezocht Gorcum en wel in Mei van het jaar 1586. Zijn hoofdkwartier was toen in Bronkhorst en hij had juist Nijmegen ingenomen. Nog een ander Britsch bevelhebber, kolonel Goring, was veel in dit gedeelte van het land en zijn ruiters moeten dikwijls door Gorcum gegaloppeerd hebben; zoodat het stadje, dat nu slechts de verblijfplaats schijnt van den geduldigen antiquair of den geduldigen visscher (want de zalmvisserij mag even goed genoemd als de architectuur), eens ruimschoots zijn aandeel, heeft gehad aan gezellig vertier, militair vertoon en onrust.

Uit Gorcum kwam de schilder Govert Camphuysen, die beroemd was om zijn wedergave van maanlicht op den Rijn.

Even beneden Gorcum begint de Biesbosch, die verloopt in het Hollandsch Diep. Beide zijn het gevolg van één dier vreeselijke overstromingen, die aan de bevolking van de Nederlanden zoo veel menschenlevens kostte; twee-en-zeventig steden en dorpen werden in 1421 door den watervloed verwoest, die den Biesbosch en het Hollandsch Diep deden ontstaan en meer dan honderdduizend menschenlevens gingen verloren, een ramp van ontzaglijke afmetingen, als men het getal der bevolking dier tijden in aanmerking neemt.

De Biesbosch bestaat uit meer dan honderd kleine eilandjes, die oprijzen

uit een moeras van veertig vierkante mijlen. Het Hollandsche Diep, dat in verbinding staat met de zee, is overspannen door een majestueuze spoorbrug, éen dier indrukwekkende ingenieursgewrochten met welker leelijk uiterlijk men genoeg neemt, terwille van de menschelijke macht en bekwaamheid, waarvan zij zoo stoer getuigenis afleggen.

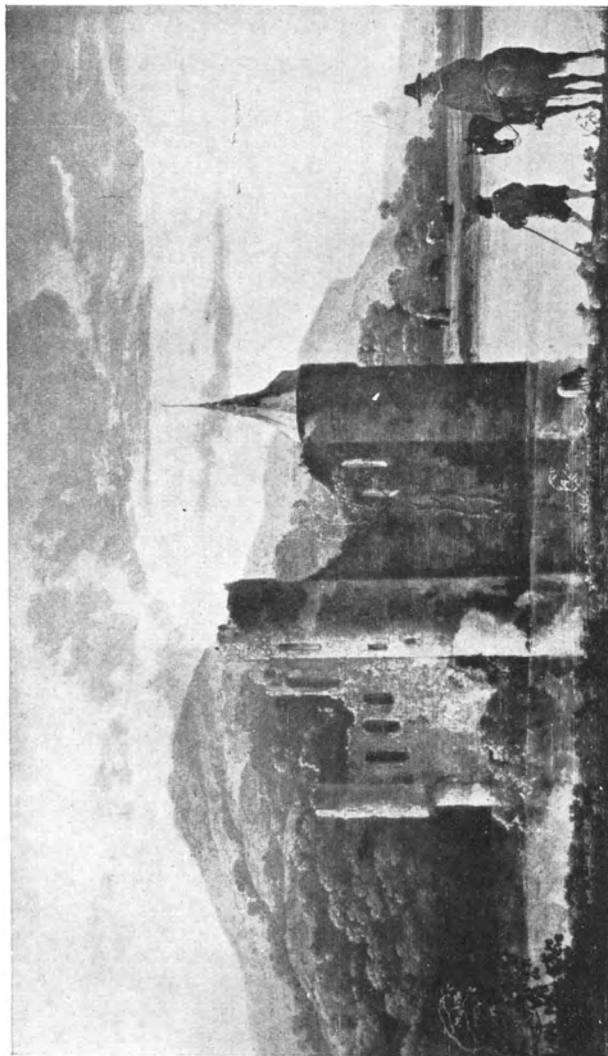
De Biesbosch zelf wordt gaandeweg drooggelegd.

John Evelyn merkte bij gelegenheid van de zooeven genoemde reis met verbazing de bekwaamheid der Nederlanders op, in het draineeren van de vennen om Breda; en de drooglegging van moerassen werd, zoowel in Engeland als in Frankrijk, in dien tijd toevertrouwd aan de Nederlanders, die toen, evenals nu het best bekend waren met dat soort werk en nu evenals toen ijverig bezig zijn om hun land eenige centimers op te werken boven het peil der zee.

Hoeveel schatten liggen er wellicht verzwolgen in de wateren van den Biesbosch! Kerken en huizen, kasteelen en boerderijen, goud, zilver en beenderen, langzaam verterend in den bodem van Holland

„Het fundament, waarop iedere regeering rust, is de medewerking van het volk, of tenminste van het grootste en sterkste deel er van.”

SIR WILLIAM TEMPLE.

BURCHTRUÏNE IN EEN MEER

1651

A. CUYT

BURCHTRUÏNE IN EEN MEER

1651

ALBERT CUYP.

De reiziger hield stil aan de oevers van het meer, waar een herdersjongen zijn schapen bijeengedreven had. Hij vroeg dezen naar de geschiedenis van het Kasteel en de knaap zeide, dat hij ze niet wist, maar hij dacht, dat er vroeger een voornamen Prins had gewoond, en dat moest heel lang geleden zijn, want de ruïne had er zoo hol en verlaten gestaan in het midden van het meer, zoolang de oudste menschen het zich konden herinneren.

De zon neigde ter kimme; de hemel prijkte in bleek paarlemoeren glans afgewisseld door brons-rose wolkjes; het meer weerkaatste die kleuren, in een rimpellooze oppervlakte en ook de afgebrokkelde muren van het Slot, de verzakkende torens, waarvan er één nog getooid was met een grillige metalen kap en een spits, waaraan de weerhaan echter niet meer schitterde.

Door de holle vensters, waaruit geen menschelijk gelaat meer naar buiten zou kijken, kon men het zachte groen-goud van een licht glooiende helling waarnemen. Een menigte wilde planten en de wortels van een slanken boom, die zijn bladerpluim over den gescheurden muur in de holle binnenruimte van den burcht lieten wuiven, omlijstten de grimmige fundeeringen, voor den oorlog gebouwd, die daar uit het water oprezen.

Op den anderen oever graasde het vee, twee boeren slenterden langzaam huiswaarts en de parelkleurige horizon smolt samen met het parelkleurige uitspaniel.

De reiziger keek een oogenblik in droomerige belangstelling naar de melancholieke, in verval geraakte gebouw, daarna liet hij zijn mooie paard keeren en reed weg, om de gracht heen, die de tijd tot een meer had laten worden.

*„Tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles”,
dit Pangloss.*

*„Cela est bien dit”, répondit Candide, „mais il faut cultiver
notre jardin”.*

VOLTAIRE

DE PROVINCIE NOORD-BRABANT.

HOOFDSTUK XI.

BERGEN-OP-ZOOM, „de sleutel van Holland” genaamd, werd door het gewone volk vanwege de vele belegeringen gebruikt als schimpnaam en heeft zelfs gediend als titel voor een minderwaardig tooneelstuk, geschreven door een verdorven Engelsch dramaturg. In het Engeland der zeventiende eeuw schijnen Bergen-op-Zoom en Maastricht synoniem geweest te zijn met woelige, rumoerige oorlogen:

„I'm none of those who took Maastricht
Or Yarmouth Leaguer knew.” ¹⁾

Kroniekschrijvers zullen u vertellen, wat het legerkamp van Yarmouth was en u de data noemen van al de belegeringen van Bergen-op-Zoom en Maastricht, en gij zult aan dat alles niets hebben; de dorre oorlogskronieken zijn erg onverkwikkelijk, als eenmaal de hitte van den hartstocht voorbij is.

Bergen-op-Zoom werd na de verovering door de watergeuzen omstreeks 1574 viermaal zonder succes door de Spanjaarden belegerd, in 1747 door de Franschen genomen en weerstond in 1814 den aanval der Engelschen.

Afgezien van die beroemde belegeringen, heeft Bergen-op-Zoom een eigenaardige geschiedenis. De stad behoorde oorspronkelijk tot het Markgraafschap Strijen (dat ook Breda omvatte) en later tot Brabant. Visscherij en lakenhandel deden het in rang onmiddellijk op Antwerpen volgen, in die voorspoedige dagen van den „goeden ouden tijd” der Nederlanden, vóórdat de Hervorming, Paus en Keizer, priester en boer tegen elkaar in het harnas had gejaagd, en toen de Nederlanden nog gelukkig waren met: „dire son chapelet en cultivant ses entes.” ²⁾

Er bestaan twee prachtige kaarten van Bergen-op-Zoom, gemaakt toen iedere kaart een kunstvoortbrengsel was. Een er van is een ronde kaart, vertoonende het hertogdom Brabant, in de 15de eeuw met de steden, in het oog vallend door hun in krulletters sierlijk geteekende namen, en met Comitatus Hollandie, Comitatus Zeelandie en Comitatus Flandrie aangegeven op den keurigen cirkelrand, die het hertogdom omsluit.

De andere kaart, berustend in de archieven van Antwerpen, vertoont

¹⁾ „Ik behoor niet tot hen, die Maastricht innamen, of in het legerkamp van Yarmouth waren.”

²⁾ „Z'n rozenkrans te bidden en onderwijl z'n geënte boomen opkweeken.”

Bergen-op-Zoom in de dagen van haar glorie. Het is een copie van 1505 naar een kaart, vervaardigd op last van Philips den Goeden vóór 1467, met aanduidingen van de tollën tusschen Bergen-op-Zoom en Antwerpen.

Op de kaart kan men de haven zien, de rivier de Schelde, de groote schepen en de heen en weer varende booten; de stad Bergen-op-Zoom veilig achter de wallen, Geertruidenberg terzijde, kleine stippen voor boomen, windmolens en kerken, Valkenisse, Rilland, en alle aardige kleine kerken, die er netjes uitzien, met slanke torenspitsen met kruisen. Hier zijn ook twee kasteelen, ieder aan een kant van Bergen-op-Zoom én het tolhuis, waarvan men mag aannemen, dat het het eenige voorwerp was, dat den goeden hertog interesseerde, als hij de kaart, die hij besteld had, beschouwde.

Bergen-op-Zoom heeft een geschiedenis, die een aanvang neemt vóór den tijd van dezen despotischen Philips. Gedeelten van de stevige „Gevangenpoort” dagteekenen van 1287 en de eerste Heer van Bergen met den klinkenden naam van Gerard van Wesemale, Heer van Quabeke, dateert uit 1298. Bergen's grootheid nam een aanvang met dezen onbekenden edelman, die, evenals zijn opvolgers, de Heeren van Boutershem, weinig anders heeft nagelaten dan eenige privilegiën en perkamenten in oud-Latijn en oud-Nederlandsch, gezegeld met het zegel van Bergen-op-Zoom: drie St. Andrieskruisen op een schild en daaromheen de drie draken, die St. Michaël overwon, al versloeg hij den geduchtste van al die monsters dan nog niet. '

De zesde heer van Bergen-op-Zoom is de meest bekende, maar blijft toch een bij uitstek fantastisch personage. Jan II van Glymes (1431—1494), bijgenaamd „Jan met de Lippen”, die ongeveer vijftig kinderen had, waarvan er een, de Bisschop van Kamerijk, hem de laatste sacramenten toediende op zijn sterfbed, zooals in beeld gebracht wordt op het groote historische doek, dat in 1869 voor de stad werd geschilderd en nu in het stadhuis hangt. Hier zijn ook: een portret van „Jan met de Lippen,” en van den laatsten Markgraaf van Bergen-op-Zoom: Karl Theodoor van de Palts, Prins van Sultzbach, en van Maria Elizabetha Augusta, zijn vrouw. Het Markgraafschap kwam in 1742 door huwelijk in het bezit van den Keurvorst van de Palts. Wij gaan hiermede van het vroolijke middeleeuwsche van de Van Glymes en de Van Boutershems over tot de vormelijke deftigheid van een Germaansche verfijning, een sfeer van „Sans-Souci”, een pseudo-Versailles, die op hun beurt in 1795 gewelddadig eindigden onder den gloed en het fluiten der Fransche kogels; waarvan de Markgraven van Bergen-op-Zoom niet meer zijn opgestaan, in tegenstelling met de stad,

die het overleefde en later deel uitmaakte van de Bataafsche Republiek en aan nog weer eens een beleg het hoofd moest bieden.

Al die Markgraven woonden vanaf de dertiende eeuw in den „Markiezenhof”, dien de Franschen in een militair hospitaal veranderden en die sinds kazerne gebleven is.

De heerschappij der Heeren van Bergen-op-Zoom duurde van 1298 tot 1533, die der Markgraven van 1533 tot 1795 en zij resideerden in de plaats zelve. Het gebouw, zooals het nu is, werd voor het grootste gedeelte in 1420 door architecten uit Mechelen gebouwd.

Het is een baksteen en bouwwerk met trapgevel en als het ware aangekleed en versierd met wit; het heeft een lagen boog in Noorsche stijl, een binnenplein en vele eenvoudige, strenge vensters.

Binnenin is er nog een kapel overgebleven, een St. Christophorus-vertrek, waarschijnlijk bestemd geweest tot logeervertrek, voorts de ridderzaal voor de Heeren en Markgraven. Hier kunnen wij ons die eerste heerschers denken, met fluweelen hoofdbedekking, brocaatzijden gewaden en magere, alledaagsche gezichten, zooals de schenker van een altaarstuk in een Van Eyck, met scherpe oogen en lange, sprekende handen, óf de latere gepruikte Markgraven in blauwe zijde met zachte, blonde Germaansche gezichten, pompeus en onbekwaam, als kunstbloemen tegen den gespiegelden eenvoud hunner voorvaderen als achtergrond.

Jan II van Glymes verdiende een vriendelijker bijnaam dan dien, door de ruwe smakeloosheid dier tijden aan hem gegeven. Zijn verstand was even groot als zijn mond en hij bezat het instinct van een Vlaming voor handelsgrootheid. Onder zijn bestuur werd Bergen-op-Zoom de mededingster van Antwerpen. Spanjaarden, Schotten, Engelschen en Portugeezen bezochten Bergen-op-Zoom en hielden er halfjaarlijksche markten met Paschen (de Paeschmerct) en op St. Maartensdag in November (Coudemerct). De Noordsingel heette vroeger de *Schotsche Vest* en er is een *Engelsche Straat* en een *Londen-Huis*, hoewel dit van later datum is.

De grootste bekoring van Bergen-op-Zoom is, als bij zooveel Nederlandsche steden, het Marktplaatsje, hier ruim en gezellig, waar de arme, verminkte reuzin van een kerk overheen kijkt en waar het eenvoudige Stadhuis staat met het droevige, ironische motto: „Veel gevaren ben ik te boven gekomen.”

De kerk, gewijd aan de moedige, plaatselijke Heilige Geertruida, heeft de gewone geschiedenis van ontwijding, plundering, verwaarloozing, oorlog en verval.

Men heeft kans gezien het gebouw wat op te lappen, en nu is het met

zijn mengelmoes van bouwstijlen en herinneringen aan vroeger tijd toch nog indrukwekkend, maar oneindig melancholiek.

Malsch gras groeit tamelijk wild in het kleine, ingesloten overblijfsel van het kerkhof en veel te dicht bij de imponeerende muren, staat aanmatigend een moderne muziektent, een ongewone buur voor een gewijd gebouw. Het oudste gedeelte van de Gothische kerk is uit de dertiende eeuw; het andere, een onvoltooid transsept, is van tweehonderd jaren later.

St. Geertruide was een dochter van den hofmeier Pepijn van Landen, en een dier heilige hooggeboren vrouwen uit den overouden tijd, wier aandenken wordt vereerd in vele landen en die de genoegens dezer wereld vaarwel zegde, om zich ijverig voor te bereiden op het hiernamaals.

Zij nam den sluier aan of stichtte zelf een klooster in 645 in de omgeving van Bergen-op-Zoom, op een plaats nu naar haar Geertruidenberg genaamd, en een heer van Strijen bouwde in zijn markiezenstad de kerk te harer eer, vóór de welvarende stad bij Brabant werd ingelijfd.

Alle belegeringen, omstreeks 1576, en in de jaren 1588, 1597, 1605, 1622, 1747 en de ergste van alle in 1814, hebben teekenen van verwoesting op de oude kerk achtergelaten, die in haar onttakeling veel heeft van een wrak en er van binnen ook verwaarloosder uitziet, dan men het van een Nederlandsche kerk zou verwachten.

Vocht, tijd en veronachtzaming hebben het werk voltooid, begonnen door vijand en plunderaar, en het sombere interieur riekt naar verval en vernietiging.

De opgewekte koster, die u rondleidt, toont veel verdriet over de verminking zijner kerk en is vol bewondering voor de weinige armzalige merkwaardigheden, die nog zijn overgebleven.

Hij vertelt even levendig en vurig, alsof hij er bij geweest was, van het laatste verschrikkelijke beleg in 1814, een der nuttelooze bloedbaden van den nutteloozen Engelschen veldtocht — hoe de Britten de stad binnenrukten en er weer uitgeworpen werden door de Franschen, zoodat er in de straten een vreeselijk gedrang was van woest vechtende mannen en een generaal en verscheidene kolonels werden gedood. Onze gids wijst u hun namen op een donkeren, somberen steen in de gehavende kerk. Zij zijn begraven in de groote kerk van het naburige dorp Wouw.

Het eenige aantrekkelijke voorwerp, helaas deerlijk geschonden, is de graftombe van Charles Morgan, te zijner tijd Gouverneur van Bergen-op-Zoom en schoonzoon van Marnix van St. Aldegonde. De bewerking zou Verhulst geen oneer aandoen, maar is uit een vroeger en zuiverder periode, toen de gratie der Renaissance nog niet vervormd was, tot den zwaren rijken stijl van de zeventiende eeuw.

De opzet van de tombe is nieuwerwetsch, niet Gothisch. De krijgsman ligt, getrouw aan de oude traditie, op zijn doodsbed uitgestrekt in volle wapenrusting, maar naast hem staan de levensgrootte figuren van zijn vrouw en zijn dochter op de realistische manier, die in de toen volgende tweehonderd jaar zoo populair zou worden.

Deze beide gestalten zijn buitengewoon elegant en teer, de lichaamsvormen onder de fraaie draperie, de houding, de uitdrukking is uiterst fijn en liefelijk weergegeven.

Men begrijpt niet, hoe deze tombe, die uit een oogpunt van kunst en geschiedenis waard is in eere gehouden te worden, zoo verwaarloosd komt. Het vocht heeft een van de kolossale ijzeren pinnen of haken, die een der massieve wapenschilden achter de figuren omhoog houdt, doen roesten en de roest heeft het marmer aangetast, dat men heeft laten vergaan en op de tombe laten neerstorten. Onze brave gids wees de stukken aan met oprecht leedwezen.

Alles was, zooals hij spijtig opmerkte, „kapot”: het ijzeren steunsel van een der vrouwenfiguren heeft den arm op dezelfde wijze doen breken; het inschrift vermeldend, dat dit het monument is, opgericht door de Staten-Generaal ter gedachtenis van den moedigen Brit uit Wales, is bijna uitgewischt.

Er ligt iets zeer pijnlijks in de verwaarloozing van een tombe, die eens met praal en zorg werd opgericht. Men voelt hier (zoowel als te St. Maartensdijk op Tholen, als men bij de armzalige overblijfselen staat, van Floris van Borselen's laatste rustplaats), dat het van meer eerbied zou getuigen tegenover de niet-onwaardige dooden, wanneer die zielige fragmenten in een of ander museum werden ondergebracht (als er geen sprake kan zijn van volledige restauratie) en de vroegere plaats door een eenvoudig opschrift werd aangegeven.

Charles Morgan was in zijn tijd geen onaanzienlijke persoonlijkheid; hij maakte deel uit van de schare Engelschen, die, evenals Sidney, de drie Veres en Shakespeare's Lord Southampton (die in 1624 te Bergen-op-Zoom stierf), in de laatste phase van den Tachtigjarigen Oorlog onder Maurits diende.

Prins Maurits is een figuur, die nauwelijks waardeering heeft gevonden. Hij was een geleerde en een denker, zoowel als een groot staatsman en een groot generaal; grootmoedig zoowel als heldhaftig, hoffelijk zoowel als standvastig. Hij rechtvaardigde geheel het devies, dat hij aannam na den moord op zijn vader: een geveide eik met een scheut, ontspringend uit de wortels en het motto: *Tandem fit surculus arbor* (het twijgje zal een boom worden). Maurits was ongetwijfeld eierzuchtig, maar drong toch de

souvereiniteit over de Vereenigde Provinciën op aan Koningin Elisabeth, toen hij dit in het belang van het land het beste achtte, en hij gedroeg zich tactvol tegenover den aanmatigenden, weinig uitrichtenden Leicester.

Zutphen, Deventer Breda, Nijmegen, Turnhout, Nieuwpoort, Ostende, Sluis, op zichzelf beschouwd reeds koene en schitterende overwinningen, beteekenden, behalve dat, even zooveel stevige aanwinsten voor de jonge Republiek, waarvan de onafhankelijkheid feitelijk in 1609 (bij het Twaalfjarig Bestand) door Maurits reeds was verzekerd, hoewel Maurits niet den eindtriomf van den Vrede van Westfalen beleefde (1648).

De drie Veres, Francis, Horace en Robert, waren een paar van de meest op den voorgrond tredende onversaagde Engelschen, die onder de banieren der Staten streden. Sir Francis nam een werkzaam aandeel in de meeste van Maurits' groote overwinningen, maar deze groote krijgsman was niet bijzonder met de Nederlanders ingenomen en nog minder met het geslacht Nassau.

Onder de stoere soldaten, die de kleinere Engelsche successen in deze strijd behaalde, neemt Charles Morgan, wiens stoffelijk overschot onder deze verwaarloosde graftombe rust, een waardige plaats in.

Hij was vrijwilliger in den dienst der Staten en zijn troep werd oorspronkelijk gevormd en betaald door de Nederlandsche Gemeente der Hervormde Kerk in Londen, die voor dit doel de som van negen duizend en vijftig gulden bijeenbracht.

„Alle compagnieën van Morgan bij elkaar,” schreef Stephen le Sieur aan Walsingham, „zouden voor den vijand niet meer dan een ontbijt zijn.”

De Engelschman werd echter zeer gerespecteerd en bewees den Staten groote diensten. Hij was een streng handhaver van de tucht en toen er in de stormachtige dagen van Juni 1584 onder zijn eigen troepen muiterij uitbrak, aarzelde hij niet de orde te herstellen door twee van de belhamels, kapitein Powell en kapitein Lee, te doen terechtstellen.

Bij deze gelegenheid ontmoette hij voor het eerst Philips van Marnix, heer van St. Aldegonde, wiens dochter Elisabeth, die nu zoo troosteloos bij zijn verminkte graftombe staat, hij later huwde.

Met vierhonderd Schotten onder zijn bevelen nam Morgan datzelfde jaar deel aan de verdediging van Lillo tegen Mondragon, den held van Zierikzee en St. Philipsland.

Het jaar daarop waren hij met zijn Schotten en de Engelschen onder Balfour de laatsten, om terug te trekken bij de wanhopige en bloedige verdediging van den Leugenaarsdijk; een gevecht van acht uren, dat eindigde met een overwinning van den geduchten Parma.

Twee dagen na Kerstmis in 1585 ontmoette de stoutmoedige Brit, destijds Gouverneur van Vlissingen, andermaal Marnix van St. Aldegonde,

wiens landgoed te West-Souburg lag. Terwijl zij daar den langen dijk open-neer liepen op den kouden winterdag, hadden zij een langdurig gesprek over de twijfelachtige hulp van Koningin Elizabeth, dat Morgan plichtgetrouw overbracht aan den secretaris Walshingham, en dat het edele, hoogstaande karakter van beide mannen goed illustreert: waarbij de krijgsman geheel onder den indruk komt van de oprechtheid en ernst van den gevallen staatsman.

In 1588 voerde Morgan het bevel over de Nederlandsche en Engelsche soldaten, die het garnizoen van Bergen-op-Zoom uitmaakten, toen Parma — doch tevergeefs — de stad belegerde.

Het was bij het opheffen van dit beleg, dat Lord Willoughby, in het volle gezicht van den terugtrekkenden vijand, Francis Vere, Baskerville, Parker, Knowles en de beide Nederlanders, Paul en Marcellus Bax, tot ridder sloeg.

En hier in de kerk van Bergen-op-Zoom rust de dappere, getrouwe en beminnelijke Brit uit Wales, hoewel hij in marmer nog weerstand biedt aan vele belegeringen doch, die ten slotte zal bezwijken, voor het langzame maar zekere beleg van den tijd, die zelfs het marmer wegvreet en het getuigenis van sterfelijke eerbewijzen en menschelijke dankbaarheid uitwischt.

Er worden boosaardige en hoogst waarschijnlijk, lasterlijke verhalen vertelt over de tuchtelooze Engelsche garnizoenen in de Nederlanden, en wel speciaal over dat van Bergen-op-Zoom. Men beweert, dat zij rooftochten plachten te organiseeren; gezeten burgers, die zich verpoosden in de omstreken van Geertruidenberg of Antwerpen te brandschatten en op deze wijze een ware plaag voor de omgeving zijn geweest. Misschien waren de houwdegens van oordeel, dat deze tijden zich niet leenden voor het tentoonspreiden van rijkdom en comfort, óf dat zij slecht betaald werden voor hun werk, dat stellig de inspanning van al hun krachten vergde en doeltreffend is geweest.

Die beschrijving van stroopende benden, losbrekend uit Bergen-op-Zoom, met het doel het platteland van Brabant af te loopen, op zoek naar buit, is niet van vermakelijkheid ontbloomd, al zou het geval natuurlijk niet door den beugel kunnen.

Maar het bloed en de beenderen van menigen forsch, Britschen krijger uit Schotland, Wales en Engeland, moeten hun aandeel gehad hebben in het verrijken van die moerassige woestenijen en schrale bosschen, éér vrede en vlijt de kaalte ervan omzette in vruchtbare landerijen.

Mocht iemand die oude vechtersbazen willen begrijpen, een type, dat nu is uitgestorven; onbevreesd, hebzuchtig, aanmatigend, zonder scrupules

alleen levend in en voor de daad, zoo kan hij niet beter doen, dan zich bezig houden met de studie van de heldhaftige gevechten van man tegen man in de Lage Landen, die belegeringen, worstelingen, rooftochten, uitvallen en half zee-, half veld-slagen, tusschen land en zee, vol van zulke avonturen als die van het groote schip, genaamd „Het Eind van den Oorlog” of „De Boeman” of „Antwerpen’s Dwaasheid,” de heldendagen van Francis Vere en Charles Morgan, en áchter en bóven dit alles, het leidend genie van een groot man, Prins Maurits, deze gemengde elementenhandig gebruikend tot dat ééne doel, den bevrijdingskrijg.

De acht en zestigste psalm neemt in de kerk van Bergen-op-Zoom een voorname plaats in. Ook wordt er naar verwezen boven den ingang op de bladzijden van een opengeslagen boek, dat in steen uitgehouwen is. Dit dankgebed bij het terugvoeren van de ark is niet ontoepasselijk op de oude stad, die zooveel lotswisselingen is te boven gekomen: „Ik zal wederbrengen uit de diepten der zee.” ¹⁾

Noord-Brabant, evenals het andere Brabant, zuidelijker, dat nu deel uitmaakt van het Koninkrijk België, — was een onafhankelijk en rumoerig hertogdom. De hertogen van Brabant waren middeleeuwsche potentaten, niet zoo schitterend wellicht, maar even strijdlustig en zelfstandig als de Boudewijns van Vlaanderen, de Willems van Holland of de Karels van Gelder.

De provincie, die zich tot aan Zeeland uitstrekt, waarvan ze in het Noorden bij Tholen slechts door een smal water gescheiden is, reikt in het Zuiden tot vlak bij Antwerpen in België, en bezit geen interessant natuurschoon.

Vele der typische kenmerken van Nederland zijn hier afwezig; ook mist de atmosfeer de kristalheldere klaarheid der andere provinciën, eveneens ontbreekt hier de groote rijkdom aan prachtige waterwegen, sierlijke lanen, nog ongerepte dorpjes en kerken. Om kort te gaan, de schraalheid der natuur is hier niet met zooveel succes gecompenseerd door de vindingrijkheid van den mensch, en de vele groote vlakke gebieden lijden aan die ontzaglijke eentonigheid, die ook zooveel van de bekoorlijkheid van België wegneemt.

Er zijn echter, ter afwisseling van het misdeelde landschap, vele patrische buitenverblijven, zoo eigenaardig en nationaal, waarvan eenige der interessantste zijn: het *Kasteel Croy*, *kasteel Heeze*, *kasteel Heeswijk*, *kasteel Deurne*, *kasteel Maurik* en het slot *Henkenhage*.

De belangrijkste en ook de aantrekkelijkste steden dezer uitgestrekte provincie zijn ’s Hertogenbosch, Bergen-op-Zoom en Breda; andere, zooals

¹⁾ Ps. 68 : 23.

Tilburg, bezitten even weinig op historisch gebied, als op dat van bezienswaardigheden, om er hier veel aandacht aan te wijden.

Ook zijn er niet veel lieflijke dorpjes. De kolossale (nog altijd Roomsch-Katholieke) kerk te Wouw is niet van belang ontbloomd, met haar rijke rococo koorbanken; maar er is in al die Noord-Brabantsche steden en dorpen, een zeker gemis aan de hoogst individueele bekoorlijkheid van de rest des lands.

Eén uitzondering vormt Breda, dat zoowel om historische herinneringen, als wat hedendaagsche gezelligheid betreft, in allen deele mooi en aantrekkelijk is, klein, proper en deftig, met de treffende pracht van haar Cathedraal en met haar connecties met het Huis Nassau.

's Hertogenbosch, hoewel veel grooter, levendiger en doelbewust gemonerniseerd, is veel minder interessant, ja, om de waarheid te zeggen, teleurstellend en leelijk, met haar voorkomen van harden arbeid, van geacht, bijna van armoede, wat zeldzaam is in Nederland. Deze min of meer onooglijke stad is in hoofdzaak Roomsch-Katholiek en de bevolking is van het Vlaamsche type.

Breda is, evenals zoo vele Nederlandsche steden, in het bezit van parken, met mooi hoogopgaand geboomte, op de plaats der vroegere wallen en muren, die iets af en iets individueels geven, zooveel aantrekkelijker dan de manier, waarop de grootere, belangrijker Europeesche steden verlopen in sloppen en voorstadwijken, modern en onbeteekenend.

Breda is ongetwijfeld stil en provinciaal, maar in het oog van den doorgaanden reiziger allerliefst, met een eigenaardige sfeer, keurigjes rustig en gezellig.

Men vindt hier geen grachten en niets van bijzonder belang dan de kerk en wat er is overgebleven van het Kasteel, nu de Militaire Academie, maar de naam van het stadje komt onophoudelijk voor in de geschiedenis der zestiende en zeventiende eeuw en het was het leengoed van het beroemdste geslacht der Lage Landen, dat van Nassau.

Een origineel monument in het rijke park, de Valkenberg, herdenkt die Prinsen. Het is niet groot, doch schoon en ongemeen en boeit het oog op de aangenaamste wijze, spreekt tot het gevoel en wekt belangstelling, wat gedenkteekens móeten doen, zullen zij aan hun doel beantwoorden. Het is één van de weinige moderne monumenten in Nederland, waarvoor men niets dan lof kan hebben.

De *Valkenberg*, zoo genoemd naar de valkenierderij die hier vroeger stond — vormt een fraaien toegang tot de oude stad, die als het ware in zich zelve opgesloten ligt en waarvan de straten in een cirkel loopen om

het hart van het geheel, de kerk, die zoowel schijnt beschermd te worden als te beschermen.

Breda heeft, ondanks Spinola en Maurits, niet het geschonden voorkomen van Bergen-op-Zoom, doch schijnt stevig en vroolijk genoeg na alle belegeringen en bestormingen.

De oudste straat is de Catharinastraat, waar de Waalsche Kerk van 1590 staat, eertijds de kapel van St. Wendelinus, en nog een oud-Hollandsch huis, het Begijnhof, in 1240 door Machteld van Diest gesticht, gemalin van Godevaert (Godfried) IV.

Een paar schreden verder brengen u naar het marktplaatsje en de Groote Kerk, vroeger Onze-Lieve-Vrouwe-kerk, een sierlijk gebouw met een fraaien toren, tezeer ingesloten door kleine, opééngedrongen huizen, die er natuurlijk absoluut niet thuis hooren, maar er zo lang zijn geweest en het nu zoo aardig en decoratief doen in die omgeving, dat zij evenzeer schijnen te behooren bij het oorspronkelijke gebouw, als het korstmos bij den ouden appelboom en niemand verlangt naar een wetenschappelijke restauratie, die deze pittige kleine huisjes zou wegvagen, die zich zoo vertrouwelijck vasthechtten aan de fragmentarische grootsche pracht der oud-Nederlandsche kerken.

Deze Lieve-Vrouwenkerk heeft de gewone geschiedenis: praal, hervorming, brand, verwaarloozing, geestdriftige wederopbouw.

De toren, dateerend uit de laatste helft der vijftiende eeuw, brandde geheel af in 1692 en werd weder opgebouwd door Stadhouder Willem III, die door zijn vijanden „De kleine Onze-lieve-Heer van Breda” werd genoemd.

Om het interieur van de kerk te bereiken, die door de tombe van Engelbert I is verheven tot de twijfelachtige eer van een bezienswaardigheid, moet men passeeren langs een alleraardigst tooneeltje van huiselijk leven, dat doet denken aan een schilderij door Gerard Dou of Ter Borch.

Een klein brandschoon binnenplaatsje, een gewitte gang, een kijkje in een keuken met verse groente, die op een vergiet klaar staat; heerlijk riekende koffie op de kachel, een geelbruine kat slapend naast een groen bollenglas met een nog niet ontloken tulp erin, dit alles zien we in een oogopslag, terwijl wij worden voortgedreven door de resolute vrouw met den blauwgeruiten boezelaar, die de deur opende, nadat wij om den koster gescheld hadden.

Na dit gezellig en opgewekt entré, ziet de groote kerk er wel wat kaal en onvriendelijk uit, in weerwil van het zorgvuldig onderhoud; toch is zij niet zoo bijzonder groot, maar ze schijnt meer dan sommige andere kerken te lijden onder het witsel en het koude daglicht, misschien omdat het oorspronkelijke ontwerp zoo in het oog vallend rijk en weelderig was.

Enkele relieken zijn bewaard gebleven, bijvoorbeeld een fraai koperen koorhek, in 1412 door Graaf Engelbert I aangeboden, een zeldzaam exemplaar van antieke kunst, en een éven oud doopvont.

Andere rijkdommen van de kerk zijn de graftomben der graven: die van Jan van Polanen en zijn gemalin; van Jan II; van Engelbert I met zijn vrouw; van zijn zoon Jan en zijn schoondochter, Maria van Loon, knielend voor de Maagd en het Kindeke, en de prachtige tombe van Engelbert II van Nassau (overleden 1504).

De eerste Heer van Breda wordt bij overlevering verondersteld te zijn geweest de Graaf van Strijen in 888, maar het eerste betrouwbare jaartal blijkt te zijn dat van Gerard van Prazeghem, 1252. In 1326 ging de stad over aan Jan III, hertog van Brabant en daarna eveneens door verkoop aan Jan van Polanen, Heer van de Lek, die veel verbeteringen in de stad aanbracht, de Lakenhal, het Waaggebouw en de hoge wallen bouwde, die in stand bleven tot 1686.

Zijn kleindochter en erfgename Johanna huwde in 1403 Engelbert, Graaf van Nassau-Dillenburg, aldus het leen Breda in het bezit van het geslacht brengende, dat den titel tot den huidige dag heeft bewaard. Het Huis Nassau, als zooveel van die vorstelijke geslachten in de Middeleeuwen, verkreeg grooten rijkdom en aanzienlijke macht door middel van die „verstandige” huwelijken.

Engelbert II was een merkwaardige persoonlijkheid in zijn dagen, „een geducht krijgsman.” Breda bleef een baronie van de Prinsen van Oranje, hoewel het in 1577 door Willem den Zwijger tot een vrije stad van Brabant verklaard werd. Vele Oranjes hielden verblijf in het oude Kasteel, terwijl Maurits, Frederik Hendrik en Willem III ieder op hun beurt deze stad hunner voorvaderen versterkten en verfraaiden.

Deze tombe van den tweeden Engelbert, evenals die van Karel den Stoute en Maria van Bourgondië in Brugge en Karel van Gelder in Arnhem, is nog overgebleven om iets te doen zien van de pracht, die de Nederlanden in de Middeleeuwen en tijdens de Renaissance ten toon spreidde.

Het glimlachende moedertje met den blauwgeruiten boezelaar, dat haar koffie en haar groente in den steek heeft gelaten om ons dit wonder te toonen, verklaart, dat de tombe het werk is van Michael Angelo en herhaalt den naam verscheidene malen met zichtbaren triomf. De plaatselijke reisgids bevestigt haar uitspraak, maar wie ook het monument heeft ontworpen, zeker niet Michael Angelo, met wiens werk het geenerlei overeenkomst heeft, noch in opvatting, noch in uitvoering.

Natuurlijk doet het er weinig toe, behalve voor den deskundige in zulke zaken, wie deze tombe heeft vervaardigd; waarschijnlijk was het een

Italiaansch artist in dienst van Hendrik van Nassau, misschien Tomaso Vincidor of Thomas van Bologne (Tomaso Bolonius), die dit monument oprichtte voor zijn oom Engelbert.

Engelbert was een vriend van Karel den Stoute en van Maximiliaan, en zijn tombe, hoewel in Renaissance-stijl, draagt de kenteekenen der laat-Gothische verbastering, zoo sterk uitgedrukt in de loerende gezichten van Lucas van Leiden of de schrikwekkende engelen van Dürer.

Hier is de eindelooze, mistroostige tegenstelling der Middeleeuwen: *leven en dood, praalvertoon en geraamte, pracht en bederf.*

De hoop op het Paradijs, op een leven na dit leven, is veraf en twijfelachtig, de verschikkingen der vergankelijkheid houden de aandacht vast met griezige volharding; niemand denkt er aan, dat de bloemen opbloeien uit ontbindingsstoffen en dat de levensketen onafgebroken doorgaat.

Het is van den geheelen cirkel niet meer dan een segment, dat wordt waargenomen en de uitwerking is als een nachtmerrie. Het was een somber geloof, dat alle volgende eeuwen heeft gekleurd met die gruwelijke vrees voor den Dood

De tombe is van Italiaansch albast, heeft de tint van donker amber of vergeelde was, en is zulk een ongeschonden, heerlijk iets, als ooit aan den geloofsijver van den hervormer en de begeerte van den huurling is ontsnapt.

Engelbert ligt levensgroot uitgestrekt op een ruwe legerstede, van allen aardschen tooi beroofd en verstarde in den dood. Naast hem, op dezelfde wijze, is zijn vrouw afgebeeld, *Limburgis van Baden*. De bedoeling is ongeveer die van de *gisant* tomben, maar door fantasie verzacht in de afwerking. De koppen zijn nobel, scherp geteekend en schijnen aan het leven ontleend te zijn. De graaf kan er onmogelijk zoo robuust hebben uitgezien, als men zou opmaken uit beschrijvingen; als zoo vele mannen van de daad had hij het uiterlijk van een droomer.

Onze gids houdt een waskaars achter den fraai-gevormden voet, waardoor de steen even doorschijnend wordt als een blok amber.

Op de vier hoeken der sarcophaag knielen vier figuren, legendarische ridders, herdacht in proza en poëzie van de Middeleeuwsche schrijvers: Caesar, Regulus, Philippus van Macedonië en Hannibal. Zij hebben meer van scheppingen van Mantegna dan van Michael Angelo en hoewel bedoeld als voorstelling van de pracht en schittering der wereld, is hun uiterlijk mat, melancholiek, streng, als waren zij zich bewust van de verstijfde gestalten achter hen. Van hun wapenrusting is overdadig veel werk gemaakt. Bij één van de kurassen houden kleine leeuwjes de ringetjes vast, waaraan de zwaardriemen hangen, een origineel denkbeeld.

Deze vier helden dragen op hun schouders de wapenrusting van den Graaf, rijk bewerkt, en neergelegd op een marmeren plaat.

Dit ongemeene ontwerp werd in zijn geheel gecopieerd in de tombe van Francis Vere, die ongeveer honderd jaar later buiten Bergen-op-Zoom werd geridderd en die streed aan de zijde der Nederlanden, hoewel hij Maurits van Nassau, den afstammeling van Engelbert, verfoeide. De tombe is te vinden in de Westminster Abdij en heeft niet de stijve gratie en ontroerende grootschheid van het origineel.

De tombe in Breda is, wellicht van zijn oorspronkelijke plaats hierheen gezet, want ze is niet goed geplaatst. Men ontdekt ze niet, als bij verrassing, te midden van de diepste stilte, zooals dat bij voorbeeld het geval is bij de bekoorlijke *Ilaria* van Jacopo della Quercia in de Kathedraal te Lucca, die overbekend is en al te vaak nieuwsgierig bekeken, maar ze is ten minste bewaard gebleven voor de onwaardige behandeling van te dienen tot een extra vertooning, als een merkwaardigheid op een kermis, zooals het geval is met de Bourgondische tomben te Brugge, waar gordijnen grimmig den toevalligen blik afweren van hen, die geen entree betaald hebben en zij, die het wél gedaan hebben, móeten binnengaan en naar het veeltalig gerammel van den bewaker luisteren, om er zoo gauw mogelijk weer uit te verdwijnen.

Er zijn overblijfselen in de keldergewelven onder de tombe gevonden, maar het waren die van Hendrik van Nassau en van Claudia van Chalons.

Men vindt hier nog drie andere zeer beschadigde graftomben en een Renaissance doopvont, een gedenkplaat en eenige caricaturen van monniken in de koorbanken.

Het laat-Gothisch bas-relief voor Engelbert II, niet lang geleden geres-taureerd, is meer interessant dan schoon en de kerk bevat weinig anders.

Het andere belangrijke gebouw in Breda is het oude kasteel, nu de Militaire Academie. Het werd opgericht voor Hendrik van Nassau, den goeden genius van Breda, door Vincidor of, zooals de Nederlanders hem noemen: Tomaso Bolonius, en wel in 1536, en voltooid door Stadhouder Willem III in 1696, wiens architect Jacob Roman was.

Het geheel is veel meer uit 1696 dan uit den tijd van het eerstgenoemde jaartal en getuigt van den strengen, practischen smaak der zeventiende eeuw. De ruïnes van de oude citadel zijn bewaard gebleven in het tegenwoordige gebouw, met inbegrip van het oude huis der vroegere gouverneurs van Breda.

Tot aan den tijd van den inval der Franschen was dit één der residenties van de Prinsen van Oranje en zeer rijk gemeubeld. Er worden geschiede-

nissen verteld van het rooven en vertrooiing dier weelderige schatten en het verminken der wandtapijten uit de veertiende en vijftiende eeuw, stijf van goud- en zilverdraad, die in Den Haag voor luttele guldens werden verkocht.

Op het Kasteelplein staat een modern standbeeld van Stadhouder Willem III, het eenige van dezen Prins in Nederland. Het is frisch en indrukwekkend hoewel conventioneel, en hier zeer zeker op zijn plaats, want deze Prins deed veel voor Breda en bezocht het Kasteel menigmaal.

Hier dicht bij is de Waterpoort, waar in 1590 kapitein Charles Héraugière met zeventig man werd binnengesmokkeld in een turfschip, waardoor de stad Prins Maurits in handen kwam.

Het portret van den kranigen bevelhebber hangt in de Militaire Academie. Vijf en dertig jaar na dit heldenfeit gaf Graaf Justus van Nassau, na een beleg van negen maanden te hebben doorstaan, de stad over aan Spinola, welke gebeurtenis het onderwerp uitmaakt van één der schitterendste schilderijen ter wereld „*Las Lanzas*” door Velasquez.

In 1637 werd de stad heroverd door Frederik Hendrik.

In het Kasteel, dat ook Karel V en Alva heeft geherbergd, woonde in 1660 Karel Stuart, toen hij weer tot den Engelschen troon werd geroepen en bij deze gelegenheid had Anthony Ashley Cooper, de eerste Graaf van Shaftesbury, het ongeluk met zijn rijtuig, waarbij hij de ongeneeslijke kwaal opdeed.

Het manifest van Karel Stuart wordt in de Engelsche geschiedenis de *Declaratie van Breda* genoemd en zeven jaar later (1667) werd bij den *Vrede van Breda*, het bezit van New-York en New-Jersey aan Engeland verzekerd. Vanuit Breda werd verzonden het *blanco papier*, nu bewaard in de Bodleian Library, Oxford, dat Karel in 1649 teekende en aan Cromwell zond, als een laatste poging om zijn vader te redden. Het papier moest ingevuld worden met de voorwaarden van Cromwell voor het behoud van Karel I's leven.

De stad bezit natuurlijk een weeshuis en een armenhuis (zeker werd er nooit ergens zoo teeder gezorgd voor het hulpelooze kind en den oude-van-dagen als in dit land), en ook een museum, slechts op enkele ongelegen uren geopend, dat een kleine collectie stads-antiquiteiten bevat.

Het Stadhuis is, zelfs in de schatting der burgers, onbelangrijk van binnen en van buiten. De stad heeft een carillon op de Groote Kerk, een zeer vroolijke kermis en een paardetram, welke laatstgenoemde van groote bekoring is, in deze dagen van geriefelijke maar zooveel ouds wegvagende electriciteit.

Het carillon is werkelijk merkwaardig.

Er zijn nog veel klokken in Breda behalve die van de Groote Kerk, en wanneer het carillon haar klanken doet hooren vanuit den onlangs gerestaueerden toren, volgen de andere in een onregelmatig koor van zachte en toch doordringende klanken, dat een illusie van onwezenlijkheid schept.

Er kwamen weinig merkwaardige mannen uit Breda. Van de namen, die Nederland beroemd maken, is er niet één verbonden met deze aardige stad, met uitzondering van dien van het geslacht Nassau. De eenige schilder is: Nicolaas van Bergen (1699); de eenige schrijver: Paulus Hulsius (1712) en de eenige schrijfster Mevrouw de Lanoy (1782) en aan deze namen zijn slechts toe te voegen een paar bisschoppen en een vrijwel onbekend redenaar namelijk een zekere *Gerhardus van Breda*, die leefde omstreeks 1474.

De omstreken van Breda behooren tot de meest karakteristieke gedeelten van Noord-Brabant. Door het Mastbosch naar Ginneken kunt gij wandelen, zooals de graven van Nassau gewandeld hebben, want de bosschen zijn bewaard gebleven, sedert den tijd van Hendrik van Nassau.

In de buurt van Ginneken liggen een paar kleine dorpen, *Strijbeek*, waar de *eerste Heeren van Breda* stamden, met het kerkje van St. Hubertus, patroon van de jacht; *Galder* met de St. Jacobskerk en de St. Annakerk te *Ulvenhout*, en *Teteringen*, waar de St. Laurenskerk door Maurits van Nassau in brand werd gestoken, bij een poging om het beleg van Breda op te breken, toen door Ambrosio Spinola de stad werd aangevallen.

Bij Ginneken ligt de *Duivelsbrug* en hieraan is een legende verbonden.

Nederland is niet rijk aan legenden: of ze hebben nooit bestaan, of het gezond verstand van het volk heeft ze lang geleden even vastberaden uitgeroeid als zij het onkruid (en de bloemen) uitroeien tusschen de keurige rijen uien en kool.

Nooit vindt men een fee, een toovenares, een duivel of een smachtenden ridder, door zijn geliefde verlaten, en alleen in het uiterste Noorden treft men in de verhalen een reus of een boeman aan en daar wordt het verhaal zelf begraven in een onverstaanbaar dialect.

Maar hier, waar wij wat verder verwijderd zijn van de oer-Nederlanders, die arm aan fantasie zijn, en dichterbij de Vlamingen, is een goede, sterk opgesmukte legende ontstaan, waar wij ons hart aan kunnen ophalen.

Op het eind van de veertiende eeuw woonde hier in een fraai kasteel Raso van Gaveren, heer van Liedekerke, en zijn liefvallige dochter Catharine had het „ongeluk” een naburigen edelman, Walter van Ulvenhout, lief te hebben, welke, hoewel zoo begeerenswaardig in de oogen der jonge dame, werd verfoeid door haar vader, die een nuchterder inzicht had.

Daar het jonge meisje volhardde in haar genegenheid, werd zij naar het gebruik dier tijden aan een klooster in de nabijheid toevertrouwd.

Maar Van Ulvenhout was geen flauwhartig of gemakkelijk van zijn stuk te brengen minnaar; hij zag kans Catharina uit haar cel te bevrijden en haar te middernacht over te brengen naar een afgelegen kapel in het dennenbosch, waar een zwakke eenzame priester zijn dagen doorbracht in overpeinzingen.

Met de kwijnende dame, nog in haar kloostersluiers, half bezwijmd hangend in zijn geharnasten arm, vertoonde de heer van Ulvenhout zich aan den doodelijk verschrikten priester en eischte een spoed-echtverbintenis.

Maar de priester, ontzet door het krijgshaftige voorkomen van den ridder en het nonnengewaad van het meisje, weigerde het Sacrament.

Er stak een hevige storm op, die zijn weg door het woud nam, de donkere pluimtakken der dennen zwiepend en wringend, en door de sombere vaneengescheurde wolken keek met dreigend gelaat de volle maan.

Het schijnsel van haar bleeke stralen en het zwavelgele flikkerlicht van de kapellamp vielen, op de forsche gestalte van Walter en verleenden hem een voorkomen van bovennatuurlijke majesteit en macht, toen hij hooghartig zijn bevel herhaalde.

Wederom weigerde de priester zich te mengen in een zaak waarop zóó klaarblijkelijk 's Heeren zegen niet rustte. Toen wierp Walter van Ulvenhout met een kreet van hartstochtelijke woede den ouden man op zijde en ijlde de donkere trappen op naar den klokketoren, om zijn gevolg op te roepen, hem hulp te verleenen bij de ontvoering van het meisje, dat zich nu in wanhoop aan den sidderenden priester vastklemde.

Toen de storm op 't hevigst woedde, kwamen de gewapende mannen van Ulvenhout van uit de duisternis van het woud aansnellen, woedend omdat de alarmklok in de kapel geluid werd.

En hier moge de oudheidkenner verklaren, hoe het komt, dat de taal der klokken door iedereen altijd goed werd verstaan en dat b.v. de oproep tot den strijd niet werd verward met de smeekende klanken van een gebed, of met het feestgelui der vreugde.

Toen de lansknechten de noodlottige plek bereikten, vonden zij den ontstelden priester, zich vastklemmend aan wat van het altaar was overgebleven, het meisje bewusteloos naast hem, en om hen heen, angstwekkend belicht, door grillige bliksemschichten . . . niets dan een puinhoop.

Hieruit haalden de verschrikte mannen het verminkte lijk te voorschijn van hun heer, Walter van Ulvenhout, in zijn gehavende zwarte wapenrusting.

Wat was er gebeurd?

Helaas, de goede priester had niet al te veel naar zijn klok omgekeken;

het was lang geleden, dat hij ze had geluid of zelfs schoongemaakt, zoodat hij niet wist, dat ze geheel gebarsten was en, zooals iedereen weet, eigent Satan zich alle gebarsten klokken toe.

Toen daarom de jonge man deze klok in beweging bracht, met een booze bedoeling, verdierf Satan toren, ridder en kapelen verdween met de ongeluksklok in den grond; op welke plaats een rivier ontstond waarover de „Duivelsbrug” gebouwd werd.

Men doet goed, als men over deze brug loopt, de vingers in de ooren te stoppen en de naam van een Heilige te mompelen, anders kan men onder zich den Duivel den klepel van de gebarsten klok van Ulvenhout in beweging hooren brengen en dat is, zooals men wel begrijpen kan, een slecht voorteeken.

De rivier de Aa, waaraan Breda haar naam ontleent, loopt aan de andere zijde van het Mastbosch, dat niet meer zoo groot is als vroeger en dat aan het Liesbosch en het Ulvenhoutsche Bosch grenst, de oude jachtterreinen van de hertogen, graven en baronnen. De sfeer is hier meer Vlaamsch dan Noord-Nederlandsch, die van het Vlaanderen van Froissart en meer de woeste, weelderige Middeleeuwsche sfeer, die de ingetogen zeventiende eeuw in de naburige provinciën deed verloren gaan.

Aan den rand dezer bosschen staat het kasteel Bouvigne, één dier voorname, elegante residentien, fraai en sierlijk, die uit het water oprijzen, omringd door boomgroepen, die zoo kenschetsend zijn voor deze vlakke landschappen. Het kasteel Bouvigne was eens het hoofdkwartier van Frederik Hendrik.

Dezelfde Hendrik van Nassau, heer van Breda en van der Lek, die de beroemde graftombe liet vervaardigen, de kerk restaureerde en het kasteel van Breda bouwde, liet de pijnbosschen midden tusschen de Brabantsche zandgronden aanleggen en onderhouden; hij was de verbindende schakel tusschen het overoude huis van Nassau-Dillenburg en dat van Oranje; het geslacht waarvan een paladijn hij was geweest.

Het is wel eens interessant om na te gaan, *hoe* die doorluchtige geslachten in beteeckenis toenamen door politieke huwelijken.

Engelbert I stamde uit Nassau-Dillenburg en verkreeg het leengoed Brabant door zijn huwelijk met Johanna van Polanen, erfgename van het land van Breda en van der Lek. Hij werd opgevolgd door zijn zoon, Engelbert II, die kinderloos kwam te overlijden; daarna door zijn tweeden zoon, Johan V, die Katzenelnbogen in de familie bracht door zijn huwelijk

met Elisabeth van Hessen, en die opgevolgd werd door zijn zoon, dezen Hendrik III, die met Claudia van Chalons-Oranje in het huwelijk trad. De zoon uit deze echtverbintenis erfde zijn moeders titels en was René van Chalons, Prins van Oranje, Graaf van Nassau, Heer van Breda van der Lek, enz.

De broeder van Hendrik III was Willem de Rijke, die de titels Katzenelnbogen—Dietz erfde en resideerde te Dillenburg, den oorspronkelijken zetel van het geslacht.

Bij den dood van René van Chalons, Prins van Oranje, die stierf zonder kinderen na te laten, gingen zijn titels en bezittingen over op zijn neef Willem, den oudsten zoon van Willem den Rijke, die daarmee de Nederlandsche en Duitsche takken van de Nassau's vereenigde en genoeg titels erfde om een lange perkamentrol van een heraut te vullen. Deze Prins was later bekend onder den naam van Willem den Zwijger. De rechte lijn stierf uit met Willem III van Engeland, en de Friesche tak, afstammend van Jan van Nassau, jongeren broeder van Willem den Zwijger, kwam in het bezit van den titel en de eigendommen van Oranje en later van alle waardigheden, opgedragen aan dat Huis.

Zoo konden, hetzij door gebrek aan mannelijk oir in sommige verbin-tenissen, hetzij door wel-overlegde huwelijken, geslachten zich verheffen tot zeer hoogen rang en groote macht, die ze op één lijn plaatste met koningen.

Maar het geslacht Nassau was voorzeker nog merkwaardiger door gaven van verstand en hart dan door zelfs hùn fortuin en rijkdom. Het heeft een opeenvolging van merkwaardige mannen voortgebracht en op zijn minst drie inannen van buitengewonen aanleg.

In de *Pinakothek* te München wordt een portret van Hendrik III met zijn drie vrouwen, *Francesca van Savoya*, *Claudia van Chalons* en *Mercia de Mendoza* bewaard. Zij zijn te paard afgebeeld door Bernard van Orley, als ontwerp voor een gobelin, eens in het kasteel te Breda. Deze Hendrik III was Stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht onder Karel V, de eerste van zijn Huis, die dat ambt bekleedde.

Odilia van Nassau, dochter van Johan IV van Nassau, was de eerste abdis van het Klooster Vredenburg, even buiten Breda, waar haar portret hangt in het gewaad van haar orde.

Portretten van de vroegste leden van dit geslacht zijn zeldzaam. Het fraaiste en het best gelijkende is zonder twijfel het gelaat afgebeeld op de graftombe te Breda.

In de buurt van Oosterhout zijn de magere overblijfselen van het eens

zoo prachtige „Huis te Strijen,” de residentie van het geslacht, dat de Baronie van Breda en het Markgraafschap Bergen-op-Zoom in bezit had. Het werd in 1290 gebouwd door Willem van Strijen en in 1325 voltooid door Willem van Duivenvoorde, zooals een steen op den overgebleven muur ons mededeelt.

Te St. Catharinendal, daar dicht bij, staat het klooster Vredenburg, één der oudste in het land, nu een nieuw laat-Gothisch gebouw, waar portretten zijn van de abdisen der Orde, waarvan de eerste de reeds genoemde Odilia van Nassau was, daar verkeerdelijk beschreven, als een „Prinses van het oude Huis Oranje,” daar zij in 1495 stierf en het huwelijk van haar neef met Claudia van Chalons, dat het Huis Oranje met dat van Nassau verbond, eerst plaats had in 1515.

Niet ver van Oosterhout is ook de Spinolaschans, een aandenken aan het beleg van 1642.

HOOFDSTUK XII.

GEERTRUIDENBERG, eens, met Bergen-op-Zoom, „de sleutel van Holland” genoemd, is nu een stil stadje met een kerk en overoude crypten, die bijna zoo oud zijn als die van Maastricht.

St. Geertruida stichtte hier (vermoedelijk) een kerk met klooster. Zij was de dochter van Pepijn van Landen.

In 1310, zooals wij weten uit een brief van Margaretha van Petershem aan Theobald, Bisschop van Luik, was het een rijke collegiale kerk van veel beteekenis.

Niet lang daarna, in 1371, bekrachtigde Paus Johan XIII de rechten en schenkingen van de kerk. In 1417 ging ze bij een verwoed gevecht tusschen Hoekschen en Kabeljauwschen in vlammen op, toen de Hoekschen de stad aanvielen, die werd verdedigd door zekeren Dirk van Merwe, Baljuw van Zuid-Holland, die verblijf hield in het Kasteel van Geertruidenberg, in 1321 gebouwd door Willem van Duivenvoorde, die het Kasteel van Strijen buiten Breda voltooide.

In 1421 herbouwde Jan van Beieren de kerk, en haar geschiedenis had een rustig verloop tot 1573, toen Willem de Zwijger de stad innam en de kerk aan de Protestanten schonk. De Hertog van Parma heroverde ze voor de Spanjaarden en de Katholieken, aan wie ze ten slotte door den zegevierenden Maurits in 1593 werd ontnomen. Sedert heeft het gebouw het Hervormde Geloof gediend: Banken en witwerk, wet, orde en soberheid getuigen er van.

De mooie baksteen en zijn uitstekend vernieuwd en de kerk verheft zich

vriendelijk boven de gewone huizen met dakpannen, oude boomen en het open plein.

De lange sierlijke vensters zijn, zooals te vaak het geval is, dichtgemetseld en de zorgvuldigste restauratie kan van de St. Geertruidkerk niets anders maken dan een reliek, aangevend wat geweest is en nooit meer kan zijn.

De crypten zijn alleen interessant door haar ouderdom (992 is het vroegst genoemde jaartal voor haar ontstaan, maar de hedendaagsche dagteekenen van lateren tijd); ze zijn vochtig en naargeestig, wat men van dergelijke overblijfselen niet anders verwachten mag.

Geertruidenberg, zoo vaak vermeld in de oorlogskronieken der zestiende en zeventiende eeuw, heeft nu niet veel meer, wat de belangstelling kan gaande maken. Het meest tot de verbeelding spreekt het aandenken van de vrouw, die haar naam gaf aan de plaats en die de groote kerken hier en te Bergen-op-Zoom stichtte of naar wie ze ten minste genoemd zijn, evenals de stad, die vóór haar tijd Strandberg heette (Latijnsch: Mons Litoris).

Het Stadhuis is een eenvoudig zestiende-eeuwsch gebouw van sierlijken vorm met een dubbele stoep, met schaduwrijke boomen, klokketoren en de figuur van Justitia, die het komen en gaan van de rustige menschen beneden haar gadeslaat.

Eenvoudig ook is het inwendige van het Stadhuis met één merkwaardigheid, een fraai-gebeeldhouwde marmeren schouw, waarschijnlijk uit het Prinsenhof, dat vroeger in de Koestraat stond en in 1580 gebouwd werd voor den „Raad van Brabant.”

Deze schouw draagt een mooie buste van Cornelis van Beveren, die van 1665—1674 Gouverneur was van Geertruidenberg, met zijn geslachts-wapen er onder.

Aan weerskanten staan beelden, Ratio en Justitia; en de ledige vuurhaard is gevuld met wat al heel weinig met beide te maken heeft, een stapel kanonskogels, opgeraapt bij de oude wallen der stad.

Een weeshuis en een armenhuis, een voorkomen van Zondagsrust, iets van een grootheid in verval, van de herinnering aan bedrijvigheid, die reeds lang tot stilstand is gebracht, voltooien het beeld van het stadje, dat een zekere pathetische charme niet mist, aandenken aan een levend en levendig verleden. De bloemrijke rococopomp, doet het oog aangenaam aan.

Gansch anders is 's Hertogenbosch of Den Bosch. Hier is het verleden volkomen weggevaagd door het heden: een rumoerig, krachtig, ongenietelijk modern leven verbergt de aantrekkelijkheden, waarnaar men hier zorgvuldig moet zoeken. De oude sfeer van de hoofdstad van Noord-Brabant

is verdwenen; ze is geheel gelijk geworden aan iedere andere welvarende handelsstad en zelfs de Kathedraal, hoe weidsch en grootsch ook, schijnt zonder eigen karakter en charme.

Er zijn oude huizen in menigte, maar de benedenverdiepingen zijn veranderd in opzichtige winkels, die den smaak en de keurigheid missen, welke de etalages in de andere provinciën kenmerken.

De menschen hebben iets onverzorgds en lijken niet al te welgesteld en de Brabantsche hoofdtooi, een en al wit satijn en kunstbloemen, krijgt licht iets verfomfaaid en maakt de Brabantsche joffer nog breeder dan ze al is.

Het marktplein is te groot en ziet er verwaaid en ongezellig uit, behalve wanneer de drukte op marktdagen het verlevendigt.

Die markten zijn, als men voor het fruit en de bloemen een uitzondering maakt, nergens schilderachtig meer. Alle prullen, die worden verkocht, zijn massa-producten van de groote fabrieken en overal precies hetzelfde. Weg zijn de kunstenmaker, de hansworst, de liedjeszanger, de kermistent, de boer met een uniek inlandsch voortbrengsel, weg het eigenaardige karakter van de kermis en in plaats daarvan vindt men het eene stalletje na het andere met minderwaardig goed, dat de boeren koopen, om er de oude boerderijen en hutten mee te vullen.

Het is bepaald curieus om waar te nemen met welk een hardnekkigheid die prullen zich handhaven en waar kermis en markt niet in voorzien, daar zorgt de handelsreiziger voor.

In een oud Nederlandsche stadje, dat ongerept schijnt sedert de zestiende eeuw, dat geheel buiten de verkeerswegen ligt en volkomen lijkt ingedommeld, kan men, opgepropt in het venster van een heerlijk oud huis, een vracht van die prullerige snuisterijen vinden; in Tholen b.v. dat alle gemakken van het moderne leven schijnt te missen en waar een bezoeker bijna een schrik teweegbrengt, leggen afschuwelijke vazen en lampekappen en kaffermandjes, rammelend van kralen, getuigenis af van den ijver van den handelsreiziger.

De Groote Kerk (St. Janskerk) is gebouwd van een ondankbaar materiaal zandsteen, dat gescheurd en afgebrokkeld is; er wordt natuurlijk vlijtig gerestaureerd, maar niets kan de oorspronkelijke fout van het verkeerde materiaal herstellen, dat in hooge mate afbreuk doet aan den trotschen indruk van een machtig gebouw.

Ongemeen weidsch is het prachtige portaal en de stompe toren met torentjes, alle fraai versierd. De andere, meer in het oog vallende toren is een latere, onschoone toevoeging.

De St. Janskerk, die beschouwd wordt als het mooiste voorbeeld van laat-Gothischen stijl in de Nederlanden, is zeer aantrekkelijk op een afstand, vanwaar een blik op het sierlijke gebouw de geschonden zandsteen niet ontwaart. De verwoesting is te meer te betreuren, omdat het gebouw in alle onderdeelen voortreffelijk was. De eerste kerk op deze plaats dagteekende uit de twaalfde eeuw; het gebouw, dat er nu staat, dateert van 1419 (1419—1526).

De eenvoudige toren is uit de twaalfde eeuw, maar leelijk gemaakt door een spits van 1872. De Kathedraal is Roomsche-Katholiek, de eenige kerk van die beteekenis in het land, die voor de Katholieken behouden is gebleven. Zij hebben dit te danken aan Lodewijk Napoleon, die ze in het begin der negentiende eeuw aan de Roomschen teruggaf; tot dien tijd had ze aan de Protestanten behoord, nadat Frederik Hendrik 's Hertogenbosch had veroverd en bij de Nederlanden gevoegd.

Daar een overwegend gedeelte van de bevolking Roomsche-Katholiek is, schijnt het niet meer dan rechtvaardig, dat zij de kerk hun eigendom noemen, aan welke zij iets van haar oorspronkelijk aanzien hebben teruggegeven. Het interieur is licht, bevallig en liefelijk, zonder imposant of indrukwekkend te zijn; de bundelzuilen en beelden met baldakijns en gracieuze draperieën maken een mooi effect.

Onder de kerkschatten bevindt zich een koperen doopvont van 1492, dat de beeldstormers in 1566 in drie stukken sloegen en dat sedert dien met piëteit is hersteld, en een hoog-veroord beeld van Onze-Lieve-Vrouwe van Den Bosch, dat dagteekent van het einde der dertiende eeuw. Dit is een wonderdoend beeld, dat jaarlijks in processie door de straten wordt gedragen.

De kerk bevat menigvuldige kleine details, die schoon en bekoorlijk zijn maar wekt — ten minste bij de schrijfster dezer regelen — geen atmosfeer, die aangrijpt. Die afwezigheid van geestdrift is natuurlijk geheel persoonlijk; velen zal de St. Janskerk misschien in verrukking brengen.

Men krijgt min of meer het gevoel, dat kerk en stad een weinig buiten het beeld vallen van Nederland, als één geheel beschouwd; noch haar deugden noch haar ondeugden zijn typisch Nederlandsch. Wel goed Nederlandsch echter is het Stadhuis: massief, rustig en fraai en veel beter op zijn plaats op het ruime marktplein dan de ietwat coquette kerk, waarbij het zich natuurlijk oorspronkelijk, in stijl aanpaste. Het werd evenwel in 1670 door Pieter Post herbouwd, onder het goede, krachtige, degelijke opper-toezicht van Hunne Hoogmogenden, de Staten-Generaal.

De slanke toren met een bolronden top is niet in overeenstemming met het vierkante zware gebouw, dat zoo onmiskenbaar Nederlandsch is en zoo heelemaal Pieter Post; het maakt dwergen van de opeengedrongen,

aardige huizen met topgevels, die er tot vlak bij staan en maakt sterk den indruk van zakelijkheid en wet.

Het interieur bevat het eenigszins pathetisch overschot uit de groote dagen der stad: boeken, gedenkpenningen, perkamenten, folterwerktuigen en symbolische schilderijen, betrekking hebbend op het voorspoedige en krachtige verleden, die, tamelijk melancholiek, stadhuizen en stadsmuseums vullen. Het een lijkt op het ander en in ieder geval is het totaal van wat bewaard is gebleven, bedroevend klein in vergelijking met wat is verloren gegaan.

Het wapen van Noord-Brabant is buitengewoon fraai en ongemeen. De bladeren van de „Silvio Ducis” zich heenslingerend om de leeuwen van Brabant en omgeven door den dubbelen adelaar. De Hertog, die den naam aan de stad gaf, moet Godfried van Brabant geweest zijn, die in 1134 privilegiën aan de stad schonk; anderen zeggen, dat het Hertog Hendrik was, die de stad heeft gebouwd toen Frederik Barbarossa Keizer was en Urbanus Paus, en dat Brussel, Antwerpen en Leuven de poorten bouwden.

De stad is bevallig gelegen aan de samenvloeiing van Aa en Dommel, over welke laatste rivier een nieuwe brug ligt, breed en imposant, maar van een conceptie, die zoowel buiten het kader valt van 's Hertogenbosch als van Brabant.

Er zijn vele fraaie buitenwijken en schilderachtige hoekjes en enkele overblijfselen uit de Middeleeuwen en de zeventiende eeuw, o.a. de voorgevel van de St. Antoniuskapel, die echter allerongelukkigst wordt overheerscht door een leelijke omgeving.

De daken van Den Bosch leveren, van een hoogte af gezien, een aardig gezicht op en geven de stad een ongekunsteld voorkomen, dat in tegenspraak is met de werkelijkheid. Het monument met den vergulden draak bij het station is ongemeen decoratief.

De moerassen, dennenbosschen en zandvlakten van Noord-Brabant maken niet dien indruk van die voortdurende zorg, welke de naburige provinciën kenmerkt. Waar het mogelijk was, zijn die vlakke gedeelten voorzien van brave rijen malsche groenten; maar in sommige gedeelten ziet het er dor en somber uit, vooral naar den kant van Zeeland, waar enkele stadjes, zooals Zevenbergen, beroemd in hun tijd, geen spoor van bekoorlijkheid hebben overgehouden, doch zijn ingewikkeld in een zelfgenoegzame, ongelooflijke eentonigheid, die gelijkt op een eindeloozen Zondag-achtermiddag; veilig en zeker, proper en welvarend, maar verzonken in een waar Lethe van vergetelheid van al wat de buitenwereld bevat, verricht en beteekent.

In tegenstelling daarvan treft men vele verrukkelijke kasteelen in Noord-Brabant aan, waarvan er reeds eenige genoemd werden: Bouvigne, Croy, Heeze, Helmond, Henkenhage, Maurik, Deurne en Heeswijk.

Het laatste is wellicht het schoonste van alle en is met goed gevolg in den antieken stijl gerestaureerd en rijkelijk versierd met torentjes en torenspitsen. De toren rechts van de ophaalbrug is zeer bekoorlijk en de totaal-indruk doet denken aan dien der platen in *Les très riches heures du Duc de Berry*. Waarlijk, „September” uit den kalender in dat boek geeft een kasteel te zien, dat een door een kunstenaar geflatteerde reproductie van Heeswijk zou kunnen zijn.

Onder de op den voorgrond tredende persoonlijkheden, uit Brabant afkomstig, bevinden zich twee merkwaardige schilders, beiden geboortig uit 's Hertogenbosch en beiden minder bekend dan zij verdienen.

De eerste werd naar zijn geboorteplaats genoemd, Hieronymus Bosch of Bos, en kon er zich op beroemen de eerste kunstenaar te zijn, die er behagen in schepte vreeselijke en ziekelijke tooneelen af te beelden; ijselijkheden ook door zijn voorgangers op het doek gebracht, als min of meer onbewuste en oprechte kunstuitingen, maar dat bij Bos is een zich vermeien in de gruwelen om de gruwelen zelf, zooals bij een Wiertz of bij een Poe.

Hij werd omstreeks 1470 geboren en heet zijn excentriek talent wanhopig geforceerd te hebben na het zien van eenige schilderijen van Rafaël in Rome; een niet zeer waarschijnlijk verhaal, want het is nauwelijks aan te nemen, dat het ooit in de bedoeling van Bos heeft gelegen om te schilderen zoo als de liefelijke Italiaan.

Zijn schrikwekkende schilderijen vonden gereede waardeering in het sombere, fanatieke Spanje, waar Bos leefde en stierf en waar hij werkte onder het beschermheerschap van Philips II, die een waar genoegschap schepte in die ontzettende nachtmerries.

Bos schilderde bijeenkomsten van heksen, drinkgelagen onder tovenaars, helsche geesten, duivels, monsters en grotesken in groote verscheidenheid.

Een van zijn onderwerpen is Judas, die tracht uit de Hel te ontsnappen en die door duivels in de lucht is opgehangen, welke zich vastklemmen aan een balk in zijn oog. Onderwijl maken de uitverkorenen gebruik van de aanwezigheid van Christus om omhoog te zweven naar den Hemel.

Bos, die noch humor noch gevoel voor het verhevene kende, overtrof alle latere vertegenwoordigers van de ziekelijke school, Breughel, Fuessly, Blake en Hogarth, in het loutere genot en de kracht, waarmee hij zijn vreeselijke scheppingen weergaf. Hij kwam onmiddellijk na de Middeleeuwen

en bracht alle Gothische verschrikkingen der voorafgaande eeuwen — de sidderende vrees voor Dood, Bederf en Hel, het onvervalschte materialisme, het gevoel voor het macabere op het doek bijeen.

In St. Antonius, op het punt van te bezwijken voor de afgrijselijke booze geesten, in St. Christophorus' wildemansgestalte, het Christuskind dragend door een somberen nacht, zelfmoordenaars juichend in hun afschuwelijke zonde, in mannen, vermoord in de wildernis, in martelaren, levend verslonden door wilde beesten, vond Bos een vruchtbaar arbeidsveld voor zijn afgrijselijk talent, dat niet verzacht werd door een enkelen straal van deernis, teederheid of troost.

Hij schiep er behagen in de diepste diepten van Vagevuur en Hel af te schilderen, „waar weening is en knersing der tanden”, en hier drukken kabouters met vlamme blikken en huilende spookten hun nuttelooze wanhoop uit.

De „Hel” in het Museum te Berlijn is een samenstel van alle krankzinnige angsten, die ooit werden uitgevonden door bijgeloof of gevreesd door lichtgeloovigheid.

Op één van zijn doeken schilderde Bos een allegorie, een vorm die in de Middeleeuwen zoo populair was en in zijn tijd uit de mode raakte.

De vleeschelijke lusten, in een wagen gezeten, worden helwaarts gevoerd door zeven monsters, de zeven doodzonden voorstellend. Deze griezellige stoet wordt voorafgegaan door een afzichtelijk wezen, vermomd als de Faam en blazend op een trompet. Een menigte grillig gevormde figuren snellen er achter aan en de helse processie wordt gesloten door de lijkkleurige gedaante van den Dood, met een zeis, groot genoeg om de wereld te omvatten, en den kreet uitstootend, zooals men zien kan aan het etiket, dat uit zijn mond hangt, die het wachtwoord schijnt geweest te zijn der Middeleeuwsche Christenheid, de sombere waarschuwing van Jesaja: *Omnis caro foenum*. ¹⁾

Men beweert, dat Philips II, toen hij stierf, de oogen gericht hield op een dezer schilderijen van Bos, misschien zich voorbereidend op de plaats, die hij verwachtte te zullen binnengaan, want zelfs de meest fanatieke dweper, hoe ook gedrenkt met het bloed van ketters en gesteund door gebeden van betaalde priesters, schijnt een levendiger vrees voor de Hel dan hoop op den Hemel gehad te hebben: een oorlogzuchtige fantasie zal altijd eerder gelooven aan gruwelijke verschrikking dan aan verheven schoonheid, welke laatste ook nauwelijks in de sfeer van zulk een geest past.

Het staat te betwijfelen, of Philips II normaal was en men kan moeielijk aannemen, dat Hieronymus Bos, die in Spanje woonde

¹⁾ Alle vleesch is gras Jes. 40.

en zulke tooneelen schilderde, niet onevenwichtig was van geest, al had hij dan ook den naam van „een deugdzaam mensch” te zijn.

In direct contrast met den vreeselijken Hieronymus stond een ander schilder uit 's Hertogenbosch, die eveneens Bos of Bosch heette (Jan Bos, 1450—1507), die uitmuntte in het schilderen van bloemen en de voorlooper was van die voortreffelijke school, die bijna uitsluitend in de Nederlanden tot bloei kwam.

Dit was het begin van de genre-stukken, die strenge conventie naar den achtergrond had geschoven, van de monumentale altaarstukken en officieele portretten.

De liefde tot „stilleven” en landschap komt duidelijk uit in de achtergronden en details der Van Eycks en van Rogier van der Weyden en in de met zorg afgewerkte miniaturen uit dat tijdvak.

Jan Bos schilderde bloemen en insecten en niets anders, met uitzondering van een paar portretjes. Zijn fijn talent groepeerde bloemen in luchtige combinatie, rangschikte op sierlijke wijze blozende vruchten en strooide er een wolk van bijen en gaasachtige insecten overheen, alles afgewerkt met de volmaaktheid van fijn email.

Deze gevoelige, bekwame artist muntte vooral uit in het weergeven van die zeldzaam teere en reine bloem, het sneeuwkllokje, dat sedert dien tijd zelden meer werd afgebeeld.

Al te zeldzaam in die woelige tijden was het symbool van het sneeuwkllokje en een liefelijke herinnering hecht zich aan de nagedachtenis van Jan Bos.

Er schijnt geen werk van Jan of van Hieronymus Bos aanwezig te zijn in de stad, waaraan zij hun naam ontleenen en de plaatselijke gids maakt geen melding van Jan en wijdt slechts een paar regels aan Hieronymus; hedendaagsche welvaart en een drukke handelsgeest laten weinig tijd voor die figuren uit een eenvoudiger eeuw.

In 1481 hield Maximiliaan I een kapittel van het Gulden Vlies in de St. Janskerk van 's Hertogenbosch. In de meeste Vlaamsche en Nederlandsche Kathedralen hebben bijeenkomsten van die schitterende Orde plaats gehad. Ze werd gesticht door Philips den Goede en heeft nog meer betrekking op het wollen vlies van Gideon dan op de meer bekende tropee, gestolen uit Colchis. Het was een quasi-religieuze orde en de ridders zaten in de kerkbanken als Kanunniken, omringd door al de pracht, praal, fantasie en symboliek, ten tijde van Middeleeuwen en Renaissance zoo geliefd.

In Rogier van der Weyden's portret van Philips den Goede (het is van een onaangenaam-aandoende getrouwheid en van een afstootende onbarm-

hartigheid) draagt de imponeerende Bourgondiër de fijne keten van het Gulden Vlies op het eenvoudige zwarte gewaad, waarvoor hij een voorliefde had en van dien tijd af wordt deze bij alle vorsten uit zijn Huis gezien. Zoo exclusief was deze orde, dat Philips het aanbod van den Kouseband afsloeg, uit vrees, dat, indien hij het aannam, de primitieve glans van het Vlies er onder zou lijden.

De Hertogen van Bourgondië, die zulk een onmiskenbaar stempel op Vlaanderen en de Nederlanden hebben gedrukt — Jean sans Peur, Philippe le Hardi, Philippe le Bon, Charles le Téméraire — zijn geduchte en invloedrijke figuren, die ontegenzeggelijk niet van aantrekkingskracht waren ontbloot. Als de verpersoonlijking van feodaliteit en ridderlijkheid beide, slaagden zij er ongetwijfeld, ieder op zijn wijze in, te toonen, hoe iemand zulk een buitengewone macht kon bezitten en tegelijk zoo groote weelde ten toon spreiden, zijn persoonlijkheid en positie zulk een gewicht kon bijzetten en dat hij door traditie en bijgeloof niet alleen zijn eigen generatie, maar ook volgende geslachten kon toeschijnen als een bijna bovenaardsch wezen.

Het is zelfs nu nog moeilijk die potentaten te zien zonder een sluier van verdichtsel en het droombeeld van een mengeling van weelde, hartstocht, schittering en abnormale eerezucht, rondom hun sinistere persoonlijkheden.

Het was in de St. Janskerk te 's Hertogenbosch, dat Denis, de Karthuizer monnik, energieke Heilige, toen hij de orgelklanken hoorde ruischen, onmiddellijk in geestvervoering geraakte.

Denis verwierp de nieuwe polyphonische muziek als lichtzinnig. Dus mogen wij aannemen, dat, wat hij bij deze gelegenheid hoorde, eenvoudig en puur was, misschien als die engelreine tonen van het „Ave Maria” van Jacob Arcadelt, die schijnen óm te zweven en als langs een zilveren wenteltrap óp te voeren naar den doorzichtigen hemel.

De verbeelding ziet het kleine beschilderde vergulde orgel in de trotsche kerk in die dagen nog frisch en ongerept, pas uit de handen der makers, en de Vlaamsche zangers met krullend haar en ronde, geopende monden, als de engelen in de zijpaneelen van „Het Heilig Lam”, de van wierook doortrokken ruimte met hun geluid vullend en daar beneden Denis, tegen één der pilaren geleund, meegesleept van vreugde, als in verrukking van zinnen, voelend dat zijn lippen de paradijsrozen beroeren, beluisterend het geruisch der *kristallen hemelsche fonteinen*.

En het pendant van dit beeld?

De St. Janskerk, gedurende den Dertigjarigen Oorlog geplunderd door

ruwe soldaten en later zorgvuldig gewit door de vrome Hervormers, die hun zuiverende witkwasten streken over de herinneringen aan Denis, over zijn visioen, de muziek en de engelen — het einde zoowel van verschrikking als van verrukking, van boozen geest én van heiligen, van de vergulde vleugelen én van den gespleten hoof; alle symbolen van honderden gewichtige jaren, zorgvuldig bedekt met een flinke kalklaag.

*„Gruuw is uw hemel en stormig uw strand,
Naakt zijn uw duinen en effen uw velden;
U schiep Natuur met een stiefmoedershand,
Toch heb ik innig u lief, o mijn Land!”*

POTGIETER.

JACOBUS IN DE HEKSENKEUKEN

1565

PIETER BRUEGHEL

JACOBUS IN DE HEKSENKEUKEN

1565

PIETER BRUEGHEL

Hij kwam plotseling tot het besef, dat hij verdwaald was en de gloed van de vuren der kolenbranders schenen hem toe, er uit te zien als de muil der hel; dus ging hij om den rand van het bosch heen onder het prevelen van den Heiligen Naam.

Het was een mistige nacht en een fijne, onaangename regen, scherp als naalden, viel neer door de pijnboomen. De grond was bevroren en het kostte moeite bij het laatste daglicht de bevroren rivier van den beijzelden weg te onderscheiden.

Zijn noodlot verwenschend, liep Dirk doelloos voort, zooals menschen doen, die verdwaald zijn.

De zandige bosschen van Brabant waren hem niet vreemd, daar hij lang in Breda gewoond had, maar van nacht meende hij, moest de een of andere booze geest hem van den rechten weg hebben weggelokt, zoo geheel en al was hij den weg naar de stad kwijt.

Hij dacht, dat er ergens in de buurt een kapel moest zijn en wenschte vurig, dat hij het luiden van de gewijde klok tusschen het somberegeboomte mocht hooren.

Maar hoe hij zijn ooren ook inspande, dat geruststellend geluid liet zich niet vernemen en hij was genoodzaakt zoo goed en zoo kwaad als het ging, zijn weg te vervolgen.

De regen begon nu het dikke kamelot van zijn kap te doorweeken en een grootere vrees, gevoed door de toenemende duisternis, maakte zich van hem meester.

Hij greep zijn platten zak, gevuld met menigen goeden gulden, de vrucht van wekenlangen harden arbeid, steviger vast en dacht aan de dieven, moordenaars en heksen, die zich in het Ulvenhoutsche bosch moesten ophouden.

Het was hem nu duidelijk, dat de een of andere kabouter (hoewel onzichtbaar, zooals die wezens kunnen zijn) hem opzettelijk van den weg had afgebracht en hij tastte met koude vingers naar zijn rozenkrans, dien

hij van een pelgrim had gekocht en die door Zijne Heiligheid heette gezegend te zijn, toen hij een licht zag.

Natuurlijk voelde hij onmiddellijk dat dit niet van menschen oorsprong was; dus, hoewel hij op verkenning uitging, deed hij het met de noodige voorzorg, den rozenkrans vastklemmend en naar behooren den Heiligen Naam mompelend, tegelijk met die van de vier machtigste heiligen, St. Joris, St. Denis, St. Christophorus en St. Blasius.

Toen hij het licht naderde, onderscheidde hij door de duisternis heen de omtrekken van een buitenhuis, gebouwd in den gebruikelijken stijl met trapgevel en dakpannen, voorzien van luiken en met een aardig tuintje en een haag van geschoren boompjes er voor.

Het licht scheen van uit een bovenvenster. Gerustgesteld door den aanblik van zoo iets gewoons, klopte Dirk stoutmoedig aan de deur.

Ten teeken, dat men hem gehoord had, stak een oude man met een welwillend uiterlijk zijn hoofd uit het raam, waar het licht zich bevond en terwijl zijn baard door den wind werd heen-en-weer bewogen, vroeg hij, wat de reiziger van hem verlangde.

Dirk vroeg nederig om voedsel en onderdak tot den volgenden morgen.

„Ik ben maar een arme kleermaker uit Breda”, zeide hij, „die naar het Kasteel Ulvenhout geweest is om livreen aan te meten, en nu kan ik door den een of anderen duivelsstreek den weg naar de stad niet meer vinden.”

De oude man vermaande hem niet te spreken over den duivel.

„Want, aan gindschen eik zijn onlangs twee boosdoeners opgehangen en de Duivel in eigen persoon acht het niet beneden zich, hen gezelschap te houden in de gedaante van een bonte kraai, die op het hoofd van den jongste heeft postgevat.”

Dit nieuws maakte Dirk des te begeeriger om het huis binnen te komen en hij was blij, toen hij de grendels hoorde wegschuiven en den ouden man op den drempel zag staan.

Het scheen een proper, fatsoenlijk huis te zijn en Dirk maakte de opmerking, dat het hem verbaasde zulk een woning, hem geheel onbekend, aan te treffen in het Ulvenhoutsche bosch, terwijl hij reeds zoolang tot de burgers van Breda behoord had.

„De waarheid is,” zeide de grijsaard, „dat ik alchemist ben en verre de voorkeur geef aan een rustig plekje, waar men geen last heeft van praatjes en lastertaal, boven een drukke straat vol gapende burgers.”

Dirk gaf hem gelijk en hoewel hij, eenvoudig als hij was, weinig zin had in het gezelschap te zijn van iemand, die hem meedeelde, dat hij zich met de Zwarte Kunst afgaf, was er hem veel aan gelegen aan het bosch en erger dingen te ontkomen.

De alchimist gaf zijn bezoeker wrongel en kaas, bruin brood en knoflook en een dronk bronwater en geleidde hem vervolgens naar een eenvoudig-gemeubelde kamer, waarin zich, zooals de kleermaker direct zag, geen enkele vrome voorstelling of afbeelding bevond tot afwering van nachtelijke verschrikkingen.

Toen het volkomen donker was geworden, werd Dirk met een schok en transpireerend van angst wakker en niet in staat de stilte en de diepe duisternis te verdragen, stond hij op en tastte naar de deur.

Toen hij ze geopend had, kon hij de trap onderscheiden, die door een doffige gloed beschenen werd, meer iets, dat aan licht deed denken dan een licht zelf.

Zich de grootste moeite gevend om stil te zijn en kalm te blijven, maar gedreven door een ijzingwekkende nieuwsgierigheid, daalde Dirk de trap af naar de benedenkamer, die hij volkomen in orde en verlaten vond, hoewel verlicht door dat zelfde onaardsche schijnsel, waarvan de bron onzichtbaar was.

Daar de kamer ontzettend koud was, liep Dirk op den haard toe om te kijken of er nog een gloeiende vonk in was, die hij tot een vlam zou kunnen aanblazen. Toen zag hij, zoowaar, dat de haardruimte geen asch bevatte, maar ingenomen werd door een vrouw, die neerhurkte in de schaduw van de schoorsteenkap.

Zij droeg een kleed van de kleur der ontrouw, somber groen, en om haar hoofd gewonden een witten sluier in breede plooien gelegd.

Dirk zag onmiddellijk, dat die vreemde figuur of van was of dood was, want nooit had hij op een levend menschelijk gelaat dien blauwachtigen tint waargenomen, dien starenden blik, die verstijfde rimpels en die glazige oogen, als met een schimmelig waas bedekt.

Toch stond de gedaante op, nam hem bij de hand en leidde hem de kamer door, terwijl hij als willoos door betoovering, niet waagde zich te verzetten, hoewel zijn haar van afgrijzen overeind stond.

Zijn leidsvrouw, wier klamme vingers een pijl van ijs naar zijn bonzend hart schenen te zenden, bracht hem door een binnendeur naar wat het laboratorium van den alchimist moest zijn.

Het was een ruim vertrek met een vloer van gebarsten tegels, waar rondom op de muren de raadselachtige symbolen der alchemie waren geschilderd — de Groene Leeuw, het Vliegend Hert, de Opgeblazen Pad, de Voortvluchtige Adelaar en dergelijke wonderen.

Daaronder stonden op planken potten met cinnaber, kwik, vermiljoen, blauwe verf, erts, zingend goud, antimonium en dergelijk goed, dat lichtzinnige vrouwen gebruiken om zich te tooien en waarvan het Heilige

Boek spreekt als van „welriekende zalven”, stoffen die ook dienen voor kaballistische proefnemingen.

Op een standaard terzijde stond een reusachtig boek in koperen band met houten bladen en vele onheilspellende teekens er op en één kant der kamer werd ingenomen door een enorm fornuis, waarbij retorten, distilleerketels en andere vreemde apparaten stonden, terwijl zich voorop een pan bevond met heete kolen en een blaasbalg.

De alchimist, die een bril droeg met koperen randen, bukte zich hier overheen en toen zijn gast binnentrad, heette hij hem welkom.

„Nu gij zoo onvoorzichtig waart om te ontwaken,” merkte hij op, „moogt gij mij helpen met mijn proeven; mijn dochter heeft er goed aan gedaan u hier te brengen.”

Toen, zich tot Dirks griezelige gids keerend, nam hij haar in de hand en stroopte haar de kleeën af, waarna er niets overbleef dan een blok was, dat hij in het vuur gooide, waar het ongewoon snel tot vet overging.

Dirk zou gaarne van verdere manifestaties der Zwarte Kunst zijn verschoond gebleven, maar hoe zou hij den moed gevonden hebben om het te zeggen?

Hij was ontzet en trachtte te bidden, maar kon niet.

De alchimist bleef in de kolenpan kijken, waaruit een lichte, trillende, zwavelige rook begon op te stijgen, die langzamerhand de kamer verduisterde. Door den damp heen zag hij vreemde gezichten naar hem kijken, die geleken te zijn als van eenhoorns, versierd met kransen en guirlandes.

Naarmate de rook of damp uit de kolenpan de kamer meer en meer begon op te vullen, zag Dirk, dat de banken, stoelen en lessenaars met klauwachtige handen over den vloer kropen.

Hij merkte eveneens op, dat het licht kwam van de vijf vingers eener verdorpe hand, die op een haak aan den muur was gestoken en aan iederen vingertop licht uitstraalde.

Plotseling ontstond in den vloer een gat, dat gaapte voor de voeten van den kleermaker en met angstige voor gevoelens naar beneden kijkend, zag hij verschillende duivels en kabouters, gretig bezig lijken aan stukken te scheuren, nu en dan pauseerend om elkaar te lijf te gaan met hun hoornachtigen bek, ijzeren klauw of schubachtigen vleugel.

Zijn blik van dit tooneel, waarvan het karakter niet viel te miskennen, afwendend, liet Dirk zijn oogen door de kamer dwalen, die nu vol was van monsterachtige gedaanten.

Langzaam op hem toestappend, naderde hem een eivormige klomp

walgelijk vleesch, waaruit twee trompetvormige armen staken, waarop de verschijning speelde met voelhorens van zijn neus.

Naar den schoorsteen opstijgend, vloog een gezelschap heksen, gezeten op bezemstelen; het dak van het laboratorium was verdwenen en aan het hemelgewelf, verlicht door het booze licht eener volle maan, slingerde een troep gedrochtelijke kabouters, de lucht verduisterend met hun afzichthelijken vormen.

Boven op den muur bewoog zich ook een stoet satanische schaduwen, waaronder een sirene met visschestraat en gebaard gezicht, een harpij met metalen vleugels, een waterspuwer en een basiliek.

Van uit dit gewirwar van verschrikkingen zag Dirk dat de alchimist, aan zijn lessenaar gezeten zonder zijn oogen op te heffen van het in koper gebonden boek met houten bladen ijverig tooverformules las.

Dirk begreep, dat het nutteloos zou zijn te trachten zijn medelijden op te wekken, of zelfs zijn aandacht te trekken en deed dus zijn best om door het leger van ijselijkheden heen te breken.

Niet zoodra echter hadden de booze geesten zijn poging om te ontsnappen ontdekt, of zij sloten hem onder gehuil, gelach en grimassen in, terwijl één dier wezens met den kop van een paard en de pooten van een kikvorsch hem woest bij de enkels vastgreep en andere gevleugelde kwelgeesten hem hun glibberige staarten in de oogen sloegen.

In dezen uitersten nood begon de arme kleermaker, die gelukkig zijn spraakvermogen behouden had, krachtig den eersten heilige aan te roepen, die hem in zijn verbijstering te binnen schoot.

En het toeval wilde, dat deze niemand minder was dan de H. Jacobus de Oude.

Er ging rilling door den dichten troep duivels, een gemompel ging op en door den muur stapte de Heilige zelf in pelgrimsgevaad, een staf dragend en met een stralenkrans zoo groot en zoo rood als een Alkmaarsche kaas.

De alchimist, verwoed door de ongelegen komst van den heiligen man, prevelde nog sterkere betooveringen, zoodat alle kolenpannen in het vertrek ontzettende vlammen uitspuwden, waaruit doodshoofden, beenderen, kaarten, dobbelsteenen en dukaten in menigte te voorschijn kwamen. Een kring van kleine aapjes liep op den haard toe en warmden de pooten aan den ketel, die er stond te koken en om den stoel van den toovenaar verzamelden zich eenige monsters, weezinwekkend om te aanschouwen.

Dirk liet zich op een bankje vallen en bedekte het hoofd met zijn mantel, waarop een vliegend duiveltje hem met een stok begon te bewerken en een heks gore dampen over hem uit blies.

De alchimist, die tot zijn ergernis bemerkte, dat die kwellingen den Heilige

niet verontrustten, liet een pot op den lessenaar voor hem plaatsen, waarvan hij het boek wegnam. Toen hij er een cirkel omheen hadgetrokken, ontwikkelde deze een rook, die vlak voor den H. Jacobus veranderde in een vuurbol, waaruit verblindende stralen schoten. Twee naakte heksen vlogen de lucht in, de eene gezeten op een draak, en de andere op een geit. Een kat en een kikvorsch trokken leelijke gezichten tegen elkaar, een magere leerling verscheen en trok een cirkel om een zwaard, als voorbereiding voor het oproepen van nieuwe verschrikkingen en de wassen dochter van den alchimist kwam weer terug en hurkte neer bij den ketel.

Het ergst van alles was, dat in den kelder, waar de lijkenverslindende monsters aan het werk waren geweest, nu een duiveltje zat te lezen bij het licht van een lamp, terwijl dicht bij hem de zwarte schaduw van Satan zelf was.

De H. Jacobus, zich aldus aangevallen ziende, bond dapper den strijd aan en vermaande de verschijningen, spookgestalten, duivels en kabouters terug te keeren naar den Vorst der Duisternis.

Daar zij er niet over dachten hem te gehoorzamen, hief de Heilige de hand op en begon te bidden.

Er volgde een oogenblik een wilden strijd, daar de booze machten op haar eigen terrein waren en Dirk, die den mantel over zijn hoofd had geworpen, ontwaarde jammerende kreten, gehuil, vloeken en het slaan van vleugels en staarten, vergezeld van een gruwelijken zwavelstank en van aardschokken.

Eensklaps hield echter het geweldig rumoer op en hij hoorde den H. Jacobus zeggen:

„Hef de oogen op, mijn zoon.”

Met angst en vrees voldeed hij aan het bevel, maar zag niets anders dan de pijnboomen van het Ulvenhoutsche Bosch, den aanbrekenden dageraad en de gestalte van den H. Jacobus den Oude, die op een zonnestraal den Hemel binnen schreed.

DE PROVINCIE LIMBURG.

„C'est le sentiment universel que des quatre parties qui composent le monde, l'Europe est la plus polie, et tient le premier rang, et entre ses provinces celles des Pays Bas peuvent disputer le pas aux autres, étant estimés de tout tems les plus agréables.”

Les Delices des Pays-Bas, 1697

HOOFDSTUK XIII.

NEDERLANDSCH LIMBURG, zooals het op het oogenblik is, maakt eenigszins den indruk van een soort lapwerk en men voelt hier meer dan ooit den belemmerenden invloed van nieuwe grenzen, die in flagranten strijd zijn met de historie.

De stad Limburg ligt tegenwoordig in België, zooals de stad Gelder nu ligt in Pruisen. Dit kleine plaatsje wordt verondersteld den naam te hebben gegeven aan de provincie Gelderland. Op dezelfde wijze is Roermond een oud-Geldersche stad en Wijk, nu een voorstad van Maastricht, lag in Brabant.

Het kleine gedeelte van Limburg, dat nu bij Nederland behoort, maakte vroeger deel uit van het oude Hertogdom van dien naam en bevat drie historische steden, waarvan er twee haar belangrijkheid geheel hebben verloren — Maastricht, Roermond en Venlo, alle gelegen aan de rivier de Maas. Het drong zich eertijds als een wig in de Oostenrijksche Nederlanden, tusschen Gulik en het Bisdom Luik en ligt nu ook nog besloten tusschen twee andere landen, zoodat Roermond en Venlo zich dicht bij Duitschland bevinden en de andere zijden der Provincie aan België grenzen; zoo krijgen wij een soort niemandsland, aan weerszijden onderhevig aan vreemde invloeden. De tegenwoordige grenzen zijn van recenten datum.

Limburg is een heuvelachtig, mooi land, van het type, dat schilderachtig heet, maar heeft niet de eigenaardigheden van het overige Nederland en behoort, als er onderscheid gemaakt móet worden tusschen de Hollandsch sprekende bevolking, naar karakter en voorkomen, eerder tot België; iets, dat, gezien de ligging, ook haast niet anders kan.

Roermond, hoewel eens de „grootste” stad in Gelder genoemd en de hoofdstad van Spaansch Gelder, is nu zeer klein en stil en ziet er volkomen Vlaamsch uit. Het eindelooze vijandelijke vuur en de oorlogen hebben oud-Roermond geheel en al vernield.

De stad vond haar oorsprong in een klooster der Cisterciënsers, in 1218 gesticht door Gerard III, Graaf van Gelre, voor zijn moeder, een Brabantsche prinses, aan de oevers van de Roer, een riviertje, dat hier in de Maas vloeit, vandaar de naam Roermond. De overblijfselen dezer kloosterkerk zijn nog het interessantste, wat Roermond bezit.

Hoewel het klooster in 1665 en 1797 afbrandde, bleef de daarmee verbonden kerk gespaard, die in de negentiende eeuw zorgvuldig gerestaureerd werd. Het is een basiliek in den ongemeenen Romaansch-Byzantijschen stijl, meer vreemd dan mooi, meer eerbiedwaardig dan imposant, maar die twee onschatbare gedenkteekens bevat: de graftomben van Gerard III, Graaf van Gelder en Zutphen en van Margaretha van Brabant, zijn echtgenoot.

Deze fraaie dertiende-eeuwsche tomben zijn goed geconserveerd en uitnemend gerestaureerd. De beide gestalten rusten op een piedestal van zwart marmer, ondersteund door twaalf zuiltjes met vergulde kapiteelen. Hun kussens en haar zijn eveneens verguld en de rest der figuren levendig gekleurd, hij blauw en groen, zij wit en goud, beiden met medaillons op de borst en de linkerhand op het hart. Zij glimlachen in hun rustigen slaap en de kalme, bekoorlijke gezichten hebben iets zeer natuurlijks.

Deze vriendelijke beelden hebben de zeven belegeringen van Roermond doorstaan, maar zijn dan ook nagenoeg het eenige, waarvan men dat zeggen kan. Het was bij één dier belegeringen, in 1632, dat de goede en dappere Ernst Casimir, Graaf van Nassau en Stadhouder van Friesland, het leven verloor.

• • • • •

Venlo, vroeger eveneens een geducht-versterkte stad, is nu slechts weinig grooter dan Roermond, maar bezit meer oude huizen met topgevels, die aan verdwenen grootheid herinneren; bovendien een zeer aanzienlijk en aantrekkelijk stadhuis (1595). Venlo kan zich ook beroemen op wat hier tamelijk schaarsch is — op herinneringen aan een groot man, Huibert Goltzius (1526—1583).

Het was niet meer dan een dorp tot het jaar 1343, toen Hertog Reinoud III van Gelder, Venlo de wallen gaf en de privilegiën van een stad. Het werd natuurlijk aanhoudend genomen en hernomen door Nederlanders en Spanjaarden, tot het in 1713 bij den vrede van Utrecht met de Nederlanden werd vereenigd.

De St. Maartenskerk, opgetrokken in laat-Gothischen stijl, is zeer beschadigd en geschonden en verscheidene andere antieke kerken en kapellen verkeerden in denzelfden toestand; maar de beter onderhouden, wonderlijke oude huizen oefenen nog groote aantrekkingskracht uit.

Aan de inwoners van Venlo, die den naam hadden onhandelbaar en wreed te zijn, zooals inderdaad verklaarbaar is van de bevolking eener grensstad, wordt de uitvinding der bommen in het jaar 1588 toegeschreven. Men zegt, dat de burgers van Venlo zich amuseerden met het werpen van bommen op straten en wallen en zoo verrukt waren over het resultaat, dat zij het spelletje voortzetten, tot de stad gedeeltelijk was vernield.

Het Stadhuis met de torentjes was eertijds de residentie van den Oostenrijkschen Aartshertog Albert, die een snoevend opschrift heeft nagelaten op den voorgevel.

Huibert Goltzius, de meest vermaarde zoon van Venlo, waar hij in 1526 werd geboren, was geschiedschrijver en schilder in dienst van Philips II. Hij was bekend om zijn veelvuldige reizen en een bekwaam oudheidkundige. Te Brugge legde hij een beroemde collectie antiquiteiten aan en zijn boek, *Romani Fasti*, verschafte hem het burgerschap van Rome. Goltzius was ook geen onverdienstelijk schilder, maar zijn werken zijn hoogst zeldzaam.

Hij moet niet verward worden met Hendrik Goltzius (1558—1617), wellicht van dezelfde familie, die uit het naburige Hertogdom Gulik kwam en na eenige avontuurlijke reizen leefde en stierf in Haarlem. Deze was een eigenaardig en kundig graveur, echter zonder veel oorspronkelijkheid, uit de school van Dürer, Van Leyden en Michaël Angelo.

Maastricht is de belangrijkste stad van het nieuwe Nederlandsche Limburg, zoowel wat geschiedenis als wat grootte en schoonheid betreft.

Maastricht is het Latijnsche *Trajectum ad Mosum*, dat eerst aan de Frankische Koningen behoorde en daarna in het Bisdom Luik lag en waarvan de bisschoppen toen de geestelijke en de hertogen van Brabant de wereldlijke heeren waren. Maastricht koos in 1576 de zijde der Nederlandsche patriotten, maar werd door de Spanjaarden ingenomen en door hen gehouden tot Frederik Hendrik in 1632 de stad heroverde. De Vrede van Munster gaf Maastricht aan de Nederlanden, maar Lodewijk XIV nam in 1673 na een beleg van dertien dagen bezit van de stad. Bij den Vrede van Nijmegen werd ze weer aan de Vereenigde Provinciën teruggegeven.

Daar de bisschop van Luik zijn beperkte rechten over de stad aan Karel V verkocht, werden de verschillende worstelingen, waarin Maastricht betrokken werd, nog gecompliceerder voor deze stad, die van geen enkele natie het bijzondere type draagt, maar een sterk en tamelijk somber eigenaardig karakter van zichzelf bezit.

Dicht bij de plaats, waar de Romeinsche brug de rivier overspande, is een fraaie, grootsche brug van 1683, ontworpen door Vader Romanus, architect van de „Pont Royal” te Parijs, welke die van 1298 verving en die de voorstad Wijk, vroeger een afzonderlijke stad, met Maastricht vereenigt. Wijk en de rivier werden door Jan van Eyck, geboortig uit Maeseyk, daar dicht bij, gebruikt als achtergrond voor een zijner altaarstukken.

Maastricht ligt aan den linkeroever der breede rivier, terwijl de spoorweg over Wijk loopt en heeft een voorkomen van eigen waardig-

heid en sombere geslotenheid, zoo passend voor deze prachtige stap der Frankische Caesars.

De stad is in hoofdzaak Roomsch-Katholiek, maar het Vlaamsche Katholicisme is even streng en zwijgzaam als het Nederlandsche Protestantisme, doortrokken met een tintje Jansenisme en in geen deele het opgewekte, gemakkelijke geloof, dat het lijkt te zijn in Latijnsche landen; zoo wijzigt zich het karakter der godsdiensten naar het temperament der belijders, die ze aanhangen.

Er is in Maastricht veel, dat de aandacht boeit, hoewel niet zeer veel, dat verband houdt met de geschiedenis der Vereenigde Provinciën, of het Nederlandsche volk; ofschoon hiermee niet gezegd is, dat de inwoners van Limburg geen goede patriotten zouden zijn; maar er zijn hier andere tradities, er is een andere kijk op de dingen, een ander geloof en een andere sfeer.

Wat het meest Nederlandsch aandoet in Maastricht, is het prachtige Stadhuis van Pieter Post, en de doorgestane belegeringen der 17e eeuw brengen haar nader tot de nationale geschiedenis dan eenige andere episode uit haar roemrijk verleden, want Maastricht is, evenals Nijmegen, een oude Keizerlijke stad, geliefd door Karel den Groote, wiens hoofdstad Aken niet ver van daar is.

Al wat van die antieke schittering is overgebleven, zijn de kerken van St. Servaas en van Onze Lieve Vrouwe, die beide gebouwd zijn in dien Romaanschen stijl, die zoo zeldzaam is, dat hij als kerk-architectuur bijna grotesk lijkt voor oogen, die gewend zijn geraakt Gothische gebouwen met het Christendom te verbinden.

De beroemde St. Servaaskerk heeft verscheidene Gothische gedeelten en is onbekrompen gerestaureerd en gemoderniseerd.

Slechts de gewelven zijn in den oorspronkelijken staat gebleven en geven den indruk van zwarten, grijzen en tamelijk somberen ouderdom. Dit merkwaardig bouwwerk heeft inderdaad een onwezenlijk voorkomen, alsof het van fabelachtigen ouderdom was. De geschiedenis van zijn oorsprong is in legenden gehuld en het is zelfs den geleerden niet gelukt den juisten tijd van zijn stichting vast te stellen. Zelfs het verband met Karel den Groote, waaraan het meeste gewicht wordt gehecht, schijnt meer dan twijfelachtig.

Maar, hier staat het dan en stevig genoeg, alle er aan vastgeknoopte legenden daargelaten, keurig gerestaureerd en van binnen versierd — zooals men dat van die sombere, correcte Nederlandsche Katholieke kerken gewend is, die niet smakeloos bont zijn, maar wat log en nuchter uitgevallen — en nog in het bezit van een naargeestige collectie zwart geworden koninklijke Frankische beenderen in de crypten en van een aanzienlijke

hoeveelheid beroemde relieken en merkwaardigheden, die de pelgrims vroeger van heinde en verre naar Maastricht deden komen.

St. Servaas was een heilige uit de vierde eeuw, die op deze plek werd begraven, nadat zijn gebeente vromelijk was ontstolen aan het klooster te Quedlinburg, waarheen keizerin Mathilda het had laten overbrengen. Zoodra St. Servaas aan zijn geboortestad was teruggegeven, begon hij ijverig wonderen te verrichten, waarop twee andere heiligen, Monulphus en Gondulphus, een basiliek boven zijn graf bouwden.

Als een wonderdoend en genezend heilige, werd St. Servaas een der populairste figuren der Middeleeuwen en hij lokte meer pelgrims naar Maastricht dan St. Thomas ooit naar Canterbury deed komen en hoopte zodoende ook meer rijkdommen op, want, zooals de meesten van zijn collega's, weigerde de heilige zijn wonderen te verrichten zonder genoegzame offeranden.

St. Servaas was gelukkig ongemeen bedreven in het verdrijven van die afschuwelijke gedochten: putduivels en boschduivels geheeten en in het uitwerpen van helsche geesten, die in een menschelijk lichaam huisden. Zijn populariteit en roem waren dan ook zoo groot, dat er een jaarlijksche kermis werd ingesteld ten genoegen van de pelgrims en ten voordeele van de burgers van Maastricht, die de kerk, gebouwd boven de ontfutselde beenderen, wel een goede geldbelegging moeten hebben gevonden. Deze kermis werd gehouden op het Vrijthof, de groote open ruimte, nu nog gelegen voor de St. Servaaskerk.

De Narthex of Koningskapel, ook wel Keizerszaal of Paradijs van Karel den Groote geheeten, is een van de drie, die nog in wezen zijn gebleven; de beide andere bevinden zich in de St. Bartholomeuskerk en de St. Servaaskerk te Luik. Het interieur heeft een koepeldak en twee trappen en was, zooals men veronderstelt, gereserveerd voor den Keizer en zijn Hof. Men krijgt van die ruimte een kouden, somberen indruk en ze wordt ontsierd door een reusachtig niets zeggend standbeeld van Karel den Groote in wit marmer (1843), dat overal leelijk zou staan en hier een beleediging is. Hierbij zijn, vreemd genoeg, geplaatst de overblijfselen van een twaalfde-eeuwsch altaarscherf en altaar.

Het oorspronkelijk ontwerp was schoon en eigenaardig, de restauratie geschiedde zorgvuldig en met bekwame hand, maar iets doods en hards hebben het werk, zooals men het nu ziet, bedorven. Met alle moeite besteed aan herstellingen en in weerwil van de oorspronkelijke aantrekkelijkheid en de fraaie uitvoering dezer oude kerk, blijft het interieur der St. Servaas zonder bekoring, doet zelfs onaangenaam aan.

Eén pracht-bezit is een Reliquieënschrijn van St. Servaas in den vorm

van een kerk, ongeveer 1,75 M. lang en 65 cM. hoog, schitterend bewerkt in email en verguld koper en versierd met edelstenen. Ongetwijfeld was dit het aandeel van den braven heilige in de kwistige offeranden van geestdriftige pelgrims.

Zoowel te modern als te stijf-netjes en tamelijk naargeestig zijn de gewelven en het graf van den waardigen heilige onder het altaar.

De Schatkamer is nu afzonderlijk ondergebracht in een bomvrije kluis in een kapel in de nabijheid der kloostergangen en bevat een voldoende aantal reliquieën om den meest veeleischenden en geloovigen pelgrim te bevredigen, iederen duivel in het gevolg van Lucifer uit te bannen en iedere kwaal te genezen, die ooit een mensch heeft geplaagd.

Het zou noodeloos en misschien goddeloos zijn ze alle te catalogiseeren en ondankbaar om te durven twijfelen aan de geloofwaardigheid der opschriften, welke een beschrijving geven van die heilige beenderen, nagels, doornen, melkdruppels, haarlokken en zoo al meer, zoo rijk opgeborgen in goud en juweelen.

De gids, die de wonderen vertoont, merkt met kalme levenswijsheid op, dat er menschen zijn, die niet aan de echtheid van al die reliquieën gelooven. En met die verklaring kunnen wij volstaan.

Men kan echter met een gerust hart uitweiden over de wonderschoone voorwerpen, die eens aan den heiligen Servaas zelf hebben behoort en met hem zijn begraven en hier sinds dien tijd worden bewaard. Zij zijn een overgroote hulde aan de bekwaamheid der vierde eeuw en aan de eerlijkheid der volgende eeuwen. Er zijn een sleutel, een stok, een bisschopsstaf en een draagbaar altaar, alles elegant van vorm en volmaakt afgewerkt en toch dateerend uit de ruwe, en eenvoudige periode van 376, die in de oorspronkelijke graftombe van den heiligen prelaat lagen, die, naar men zegt, slechts met planken was gedekt. De sceptici zouden die kunstwerken verscheidene eeuwen later plaatsen — maar zij zijn er en wie zou ze willen berooven van de glorie, eens toebehoord te hebben aan den geliefden wonderdoener?

De sleutel is, zooals hij verdient, de populairste dezer relieken. Hij is tot een soort symbool van de kerk en de stad geworden en men kan er kleine namaak-souvenirs van koopen in de winkels.

Hij werd aan St. Servaas gegeven door den heiligen Petrus (vermoedelijk in een visioen) of, zooals sommigen zeggen, door Paus Damascus (376), met welk doel, is moeilijk te gissen, want hij is groot genoeg om bestemd te zijn geweest tot ontsluiting van de Hemelsche Poorten zelve en van

evenredige zwaarte. Als de bejaarde prelaat dien bij zich droeg, kan hij weinig anders gedragen hebben.

Hij is van electron (een goudlegeering), ontzaggeijk massief en zeer mooi. Als hij niet louter symbolisch is, zou men gaarne de deur willen zien, die hij moest ontsluiten. Er is ook een eenvoudige beker, aan dezen bevoor-rechten Heilige geschonken door een Engel, maar die geen groot denkbeeld geeft van de Hemelsche kunstvaardigheid in dien tijd, die ver schijnt ten achtergestaan te hebben, bij de aardsche bekwaamheid in hetzelfde tijdperk.

Men krijgt eveneens de borstbeelden te zien van het heilige tweetal, dat zooveel voor St. Servaas deed, de Bisschoppen van Maastricht, Monulphus en Gondulphus, letterlijk op elkaar gelijkend als twee druppels water en den indruk makend, alsof ze maar een persoon waren en tot twee geworden door iemand, die een G. voor een M. schreef, zooals het verkeerd lezen van den naam Undecinilla, de gezellin van Ursula, aanleiding gaf tot het scheppen van de elf duizend maagden, die zoo naar hartelust gemarteld worden op veel schilderijen uit den ouden tijd. Twee andere Heiligen van de Gog- en Magog-variëteit, Mandulf en Sandulf, hadden eens hun rustplaats in St. Servaas. Toen Karel den Groote eens drie honderd vijf en zestig bisschoppen noodig had om te assisteeren bij de inwijding van zijn kerk in Aken, kon de Paus er slechts drie honderd drie en zestig verschaffen, waarop Mandulf en Sandulf vergunning kregen hun graf te verlaten en naar de plechtigheid te reizen om het vereischte aantal voltallig te maken — en ook, ongetwijfeld, om te dienen als een ontnuchterend memento mori.

Een groot gedeelte van de schatten van St. Servaas is verspreid geraakt verkocht of gestolen en de kostbare archieven heeft geen beter lot getroffen: vele er van, die teruggaan tot de negende eeuw, zijn nu te Coblenz, vele andere te Brussel en Parijs.

Lang na de mythische tijden der vroegste Keizers hoorde een demi-Caesar, even eerezuchtig en opgeblazen als zij, de mis in St. Servaas en luisterde naar het grootsche „Te Deum” ter eere van zijn gemakkelijke en onverdiende overwinning. Lodewijk XIV, die de vreedzame en bijna onbeschermden Nederlanden had aangevallen, liet zich heel wat voorstaan op de verovering van Maastricht, waarvan in dien tijd veel ophef werd gemaakt.

Veel Engelschen, o.a. Johan Churchill en de Hertog van Monmouth vergezelden Lodewijk op zijn roemloozen veldtocht. De eerste streed later niet zonder verdienste aan de andere zijde, de tweede had nog reden om dankbaar te zijn voor Nederlandsche bescherming.

Tegenover St. Servaas ligt de oude Doopkapel, de St. Janskerk, door Frederik Hendrik aan de Protestanten gegeven en, met uitzondering van

den korten tijd der Fransche bezetting, in hun bezit gebleven tot den huidigen dag. De straat tusschen de beide kerken heet „Vagevuur”, en de voorbijganger moge uitmaken aan welken kant de Hemel ligt en waar de Hel.

De St. Janskerk heeft een slanken, sierlijken toren van 1450 en zou beter tot haar recht komen, als ze niet werd overvleugeld door de veel grootere, oudere kerk.

De andere belangrijke kerken van Maastricht, alle, zooals het behoort, nog Roomsch-Katholiek, zijn de L. Vrouwenkerk, de St. Maartens-, de St. Lambertus- en de St. Matthiaskerk. De Minderbroederskerk wordt nu gebruikt als bergplaats voor de stadsarchieven en de Augustijnerkerk is ook dienstbaar gemaakt aan verschillende waardige maar wereldlijke doeleinden. De oude kerk der Jezuïeten is langen tijd een schouwburg geweest.

„O. L. Vrouwe” is de oudste dezer kerken, evenals St. Servaas ouder dan de historie, en zelfs ouder en strenger van aanzien dan deze, daar het massieve Westelijke gedeelte, geflankeerd door torens, het voorkomen heeft van een vesting. Het gebouw is gedeeltelijk in Romaanschen stijl uit de elfde eeuw, gedeeltelijk uit de dertiende en de kloostergangen zijn Gothisch uit de veertiende eeuw, alles heel oud en mooi, hoewel verwarrend en somber om te zien.

Hier predikte in 1147 St. Bernard de Clairvaux tot de Kruisvaarders; zijn standbeeld staat boven de Westelijke deur.

De Schatkamer bevat verscheidene van de kostbaarste bezittingen: een dalmatiek uit de zevende eeuw, een Byzantijsch zilveren reliquieënkastje uit Konstantinopel, meegebracht door de Kruisvaarders en aan deze kerk ten geschenke gegeven door den Roomsch-Koning, Philips II van Hohenstaufen, en dat alle wisselvalligheden der eeuwen heeft doorgemaakt terwijl vele schoonere en kostbaarder voorwerpen jammerlijk zijn verloren gegaan of vernield.

De St. Maartenskerk is nieuw, in Gothischen stijl gebouwd op de plek der oude kerk van dien naam, en merkwaardig, omdat zij het „Miraculeus Kruisbeeld” bevat, waarvan het volgende aardige verhaal wordt verteld.

Een Kruisvaarder bracht voor zijn dochttertje een noot mee uit het Heilige Land. Het kind pootte die en na tien jaren was er een reusachtige boom uit gegroeid met een crucifix tusschen de takken.

Dit werd geschonken aan het Klooster der Witte Zusters, die het behielden, tot zij door de Fransche Revolutie werden uiteengejaagd en het kruis voor de vroegere St. Maartenskerk werd bestemd.

Een andere lezing zegt, dat het crucifix onmiddellijk uit de noot te voorschijn kwam en een zeventiende-eeuwsch schrijver vermeldt, dat het

Heilige Kruis vroeger in een kapelletje stond, naast een fontein aan de voorzijde van de St. Servaaskerk, dat het uit één stuk was en weerstand bood aan alle pogingen om het te beschilderen. Het verhaaltje is in ieder geval allerliefst, één dier bloempjes der poëzie, die zoo vaak luister bijzetten aan gewone dingen.

De Augustijnerkerk is een schitterend stuk rococo, schoon geplaatst aan de oevers der rivier en zeer rijk en levendig van ontwerp. De Dominicanerkerk wordt ook voor wereldlijke doeleinden gebruikt en is een fraai voorbeeld van Gothische architectuur, knap gerestaureerd, evenals de Minderbroederskerk. De St. Matthias is kerk gebleven. Zij werd voor het eerst gebouwd in 1479 en ziet er donker en ongezellig uit; de St. Lambertskerk is nieuw, maar een copie van een oude basiliek, zeer grootsch van opvatting en fraai van uitvoering en opgericht bij de plek, waar vroeger de beroemde collegiale kerk stond, aan dien Heilige gewijd.

St. Lambertus was de twintigste bisschop van Maastricht. Deze heilige prelaat werd vermoord bij een opstand van het volk, uitgelokt door Dodo, den broeder der geliefde van Pepijn van Herstal, dien hij onomwonden had berispt wegens zijn losbandig gedrag.

Het was dezen Heiligen echter goed toevertrouwd om zich te wreken over de moorden op hen gepleegd. De dood van St. Lambertus werd in 710 gestraft door St. Hubert in de verplaatsing van den bisschopszetel van Maastricht naar Luik, zoodat St. Lambertus de laatste bisschop van Maastricht was, dat altijd het geluk schijnt gehad te hebben heiligen tot bisschoppen te hebben bezeten. Misschien gaf de eentonigheid dezer opeenvolging van heiligen den Maastrichtschen burgers aanleiding tot hun wandaad jegens St. Lambertus.

Een plaats der aanbidding, zeer verschillend van al die gebouwen, die hun oorsprong vinden in mythe, gevoed door legende, is de Luthersche Kerk, in 1684 gebouwd door den Prins van Waldeck, Gouverneur van Maastricht onder Stadhouder Willem III. De dappere Duitsche soldaat, wiens naam zoo veelvuldig voorkomt in de militaire annalen van dat tijdperk, maar die, zooals Willem opmerkte, „het ongeluk had bij niemand bemind te zijn,” gaf de kerk een fraaien zilveren Avondmaalsbeker ten geschenke, die nog te zien is.

HOOFDSTUK XIV.

HET Stadhuis van Maastricht is een verrassing; geheel afwijkend van de rest van de tamelijk maffe, bouwvallige, en toch schilderachtige stad met de herinneringen aan fabelachtige heiligen en traditioneele keizers.

Het stadhuis is onvervalscht Nederlandsch; hier hebben wij weder voeling met Hunne Hoogmogenden, de Staten-Generaal en al, wat zij vertegenwoordigden — praalvertoon en wet en orde, kloekmoedigheid, rechtvaardigheid, voorzichtigheid en de Protestantsche Kerk.

Merkwaardig genoeg is het stadhuis van Maastricht het meest grootsche, het fraaiste en volledigste van de Nederlanden, zoowel van binnen als van buiten, een volmaakt specimen van dit type en van dezen bouwstijl.

Het is het werk van Pieter Post en dagteekent van 1659—1664. Zeer schoon geplaatst op de ruime Groote Markt, zoodat het aan alle kanten vrij staat, teekent het uitnemend geproportioneerde gebouw zich nobel af tegen de opeengedrongen huizen met de groote schuine daken, die er inderdaad vreemd uitzien naast Post's klassieke lijnen.

Elk der vier gevels heeft twee verdiepingen, versierd met zuilen en rustend op een lage benedenverdieping. Een massief dak is gekroond door een sierlijken klokketoren, waarin de beroemde Peter Hemony uit Amsterdam in 1668 een klokkenspel van acht en twintig klokken aanbracht.

De fraaie dubbele stoep, naar den overdekten ingang leidend, heet te zijn aangebracht, ten gerieve van de beide machten, die Maastricht bestuurden, den Prins-Bisschop van Luik en de Staten-Generaal, die in de oude rechten getreden waren van de Hertogen van Brabant.

Deze tweeheerigheid, vreemd als het moge klinken, schijnt opperbest gewerkt te hebben, maar het is niet waarschijnlijk, dat de dubbele stoep er iets mede te maken had, daar die trappen een gewoon verschijnsel zijn in gebouwen van het Gothische en Renaissance tijdvak — het zou zelfs moeite kosten een stadhuis zonder zulk een stoep te vinden.

Deze dubbele stoep leidt naar de vestibule, donker, groot en ongemeen indrukwekkend, die een majestueuze galerij bevat met koperen pilasters, ieder voorzien van een geëmailleerd wapenschild van vroegere burgemeesters en raadsleden; een unieke, geslaagde bijzonderheid.

Onmiddellijk tegenover den ingang aan het andere eind der vestibule bevindt zich een smaakvol geplaatste trap, die verdwijnt onder een lagen boog: Een schooner achtergrond dan deze kan men zich niet voorstellen voor de deftige verschijning van overheidspersoon of raadslid.

De talrijke vertrekken, de boekerij, kantoren, vergaderzaal, enz. zijn

geheel in overeenstemming met dit streng-voornaam entree. Prachtige schoorsteenstukken, fraaie wandbekleedingen, indrukwekkende schilderijen door Theodorik van der Schuer, schilder voor Christina van Zweden, rijk meubilair, alles werkt er toe mede, om het stadhuis zijn weelderig, imposant en nobel voorkomen te geven en ons met pijnlijke levendigheid de dagen voor den geest te brengen van de pracht en praal der Nederlandsche Republiek.

Tusschen de overdadige weelde der Bijbelsche en Klassieke allegorieën, portretten van waardigheidsbekleeders en kijkjes op Maastricht, bevinden zich een paar bescheiden prenten van de verovering van Maastricht in 1673. Stadhouder Willem III slaagde er bijna in, de stad drie jaar later te heroveren, met zijn verwoede bestormingen, die een en vijftig dagen duurden en waarbij hij de heroïsche dapperheid aan den dag legde, die den grooten Condée deed zeggen, dat „de Prins van Oranje de hoedanigheden van een groot generaal toonde in alles, behalve in zijn onvoorzichtigheid om zich bloot te geven als een jong soldaat.”

Terwijl hij, met het zwaard in de hand, de Franschen teruggedreef tot aan de poorten van Maastricht, kreeg Willem een schot in den arm en zeide bitter tot zijn volgelingen, die waren achtergebleven: „Dit, mijne heeren, is de manier om voorwaarts te rukken; uw aarzeling is de oorzaak van deze wond, waarvoor gij nu zooveel bezorgdheid toont.”

Maarschalk von Schomberg, die later onder de bevelen van Willem III zou sneuvelen, kwam nu Maastricht ontzetten en Willem was genoodzaakt terug te trekken met verlies van al zijn oorlogsmateriaal; dit ging hem zeer ter harte en Huygens, zijn secretaris, teekent in zijn dagboek aan, dat, toen er besloten was het beleg op te breken, de Prins geen souper gebruikte, maar zwijgend aanzat, in zwaarmoedige stemming, terwijl hij een sneedje brood tot balletjes kneedde, een aandoenlijk trekje, als men bedenkt, dat Willem toen vijf en twintig jaar oud was en vier jaar lang een wanhopenden oorlog gevoerd had.

Het tegenbeeld van deze schildering is, dat van Louvois die met het groote nieuws naar Lodewijk XIV ijgende, van dezen onmiddellijk een abdijs met een pachtrecht van twaalf duizend franken ontving, benevens het bestuur over Arles en een jaargeld van twintigduizend livres voor zijn broeder, er warme omhelzingen en duizenden dankbetuigingen aan toevoegend; dat was het verschil tusschen den republikeinschen prins in den strijd en den absoluten monarch in zijn kabinet.

Ongetwijfeld behield Lodewijk XIV altijd een aangename herinnering aan Maastricht als één der voornaamste tooneelen van zijn pralerige maar armzalige overwinningen.

Niet lang na het beleg was Maastricht getuige van de ellendige reis van madame de Brinvilliers, die vreemdsoortige vrouw en gruwelijke misdadigster, wier geschiedenis zoo zonderling en wier karakter zoo onbegrijpelijk is, dat beide, alle verzinsels van de meest sombere verbeelding van den meest ziekelijken schrijver overtreffen.

Madame de Brinvilliers was in Luik in hechtenis genomen door het sluwe bedrog van den knappen jongen handlanger der politie, Desgrez, die haar in de vermomming van een geestelijke over de grens lokte. Maastricht, destijds een Fransche stad (1676), was de eerste pleisterplaats van de vreeselijke reis der gevaarlijke gevangene naar Parijs en madame de Brinvilliers werd daar in de gevangenis ondergebracht, waar zij trachtte zelfmoord te plegen door het inslikken van spelden en glasscherven.

Terwijl zij in Maastricht was, bood een geheimzinnig man haar bewakers tien duizend livres aan om haar te laten ontsnappen en toen zij de stad verliet naar het volgend station, Dinant, werd zij geëscorteerd door een honderdtal ruiters, zoo groot was de vrees, dat zij zou worden bevrijd.

De „exentrieke en monsterachtige misdaden” dezer vrouw waren nauwelijks erger dan het lot, dat haar wachtte of de geestesgesteldheid van een publiek, dat haar voor „heilig” ging houden vanwege de hysterische vervoering harer laatste oogenblikken, toen zij onder den invloed kwam van den abt Pirot.

Beschuldigd van moord op haar broeders, antwoordde zij: „Ik had niemand, die mij ten goede ried; wij hebben allen onze slechte momenten,” wat een wonderlijk licht werpt op haar karakter.

Maastricht werd beschouwd als de voornaamste der versterkte grenssteden die de verdediging van de Nederlanden vormde. Deze waren, in volgorde: Sluis, Sas van Gent, Hulst, het fort Lillo, Bergen-op-Zoom, Breda, 's Hertogenbosch, Grave en Nijmegen en aan de Maas: Venlo, het fort Stevensweerd en Maastricht.

Aan de Fransche grens (altijd de belangrijkste) lagen, sedert 1715, de vijf barrière-steden Namen, Doornik, Meenen, Yperen en Veurne. Deze behoorden als deel van de Spaansche Nederlanden aan den Keizer, maar werden door de Staten van garnizoen voorzien, aan wie Zijne Keizerlijke Majesteit, steeds in oorlog gewikkeld met de Turken, slechts al te gaarne het werk overliet om zijn gebied te verdedigen. De Oostenrijksche bijdrage bedroeg jaarlijks vijf honderd duizend kronen, wat misschien niet eens voldoende was en waarschijnlijk zelden werd betaald, daar de keizer er ten volle van overtuigd was, dat de Nederlanders, in hun eigen belang, zouden voortgaan die forten en grensplaatsen tegen den gezamenlijken vijand in goeden staat te houden.

Maastricht had het grootste garnizoen en het grootste tuighuis van alle en bracht gewoonlijk vijf regimenten, elk van vijfhonderd man onder dak.

Die Nederlandsche garnizoenen bestonden in de zeventiende en achttiende eeuw doorgaans uit vreemde- of huursoldaten, daar het, zooals een oud schrijver opmerkt, moeielijk was burgers van het land aan te werven, „daar men hier en daar alleen een luien kerel zonder werk aantrof,” terwijl de rest bezigheid vond in den handel. De Nederlanders konden echter altijd veel soldaten krijgen, daar hun leger het best betaalde, best georganiseerde en meest humane in Europa was, de mannen uitstekend werden gevoed, gekleed en bezoldigd en door hun officieren goed behandeld; ook waren zij, na afloop van hun diensttijd, onmiddellijk vrij, een billijke handelwijze, die toen alles behalve algemeen was.

Het is interessant, om in verband met deze schaarschte aan soldaten, den voorspoed op te merken van de Oost-Indische Compagnie, in de dagen van haar bloei 1669. Zij bezat honderd vijftig handelsschepen, vijftig oorlogsschepen, keerde veertig percent dividend uit en had tienduizend soldaten in dienst. Nog in 1740 moet een der bewindhebbers onverschillig hebben opgemerkt, dat een verlies van vijf à zes schepen per jaar, slechts een verschil uitmaakte van 5 percent dividend. Daarenboven veroorloofden haar veelomvattende charters haar, fortten te bouwen en geld aan te munten. Deze huurtroepen bestonden voor het meerendeel uit Brabanders, Vlamingen en Duitschers afkomstig uit Westfalen, Berg, Kleef en Gulik, benevens veel Schotten en zelfs Engelschen.

Ook de officieren waren vaak van deze nationaliteiten, zooals de Prinsen van Hessen-Cassel, Hessen-Homburg, de generaals Murray en Mackay.

Het vroegere stadhuis van Maastricht, het Oude Stadhuis of Dinghuis, is bijzonder bekoorlijk, met het schuine dak, den kleinen klokketoren en de deftige vensters, bekneeld tusschen andere huizen. Van hieruit voerden de Prins-Bisschoppen van Luik en de Hertogen van Brabant hun tweeledig bewind over Maastricht. Later werd de titel van hertog van Brabant aangenomen door den koning van Spanje en, nadat Maastricht in 1632 was ingenomen door Frederik Hendrik, werden zijn rechten overgedragen op de Staten-Generaal.

Na de voltooiing van Pieter Post's indrukwekkend gebouw werd het oude Dinghuis gebruikt als schouwburg en nog later, in den tijd van Napoleon, als gevangenis voor deserteurs. Tegenwoordig bevat het een van die zoo treurige collecties van antiquiteiten, zoo geschonden of gebroken, of van zoo onbekenden oorsprong, dat weinig anderen er genoeg aan beleven dan zij, die zich speciaal aan een studie dier sombere relieken wijden.

Het oude „Spaansche Gouvernementshuis” in de Jacobstraat, nu ingenomen door de Nederlandsche Bank, staat op de plek, waar vroeger het Paleis was van de hertogen van Brabant. Karel V en Philips II hebben hier eertijds verblijf gehouden en hun borstbeelden versierden den strengen Renaissance-gevel, tot de Franschen ze in 1790 verwijderden. De dubbele adelaar en het wapen van Habsburg zijn nog te zien, evenals het tweeledig motto van Karel V „Plus Oultre” tusschen twee zuilen.

De residentie van den Commissaris van Limburg met den zonderlingen naam „Gouvernementshuis,” vroeger de woning der militaire gouverneurs van Limburg, heeft een zeer bescheiden voorgevel van 1777 en verbergt eenige oude huizen, die ongeveer honderd jaar ouder zijn.

Onder de kloeke soldaten, die hier gewoond hebben, waren de hertog van Bouillon, kleinzoon van Prins Willem I, in 1632, Prins Waldeck, 1679—1694 en een Prins van Nassau-Weilburg, die gehuwd was met een dochter van Stadhouder Willem IV en die hier verblijf hield van 1772 tot 1784.

Men heeft hier nog eenige sombere resten van dertiende-eeuwsche stadsmuren en twee bastions uit de zestiende eeuw, die trots vooruitsteken in de wateren van de Jeker. De poort in het eerste van deze, met den grimmigen naam van Helpoort, is het oudste stuk versterking van het land en dateert uit 1229. Er dicht bij bevindt zich het stemmige en veel latere Pater Vinck-torentje, ter gedachtenis aan een der drie ongelukkige priesters, die het lot ondergingen van St. Lambertus in 1638 en wier hoofden op deze overkapten toren werden gestoken, een gruwzame vrucht van revolutie en oorlog.

Men krijgt telkens het gezicht op de afgebrokkelde muren van Maastricht, bijna even voortdurend en even bouwvallig als de muren van Rome. De gedeelten bij den Zwingelput en het Lange Grachtje zijn ongemeen statig en grootsch, met de machtige diepe bogen en de bevallige guirlandes van groen en bloemen, die over de overoude steenen hangen, als barmhartige kransen, die de litteekens van verval bij een dooden, geharnasten krijger, die bezweken is van ouderdom en uitputting, aan het oog onttrekken.

Men kan in Maastricht nog menig antiek kerkgebouw, klooster, armhuis en menige patricische woning vinden, met zorg gerestaureerd en dienstbaar gemaakt aan een of ander nuttig doel. Eén der fraaiste van deze is het Klooster-der-Grijze-Zusters, nu een museum voor natuurlijke-historie, waar men de flora en fauna van Limburg kan bestudeeren en waar nog een liefelijke herinnering aan de zachtmoedige zusters schijnt te zweven

tusschen de gedroogde bloemen, bladeren en grassen, die eens zoo frisch bloeiden in de velden als de grijze nonnen in haar vreedzaam klooster.

Buiten Maastricht, aan den Zuidkant, liggen de oude mergelgroeven, die in exploitatie zijn geweest van de Romeinsche tijden af tot het eind der negentiende eeuw. Het lange labyrint van gangen strekt zich onder den grond ongeveer drie mijlen ver uit en er gaat een verhaal, dat in de oude woeste tijden het volk van Maastricht zich van ongewenschte burgers ontdeed, door ze in die steengroeven te drijven en ze te laten omkomen in den afschuwelijken doolhof.

Men gaat er binnen door een niet meer gebruikt klooster van de Servieten, waar de ruïnes van een zeventiende-eeuwsche kapel bekoorlijk boven de zware boomen uitsteken.

Een eind verder staat de massieve bouwval van Lichtenberg, gelegen aan het Maasdal en de zware, vervallen en dreigende citadel van St. Pieter, dagteekenend uit den tijd van Menno van Coehoorn en Vauban (1700).

Te Canne, op de Belgische grens, heeft men het deftige, grootsche kasteel van Aigremont (1698), en eenige vroolijke, intieme landschappen met boerderijen, molens en lanen, velden en beemden langs de schoone oevers van de Jeker.

Men vindt hier eveneens eenige wonderlijke grotten, waar herinneringen aan heilige kluzenaars, afzichtelijke gedrochten en vele andere vreemdsoortige wezens rondwaren. Men zegt, dat St. Servaas hier met zijn draagbaar altaar heeft rondgedoold en getracht heeft eenige dier helsche holbewoners te bekeeren en dat hij zoo lang vergeefs gepredikt had, dat hij in zijn boosheid zijn bisschopsstaf in den grond stiet, waarop onmiddellijk een fontein opschoot, die de droge keel van den goeden man te hulp kwam en zijn welsprekendheid stop zette. De Heilige keerde naar Maastricht terug en de vreemdsoortige bewoners van den Cannerweg werden met rust gelaten en zijn zonder twijfel in rust gebleven tot op dezen dag.

Maastricht heeft een wapen, dat afwijkt van het gebruikelijke heraldische dier: een vijfpuntige ster of, vijf-bladige anjelier, zooals oude schrijvers het nog aantrekkelijker noemen; en men zou wenschen, dat het werkelijk die áárdsche ster is — een welriekende anjer — zooals de hertogen van Bourgondië op oude Vlaamsche schilderijen zoo teer in hun hand houden, en niet een hemellichaam, dat prijkt op het wapen van Maastricht.

„In die tijden, toen vorsten elkanders ondergang trachtten te bewerken, stonden er pausen op om over hen en hun koninkrijken te beschikken, en zij, die hun stem verhieven tegen zulke wanbedrijven en snoodheden, vonden geen gehoor.”

Introduction to History, by John Prideaux, Bishop of Worcester, 1782.

INTERIEUR

1635

C. JANSSENS

Cornelia kon tamelijk vloeiend Latijn lezen en trachtte de keurige Elzeviers door te werken, waarvan de bruine met goud opgewerkte banden zulk een zwaar gewicht aan geleerdheid bevatten.

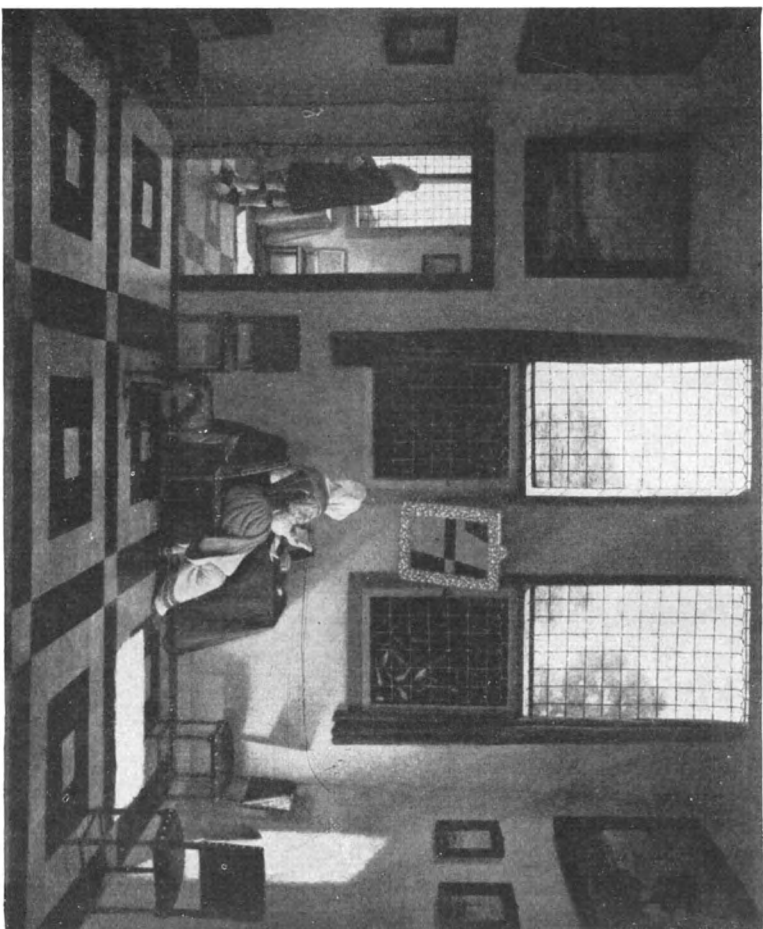
Zij maakte ook gedichten in de klassieke taal, bespeelde het spinet en de viola di Gamba, graveerde op koper, kende alle borduursteken en verstond de kunst om bloemen en kant van papier te knippen.

Haar moeder zeide, dat zij haar huishoudelijke plichten verwaarloosde en haar man verklaarde, dat zij onvrouwelijk werd; zoodat er aanhoudend oneenigheid ontstond tusschen deze drie overigens elkaar welgezinde en goedhartige menschen.

Cornelia had gehoord van Anna Maria Schuurman, die de „Ster van Utrecht” genoemd werd en van Maria Tesselschade Visscher, die het sieraad uitmaakte van den kring van Pieter Cornelisz. Hooft op het Muiderslot. Waarom zou zij niet de Ster van Maastricht kunnen zijn, de belichaming van den hemelbol, die schitterde op het stadswapen? Het was dwaas om te beweren, dat zij, omdat zij een schoone, jonge vrouw was, met een mooi huis en overvloed van geld en een goeden man, niet ook zou mogen uitmunten op het gebied van kunst en letteren, waarvoor haar land beroemd was.

Alles in haar omgeving was weelderig — de zwart en wit marmeren vloeren, de vierkante lederen stoelen, waarin de keurige rijen koperen spijkers glinsterden, de spiegels in vergulde lijsten, de schitterende landschap-schilderijen, de oranje-roode fluweelen gordijnen of, in een andere kamer, meubilair met hemelsblauw damast bekleed en rose en wit marmer op den vloer. Dan waren er haar geschilderd spinet, haar kasten vol zwaar gedreven zilver, haar voorraden fijn linnen, haar rollen breede kant, haar koffers met satijnen japonnen, jakjes met wit bont, mantels met zwanedons afgezet, hoeden met pluimen van blauwe vederen. In het huis hing altijd een geur van kruiden en koffie, en er stonden glanzige bloemen, gekweekt in gebeeldhouwde potten, op Perzische kleedjes.

Buiten noodde een heerlijke tuin tot wandelen en rusten; van uit het

INTERIEUR
1635
C. JANSSENS

hooge, smalle venster had men het gezicht op groepen slanke boomen, die zulk teer loover hadden, dat vakjes heldere zonneschijn zich afteekenden op den ingelegden vloer. Maar toch wilde Cornelia Latijnsche verzen schrijven.

Zij was midden uit haar huisvrouwelijke bezigheden weggeloopen en zette zich aan een tafel met een groen kleed om haar laatste werk na te zien. Zij droeg een huisjapon, een lijfje van donker oranje, vermiljoen en goud, een okerkleurigen rok met donker-geborduurde zoomen, daarover een schort, om haar hoofd een wit doekje; verder halve witte mouwen en witte kousen met scharlakenroode pantoffels.

Op haar elleboog steunend, geraakte zij zoo verdiept in haar moeielijke dichtregels, dat zij niets had bespeurd van den hazenwind, die geduldig achter haar zat te wachten; hij was door zijn meester gezonden om de dame af te leiden van haar geleerde dwaasheid en haar in herinnering te brengen, dat haar dienstboden in de keuken op haar wachtten. De heer des huizes had geen lust zich zelf met die taak te belasten, bang als hij was voor een scherpe terechtwijzing. Dus wachtte hij, schijnbaar onverschillig, in de tuinkamer en keek naar buiten, waar de tulpen in het keurige park begonnen te verwelken.

Maar de hond was al even bedeesd als zijn baas en bleef onopgemerkt; hij gaapte zenuwachtig, terwijl de dame voortging met het lezen van haar manuscript en zelfs vergat, dat de gordijnen moesten neergelaten worden voor de zon, die door de onbedekte bovenruiten der ramen naar binnen viel op één der stoelen, waarvan het leder nu blootgesteld was aan verschieten.

*„De Friezen zullen vrij zijn, zoolang de wind waait en de
wereld stand houdt”.*

Uit de „Lex Frisionum”.

DE PROVINCIE FRIESLAND.

HOOFDSTUK XV.

FRIESLAND schijnt, vooral als men het nadert van den kant der Zuiderzee, tamelijk vreemd, woest en eenzaam, alsof men hier kwam aan het eind van het land met niets er achter dan ijs en verlaten zee. Dit is evenwel een indruk, die geheel op verbeelding berust, want Friesland is een goed bebouwd, welvarend land met groote steden en dorpen en een zeer nijvere bevolking, welke het niet ontbreekt aan werk noch zich genoegens behoeft te ontzeggen, terwijl men toch het gevoel heeft, alsof men te ver Noordelijk is, als aan den rand der dingen, bij het Land-zonder-Naam, waarheen Perseus over de ijsbergen vloog om de Graien te raadplegen.

Deze indruk kan gedeeltelijk worden toegeschreven aan de absolute eentonigheid van het land, de keten van meren, het eene na het andere, de vlakten zonder verhooging hoegenaamd, de boerderijen alle naar hetzelfde model, de steden uit het water oprijzend zoo als die sierlijke verblijfplaatsen voor eenden, die men soms in de vijvers van parken aantreft. In ijsboeien geklonken, 'swinters, bedekt met wilde bloemen en malsch gras in lente en voorzomer, in den herfst grijs en ontegenzeggelijk altijd koud en melancholiek, zoo is Friesland in verhoogden graad, wat de rest van het land is en wordt bijna tot een caricatuur er van. Er is te veel water, het land is te veel verdeeld, de onderlinge afstanden zijn te groot; een tweeslachtig soort land is het, slechts te genieten voor hen, die een hartstocht hebben voor zeilen of die op de één of andere wijze op of door het water leven.

Het grootste gedeelte der bevolking wordt in beslag genomen door den loonenden veldarbeid en in haar rustigen voorspoed is er weinig van haar te zeggen, als de beoordeelaar ten minste zelf niet grondig bekend is met melk, kaas en boter.

Ook heeft Friesland geen bijzonder merkwaardige mannen voortgebracht — wel een groot aantal paedagogen en zeeschuimers — en is het nooit bijzonder vermaard geweest op het gebied van schoone kunsten of van uitvindingen, noch een tooneel geweest van beroemde gebeurtenissen. Het schijnt altijd op zich zelf gestaan te hebben, zoowel historisch als geografisch en de eenzame ligging dier moerasstreken heeft ze behoed voor de lotgevallen der naburige staten.

Evenmin hebben er zich veel vreemdelingen aan een bezoek gewaagd,

of is er veel over deze provincie gesproken, daar ze niet zoo lang geleden nog, als nagenoeg onbereikbaar en buiten de gemeenschap liggend werd beschouwd. Het valt te betwijfelen of er zelfs nu nog veel vreemdelingen naar Friesland en Groningen gaan, welke laatste tamelijk kunstmatig tot een afzonderlijke provincie is verklaard.

Van den anderen kant heeft Friesland een merkwaardige plaatselijke geschiedenis, bezit eenige der wonderlijkste oude steden en bevat een onuitputtelijke bron van folk-lore, oude gewoonten, costuums, legenden, boerenkunst, architectuur en zoo voort, waar men echter moeielijk een overzicht van kan krijgen, daar alle literatuur over die onderwerpen begraven is in de Friesche taal (het is geen dialect), die zelfs de Nederlanders niet verstaan. De legenden en folklore van de eenige provincie in de Nederlanden, die ze bezit, zijn daarom ontoegankelijk voor den buitenlander.

De beteekenis van Friesland bepaalt zich dus voor den reiziger, die niet aan zeilen doet, tot de steden Leeuwarden, Dokkum, Bolsward, Franeker, Harlingen, Sneek, en eenige groote dorpen, zoo als b.v. Grouw.

Wat de boerderijen betreft, deze zijn eigenaardig, maar zoo aan elkaar gelijk, dat, als men er een heeft gezien, men ze alle kent.

De menschen hebben in hun voorkomen iets van hun somber landschap: zij zijn blond, ernstig, lang, zwijgzaam, een heel knap type, maar dat bij de enkelingen vaak ontaardt in zonderlinge, soms monsterachtige leelijkheid. Hun gebrek aan levendigheid en beschaving, hun koude zelfgenoegzaamheid omgeven hen met een intimideerende stijfheid, waarvan zij zich, hoogst waarschijnlijk, geheel onbewust zijn. Zij zijn, als het er op aankomt, goed en gastvrij, maar de blonde gezichten, waarover geen glimlach speelt en de koele lichte oogen en het strookleurige haar der echte Friezen boezemen meer respect dan hartelijkheid in.

Sommige vrouwen houden de reputatie der Friezen van een schoon geslacht te zijn hoog, maar het type is eerder waardig en streng, dan gracieus of bekoorlijk en komt eigenlijk alleen tot zijn recht in de zonderlinge nationale kleederdracht.

De Friezen zijn, zooals men weet, de eenige Germaansche stam, die zijn naam en identiteit heeft bewaard sinds de Romeinsche tijden. Zij zijn waarschijnlijk het zuiverste menschenras van Europa en zijn een geslacht van reuzen geweest. Zij waren altijd vermaard, zelfs onder de Teutonen, om hun dapperheid, kracht en onafhankelijkheid. Bij die hoedanigheden moeten zij de uiterste vlijt en het grootste geduld gevoegd hebben, daar zij hun weinig belovend land tot vruchtbaarheid hebben gedwongen. Zij boden met succes weerstand aan de Romeinen, aan Karel Martel en zelfs

aan Karel den Groote, die genoodzaakt was hen bij verdrag als een vrij volk, en hun wetten als geldig te erkennen.

Tegen de elfde eeuw hadden zij tot zelfs den schijn van een keizerlijk juk afgeschud en den bond der „Zeven vrije Friesche Zeelanden” gesticht (Friesland, Oostergoo, Westergoo, Drente, Groningen, Emden en Rustingen) wier afgevaardigden, op de wijze der oude Odinvereerders, hun bijeenkomsten hielden onder den Upstalboom, een ouden eikeboom, te Aurich (later te Groningen), waar ook recht werd gesproken.

De Graven van Holland besloten tamelijk onbezonnen om Friesland te veroveren, maar de jonge Roomsch-Koning, Willem van Holland, werd in 1256 door de Friezen verslagen en vermoord.

Eerst na een verwoeden strijd onderwierp Holland West-Friesland (Noord-Holland). Noord-Friesland bleef onafhankelijk, tot het Karel V als heer erkende en zich later vrijwillig aansloot bij de Unie van Utrecht. Daarna had het zijn eigen Stadhouder, en de eerste, die dit ambt bekleedde, was een broeder van Prins Willem I. Dit duurde zoo tot het uitsterven van den ouderen tak van het Huis Nassau, toen de Nederlanden werden vereenigd onder één Stadhouder in den persoon van Willem IV (1747).

Over den dood van den Roomsch-Koning Willem II, den monarch, die zoo dikwijls voorkomt in de vroegste geschiedenissen van de Nederlanden, wordt het volgende sombere verhaal verteld, dat zoo goed past bij het mistroostige Friesche landschap.

Op een grauwen wintermiddag reed Willem met eenige ridders over een der verlaten Friesche vlakten; hij had een gedeelte van het land tot onderwerping gebracht en zocht inkwartiering voor zijn leger.

Plotseling verscheen er tusschen het ijs een zwarte, reusachtige graftombe, van wonderlijk maaksel, waar de opstekende Noordenwind naargeestig overheen blies.

Een paar armzalige visschers opmerkend tusschen het riet, vroeg de graaf uit de hoogte, wie er begraven was in die eenzame tombe?

En zij zeiden hem, dat het graf ledig was, maar dat een geheim noodlot het had bestemd voor een Roomsch-Koning.

Waarop Willem begon te lachen en weggaloppeerde over de bevroren velden, terwijl de Leeuw van Holland op zijn rosse banieren in de koude lucht wapperde.

Het geval wilde, dat hij van zijn paard werd geworpen, toen het dier door het ijs zakte; waarop de Friezen uit het riet te voorschijn sprongen en op hem aan vielen, en voor hem iemand te hulp kon komen, werd hij half door hen vermoord en half verstikt door het ijswater in zijn helm;

waarop heel Friesland zich opmaakte en de Hollanders verdreef. Willems lijk werd in de zwarte, eenzame tombe gelegd, waar het zeven en twintig jaar bleef, tot zijn zoon Floris V het weghaalde en den Roomsch-Koning legde naast Isabella, zijn vrouw, in de abdij van Middelburg.

De Friesche taal met haar niet onaanzienlijke literatuur houdt het midden tusschen Noorsch en Angelsaksisch en moet zooveel op het Engelsch gelijken, dat:

*„Good bread and good cheese
Is good English and good Friesie.”¹⁾*

Toch was, „bread and cheese” het schibboleth, in den Wat Tyler-opstand gekozen door het Londensche gepeupel, toen het de Nederlandsche kolonisten omsingelde, die zijn ijverzucht hadden opgewekt. Degenen, die niet behoorlijk „bread and cheese” konden zeggen, werden onthoofd. Klaarblijkelijk waren geen dier ongelukkigen, „wier spraak hen openbaar maakte”, Friezen.

Zooals wij weten, waren de Friezen onder de eerste veroveraars van Brittanje. De bekende opperhoofden Hengist en Horsa (als het twee personen waren) worden soms verondersteld Friezen te zijn geweest. Men kan zeer wel aannemen, dat in die roofgierige tijden er zich van zulke Noordelijke onvervaarde en niets ontziende reuzen bevonden hebben onder de meest gevreesde zeeschuimers, die Europa teisterden.

Het duurde zeer lang eer het Christendom hier vasten voet kreeg. Het was dan ook nauwelijks te verwachten, dat die woeste krijgers ooit de oude goden zouden verzaken, die hun zulke uitstekende diensten hadden bewezen; eerder moet het bevreemding wekken, dat dit reeds plaats vond ten tijde van Willebrordus, dien energieken zendeling, en van Bonifacius.

De leerstellingen van het Christendom, zooals zij werden geformuleerd en gepredikt door de eerste Kerkvaders, moeten wel een flauwen smaak gehad hebben voor dit eenzelvige volk, kampend met weer en wind, ijs en sneeuw, overstroming en storm, welks godsdienst zoo geheel een uitvloeisel was van hun leven en die zulk een veilige haven bood voor hun hopen en wenschen.

Dokkum is één dier overoude steden, waar de afgoden eens werden aanbeden. Het is in zijn ouderdom zoowel vervallen als welvarend en werd in 234 gesticht door een zekeren Abbo. Het ligt in het voormalige

¹⁾ „Goëdd bread en goëdd tsjiis, zegt zoowel Engelschman als Fries.” (Goed brood en goede kaas.) (Vert.)

kwartier Oostergoo en wordt doorsneden door de Ee. Op de wallen zijn zes der oude bolwerken of „dwingers” blijven staan. Op sommige van deze zijn eigenaardig genoeg windmolens geplaatst, een nieuwe variatie op het zwaard, dat wordt omgesmeed in een ploegschaar.

Dokkum heeft nog het voorkomen van een dier goud-en-okerkleurige steden, die tegen de blauwe hemelen glinsteren op den achtergrond van een illustratie voor een middeleeuwsch psalmboek.

Het stadhuis is bekoorlijk zoowel van binnen als van buiten, evenals de oude Waag, maar dat zijn er slechts twee van de vele vreemde, aantrekkelijke oude gebouwen.

Dokkum was vroeger de zetel van het Admiraliteitscollege van Friesland, en ook een Kamer van de Oost-Indische Compagnie was hier gevestigd. Het gebouw is nog in wezen, maar is nu een armhuis. Het is opgetrokken in fraaie Hollandschen Renaissance-stijl en is, evenals de stad, keurig, netjes, heel vreemd en tamelijk coquet.

De naam van Bonifacius is nauw met Dokkum verbonden. Hij werd, te Crediton in Devonshire geboren en wijdde zich aan het zendingswerk, waarmee hij duizenden bekeerlingen maakte in Duitschland en de Lage Landen, waar hij ook verscheidene bisdommen stichtte. Hij hoopte bij de andere plaatsen in Friesland ook Dokkum te bekeeren en kwam in 755 met dat doel met twee en vijftig volgelingen uit het Zuiden.

De inwoners waren echter niet gediend van zijn bemoeiingen, overvielen de Christenen op een plaats, nu nog Murmerwoude (moordwoud) genoemd, en vermoordden ze allen.

Koning Pepijn was zoo verontwaardigd over deze misdaad, dat hij een leger zond om Dokkum te verdelgen en alle inwoners zonder onderscheid te dooden; een mooi voorbeeld van practisch Christendom!

De soldaten doodden zonder onderscheid allen, die hun in handen vielen en staken de stad in brand; zij bouwden vromelijk een kapel op de plek, waar de man, wiens dood de aanleiding tot dezen strijd was geweest, de ijverige apostel, was vermoord.

Deze kapel was langen tijd een bron van belangstelling voor pelgrims en bleef, herhaaldelijk vernieuwd, lang in wezen om de treurige gebeurtenis te herdenken.

Aldus was de aardsche straf, maar ook aan den hemel moest genoegdoening worden geschonken. De inwoners van Dokkum, die aan Pepijn waren ontkomen, werden veroordeeld om een witte lok in hun haar te hebben en de vrouwen nog erger, een kale plek, wat van geslacht tot geslacht moest worden voortgezet als gedachtenis aan den moord op den Engelschen zendeling.

Dokkum moet echter zoowel haar voorspoed als haar vroomheid terug-

gekregen hebben, want in de elfde eeuw was zij een van de vier Friesche steden, die het recht hadden geld aan te munten; en haar wapen, een halve maan en drie sterren, werd haar geschonken uit erkentelijkheid voor de hulp verleend aan den tocht der Kruisvaarders, die uitliep op de verovering van Damiate; vermoedelijk een duur wapenschild, want het is te betwijfelen of de brave burgers nog een andere belooning kregen voor het steunen van de zaak van het Kruis.

Men schrijft aan Bonifacius het ontstaan van de bron bij Dokkum toe, waar hij verondersteld wordt water te hebben laten ontspringen ten behoeve van de stad; het laatste soort wonder, dat men zou verwachten voor Dokkum of ieder ander deel van Friesland, waar water reeds al te overvloedig is. Ook komt het verhaal niet overeen met een ander, hetwelk beweert, dat de apostel werd vermoord voor hij Dokkum bereikte — zoo ziet men, dat zelfs legenden elkaar tegenspreken.

Zou het kunnen zijn, dat hij werd aangevallen na zijn taktloos mirakel, een irriteerend „water naar zee dragen”?

De Roomsche-Katholieke kerk te Dokkum bewaart nog reliquieën van dezen Heilige en daaruit zou men mogen opmaken, dat hij geruimen tijd verblijf hield in de ondankbare stad.

De voornaamste der relieken, die heetten te hebben bestaan, zijn echter verdwenen. Daaronder bevonden zich de staf, die de bron deed ontstaan, de beenderen van den Heilige, een gouden kelk, die hem had toebehoord, een missaal, eigenhandig door hem geschreven en het kostbaarst van alles, het origineele manuscript van een der Evangelisten.

De fantasie ter zijde gelaten, is er buiten Dokkum een heerlijke bron zuiver water — een zeldzaam verschijnsel tusschen al dat brakke water —, een bron, altijd goed en heilzaam en die bij epidemieën tot groot nut is geweest; en wie zal zeggen, zelfs als men niet in wonderdoenerij gelooft, dat de bron buiten de Woudpoort niet een Goddelijke gave is?

Heerenveen is een aristocratisch plaatsje, dat den naam draagt van „het Friesche Haagje”. Het heeft zijn naam en zijn voorspoed te danken aan een Maatschappij, die in 1551 werd opgericht voor het steken van turf. De grootste aantrekkelijkheid er in is de Crack-State, het Gerechtshof, dat vroeger de residentie was van een oud patriciër met den grappigen naam van Generaal Crack. Zijn dochters plachten iederen morgen de lage stoep te komen oprijden om haar opwachting te maken, zegt het verhaal, en het moet een aardig gezicht geweest zijn: de oude man op den uitkijk en de meisjes naderbij komend, alles zoo voornaam als gij maar wenschen

kunt, en hoe zij geen woord wisselden, voor zij elkander vormelijk hadden begroet.

In den omtrek van Heerenveen zijn trotsche wouden en lanen met fiere linde- en beukeboomen, die naar het Oranjewoud leiden waar de residentie der Friesche Stadhouders was.

Albertina Agnes, dochter van Frederik Hendrik en gemalin van Willem Frederik van Nassau, Stadhouder van Friesland, bouwde het huis in de venen en legde het prachtige park aan als retraite voor zich zelve, nadat zij haar gemaal verloren had.

Willem Frederik, die er op zijn portretten uit ziet als een beminnelijk en knap cavalier, werd in den vollen bloei zijns leven door een ongeluk gedood. Terwijl hij zich in zijn wapenkamer bevond, sprong het pistool, dat hij bezig was te onderzoeken, uit elkaar en verbrijzelde zijn kaak.

Zijn zoon, Hendrik Casimir en diens vrouw, Amalia van Hessen-Cassel, hebben hier ook verblijf gehouden en het weelderige rustoord werd een klein „Loo” en een verzamelplaats voor de aristocratie van Friesland.

Ook de ongelukkige Johan Willem Friso heeft hier gewoond en later zijn weduwe alléén. Niets is er van al die vorstelijke pracht overgebleven dan de boomen, grachten en lanen, daar in de korte dagen der Bataafsche Republiek het Friesche Paleis werd uitgeplunderd en verkocht als villapark. Toen trouwens de Friesche tak in het bezit kwam van de rijke erfenis van het Huis Oranje, had zij geen behoefte meer aan het Oranjewoud.

Grouw is een typisch waterdorp. Het schijnt niet alleen uit het water op te rijzen, maar er op te rusten, alsof het ieder oogenblik zou kunnen wegdrijven. Het is ongemeen frisch, proper en rustig, en omgeven door een gewirwar van vaartuigen, die in menigte bij de steigers liggen. Sneek, een klein stadje van hetzelfde type, maar van meer beteekenis, drijft nog een levendigen handel in boter en kaas. Het heeft een vreemd Stadhuis in een soort Chineesch-Louis-quinze stijl, fantastisch en overladen met groteske ornamentering, maar dat wel fraai afsteekt tegen de sobere, parelgrijze luchten.

De waterpoort is ook versierd naar een stijl, die het midden houdt tusschen Oostersch en achttiende-eeuwsch. Ze ziet er rijk en fraai uit, door zoowel beschermster van de nederige huizen met topgevels te zijn, als aan het vreedzame water te staan.

De ontzettendste overstromingen en branden hebben Sneek geteisterd. Die rampen waren onvermijdelijk in de dagen van zwakke dijken

en houten huizen, maar men schijnt er zich met verbazende snelheid van hersteld te hebben. Sneek betwistte zelfs, op het toppunt van haar voorspoed (gebaseerd op de palingvisscherij), den eerepalm aan Leeuwarden, en de twee steden hadden menige schermutseling met elkaar als zij niets beters te doen hadden.

In de ruime en tamelijk logge St. Maartenskerk rust het gebeente van den beruchten, populairen Frieschen held, Peter van Heemstra, die, als hij niet ook in Sneek geboren is, er ten minste in 1520 stierf.

Dit personage was een reus, bijgenaamd „Groote Pier”, die op den koop toe een zeeroover schijnt geweest te zijn, een soort kapitein Kidd op z’n best, wiens naam schrik verwekte op de naburige zeeën. Naast den geduchten „Groote Pier” is een andere reus begraven, een „Lange Jacob”, die even zachtzinnig schijnt geweest te zijn als de ander grimmig, en die de meest opzienbarende daad van zijn rustig leven verrichtte door een dwergvrouwtje te trouwen.

Bolsward ligt niet ver van Sneek. Het is nòg één van de aanzienlijkste der elf steden van Friesland, wat oudheid en groot historisch belang betreft, hoewel de bevolking slechts de helft van die van Sneek bedraagt, welke laatste stad het in beteekenis min of meer bij Bolsward aflegt, zoo nobel draagt het stadje zijn waardigheid, zoo belangrijk zijn het Stadhuis en de vervallen St. Maartenskerk.

De stichting van Bolsward vindt men niet geboekt in de kronieken en de oorsprong van den naam ligt eveneens in het duister. Prinses Bolswina, een dochter van Radboud, klinkt sprookjesachtig genoeg om haar de eer toe te kennen, die haar wordt toegeschreven door den ouden Kempius, den Dokkumer geschiedschrijver, die vermoedelijk niets van de zaak wist.

In ieder geval muntte Bolsward tegen de elfde eeuw geld aan en werd het, evenals Stavoren, lid van de Hanze-Bond. Dit waren de eenige Friesche steden, welke die eer genoten; daarom moet Bolsward, thans zoo ver van zee gelegen, eertijds zoowel rijk als machtig geweest zijn en een belangrijke handel bezeten hebben.

Het Stadhuis wordt beschouwd als het fraaiste Renaissance-gebouw van Friesland. Het jaartal in den gevel is 1614. Het heeft de dubbele stoep met lantaarns en leeuwen der oudere Stadhuizen, bezit een vroolijken gevel in bak- en natuursteen, een schuin, donker dak en een Oostersch-uitzienden klokketoren in barokstijl.

Tusschen de rijke ornamentering boven de deur was vroeger een roestig mes ingemetseld, waarvan het volgende vreemde verhaal werd verteld.

De zoon van een slager te Bolsward nam een mes van zijn vader weg en

stelde een van zijn makkers voor, om slagertje te spelen. De andere jongen vond het goed, dat hij de rol op zich zou nemen van het dier, dat geslacht moest worden en toen hij stevig was vastgebonden, volgde de slagerszoon het voorbeeld van zijn vader maar al te goed en sneed het slachtoffer werkelijk de keel af.

Toen hij wegens die misdaad voor de overheid gebracht werd, liet men hem een stapel goud en een stapel appels zien en vroeg, welken hij wilde hebben. Toen hij de appels koos, werd hij in vrijheid gesteld, vermoedelijk als ontoerekenbaar, daar de keus, die hem werd gelaten, wel gediend zal hebben tot onderzoek van zijn geestvermogens.

Zeer te onpas echter werd het mes als een waarschuwing boven het Stadhuis geplaatst, een nutteloos bedrijf, als het de bedoeling van de brave magistraten was om daarmee de zwakzinnigen in toom te houden.

Het interieur van het Stadhuis is door en door naargeestig, muf en tries-tig, met eenige overgebleven merkwaardigheden, die zijn opgeborgen onder veel, dat waardeloos is. Er bevinden zich een brief van den hertog van Alva en een paar andere documenten van beteekenis, op de meest slordige wijze bewaard, die uit een rommelige kast worden gehaald en er weer in gegooid door een vriendelijke schoonmaakster, die aan vreemdelingen vluchtig de holle zalen laat zien en dat is ten slotte wellicht de juiste taxatie van de waarde, welke die paperassen nog vertegenwoordigen in de oogen van gewone, verstandige menschen.

Het interieur van de logge St. Maartenskerk, — onzuivere Gothiek van 1463 in eenvoudigen Frieschen baksteen, zonder eenige versiering —, is niet veel beter onderhouden. De koorbanken, een voortreffelijk, hoewel laat werk, zijn gebarsten en gerot door verwaarloozing en dragen een overvloedige garneering van spinnewebben; de talrijke en werkelijk mooie grafzerken van blauw graniet, zijn ergerlijk mishandeld en vele er van zijn hopeloos in verval. Die grafsteen en zijn zeer merkwaardig en leveren het bewijs van een groot beeldend talent, dat men in Bolsward nauwelijks in het begin der zestiende eeuw zou verwachten. Het zou wel interessant zijn de geschiedenis er van ten volle te kennen. Een of andere geleerde inwoner van Bolsward, zou een goed werk kunnen doen als hij eens een monografie wilde schrijven over die blauwe zerken, waarvan er vele uit de Broederkerk afkomstig zijn, met hun portretten, wapenschilden, en inscripties, die er nu zoo onverzorgd en verwaarloosd uitzien.

Het kleine orgel met zijn geschilderde paneelen is aardig en sierlijk, maar zij, die zeggen, dat het uit het jaar 1400 dagteekent, beweren stellig te

veel. Als het inderdaad zulk een bijzonderheid was, moest het meer in eere gehouden worden.

Van buiten gezien, heeft de kerk den gebruikelijken majestueuzen toren, die echter met alledaagsche pannen is afgedekt.

De eenige burger van Bolsward, wiens aandenken is bewaard gebleven, is een arme schoolmeester uit de achttiende eeuw, die „Friesche Rijmelerije” schreef — Gijsbert Japiks, beschouwd als een der grootste Friesche dichters. Er is een waarschijnlijk weinig opgemerkt monument voor hem opgericht in de St. Maartenskerk, dat geschaad wordt door het knekelhuisachtige voorkomen van de kerk.

Hoeveel steden kan men in de Nederlanden vinden, die niet het een of ander aandenken aan Karel V bevatten? Uit Bolsward kwam de geleerde wiskundige Peter van Bolsward, die particulier secretaris was van den Keizer.

Workum bezit slechts een lange straat, een plein, een kerk, een klokketoren, en een Waag; toch zou niemand er over denken het iets anders dan een stad te noemen, al was het alleen maar ter wille van de massieve oude kerk met de bestoven resten van oude pracht, geschilderde lijkbaren, gebeeldhouwde banken en een orgel in het bedompte interieur, en van de oude waag, wier leeuwen naarstig trachten den moedigen blik te behouden, hun toebedeeld, toen er nog wat te bewaken viel.

Harlingen was eertijds de stad, die in geheel Friesland in beteekenis onmiddellijk volgde op Leeuwarden en heet haar naam te ontleenen aan de kasteelen Harlige en Harns, die hier tegenover elkaar stonden. In 1234 hoewel toen nog niet ommuurd, ontving zij de privilegiën van een stad; zij werd door Prins Willem I vergroot tot een haven voor marine- en koopvaardijsschepen.

Er is nu een moderne haven, de voornaamste van Friesland, op de plek van de oude stad, die in 1134 verzwolgen werd door een overstroming.

Er zijn in Harlingen eenige sterke dijken en op één der zeeweringen staat een excentriek monument, de „Steenen Man” genaamd; een grenssteen, waarop een soort Janus is gezet; waarschijnlijk een beschermer tegen de grimmige Noordzee. Het werd door de dankbare Harlingers opgericht uit erkentelijkheid aan den Gouverneur Caspar Robles bij het voorkomen van een vreeselijke overstroming (1570). Robles, van wien men meer zou willen weten, zal in dien tijd wel de eenige populaire Spanjaard in de Nederlanden geweest zijn.

Stavoren, de eerste glimp van Friesland, dien men te zien krijgt, als

men gezellig van Enkhuizen uit de Zuiderzee oversteekt, was eertijds de hoofdstad van de vroegste Friesche koningen. Een oudschrijver maakt korten bondig een eind aan alle twijfelingen omtrent het jaartal der stichting door boud te verklaren: „Stavoren is de oudste van alle steden in Friesland, omdat ze werd gebouwd in het jaar van de Schepping der Wereld.”

Deze Methusalem onder de steden is tamelijk onbeduidend, bijna zoo vlak als de vlakke velden en wateren, niet meer dan een potloodteekening tegen de eindelooze luchten.

Niets is er overgebleven van de handelsweelde uit de Hanzedagen, evenmin een spoor van de residentie der Friesche vorsten in de Middeleeuwen; er zweeft slechts een legende over de met gras begroeide zandbank, die voor de haven ligt en die uit die dagen moet dagteekenen.

Een dame uit Stavoren, verzocht haar man, die koopman was, haar van zijn reis mede te brengen „het kostbaarste ter wereld,” een dwaas verzoek, waaraan natuurlijk even dwaas werd voldaan, want de domme man bracht een lading tarwe mee uit Danzig, die de teleurgestelde vrouw, die iets verwacht had op het gebied van kleeding of juweelen, in de haven liet werpen, waar het graan wortel schoot en het „Vrouwenzand” vormde.

Een andere lezing van dit verhaal is redelijker en poëtischer.

Stavoren, zegt dit verhaal, was zoo rijk, dat de trots der bevolking alle perken te buiten ging. Een zekere vrouw, één van de vermogendste handelaarsters der stad, zond een van haar schepen naar Danzig om een kostbare lading te halen. Om de een of andere reden mislukten de onderhandelingen en de kapitein, die niet gaarne met leeg handen wilde huiswaarts keeren, bracht een lading graan mee terug. Zijn hooghartige lastgeefster stond aan de aanlegplaats te wachten om hem te begroeten en vroeg hem, wat voor schatten hij had meegebracht. „Alleen maar graan,” zeide de kapitein schoorvoetend. Waarop de dame, in woede ontstoken, verachtelijk uitriep: „Smijt het onmiddellijk in zee!” Toen zulks geschied was, viel de toorn Gods op Stavoren, want de tarwe wies op en versperde de haven, zoodat de handel van Stavoren werd geruïneerd.

In Wijckel, een dorpje niet ver van Stavoren, aan gene zijde van Gaasterland — bosschen op heigronde en het eenzaamste gedeelte van Friesland — staat het monument voor Menno Baron van Coehoorn (1641—1704), den grooten mededinger van Vauban en een van de voornaamste vestingbouwkundigen zijner eeuw.

Het monument, dat een zeer vreemde plaats heeft gevonden in de nette, op een schuur gelijkende kleine kerk, met den afgedekten toren, is in den conventioneelen bloemrijken rococo-stijl uitgevoerd door den Vlaamschen

beeldhouwer Jean Baptiste Xavery, die verscheidene grootsche tomben in de Nederlanden heeft achtergelaten, waaronder die van Baron van Welderen te Tiel, van Baron van Friesheim te Heusden en van Graaf van Hessen-Philpsthal te 's-Gravenhage.

In het Mauritshuis zijn twee borstbeelden van Xavery, Willem IV en zijn gemalin, de derde Engelsche Prinses, die een Nederlandschen Stadhouder huwde.

Coehoorn ligt ter neer in de conventioneele houding van een stervenden krijgsman, in volle wapenrusting, met tropeeën aan zijn voeten; een opstaande lijst van marmer sluit de tombe aan het hoofdeinde af. Het ontwerp toont veel overeenkomst met de schets, door Daniel Marot geteekend voor de nooit uitgevoerde graftombe van den Stadhouder Koning Willem III en toont, hoeveel hooger Verhulst stond in dit soort beeldhouwwerk.

Menno van Coehoorn stamde af van een Zweedsche familie, die zich in Friesland vestigde, trad op jeugdigen leeftijd in dienst van het Nederlandsche leger en toonde zijn veldheerstalent in den oorlog van 1672 bij Maastricht, Senef en St. Denis en later bij Fleurus.

Na den vrede van 1678, wijdde Coehoorn zich aan het versterken der steden in de Nederlanden en de fraaie, door boomen omgeven wandeldreven, tot op heden zulk een smaakvolle eigenaardigheid van de Nederlandsche steden, zijn voor een deel aangelegd op de wallen, ontworpen door Coehoorn.

Het beroemdste feit in de carrière van den grooten ingenieur was de herovering van Namen in 1692, toen de machtige citadel nogmaals was versterkt door den Franschman Vauban, zoolang de mededinger en tegenstander van Coehoorn.

De worsteling tusschen de twee geduchte ingenieurs was even opwindend als de worsteling tusschen Lodewijk en Willem en heel Europa wachtte in ademlooze spanning den uitslag af van den titanischen strijd.

De talenten van Coehoorn waren van het grootste belang voor de zaak der Geallieerden in den Spaanschen Successie-oorlog. Hij stierf in 1704 in Den Haag en het is nog al zonderling, dat er voor dezen hoogst verdienstelijken zoon van Friesland een monument werd opgericht in een plaatsje als Wijckel. Een waardig gedenkteeken voor den grooten ingenieur zou geweest zijn, als een der bolwerken, waarmede hij Nederlandsche steden heeft versterkt, was blijven staan, gerestaureerd en in orde gehouden. Maar al wat er rest van Coehoorn's werk zijn de gravures in talloze oude boeken, toen de platte grond der versterking het eenige

was, wat men de moeite waard achtte van een stad in beeld te brengen.

Franeker heeft hetzelfde voorkomen als Bolsward, niet zoozeer vervallen en vredig, als wel ongelooflijk leeg en saai. Het is het onbewogen zwijgzame karakter der inwoners, dat dien indruk teweegbrengt, zoowel als hun gering aantal. Alles is er zoo goed geregeld, dat niemand zich behoeft in te spannen en iedereen gedraagt er zich zoo behoorlijk, dat er geen aanleiding bestaat voor eenigerlei opwindung; het leven glijdt er voort met een eentonige gelijkmoedigheid, die nauwelijks schijnt verstoord te worden door geboorte, of dood, hoop of vrees.

Franeker ligt in het oude Westergoo, te midden van vruchtbare weiden en stond bekend als de netste, properste stad van Friesland en als de uitgezochte verblijfplaats der hoogere klassen vanwege de Universiteit, gesticht in 1585. Franeker zelf wordt verondersteld in 1191 te zijn gesticht door Hendrik VI, zoon van den grooten Frederik Barbarossa, en vader van den nog grooteren Frederik II.

De Universiteit werd, men weet niet waarom, opgeheven door Napoleon I en het gebouw, waar zooveel wijsheid werd gedoceerd, herbergt nu krankzinnigen en is voor bezoekers gesloten.

Het stadhuis is even aantrekkelijk als dat van Bolsward, eigenlijk naar nog schooner ontwerp gebouwd en beter geproportioneerd; daarbij van bijzonder fraaie, rooskleurige baksteen, afgewisseld met witte steen, waarin jachttafereelen zijn gebeiteld. Het staat op een hoek en bij de plaatsing van den mooien klokketoren, die doet denken aan kelk en kroon van een bloem, heeft men partij getrokken van die ligging. Alleen de dubbele stoep is leelijk en alledaagsch en heeft slechts een leuning in stede van de gewone leeuwen, lantaarns en massieve balustrade.

De zeer hooge, bijna te lange torentjes zijn gekroond door kleine metalen vaantjes, evenals de uiterste punt van den klokketoren, die er uitziet als een zonnewijzer, en het effect is zoowel grillig als bevallig.

Ook het inwendige van het gebouw doet het oog aangenaam aan; er zijn eenige zalen, die met goudleder zijn behangen, altijd iets bijzonder moois, en men vindt er een kleine collectie oud zilver en porselein, waaronder enkele fraaie stukken.

Maar de portretten van de zes en tachtig professoren, die in de Universiteit van Franeker hebben gewerkt, vertegenwoordigen voorzeker de leelijkste schilderijenverzameling die bestaat; de mythische Schotsche koningen, die een deftige zaal in Holyrood ontsieren, niet uitgezonderd.

Die paedagogen hebben zulke onvriendelijke, kwaadaardige, onheilspellende, grijnzende gezichten, en zulke starende, loensche blikken, dat

men begint te vinden, dat het maar goed was de Universiteit niet langer te laten voortbestaan en dat de tegenwoordige bestemming van het gebouw te verkiezen is boven de gastvrijheid, verleend aan zulke leelijke Droogstoppels als deze.

Misschien moet men rekening houden met de niets ontziende onbekwaamheid van den maker of de makers, maar toch gaat de onaangename suggestie van die kladschilderijen uit, die doet vermoeden, dat ze machtig juist zijn weergegeven.

Het kleine „Korendragershuisje” is haast aandoenlijk mooi en in de kerk — evenals die van Bolsward gewijd aan St. Maarten van Tours — vindt men eenige vreemde graftomben in roode zandsteen of donker graniet, merkwaardig, door zoowel fijne, als forsche afwerking.

De beste hiervan worden verondersteld het werk te zijn van de Friesche beeldhouwers Peter Dircks en Vincent Lucasz, die leefden omstreeks het midden der zestiende eeuw.

Een zeer vreemdsoortige curiositeit bevindt zich in het huisje over de brug bij het Stadhuis.

Het is het afbeeldsel van het zonnestelsel met de zon, maan en planeten aangebracht op het plafond van een der achterkamers, terwijl de machineerieën zich bevinden in de zolderkamer er boven.

Het is de geduldige arbeid van een armen wolkammer, Eise Eisinga genaamd, die zijn vreemde taak in 1781 voltooide.

Het model, dat sedert dien werd gerepareerd — Planetarium, zooals het heet, — werkt nog, en het blauwe plafond, beschilderd met de „banen” der hemellichamen, levert een zonderling gezicht op, evenals de machineerieën, welke deze groote klok in beweging brengen.

Het was een vreemde liefhebberij voor een Frieschen wolkammer, misschien het beginsel van een werktuigkundig talent, dat niet sterk genoeg was om zich te verheffen boven de belemmeringen van tijd en plaats, of die wellicht samenging met een weinig eierzuchtige natuur. En het is best mogelijk, dat een bevochten, glansrijke carrière aan Eise Eisinga niet dezelfde voldoening zou hebben gegeven, die hij smaakte van zijn fier, in de eenzaamheid voltooide Planetarium.

Een nakomeling van den wolkammer verklaart het wonder aan reizigers en haar opgewekt gezicht en glanzend haar en vurige belangstelling en eenvoudig genoeg in haar taak, vormen een aangenaam contrast met het levenlooze mechanisme, dat zij zich zooveel moeite geeft om te verheerlijken.

Te Wieuwerd, tusschen Sneek en Leeuwarden, is een kerk, waarvan de crypten, door de een of andere inwerking van den bodem, eenige lijken bevatten, die tot een soort mummies geworden zijn en als rariteiten vertoond worden aan diegenen, die belangstellen in zulke naargeestige overblijfselen.

Het zou niet de moeite waard zijn, melding te maken van die mensche-lijke overblijfselen, als het geval niet wilde, dat een daarvan heet te zijn het stoffelijk overschot van Anna Maria Schuurman, die in haar dagen „de moderne Sappho” werd genoemd. Zij schijnt een soort vrouwelijk „wonder” geweest te zijn, daar zij vertrouwd was met alle geleerde talen tot Chaldeeusch toe en bedreven was in alle schoone kunsten, hoewel zij noch in muziek, noch in schilder- en graveerkunst uitblonk. De literaire proeven van haar hand, die het licht zagen, zijn nu vergeten.

Anna Schuurman was bevriend met Voetius, Spanheim en Descartes; zij correspondeerde met Richelieu, Elizabeth van Bohemen en Koningin Christina van Zweden, werd de tiende Muze en de Ster van Utrecht genoemd en was een dier vrouwen, die van veel meer beteekenis leken in de zeven- tiende eeuw dan zij heden ten dage schijnen zou, nu zij waarschijnlijk niet meer zou zijn dan een begaafde, werkzame vrouw tusschen een menigte begaafde, werkzame vrouwen. Intelligent en gevoelig, erfde zij de Neder- landsche liefde tot geleerdheid en het Nederlandsche talent voor fijnen handenarbeid, hoewel zij in Keulen werd geboren, waar haar familie vrij- willig in ballingschap was gegaan uit de onrustige Nederlanden.

De familie keerde spoedig naar Utrecht terug (1615), waar Anna reeds haar groote begaafdheid toonde, en woonde daarna voor korten tijd in Franeker, waar Anna's broeder zijn opleiding ontving aan de Universiteit. In deze stad was of is wellicht nog, hoewel schrijfster dezes er geen beves- tiging van kon krijgen, een Anna Maria Schuurman-museum en haar portret.

Het duurde niet lang, of Anna was weder terug in Utrecht (1622) en hier woonde zij verscheidene jaren, afgezonderd van de wereld, maar vermaak scheppend in het gezelschap van geleerden en in de correspondentie met hooggeplaatste personen.

Haar gravures van haar eigen portret toonen geen groote vaardigheid en laten de beeltenis zien van een vrouw met een alledaagsch gezicht. Haar bedrevenheid in handenarbeid kwam beter voor den dag in het houtsnijden, het etsen op glas met een diamant, en het teekenen van figuren en bloemen voor borduurpatronen en dergelijke, waar zij zich met voorliefde op toellegde.

Het is verwonderlijk, dat van haar groote gaven déze zooveel verbazing en bewondering wekten bij haar tijdgenooten, want stellig waren zúlke vrouwe- lijke talenten niet zoo ongemeen.

Van meer beteekenis was Anna's geleerdheid. Die schijnt buitengewoon

geweest te zijn. Bij de stichting van de Utrechtsche Universiteit in 1636 leverde „de Ster van Utrecht” een Latijnsche ode, even zwaar, breedspakig, conventioneel, gekunsteld en droog als de best gelukte voortbrengselen van haar manlijke tijdgenooten en die, hoewel zonder een grein van verdienste, groote loftuitingen oogstte; een feit, even verwonderlijk, als dat Van Mierevelt een warme bewondering aan den dag legde voor haar zwakke artistieke pogingen. Maar misschien was het wel om dezelfde reden, waarom Dr. Johnson de vrouw prees, die preekt: „Zij is te vergelijken met een hond, die opzit; men moet zich niet verwonderen, dat hij het goed doet, maar dat hij het doet.”

Anna was ook muzikaal en toen Maria de Medicis Utrecht bezocht, was deze zeer ingenomen met het zingen der beroemde blauwkous, die haar vrienden verbaasde door haar strijd voor dat vage ideaal „de emancipatie der vrouw”, destijds heel nieuw en heel wonderlijk.

De schoone geleerde was echter zelf niet geheel vrij van vrouwelijke zwakheden, want na het huwelijk en de genoegens der liefde versmaad te hebben, voelde zij zich op gevorderden leeftijd sterk aangetrokken tot Jean Labadie, die, opgevoed als Jezuiet, later, „Fransch Calvinist” werd en naar Utrecht kwam om een nieuwe secte te stichten in het land der vele secten.

Deze man, leelijk, klein, ziekelijk, oefende een ontzaglijke beking uit op veel mannen en vrouwen. Zonder twijfel vereenigde hij in zich die dweepzucht, oprechtheid en die geestelijke eigenschappen, waartoe zwakke naturen, de rusteloozen en de ellendigen en de reinen van hart zich aange trokken gevoelen.

Anna had iets van dit alles. Ook had zij nooit liefgehad en bezat zij geen sprankje temperament; dus deed zij onmiddellijk haar geleerdheid en haar kunst als wereldsche genoegens aan kant en werd zij de discipelin (sommigen zeggen de vrouw) van den vromen Labadie, die zoo ijverig zijn best deed om nog een geloofsbelijdenis toe te voegen aan die, welke het menschedom reeds verontrustten.

Voor zoover men het in korte woorden kan zeggen, had deze nieuwe leer veel overeenkomst met die der Quakers, maar zij was forscher en indien het waar is, dat de verloochening dezer wereld de heiligmaking bevordert, ongetwijfeld heiligend.

Het eind van het geharrewar, de opschudding en het getwist tusschen de Labadisten en de Orthodoxen, was het zich terugtrekken op een kasteel — Walta of Thetinga-state in Friesland — waar de kolonie, na den dood van haar leider in 1670, — ten gevolge van een gevatte koude, die hij verwaarloosd had door zijn ijverig prediken — werd achtergelaten zonder zichtbaar hoofd, maar met een machtig ideaal.

Hier in de eenzame vlakten van Friesland, vestigden zich die vrome lieden en wachtten kalm, berustend en in groot vertrouwen, op dehemelsche vreugde hierna.

Het was, als men het goed beschouwt, een soort „béguinage”, het midden houdend tusschen een klooster en een hofje en juist zoo geestelijk als ieder inwoner het voor zich zelf wilde maken. De vereerders van contemplatie moeten of, zooals de Egyptische kluizenaars, hun verzoeken eenzaam uitvechten in de woestijn, of in een soort kolonie als deze. Als het dan Nederlanders zijn, zullen zij ze keurig in orde houden en in veel op hun naaste gelijken; zoodat de sleur van het dagelijksche werk en de menschelijke nooddrift, heilige en zondaar op hetzelfde niveau doen staan.

George Fox en William Penn bezochten de kolonie in 1676 en hier was het, dat Anna Maria Schuurman, op zeventigjarigen leeftijd haar eenig interessant werk, *Eukleria*, haar autobiographie, schreef.

Dit was de eerste dier doelbewuste pogingen om een ziel af te schilderen, die culmineerden in Rousseau's „Confessions”. Het is altijd een hopelooze taak geweest en een, die meer het bewijs leverde van de zelfingenomenheid dan van het temperament van den schrijver en Anna's overgroote oprechtheid kan niet beletten, dat deze ernstige poging om den vlinder te ontleden en het kwikzilver te grijpen den indruk geven van onechtheid en pedanterie.

Er is te veel van een andere geleerde Anna in deze bladzijden, — van die „Zwaan van Litchfield,” ¹⁾ die even beschaafd, even leelijk en even vervelend was — ondanks de beste bedoelingen van de wereld.

Anna Maria Schuurman, die te oud was om verdere experimenten te maken in de kunst van te leven, bleef haar geïdealiseerde passie voor Labadie trouw, die de laat-ontloken bloem was van haar onderdrukte gevoelens en stierf in de vrome sfeer van de Friesche retraite. De kolonie in Walta kwijnde door gebrek aan bekeerlingen en de zachtmoedige secte stierf weldra uit.

Als de mummies in Wieuwerd werkelijk die van Anna Maria Schuurman en haar metgezellen zijn (schrijfster dezes had geen moed om naar die griezeligheden een onderzoek in te stellen), dan is het te hopen, dat kieschheid eens het graf zal sluiten, door nieuwsgierigheid geopend en dat het stoffelijk overschot der arme blauwkous eerbiedig met rust gelaten zal worden; iets, dat men in ieder geval mag wenschen, van wie die treurige overblijfselen dan ook mogen zijn.

¹⁾ Miss Anna Seward, dichteres (1747—1809.) (Vert.)

HOOFDSTUK XVI.

LEEWARDEN is meer patricisch, indrukwekkend en bevolkt dan men van Friesland zou verwachten. Het heeft niets provinciaals, maar schijnt inderdaad een hoofdstad van beteekenis en de residentie van Vorsten. Het heeft mooie straten, ruime pleinen, prachtige gebouwen en talrijke belangrijke herinneringen en oude banden. De sfeer is er gereserveerd en beschaafd, bij de bevolking heeft zich de oude reputatie van beleefdheid gehandhaafd. Het is in alle opzichten aantrekkelijk en interessant, van een stille, ongerepte en geheimzinnige bekoring.

Leeuwarden werd eerst in 1190 een ommuurde stad. In 1559 was het de zetel van een der Nederlandsche bisschoppen door Paus Paulus IV ingesteld, onderhoorig aan Utrecht, „*maar de ketterij gaf den bisschoppen niet veel gelegenheid daar een grooten staat te voeren*”; tegen 1575 immers was de hoofdstad van Friesland geheel in handen van de Protestanten en alles heeft er nu in ieder opzicht een Hervormde kleur.

Deze voorname stad was de zetel van het gemeentelijke bestuur, en de residentie der Stadhouders uit het Huis Nassau, die allen bekwame, populaire mannen waren, in aanleg veel gelijkend op de andere leden van hun beroemd Stamhuis.

De eerste was Willem Lodewijk, Graaf van Nassau-Dietz, neef van Willem van Oranje (1560—1620), de beminde *Us Heit*, (onze Vader); de tweede, Ernst Casimir, zijn broeder, gesneuveld bij het beleg van Venlo (1632), de derde, Hendrik Casimir I (1612—1640); de vierde, Willem Frederik, zijn broeder (1613—1664); de vijfde, Hendrik Casimir II (1657—1696); de zesde, Johan Willem Friso (1688—1711); de zevende, Willem IV (1711—1751), Prins van Oranje, de eerste Stadhouder van alle Vereenigde Provinciën en de voorvader van de Nederlandsche koningen.

Zij waren in nauwere verbintenis gekomen met den ouderen tak door het huwelijk van Willem Frederik met Albertina Agnes, dochter van Frederik Hendrik.

De titel dezer prinsen (alle leden van het Huis Nassau waren prinsen van het Rijk) was Graaf van Nassau-Dietz en Stadhouder van Friesland, Groningen en Drente, met uitzondering van korte perioden, waarin de Stadhouders van Holland door Groningen werden gekozen.

Al verwierven zij geen van allen een Europeesche vermaardheid, zij schijnen zich allen een schooner roem veroverd te hebben, in de trouw en de aanhankelijkheid van hun volk, waarover zij als een vreemd geslacht begonnen te regeeren — want Nassau-Dietz ligt nog al een eind van Leeuwarden. Het moeten wel een gemeenschappelijk doel en de nobele eigenschap-

pen, getoond in oorlogs- en vreedstijd, geweest zijn, die de fiere Friezen verzoend hebben, met de leiding van een Duitschen Prins.

Er zijn niet veel herinneringen aan de Friesche stadhouders overgebleven in de stad, waar zij zoolang hof hielden. Het Prinsessenhof, waar de verstandige en goede, beminde en liefhebbende Marijken Meu, Maria van Hessen—Cassel, woonde tijdens de langdurige minderjarigheid van haar zoon, Willem IV, Prins van Oranje; een flink modern standbeeld van Willem Lodewijk, den kloekmoedigen krijgsmakker van Prins Maurits; eenige portretten in het stadhuis; de oude begraafplaats van het geslacht in de Groote Kerk (de tomben werden in 1795 vernield) en het Gouvernements-huis, eertijds het Paleis der Nassau's . . . dat is alles.

De schoonheid van Leeuwarden ligt meer in den totaalindruk van voor naamheid en vriendelijke grootheid, dan in het een of ander bijzonder monument of gebouw. Toch zijn er verscheidene mooie gebouwen zooals: de Kanselarij, het Waaggebouw, de Oldehove en de vormelijke, deftige heerenhuizing, die nu het bij uitstek fraaie Friesche Museum herbergt.

Merkwaardiger misschien dan die alle, is de enorme veemarkt, die tien-duizend stuks vee kan bevatten en die op de Vrijdagen (marktdagen) even levendig is als ze gedurende de overige weekdays verlaten is en er dan uitziet als een uitgestrekt paradeveld.

Leeuwarden is in geen deele een stad, die zich heeft neergelegd bij droomen over het verleden. Zij heeft een goeden naam op handelsgebied, is het centrum van den uitgebreiden Frieschen handel in zuivelproducten, heeft na Rotterdam de belangrijkste veemarkt van het land, bezit uitmuntende scholen, gezellige woningen, rijke winkels en keurige kantoren, kortom, een massa van die dingen, waar een reiziger geen reis voor onderneemt, omdat hij ze overal kan zien.

Niettegenstaande alle bedrijvigheid van den nieuweren tijd heeft de stad iets sombers, een stille donkerheid, het voorkomen van zeer ver Noordelijk te liggen, iets in-zich-zelf-gekeerds, dat haar onverschillig doet zijn voor alles, wat buiten haar plaatselijke belangen omgaat. Men vindt Leeuwarden in weerwil van veel aantrekkelijks, geen plaats, waar de reiziger gaarne lang zou vertoeven of waarvan hij veel zou kunnen zeggen; een zekere terughoudendheid in de atmosfeer deelt zich mede aan den vreemdeling.

Hét museum bevindt zich in het sombere huis van een edelman uit de zeventiende eeuw, dat echter geheel het karakter van een woonhuis heeft verloren. De fraaie verzameling werd er gerangschikt, vóór museums dorst naar kennis verenigbaar achtten, met dorst naar schoonheid. De omgeving

is vervelend en saai, wat zoo vaak het geval is met die officieele verzamelingen van merkwaardigheden, en zulks ondanks de werkelijke waarde van veel, wat is tentoongesteld.

Ook zijn de sombere zalen slecht verlicht. De Hindelooper kamers zijn een mislukking, zooals die doode reconstructies van het leven altijd zullen blijven, en er is te veel plaats ingeruimd aan een middelmatig plaatsekijk schilder; daarenboven is een groot gedeelte der tentoongestelde voorwerpen ouderwetsch zonder oud te zijn, en wat interessant is, heeft men niet genoeg naar voren gebracht.

De collectie porselein is prachtig, maar slecht belicht en de rangschikking der borden onder de centrale galerij en langs de pilaren die het dragen, is afschuwelijk.

Onder de schilderijen merken wij op de weinig-innemende trekken van Viglius d'Aytta, als kanselier der Orde van het Gulden Vlies (1564.)

Dit personage was één der weinige zonen van Leeuwarden, wiens roem zich verbreidde buiten zijn geboortestad, en zelfs deze waardigheidsbekleeder is nu tamelijk wel in het vergeetboek geraakt, hoewel hij een levendige rol gespeeld heeft, onder het bestuur van Margaretha van Parma. Zijn motto, *Vita Mortaliam Viglia*, kan men in gouden letters lezen boven de albasten deur der kanselarij, tegenover het museum.

Dit fraaie, doeltreffende gebouw dateert van 1571. Het wordt gekroond door een standbeeld van Karel V — welke stad in Nederland is zonder een *Carolus Quintus?* — en wordt nu gebruikt tot berging der provinciale archieven.

Het is het belangrijkste van de oude gebouwen van Leeuwarden. Daarop volgt de Oude Waag, die een aangenamen indruk maakt; de nieuwe Waag en het Stadhuis (1715) zijn voorname gebouwen van nieuweren datum, meer indrukwekkend dan aantrekkelijk, maar eenvoudig, en voornaam. Het Prinsessehof (1731) is sober, maar schoon van proportie en mooi versierd met pilasters en een ornamentering van vruchten. Het Phoenix-Hotel heeft een merkwaardige facade in denzelfden stijl. Ja waarlijk, Leeuwarden dankt haar donker patricisch voorkomen aan het groote aantal dier oude, massieve, doftige aristocratische huizen, overgebleven uit de dagen, toen de Stadhouders uit het Huis Nassau hun hofhouding in Leeuwarden hadden.

Men vindt hier verscheidene *Gasthuizen*, voor het meerendeel herbouwd. Het St. Antoniusgasthuis heeft een typische poort van 1696, die zeer de aandacht trekt; ze is vervaardigd uit zand -en baksteen en de weelderige en luchtige vruchtenkransen, die afhangen langs de pilasters, zijn van groote bekoring.

De St. Jacobskerk dateert van 1550 en is merkwaardig om het feit, dat

ze de grafkelders bevatte van de Friesche Stadhouders. Deze werden in 1795 door de Franschen ontviid en er zijn nu nog slechts over twee monumenten, dat van Willem Lodewijk, graaf van Nassau-Dietz, stadhouder van Friesland en dat van zijn vrouw, Anna. Er is ook een nieuw borstbeeld van dezen Prins en een gedenkteeke van den Vrede van Munster, waaraan nog een vriendelijker herinnering bestaat in den *Prinsessentuin*, in 1648 aangelegd door Stadhouder Willem Frederik van Nassau-Dietz, den vriend en metgezel van zijn neef, Willem II van Oranje.

Het weidsche orgel is vervaardigd door Müller, den maker van het beroemdere instrument te Haarlem.

Het vroegere paleis der stadhouders, nu het Gouvernementshuis — verlaten sinds de Friesche lijn de paleizen en rijkdommen der Oranjes erfde — is, hoewel sober, zeer indrukwekkend door strengen eenvoud en door den gouden klimmenden Frieschen Leeuw van reusachtige afmetingen.

Een blik op Leeuwarden in haar vroegere waardigheid kan men slaan op een plaat van een historischen optocht, die in het jaar 1711 door haar deftige, sombere straten trok.

De jonge stadhouder, Johan Willem Friso, Prins van Oranje, was in 1702 betrokken geweest in een geducht proces met den koning van Pruisen over de aanzienlijke bezittingen van den Stadhouder-Koning Willem III.

In 1711 begaf zich de Prins, niet meer dan een jongeling nog, vanuit de Zuidelijke Nederlanden op reis naar Holland om een samenkomst te hebben tot het treffen van een schikking met den Duitschen vertegenwoordiger, maar vond op weg daarheen, bij het overvaren van het Hollandsch Diep, ten gevolge van het omslaan van zijn vaartuig, jammerlijk den dood. Hij was een knappe, beminnelijke, veel belovende jonge man en het land was zeer geschokt door zijn plotselingen dood, die weder op een jong kind de waardigheden van het Huis Oranje deed overgaan.

Dit kind was Willem IV, later stadhouder van alle Zeven Provinciën. Hij was de zoon van de goede Maria Louisa van Hessen-Cassel, die het *Prinsessehof* gebouwd heeft. Zij was in 1710 met Johan Willem Friso gehuwd en het jaar daarna, slechts weinige maanden voor zijn dood, hield hij met zijn bruid zijn luisterrijken intocht in Leeuwarden.

Het Vorstelijke gezelschap werd aan de stadspoorten ontvangen door den kolonel der bezetting met een saluut van een en vijftig kanonschoten. De stoet was samengesteld uit de volgende afdeelingen, die men zich levendig kan voorstellen, den weg nemende door de deftige, donkere straten van Leeuwarden, waar de vormelijke huizen zich scherp afteekenden tegen de koude, bleeke paarlmoerkleuren van den Maartschen hemel.

*De Provinciale Adjutant,
Geëscorteerd door
Twee trompetters, een luitenant, een vaandeldrager,
Zestig man bereden troepen.
Veertig staatsiekoetsen met Grootwaardigheidsbekleeders
Dienaren, handpaarden geleidende.
Generaal-Majoor Starkenburgh
Zeventig bereden officieren der provinciale troepen
Vier trompetters en heraut,
Dragende de banier met het wapen van Friesland
en
den Gouden Staf.
Hunne Hoogmogenden de Staten van Friesland en Groningen
In vier koetsen, ieder getrokken door vier paarden
Met lakeien te voet.
Zijn Hoogheid's Opperstalmeester met pages en lakeien
Groepen officieren
De adel der beide provinciën
Prins Johan Willem Friso en zijn Bruid
In de galakoets van Zijne Hoogheid
Getrokken door zes paarden
Geëscorteerd door hellebaardiers.
De lijfwacht van Zijne Hoogheid
De Prinsessen van Nassau
In een koets met zes paarden
Drie koetsen met hofdames.*

De weg was door gewapende macht afgezet; er werden salvo's afgevuurd op de markt en voor het paleis en er werd kostbaar vuurwerk afgestoken tot vroeg in den morgen. Zijne Hoogheid sloeg deze vertooning gade vanuit een der paleisvensters.

En wie zal zeggen, welke heerlijke droomen zijn knap gelaat deden blozen en zijn jong hart verwarmden; het kan hem toegeschenen hebben, dat hij, met zijn naam, bezittingen en gaven, zich evenveel roem in Europa zou kunnen verwerven, als de laatste Prins van Oranje. Het is niet velen gegeven om zich te kunnen verheugen: in jeugd, zùlk een naam, zùlk een rijkdom en macht en in de trouw van een moedig volk. Hoe zal zijn geest zich te midden van de stijve pracht en praal van het oogenblik, hebben beziggehouden met toekomstbeelden van vreugden en triomfen, die verwezenlijkt hadden kunnen worden, als de noodlottige wateren van het Hollandsch Diep het jonge leven niet hadden verstild. Van de zes stadhouders van Friesland stierven er drie een gewelddadigen dood.

Het cavalerie-vertoon in dezen prachtigen stoet trekt de aandacht. De Nederlanders golden beter te voet dan te paard te kunnen vechten; toch

had Prins Maurits cavalerie-afdeelingen, die tot de beste in Europa konden gerekend worden. Schrijvers uit den nieuweren tijd hebben zich verbaasd, waar en hoe hij ze in zulk een land kan getraind hebben; maar Friesland, het meest waterrijke deel van Nederland, voelt ook veel voor paarden en de Fries moet, vreemd genoeg, even goed op zijn gemak geweest zijn op een paard, als in een boot.

Nu nóg zijn er talrijke paardenliefhebbers en worden er vreemdsoortige wedrennen gehouden in de straten, daar er in dit land van boeren geen renbanen zijn. De flinke paarden draven lustig over de klinkers, terwijl het verkeer wordt stopgezet om ze te laten passeeren. Behalve van dit populaire amusement en, zooals van zelf spreekt, van de watersport, geniet de Fries nog van allerlei ijsvermakelijkheden en heeft Friesland eenige der knapste schaatsenrijders van de wereld opgeleverd. Sommigen hebben het zoover in de kunst gebracht, dat zij in één dag de elf steden van Friesland kunnen bezoeken, een afstand van 125 mijlen.

De Oldehove is de gedrongen, massieve toren van Leeuwarden, die in dit volmaakt vlakke land, mijlen ver in het rond kan gezien worden, als een uitgesneden kaars, die op een plat bord staat.

Die toren is alles, wat er is overgebleven van een kerk en werd nooit hooger gebouwd, omdat hij teekenen vertoonde van te zullen omvallen. Daar Leeuwarden, gebouwd is op een drassigen grond, aan de oude *Middelzee*, die in de dertiende eeuw is dichtgeslibt, was het maken van den grondslag voor die zware gebouwen geen gemakkelijke zaak, en het pleit voor de bekwaamheid, waarmee de fundeeringen werden gelegd, dat geen van die massieve bouwwerken is bezweken.

Er waren een groot aantal sloten in Friesland, „kasteelen” of liever „châteaux”, bescheiden, door een gracht omgeven landhuizen met een aristocratisch tintje. Het Popta-slot te Marssum is typisch voor zulk een landelijk „château”, en het tegenwoordige St. Bonifaciusgesticht in Leeuwarden is een type van de adellijke verblijven in de stad.

Het gebouw was eertijds de *Huizinge der Cammingha's*, de vrijheeren en erfheeren van Ameland en werd gebouwd in 1678. In den gevel ziet men de wapens van Cammingha, Heringa, Jelmera en Unia (in deze provincie schijnt iedere naam te eindigen met de eerste letter van het alfabet), en dat is ongeveer alles, wat er is overgebleven van de eens zoo vermaarde pracht en weelde van dit beroemde huis.

Er was ook een kasteel Wiarda-state, dat aan de Cammingha's toebehoorde en verondersteld wordt het oudste van het land te zijn. Het dagteekent

stellig uit den tijd van Karel den Groote, daar het reeds in een charter van 814 genoemd wordt.

Dit was het toevluchtsoord voor de ongelukkige burgers in 1581, toen de brouwers ontdekten, dat deze liever Haarlemsch bier dronken dan Friesch. Zij werden in bescherming genomen door den heer van Cammingha, die daarvoor door de beleedigde alleen-verkoopters werd beloond met een beleg.

De meeste dier „kasteelen” die niet zeer sterk waren, zijn verdwenen in de schermutselingen met Gelder, Saksen en Spanje, in moorddadige oorlogen en in de woelingen ten tijde der Hervorming. Het Popta-slot te Marssum is echter in zijn geheel bewaard gebleven — hoewel uit lateren tijd — zoowel in architectuur als in inrichting en wordt krachtens de bepalingen in het testament van Dr. Popta, intact gehouden.

Alles is in dit heerenhuis nog op zijn oude plaats, met uitzondering van het prachtige zilveren servies, dat zich nu bevindt in het Leeuwarder Museum, en wordt smetteloos in orde gehouden door de oude dames, die verblijf houden in de aangrenzende hofjes, voor wie de edelmoedige Heer Popta gezorgd heeft.

Het is alles trouw hersteld en keurig onderhouden. In het fraaie baksteen huis, dat door een smalle gracht wordt omringd en waar men binnentreedt door de sierlijke poort, met het zware meubilair en de solide inrichting, krijgt men een goed begrip van het leven van een Frieschen edelman in de zeventiende eeuw; het is éven indrukwekkend, hoofschen en rijk, als het levenloos, somber en naargeestig is.

Alles is zoo gebleven, dat als de excentrieke Popta terugkwam, hij zijn tehuis precies zoo zou vinden, als hij het verlaten had en werkelijk, die donkere, nette kamers zien er uit, alsof zij een geest verwachten.

De betegelde keuken, die oorspronkelijk een boogvormig gewelf was, leidend naar de gracht, is merkwaardig en doodschen. Men krijgt het gevoel, alsof het hier nooit vroolijk zou kunnen zijn, zelfs niet met het heerlijkste feest in het vooruitzicht.

Alle bedden zijn de gebruikelijke bedsteden, op twee na, die met sombere ijver werden gereserveerd als praalbedden voor hun dooden.

Alles is zwaar, donker, streng en stijf; nergens is licht, opgewektheid of liefelijkheid. Een reusachtige bijbel schijnt er het eenige boek. De ligging van het huis is eenzaam en van uit de massieve vensters heeft men geen ander uitzicht, dan op het groen van de omringende boomen en het donkerder groen van het kwalijk-riekende water in den zomer, en in een strengen winter op sneeuwvelden en ijs.

Voeg hierbij de eentonigheid van de omgeving, de mistroostigheid van

het Noorden, het gevoel van afgesneden te zijn van de wereld, in een onbeduidenden uithoek en het Popta-slot krijgt zoo iets terneerdrukkends, dat men er zwaarmoedig van wordt, zelfs al toeft men er niet langer dan een uur.

Wat is de wereld vol sombere, naargeestige huizen, waarin de menschen een somber, naargeestig leven leiden!

Men gunt het den ouden Popta, dat hij gesteld was op zijn slot, dat hij er at, dronk en vroolijk was, maar het is nauwelijks aan te nemen, dat hij zich op zijn gemak gevoelde in die vreugdelooze woning.

Een aangenaam contrast met het Popta-slot en de daaraan verbonden herinnering aan een streng, ongezellig leven, vormt het verhaal van een plaatselijken heilige, dat stamt uit vroegere en vroolijker dagen.

Eelcke Liauckama was een Praemonstratenser monnik in den slechten, ouden tijd, toen de eerwaarde broederen, evenals de kerken van Antiochië en Jeruzalem tot dwalingen vervielen. Het uitwendig teeken hiervan was een misbruik maken van sterken drank.

Eelcke nam zich voor, die schandelijke gewoonte door de kracht van een goed voorbeeld uit te roeien en met dit loffelijk doel voor oogen besloot hij alle kloosters in Friesland af te reizen.

De Duivel was echter waakzaam, zooals hij doorgaans bij zulke gelegenheden is, en bij het eerste het beste klooster, dat Eelcke bezocht, bewerkte hij de monniken om hem te verleiden in hun drinkgelagen te deelen.

Dit lage plan gelukte zoo goed, dat de heilige ontzaglijk kwalijk werd om niet te zeggen erg onpasselijk, waarover de andere monniken een duivelsche vreugde aan den dag legden, die echter werd getemperd, toen de eerbiedwaardige heilige, inplaats van den wijn op te geven, dien hij had opgedronken, enkel schoone rozen strooide op den vloer der eetzaal.

Dit wonder had de monniken moeten bekeeren en de geschiedenis had daarmee uit moeten zijn, maar helaas, zij waren alleen verbitterd door die hemelsche tusschenkomst, overvielen Eelcke, toen hij het klooster verliet en sloegen zijn hoofd tegen den muur te pletter. Het schijnt wel of de Duivel hier aan het langste eind trok, daar er geen hemelsche hulp opdaagde, om den armen Eelcke uit zijn benarden toestand te redden, en de monniken voortgingen met hun leelijke gewoonten, tot de Hervorming hen verdreef en de strenge heeren de overhand kregen.

De moraal van de historie is, dat er geen inmenging in de poovere genoegens waarover de menschheid beschikt, wordt geduld. „because thou art virtuous, shall there be no more cakes and ale?” ¹⁾ Het verhaal lijkt

¹⁾ „Omdat gij deugdzaam zijt, is dat een reden, waarom anderen zich lekkernijen zouden ontfeggen?”

op het griezelig mirakel van het „Sacrament van Amsterdam,” verheerlijkt door Vondel, dat ook handelt over onpasselijkheid.

De Friezen lieten zich slechts langzaam en weerstrevend bekeeren tot het Christendom. Het kostte groote moeite hen af te trekken van hun oude goden, vooral van den machtigen en geheimzinnigen Irmenzuil, die tot de overwinning voerde in den strijd en wiens zwaar, ruw altaar steeds behangen was met kransen van de mooiste bloemen der vlakke landen, klaprozen, madeliefjes, boterbloemen, peterselie en andere rijke en nederige bloeisel als er in overvloed groeien in de weilanden, die overgaan in moerassen, of verloopend in meer en zee.

Willebrordus deed veel om hen van hun dwalingen te genezen en hen te wijzen op de waarheid en de schoonheid van het Christendom, zooals het door hemzelf en zijn vrienden werd beleden, maar zij vervielen telkens weer in den ouden afgodendienst en er hadden verscheidene betreurenswaardige voorvallen plaats, totdat de Friezen er op vonden, dat deze nieuwe God der Liefde dezelfde moest zijn als de oude Oorlogsgod en dat het hetzelfde scheen of zij Christus volgden of Irmenzuil, omdat macht toch recht bleef en dat zij evenveel verontschuldigingen bleven behouden om den naaste te bestelen en toe te takelen.

Een zekere Adgillus, die door Chlotarius III tot heer van Friesland werd aangesteld, gaf zich veel moeite voor het goede werk, maar na zijn tijd namen de Friezen hun oude gewoonten weder aan. Dan was er de energieke Adelbold, zelf een Fries, die de Kathedraal van Utrecht stichtte en bisschop van Utrecht was (1008) en die een goed voorbeeld gaf van de „strijdende kerk” in zijn gevechten met de vijandelijk binnendringende Hollanders. Dezen waardigheidsbekleeder ontbrak het niet aan letterkundige begaafdheid, want hij schreef een levensbeschrijving van zijn beschermheer Keizer Hendrik II, den kreupelen monarch, de laatste uit de Saksische linie, die de keizerlijke waardigheid verkreeg en behield door kracht en list en zich toch zoo tactvol gedroeg tegenover den Heiligen Stoel, dat hij, zoowel als zijn vrouw, heilig verklaard werden.

Toen Koning Radboud was onderworpen door Karel Martel, den bestrijder van de Saracenen, dwong de overwinnaar den Frieschen krijgsman Christen te worden.

De weerspannige bekeerling tot het geloof van liefde en barmhartigheid, was halverwege in het doopwater, toen hij bisschop Wolfram vroeg, waar zijn voorvaderen waren?

„In de hel, met alle andere heidenen,” antwoordde de bisschop met meer kracht dan diplomatie.

De heidensche krijger stapte weder uit het water.

„Dan,” zeide hij fier, „zal ik mij daar met hen vereenigen, liever dan met uw weinige Christenen eenzaam in uw kleine hemeltje te zitten.”

De Friesche boerderij is evenzeer een product van het klimaat als de ijshut van de toendra, of de tent van de woestijn. Onder het enorme dak ligt de geheele wintervoorraad hooi, koren, graan, wortels, enz. opgestapeld en het beschut niet alleen de woonkamers van het gezin, maar ook de stallen van het vee, zoodat alles beschermd en gevoed kan worden zonder blootgesteld te zijn aan den onherbergzamen strengen winter.

Niet dat de stoere Friezen niet opgewassen zouden zijn, tegen de onaangenaamheden van het Noordelijk weder ; maar er zijn verscheidene dagen, waarop het ijs niet sterk genoeg is voor sleden en schaatsen en toch de waterwegen zijn versperd, zoodat ze niet toegankelijk zijn voor booten en het niet mogelijk is zich buiten de boerderij te begeven.

Het leven placht er daardoor eenzaam en zelfgenoegzaam te zijn, maar daaraan wordt tegenwoordig eenigszins tegemoetgekomen door het invoeren van motorboot en telefoon.

Van binnen zijn deze boerderijen helder en proper en ze waren tot voor korten tijd gevuld met voorwerpen, die de eigenaars gedurende de eenzame wintertijd zelf hadden gesneden en geverfd, genaaid, geborduurd en gebreid. Nu zijn de fabrieksartikelen ook tot hier doorgedrongen en zijn de meeste dier oude fraaie dingen, die door de boeren en pachters op hoogen prijs worden gesteld, het werk van een uitgestorven generatie.

De koestallen zijn even smetteloos als de andere deelen der boerderij, zelfs hangen er vaak neteldoeksche gordijntjes voor de vensters, of ziet men er een patroon van verschillend gekleurd zand op den vloer.

Er werd in die boerenhuizen veel werk gemaakt van het schilderen van meubels. Het plaatsje Hindeloopen was hiervoor vermaard en een echt Hindelooper geschilderd meubelstuk is tegenwoordig zeldzaam en kostbaar.

Men heeft zich vaak verdiept in gissingen over de vraag, vanwaar die landelijke schilders hun inspiratie hadden en waar zij hun modellen vonden, zoo vreemd en zonderling zijn sommige dier ontwerpen.

Waarschijnlijk zijn zij wel eens gecopiëerd van patronen op materiaal, aangevoerd door de Oost-Indische Compagnie of ontleend aan legenden en symbolen uit vóór-Christelijke tijden, die gemakkelijk hebben kunnen voortleven bij een volk, zóó afgesloten van de wereld en zóó weinig blootgesteld aan vreemde invloeden.

Alles, wat er zich toe leende, werd bedekt met die primitieve en rijke versieringen; zelfs de sleden, die 's zomers aan de zoldering werden opge-

hangen, waren getooid met zonnen, manen en sterren in levendige kleuren.

Het nationale kostuum, is, zooals doorgaans het geval is bij een volk, dat eeuwenlang ongestoord op zich zelf heeft geleefd, individueel fleurig en rijk, en het merkwaardigste er van is de degelijke gouden kap, door de vrouwen gedragen op een geschoren hoofd en bedekt met een fijn-kanten muts. Die kappen nemen in gewicht toe met de welgesteldheid der draagsters en men kan nog vrouwen de stoep zien schrobben met voor honderden guldens goud op het hoofd.

Die kappen zijn afgemaakt met gouden spiraalvormige figuren, die dikwijls het effect maken van horens en zijn klaarblijkelijk van Noorschen oorsprong. De degelijke rijke galakleeding der vrouwen, van zijde en satijn, stijf van fijn borduurwerk, kan men nog aantreffen bij de meeste boeren-familien, maar zelfs hier gaat het leven tegenwoordig voort in een sneller tempo dan voorheen en zijn nationale kleederdrachten en eigenaardigheden langzamerhand aan het verdwijnen.

Woudsend, een stil Friesch dorpje, verzendt paling naar Engeland. Twee dier Friesche booten kan men steeds opmerken in de nabijheid van London Bridge. Zij mogen die plaats kosteloos innemen, mits ze nooit leeg is en men kan er zeker van zijn, dat de bescheiden vaartuigen, die met hun nederige lading zulk een verre reis hebben afgelegd, er wel voor zullen zorgen, dat er geen eind wordt gemaakt aan dit privilege.

De Friezen waren altijd een nuchter, practisch volk en zelfs de verwaanden onder hen maken geen uitzondering op dien regel. Twee er van, die lang aan de vergetelheid waren prijsgegeven, waren vermaard om hun stellingnemen tegen wat bekend stond als „het bijgeloof der tijden.”

De eene was een zekere Bakker (1634—1698), die een boek schreef over het aantrekkelijke onderwerp „Kometen” en die met kracht optrad tegen de dwaasheden van menschelijke begoochelingen en tegen alle wonderen der bovennatuurlijke wereld. De andere was Sicke van Hemminga, in de achttiende eeuw in West-Friesland geboren, die zich voornamelijk bezighield met het aan de kaak te stellen van den onzin der oude astrologen, terwijl hij zelf daarbij natuurlijk veel onzin vertelde, zooals trouwens een ieder weleens doet.

De Nederlanders gaven zich overigens niet veel af met fantastische bespiegelingen, die zich slecht verdragen met geleerdheid of handel. Daar had men dien wonderlijken alchimist, den geheimzinnigen loods uit Enkhuizen, Isaac van Holland (maar hij was waarschijnlijk een Oostersche Jood) en J. B. Helmont, die zelf liefhebberde in de geheime kunst, en een

boeiend relaas heeft achtergelaten, dat zich laat lezen als de nuchtere waarheid, over een vreemdeling, die bij hem in Den Haag kwam, met een stuk van den echten „Steen der Wijzen.” Men kan zich nauwelijks indenken, dat die vereerder van Hermes een Hollander was, doch eerder een van die bedriegelijke vreemdelingen, die de wereld „ziek van verbeelding en overvloeiend van dwaasheid” maakten, om met de taal van die eigenwijze oude pruiken Bakker en Hemminga te spreken.

„De Friezen knibbelje allinne for God.”

⟨Inscriptie op de „Oude Waag”, te Leeuwarden.⟩

PORTRET VAN PRINSES ALBERTINA AGNES

1664

DOOR JAN MIJTENS.

Albertina Agnes, prinses van Oranje, gemalin van haar neef, Willem Frederik, graaf van Nassau, stadhouder van Friesland, Groningen en Drente, keerde op een herfstdag van het jaar 1664 van een wandelrit naar huis terug. Deze prinses was nog jong en zeer kostbaar gekleed, zooals het behoorde voor een dochter van den grooten Frederik Hendrik, zelfs in dit tijdvak, waarin de volle luister van haar geslacht eenigszins verduisterd werd. Maar Leeuwarden bewees grooter aanhankelijkheid aan het Oranjenhuis dan 's-Gravenhage. Hier in het verre Noorden wist men weinig van de moeilijkheden, waarin de broeder der prinses, de prins van Oranje, stadhouder van Holland en Zeeland had verkeerd.

Albertina Agnes was gelukkig in haar huwelijk; en in haar koud, grauw en afgelegen tehuis, dat eerst zoo ver van Holland weg had geschenen, voelde zij zich nu beveiligd tegen de ongelukken, waardoor het huis Oranje in den laatsten tijd bezocht werd; ongelukken, die haar hadden bedroefd, maar niet terneergeslagen. Haar leven ging op in haar echtgenoot, dien knappen ridder, die de vriend van haar broeder en diens bondgenoot geweest was. Zij was van alle doorluchtige dochters van Frederik Hendrik degene, die het schitterendste huwelijk gedaan had; zelfs Louise Henriette, gehuwd met den grooten Keurvorst Willem Frederik, was het niet vergund geweest haar eigen naam van Nassau te behouden, waardoor haar kinderen het beroemde geslacht zouden voortzetten. Henriette Catharina was getrouwd met den prins van Anhalt en Marie was nog ongehuwd. Voorzeker, van al deze prinsessen was aan Albertina Agnes het gelukkigste lot ten deel gevallen.

Zij wandelde langzaam door het herfstloover van haar tuinen. De koele lucht had nog iets liefelijks behouden en de goudglans was nog niet aan den grijzen hemel verbleekt, maar de ijzige somberheid, die de metgezel van den langen winter is, begon reeds den helderen dag te verdrijven. De voorname huizen, de donkere grachten en de deftige straten van Leeuwarden werden door een snijdend kouden wind gegeeseld.

Haar schimmel met het roode harnachement werd vastgehouden door

PORTRET VAN PRINSES ALBERTINA AGNES
1664
J. MIJTENS

een neger-page in een livrei van gele, blauwe en bruine kleuren; op het zadelkleed was een met bloemen versierde kroon aangebracht en haar monogram tusschen palmtakken met linten saamgebonden.

De prinses wenkte een andere page, een bleeken knaap met blond haar in een rose zijden pakje en beval hem het rozeroode lint van haar kanten manchetten, dat losgegaan was, vast te strikken. Zij hield luchtig haar elegante rijzweep in de hoogte, terwijl het kind het lint vastmaakte. Haar rijkleed was van een prachtige blauwe stof, versierd met goudborduurzel; over haar jacquet was een sjerp met franje geknoopt; haar krullend donker haar hing over haar schouders ter weerszijden van haar bleek, intelligent gelaat en op haar kleinen ronden hoed prijkte een groote panache van witte veeren.

Haar gedachten waren bij haar gemaal. Zij had verwacht, dat hij haar tegemoet zou gekomen zijn, wat hij altijd deed, als zij alleen was uitgereden. Zij had niet het rechte genot gehad van haar rit, zonder zijn gezelschap. Zij benijdde de nieuwe wapens, welke zijn aandacht dien morgen in beslag hadden genomen: Hij bracht te veel tijd door in zijn wapenkamer, tusschen die koude, fraaie werktuigen des doods.

De jonge prinses betrad haar somber, rijk paleis. Alles geleeke wel van donker goud te zijn gemaakt, alles gesneden hout of bekleed met indigo-kleurige wandtapijten, alles keurig in orde, mooi, naar den eisch.

Zij toefde in de deuropening en keek om naar den tuin, waar de hooge boomen trilden in den melancholieken, zwakken zonneshijn. De negerjongen leidde den schimmel wég langs de gebeeldhouwde leeuwen, die op voetstukken tusschen de beukestammen stonden en de blonde page raapte de doode bladeren van het gras.

Het was het laatste gelukkige oogenblik der prinses. Een pistoolschot kwam wreed den stillen vrede verstoren. Het bracht geen verandering in haar rustige gratie, haar kalme waardigheid; in haar onwetendheid besteedde zij trotsch de vorstelijke trap. Er was een ongeluk gebeurd in de wapenzaal; Willem Frederik had te lang met zijn wreed speelgoed gespeeld; terwijl Albertina Agnes door de sombere ruimten van het paleis schreed om haar man te zoeken, lag de jonge stadhouder dood en verminkt op den vloer van de wapenkamer.

Haar witte vederen wuifden door de half-duistere corridor, terwijl zij haar ongeluk tegemoetging. Zij was de schakel, die twee takken van een roemruchtig Huis vereenigde tot een geslacht van koningen. Zij begaf zich met zachten tred naar de wapenzaal.

„Ik bevind mij goed bij mijn deugdzaamheid.”

ANON.

DE PROVINCIE GRONINGEN.

HOOFDSTUK XVII.

DE Provincie Groningen bestaat uit één oude groote stad, Groningen, die tegenwoordig meer bekend is om haar welvaart dan om haar schoonheid (het is de derde handelsstad van Nederland), en één of twee kleine steden, die zoo weinig belangrijk zijn, dat ze meer op dorpen gelijken, bovendien de oude Ommelanden — landstreken, tegenwoordig met goed gevolg dienstbaar gemaakt aan den landbouw, wat echter afbreuk doet aan de schilderachtigheid.

De bevolking schijnt nog geslotener, koeler en onafhankelijker dan die van Friesland. De boeren zijn zeer democratisch en hadden vroeger eenigszins den naam van gemelijk en onbeleefd te zijn. De totaalindruk der provincie is stroef, onvriendelijk en tamelijk saai. Groningen zag geen bijzónder groote mannen geboren worden en de eenige, werkelijk *beroemde* historische gebeurtenis, welke zich in die vlakke velden afspeelde, was de slag bij Heiligerlee.

De plaatselijke geschiedenis van de stad Groningen echter is interessant. Er zijn een paar fraaie oude châteaux overgebleven en hier is ook „Midwolde”, het meesterwerk van Verhulst. Maar niettegenstaande dit, blijft Groningen de minst aantrekkelijke van de elf Provinciën.

Groningen maakt geheel den indruk van een moderne stad: niets hier van de sombere, gereserveerde, hoofdsche sfeer van Leeuwarden, hoewel het even keurig, ordelijk en zelfgenoegzaam is.

De oude stad met haar woelig verleden, is een zeer welvarende, drukke en voorspoedige handelsstad geworden, die slechts weinig sporen vertoont van vroegere onlusten of luisterrijke gebeurtenissen.

Groningen wordt reeds vermeld in de negende eeuw en stond van af 1040 met Drente onder het wereldlijk gezag van den Bisschop van Utrecht. In 1282 werd het lid van den Hanzebond en stond door het Reitdiep in verbinding met de Noordzee. De stad profiteerde ook zeer van haar ligging aan twee rivieren, de *Hunze* en de *A*, te midden van een merkwaardig vruchtbaar gedeelte der provincie.

De stad was feitelijk onafhankelijk, den Bisschop van Utrecht ten spijt. In 1220 leverde zij, in vereeniging met twee andere Hanze-steden, Lubeck en Bremen, haar aandeel aan Kruisvaarders en in 1257 teekende zij een handelsverdrag met den Engelschen koning, Hendrik III.

De voortbrengselen der provincie waren vee, paarden, visch, koren, gierst en raapzaad; in 1469 dreven twaalf Groningsche pachters duizend stuks vee naar de markt van 's Hertogenbosch.

Hoewel de stad zoo welvarend was, stond ze langen tijd bekend om haar deugd en matigheid, terwijl er orde, tucht en rust heerschten achter de zware wallen van Groningen.

Dit nam echter niet weg, dat zij eindelooze twisten had met de Ommelanden, voornamelijk over rechten en privilegiën, en in de moeilijke dagen van 1577 rees er een érnstig geschil van dien aard. Toen het bleek, dat de Prins van Oranje partij koos voor de Ommelanden, weigerde Groningen in 1579 toe te treden tot de Unie van Utrecht en stemde eerst toe, na belegerd en veroverd te zijn door den Graaf van Rennenberg.

Deze graaf verwekte echter zelf een opstand in de stijfhoofdige stad en verdreef de pleitbezorgers der Unie. De Staten zonden Graaf Willem Lodewijk van Nassau om het beleg te slaan voor de stad doch tevergeefs en dit onwillig lid van de Nederlandsche Republiek werd pas in 1594 tot gehoorzaamheid gebracht, toen Prins Maurits Groningen had ingenomen.

Zelfs toen nog braken er aanhoudend opstanden uit, zoodat het noodig was er een groot garnizoen in te leggen, de citadel te verwoesten en de burgers te ontwapenen.

In 1672 sloeg de stad onder Maurits van Nassau met goed gevolg een aanval af van Bernard van Galen, den bisschop van Munster, maar ook hij had moeite met de inwoners en stadssoldaten, die onbetrouwbaar waren.

De Staten-Generaal beslechtten ook, na eindeloos geharrewar, de twisten met de Ommelanden. Het verslag van de grieven tegen Groningen, dat men nog in de archieven der stad kan vinden, beslaat zeven en twintig deelen, elk van 1.200 bladzijden, zoodat zij klaarblijkelijk genoeg hadden om zich over te beklagen en daarenboven tijd genoeg om die klachten tot uiting te brengen — een rustige bezigheid echter.

Deze Ommelanden schijnen geheel onder den invloed te hebben gestaan van heeren, die men niet zonder reden roofridders noemde en die de zonderlingste namen droegen en de wildste avonturen beleefden in hun onderlinge veeten, plunderingen en geweldenarijen.

Eén van deze was Focco Ukena, een gelukzoeker in dienst van Occo ten Broek, die na een zeer onrustige loopbaan, vredig werd ter ruste gelegd in de fraaie Augustijnerkerk te Appingedam in 1435. De namen van eenige zijner krijgsmakkers verdienen eveneens vermelding, al was het alleen maar om den ruwen klank dier namen, die doen denken aan wapengekletter

en strijdkreten: Coppen Jarges, Menold Popka, Sicco Siarda, en Sibert Poppinga.

De geschiedenis van een der kasteelen is kenschetsend voor de geheele geschiedenis van dit woelige land.

Het slot Wedde in Westerwolde werd in 1392 gebouwd, daarna veroverd door den bisschop van Munster, ook hem weer ontnomen en door de Groningers verbrand in 1478. Het werd in 1486 weder opgebouwd door zekeren Addinga en in 1530 door Karel van Gelder met het overige Westerwolde veroverd. Deze gaf het aan Berend van Hacfort, Heer van Zutfen, uit wiens handen het overging aan George Schenk, stadhouder van Friesland voor Karel V. Daarna kwam het in het bezit van den volgenden stadhouder, Aremberg, die in 1568 bij Heiligerlee sneuvelde. Zijn schoondochter verkocht het slot Wedde aan den Amsterdamschen koopman Van der Hove voor honderd vijf en twintig duizend gulden; deze verkocht het in 1619 weder aan de stad Groningen voor honderd veertig duizend honderd gulden. Dat was het eind van het onbestendig lot van het Slot Wedde, bezocht door Prins Willem I, Karel van Gelder, de Graven Lodewijk en Willem Lodewijk van Nassau en den bisschop van Munster. De lotgevallen van alle Ommelanden hebben tamelijk wel hetzelfde verloop.

Groningen, dat zoowel zeer beschaafd is als zeer zakelijk, heeft een groote Universiteit, dagteekenend uit 1614, die in 1909 geheel in den ouden stijl is herbouwd en die een tamelijk zwaren en kouden indruk maakt. Tal van waardige geleerden hebben hier college gegeven, maar die zien er ook ietwat zwaar en koud uit en er zijn er slechts weinigen, die nog bekendheid genieten buiten Groningen. Tot hen behoorden Antonius Driessen, een Oostersch geleerde, de geduchte Gomarus, Maresius, de theoloog, en de grootste van allen Jean Bernoulli, de eerste wiskundige van de zeventiende eeuw, na Leibniz en Newton.

Er waren veertien leden uit dit beroemde geslacht, die zich allen hebben onderscheiden, als filosofen, professoren in wiskunde, werktuigkunde en natuurkunde.

Hun roem komt echter nauwelijks toe aan Groningen, daar de familie afkomstig was van Antwerpen en daarna in Bazel verbleef, waar de groote Jean in 1667 geboren werd.

Onder de fraaie gebouwen van Groningen zijn er weinig, die van veel beteekenis zijn voor den vreemdeling. Het Stadhuis is een ongezellig, massief, pseudo-klassiek product van 1793 en vele der andere officieele

gebouwen hebben hetzelfde koude, pretentieuze, alledaagsche voorkomen. De archieven zijn zeer volledig en goed bewaard gebleven en men kan hier een zilveren plaat zien, die algemeen wordt bewonderd, waarin het beleg van 1672 is gegraveerd.

Men kan het oude Raad- en Wijnhuis (uit de 15e eeuw) een sierlijk gebouw, nog zien op schilderijen, maar het zou in het hedendaagsche Groningen niet op zijn plaats geweest zijn.

De portiek van het St. Antonius-Gasthuis op de Rade Markt is een prachtig overblijfsel uit de zeventiende eeuw (1664): een van de gewone bak- en bergsteengebouwen met heerlijke vruchtenguirlandes en pathetische figuurtjes van den hulpbehoevenden ouderdom, als poppetjes, ter weerszijden van een eenvoudige inscriptie in het Nederlandsch.

Het museum is bewonderenswaardig, doch zonder nieuwe gedachten. De levendigste voorwerpen, zijn wel twee scharlakenroode vazen van bevalligen vorm, die inlandsch fabrikaat heeten te zijn.

Er is een overvloed van zeer oude relieken en zeer moderne schilderijen, van welke laatste er veel geschilderd zijn door Jozef Israëls en H. W. Mesdag, die beiden geboortig zijn uit Groningen.

Deze en andere artisten van de *Haagsche School* zijn de droevige afwijking van de forsche blijmoedigheid der oud-Hollandsche schilderkunst, want zij schilderen voornamelijk: Armoede, treurige levens, armzalig leed en karige genoegens, met saaie landschappen, hard gezwoeg en ellendige rust; zij toeven bij voorkeur bij de verdrietelijkheden en de regenachtige dagen in leven en natuur, en verwerken dezelfde tooneelen, die Cuyp of Brueghel zoo stralend en vroolijk wisten weer te geven, tot grijze en hopeloze commentaren op de nutteloosheid van het leven.

De Nieuwe Kerk is interessant, omdat ze een copie is van de Noorderkerk te Amsterdam. Zij is in 1664 door Coenraad Roeloffs gebouwd en ligt schilderachtig tusschen de boomen. De St. Maartenskerk (Groote Kerk) is de vroegere Kathedraal uit de dertiende eeuw, maar natuurlijk rijkelijk gerestaureerd.

De hooge toren maakt een prachtig effect. Hij heeft, zooals de reisgidsen zeggen „zoowel een carillon als een schoon uitzicht” die beide denzelfden afstand bestrijken, want de klokken zijn doordringend van klank en het land vlak. Het interieur wordt hersteld op een wijze, die het iets moet teruggeven van wat het vroeger was, een moeielijke en bijna hopeloze taak, die eindigt met een compromis, érgér dan de eenvoud van witwerk en gewóne glasruiten, aangekleed met de nette groene gordijnen.

Hier is één merkwaardigheid: een orgel, gebouwd door Rudolf Agricola,

den „Pico della Mirandola van het Noorden,” en misschien de meest bekende zoon van Groningen tot de dagen van Ripperda. Agricola's ware naam was Huisman, een naam, die evenals die van „Landman” in die dagen werd omgezet in het Latijnsche Agricola. Hij werd in 1442 te Bafloo bij Groningen geboren en ontving zijn opleiding in Leuven, Parijs en Italië, waar hij de inheemsche geleerden verbaasde door de zuiverheid van zijn Latijn. Hij keerde naar Groningen terug en werd met een zending belast naar Keizer Maximiliaan I, maar na dien tijd had hij weinig meer te maken met zijn geboortestad, want hij nam een leerstoel aan te Heidelberg en stierf daar in 1485.

De gestudeerde Nederlander werd beschouwd als hét wonder van Germaansche geleerdheid en als één der voornaamste bevordersaars van klassieke beschaving in het Noorden.

Hij was een leerling van Hegius, evenals Erasmus, één der grootste bewondersaars van Agricola, die „de duisternis van de kerk betreurde”, zonder te zijn van het hout, waaruit hervormers en martelaren worden gemaakt. De voorlooper van Maarten Luther, Wessel Gansfort, was ook Groninger van geboorte.

De werken van Agricola zijn nu totaal vergeten, zijn kostbare boekerij is vernield en van al zijn glorie is er niets aanwijsbaars meer overgebleven dan het eenzame orgel in de Groote Kerk van Groningen, dat de groote geleerde waarschijnlijk beschouwde als niet meer dan een stuk speelgoed.

Het *Goud Kantoer* is een sierlijk, vroolijk gebouw van bak- en zandsteen uit 1635, zeer fraai en ongeschonden.

De meest vermaarde Groninger was allerminst kenmerkend voor deze deftige, orthodoxe stad of voor Nederland; hij had, in waarheid meer de natuur van het zwarte schaap en het lijkt bijna een ironie van het lot, dat zijn naam is blijven voortleven, waar die van goede en waardige landgenooten niet meer wordt genoemd.

Jan Willem Ripperda werd in 1680 in deze provincie geboren uit een rijk adellijk geslacht en wordt beschouwd als een der merkwaardigste personen uit de achttiende eeuw. Men moet echter bij de beoordeeling van zijn vreemd gedrag in aanmerking nemen, dat hij geen echte Groninger was, maar dat hij zijn afstamming kon terugbrengen tot een oud Spaansch geslacht.

Hij was Roomsche-Katholiek, had zijn opleiding ontvangen in het Jezuïeten-College te Keulen, had dienst genomen bij het Nederlandsche leger, waar hij het bracht tot den rang van kolonel en werd door de Staten-Generaal als gezant naar het Spaansche Hof gezonden. Rusteloos, schitterend, knap,

begaafd, stoutmoedig en charmant, kwam hij weldra in de gunst bij Philips V, dien Franschen koning van Spanje, zoodat hij zelfs in staat was den ondergang te bewerken van den machtigen gunsteling, kardinaal Alberoni, in 1720.

Ripperda legde nu zijn nationaliteit af, werd Hertog, Grande en Eerste Minister van Spanje en nam tijdelijk drie portefeuilles waar, terwijl hij het volle vertrouwen genoot van den Koning.

De naijver van de Spaansche aristocratie bracht zijn val teweeg en zijn schitterende carrière eindigde met gevangenschap in Segovia.

Geholpen door de dochter van zijn cipier, ontsnapte Ripperda en keerde in 1731, na romantische avonturen, naar de Nederlanden terug. Hij vond zijn geboortestad natuurlijk niet bijster naar zijn smaak na de weelde, waarin hij zich had mogen baden en werd in een poging om zijn leven te versoberen, Calvinist.

Zich terugtrekkend in Marocco, ging hij tot het Mahomedanisme over, doch dit bevredigde hem niet lang, en hij was juist bezig een nieuwe secte te stichten, die met zijn eigen begrippen overeenkwam, toen hij in 1737 stierf.

Het is stellig het laatste soort van karakter, dat men uit Groningen zou verwachten, het laatste soort leven om zijn oorsprong te nemen in juist dit gedeelte van de wereld.

*„Tip and toe from dawn to dusk,
Round the world and home again.”¹⁾*

Den Martinitoren met zijn vijf verdiepingen en het sierlijke kroontje er bovenop, ziet men van zeer ver uit de Ommelanden, waarvoor hij zoo vaak een dreigend en uitdagend teeken is geweest. Al die akkers, kanalen, boerderijen en landhuizen bezitten noch de somberheid, noch de voornaamheid van het Friesche landschap. Het is alledaagscher en hoewel minder melancholiek, toch saaier en men mist er de overoude, ingedommelde steden met de mooie kleine stadhuizen en de rijke herinneringen.

In het kerkje te Midwolde, onbeduidend gebouwtje bij het Leekstermeer, is de beroemde graftombe, die als het meesterwerk van Verhulst wordt beschouwd, hoewel ze nauwelijks fraaier is, dan het gedenkteeken voor Van Gent te Utrecht; het wordt echter bedorven door de toevoeging van een gestalte door den beeldhouwer Bartholomeus Eggers.

Het kerkje ziet er van binnen gezellig uit. Er is een antiek orgel, — altijd een aantrekkelijk voorwerp —, een rijke preekstoel, en donkere, levendige wapenschilden steken zeer fraai af tegen het witwerk, terwijl zich aan het

¹⁾ Tippelen van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, de wereld rond en weer naar huis. (Vert.)

Oostelijk eind, juist op de plaats van het altaar, de tombe van Von Knipphausen bevindt.

Dit monument van zuiver wit marmer laat den jeugdigen Heer Von Knipphausen, Carel Hieronymus zien, levenloos uitgestrekt op een matras van gevlochten touw, met een cherubijn bij het kussen, waarop zijn hoofd rust en zijn treurende vrouw naast hem. Het ontwerp is een trouwe navolging van de Gothische opvatting voor een tombe, die een zoo realistisch mogelijke weergave van den doode eischte en die, toen men gebroken had met de ruwe oprechtheid der Middeleeuwen, ontaardde in de pretentieuze dwaasheid der achttiende eeuw. Men moet Verhulst bewonderen, niet om zijn nauwkeurige copie van een doode, maar om wat hij aan schoonheid kon putten uit zulk een conventioneel en weinig bezielend gegeven, en die schoonheid is niet gering.

De jonge man, ongeveer dertig jaar oud, is bevallig gehuld in de toga van een rechtsgeleerde, de handen zijn gevouwen en het hoofd rust op de uitgespreide weelderige krullen. Het gelaat is schoon en mannelijk, wat de pathetische aanblik van zijn machteloosheid in den dood nog verhoogt en hem iets voornaams en edels verleent. Het is Carel Hieronymus, Baron Von Inn- und Knipphausen, heer van Nienoord en afgevaardigde ter Staten-Generaal, overleden in 1664. De vrouwengestalte is die van Anna van Ewsum, zijn weduwe, en het meest bewonderde gedeelte van de tombe. Zij is in rouwgewaad en leunt tegen een zandlooper. Haar hoofd en buste, met het geknoopte doekje, zijn schoon en gracieus, maar haar houding drukt geen groote droefheid uit; het zou beter geweest zijn, als zij knielend of zittend was voorgesteld of ten minste zich buigend over den doode, en niet in een liggende houding, alsof zij zooeven was ontwaakt naast het lijk. De figuur maakt den indruk, alsof zij later was toegevoegd aan het oorspronkelijke ontwerp, dat, zoowel aan poëzie als aan gevoel zou gewonnen hebben door haar gestalte op te richten. De boogvormige ruimte op den achtergrond is gevuld met het gebruikelijke zeer decoratieve wapenschild en een zwaar bekransden cirkel, die het grafschrift omsluit.

Met een even groot gemis aan artistieken goeden smaak als aan kiesche bescheidenheid is de gestalte van den tweeden echtgenoot der treurende weduwe, George von Inn- und Knipphausen, neef van den eersten, aan het eind van het monument geplaatst. Dit beeld van een kranigen geharnasten ridder, rustend op een schild, is op zich zelfforsch en aantrekkelijk, doch valt niet alleen uit het kader van het geheel, maar ontlokt tevens een ironischen glimlach aan den toeschouwer.

Het is werkelijk zeldzaam, als het zelfs niet uniek is, om de twee echtgenooten eener vrouw herdacht te zien op zulk een wijze, hoewel het niet

WINTER AFTERNOON
1817
J. FOUQUIER

ongewoon is, dat de twee vrouwen van een man samen worden afgebeeld.

Als de schoone Anna van Ewsum verantwoordelijk was voor die beide gestalten, moet zij wel practisch aangelegd zijn geweest en meer bedacht op materieelen rijkdom dan gevierd door fijn gevoel; maar zeker is het, dat de toevoeging van den tweeden echtgenoot iets pikants geeft aan wat anders een conventionele groep zou zijn en een blik doet slaan in de gecompliceerde menschelijke beweegredenen en daden, zoo interessant om na te gaan.

Midwolde ligt dicht bij Drente. Het landschap is hier somberder. Forsche eiken vervangen de lichte, door den zeewind bewogen boomen en er is meer dicht gebladerte. Hiertusschen verhief zich het slot der Kniphausens, *Nienoord*, nu niet meer dan een geriefelijk buitengoed — waarbij een boerderij — dat wat deftig gemaakt is door een pretentieuze rococopoort, een gracht, een ophaalbrug en torens, meer sierlijk dan nuttig, maar die dezelfde geestesgesteldheid openbaart als die, welke een menigte familiewapens ophing achter grootsche marmereen beelden, waar men God ging aanbidden tusschen gewitte muren.¹⁾

Te midden van dit hoog opgaand geboomte, in deze schaduwrijke lanen en op die groene gazons in het afgelegen kleine slot, speelde zich de geschiedenis af van de liefvallige Anna met haar twee echtgenooten; en gegeven het landschap, het huis en de graftombe, kan men tamelijk wel gissen, wat het was: een alledaagsch drama, gehuld in glinsterend brocaat.

Te Uithuizen staat een dier kasteelen uit de Ommelanden, zorgvuldig bewaard gebleven tot genoegen van het nageslacht, want het behoort nu aan de stad Groningen. Het is het Groningsche Museum.

Het huis dat hier stond en aan de Menkema's toebehoorde, werd in 1400 vernield. Later kwam het in bezit van de Nittersums en werd in de zeventiende eeuw opnieuw opgebouwd door het geslacht Claut.

Het is zoo eenvoudig mogelijk, één verdieping met gelijkvloers een stijve rij vensters en kleinere er boven; met aardige geschilderde luiken, witte saamgebonden gordijnen, die er uitzien als zandloopers, een met pannen gedekt dak en een trapgevel aan weerszijden.

De ingang is in overeenstemming met de rest, bescheiden en de torentjes, die den lagen muur flankeren, lijken wel imitatie hondenhokken of duiventillen. Het geheel riekt naar goedkoope gezelligheid en gierige welvaart en naar armoede en dorheid van geest; maar wie weet wat voor droevige menschelijke drama's er zijn afgespeeld in die schrale omgeving?

¹⁾ Het slot is na een brand in 1846 als landhuis herbouwd. (Vert.)

Te Stedum is een kerk uit de dertiende eeuw, die een oude muurschildering bevat en de graftombe van Adriaan Claut van Stedum, 1600—1666, toegeschreven aan Verhulst. De haven van Delfzijl was eertijds niet zonder beteekenis en deed Groningen zelfs concurrentie aan. Appingedam kon zich vroeger beroemen op een Augustijner priorij, maar is nu slechts een gewoon net Noord-Nederlandsch stadje. In Ter Apel en Wedderbergen kan men nog de resten vinden van eenige oude kloosters. De ruïnes van kerken zoowel als van kasteelen zijn verborgen onder den liefelijken en barmhartigen mantel van graan en gras, van vrucht en bloem.

In de nabijheid van Winschoten, dicht bij die zelfde vruchtbare velden, is het geaccidenteerd terrein, waar de slag van Heiligerlee plaats had, de eerste overwinning in de worsteling der Nederlanders om hun onafhankelijkheid.

Lodewijk van Nassau voerde het bevel over de Nederlandsche, en Aremberg, Philips' Stadhouder, over de Spaansche strijdkrachten, die volkomen werden verslagen.

Toen de strijd op 't hevigst woedde, stortte Adolf van Nassau zich op Aremberg, waarop beiden doodelijk gewond neervielen. Dit was het eerste Nassau-bloed — hetwelk weldra zoo overvloedig zou worden vergoten — dat vloeide voor de zaak van de vrijheid der Nederlanden en deze brillante jonge soldaat was de derde om den naam Adolf van Nassau beroemd te maken.

Er is een monument van blauwe steen opgericht om zoowel de overwinning van de voor het vaderland strijdenden als den dood van den jeugdigen held te herdenken! en het is somber en indrukwekkend genoeg, op die eenzame plek, waaraan zooveel herinneringen zijn verbonden.

Het is echter vervaardigd in een periode, waarin de beeldhouwkunst niet hoog stond en is dan ook niets anders dan de gewone weergave van de gebruikelijke klassieke figuur, een stervenden soldaat en een leeuw, terwijl er nog verscheidene kleinere fouten aankleven behalve die van gebrek aan verbeeldingskracht.

Toch is de groepeerings goed, evenals de houding van den bezwijmenden ridder, hoewel hij te onbewogen schijnt en te weinig ontredderd, en de vertoornde allegorische gedaante met zwaard en schild is verdienstelijk en past uitstekend bij den brullenden Nederlandschen leeuw. Alles te zamen genomen is het een uitstekend voorbeeld van een armelijke conventie en een zwakke school.

Men moet toegeven, dat het uiterst moeielijk is, een bevredigend oorlogsgedenkteken te ontwerpen, om zege, nederlaag, heroïsme en dood met

min of meer goed gevolg uit te drukken in steen of marmer. Zulke abstracte gevoelsuitingen laten zich niet in een bepaalden vorm vastleggen en op dit gebied stellen symboliek en realisme gelijkelijk teleur.

Een allerliefst kasteeltje, in den trant van de Geldersche, bestaat nog in Groningen, n.l. Fraeylemaborg in Slochteren, een volmaakt zeventiende-eeuwsch kasteel met gracht, park, tuinen, orangerie en het traditioneele spook, dat anders in dit land zeldzaam is.

Op oude kaarten kan men veel van die sloten vinden, over geheel Groningen verspreid, maar Fraeylemaborg is het eenige, dat glansrijk de bekoring van vroeger dagen heeft behouden.

Het oorspronkelijke kasteel werd hier gebouwd door Elbod Menalda in 1284, maar tien jaren later vernield in een strijd met een vechtlustigen buurman, Alle Tadema. De onvervaarde Elbod bouwde echter zijn wijkplaats weder op en was er voorspoedig in, meer tot zijn eigen voldoening dan tot gerief van de omgeving. In de beter-gemanierde tijden der zestiende eeuw kwam het kasteel in handen van het geslacht Fraeylema. Eén der vrouwelijke afstammelingen, Hildebranda, trad in het huwelijk met Seino Rengers, die het slot erfde, dat echter den naam Fraeylemaborg bleef behouden.

Door het huwelijk van Elizabeth Rengers, kwam Fraeylemaborg in het bezit van een merkwaardige, interessante persoonlijkheid, den mysterieuzen Hendrik Picardt.

Deze man was de zoon van Walter Picardt, predikant te Woltersum, Loppersum en Groningen, wiens broeder Jan de schrijver was van de boeiende „Annalen van Drente.”

Hendrik werd in 1636 geboren en ontving zijn opleiding eerst aan de Hoogeschool te Groningen en later aan de Universiteit te Orleans.

Dan volgt er een hiaat in de loopbaan van Picardt. Hij duikt weder op in Parijs, waar hij in de hoogste maatschappelijke kringen verkeert, overal met onderscheiding wordt ontvangen en een boek uitgeeft met Fransche gedichten (1663), om ten slotte in 1667 benoemd te worden tot kamerheer van Lodewijk XIV, een ambt, dat hij bleef bekleeden tot 1677.

Dit alles heeft een Ripperda-achtigen bijsmaak en lijkt zeer raadselachtig. Men kan niet goed begrijpen, hoe de zoon van een onbekend Nederlandsch predikant het zoo ver heeft kunnen brengen in een vreemd, vijandelijk land. Picardt moet een zeer merkwaardig en aantrekkelijk man geweest zijn en was er waarschijnlijk in geslaagd invloedrijken steun te verkrijgen; hij was van hetzelfde type als Abraham de Wickefort en hield zich met hetzelfde soort werk bezig, want het schijnt nauwelijks aan twijfel onderhevig, dat hij aan het Hof van Frankrijk van 1672 tot 1677 spionnendiensten ver-

richt heeft voor den jongen Stadhouder Willem III, als hij het vóór dien tijd al niet gedaan heeft voor Johan de Witt.

Huygens zinspeelt op hem in zijn dagboek en zegt, dat de Prins „zeer tevreden over hem” was. Vermoedelijk keerde Picardt in 1677 naar Groningen terug, omdat de aard zijner werkzaamheden ontdekt was en stond die terugkeer dus vrijwel gelijk met een vlucht.

Klaarblijkelijk had hij onschatbare diensten bewezen, want hij werd, toen hij met Elizabeth Rengers trouwde, onmiddellijk aangesteld tot Ruwaard van de Ommelanden.

Bij den dood van zijn schoonvader in 1691 kwam hij in het bezit van Fraylemaborg, dat hij als jachtverblijf gebruikte en niet alleen bezocht Willem III, toen koning van Engeland, hem hier, doch hij vereerde hem portretten van zich zelf en de Koningin, benevens een horloge met het Koninklijke wapen van Engeland, terwijl hij hem een aanzienlijke som gelds leende, zoodat het wel schijnt, dat Hendrik Picardt in staat was geweest belangrijke hulp te verleen aan het Huis van Oranje.

Een aardig plaatselijk verhaaltje laat Picardt's dochter in het huwelijk treden met den erfgenaam van Lord Portland, maar de Heer van Fraylemaborg kwam kinderloos te overlijden en Lord Woodstock trouwde met Lady Elizabeth Noel.

De koninklijke portretten, het horloge en de hypotheek-akten zijn nog in het bezit van den tegenwoordigen eigenaar van Fraylemaborg. Zij zijn de duidelijke toelichtingen bij wat, konden wij het in zijn geheel hooren, ongetwijfeld een boeiend verhaal zou zijn — het leven van Hendrik Picardt.

Zijn neef Jan erfde de bezitting en later ging ze over aan de tegenwoordige eigenaars, de familie Van der Hoop van Slochteren.

Fraylemaborg is allerbekoorlijkst gelegen aan een gracht, omringd door boomgroepen, die den heerlijksten achtergrond vormen voor de deftige vensters. De kamers zijn ruim en voornaam, de sfeer is stijlvol, aristocratisch en beschaafd. De reuk van een doode vormelijkheid is nog aanwezig in die vorstelijke woonstede, die de aantrekkelijke uiterlijkheden vertegenwoordigt van een eeuw, die meer ingeslapen schijnt dan dood, meer aan een groet dan aan een vaarwel doet denken; voor hen althans, die voelen, dat het leven niet een rechte lijn is, maar een cirkel, waar op ons segment staande, verleden en toekomst beide ons naderen.

En nu vaartwel, Bezielende Geesten van mijn werk, dat zijn loon vindt in zich zelf.

„Summum libertatis est testimonium moribus et legibus suis uti.”

Motto van Groningen, 1685.

WINTERTAFEREEL

1617

DOOR JACOB FOUQUIER

Het was een strenge winter en de burgemeester moest voorzichtig loopen om niet te vallen, want er lag een laag ijs over de sneeuw in de beklinkerde straten. Hij wandelde aan den kant der gracht en wijdde zijn aandacht aan de schaatsenrijders. Toen hij gekomen was aan den grooten boom, die bij de brouwerij stond, ontmoette hij een vriend, een braaf koopman uit de stad en tegen het hek leunend, groette de waardige man zijn zuster, die voorbij reed aan de hand van haar man.

De burgemeester had plezier in het schouwspel. Zijn gezicht was rood van de koude onder den zwarten hoogen hoed, boven den dikken witten plooiakraag en hij trok zijn schoudermantel dicht om zich heen.

De lucht was grijs-gespikkeld als een ganzeborst, verbleekend tot een koud, parelkleurig licht achter de stad aan het eind van de bevrozen gracht. De vroolijke baksteenen huizen met trapgevels en torentjes, teekenden zich scherp af, tegen dien laatsten glimp van zonneschijn.

Alle gevels en dakpannen en de donkere takken der slanke boomen waren gegarneerd met sneeuw. De wit-linnen en donkere kleeding der schaatsenrijders was duidelijk zichtbaar tegen de blanke oppervlakte van het ijs. Het gelach van kinderen, die aan het baantje-glijden waren, vermengde zich met het geroep van mannen, die de biertonnen uit de loods op den steiger naar de brouwerij rolden.

Iedereen was, op een bedaarde manier, opgetogen; de sombere winter, op zichzelf zoo grimmig en bitter koud, was hun bondgenoot tegen een vijand, die nóg vreeselijker was, de zee.

Het deed ieder goed, al was het slechts voor korten tijd, al die water-vlakten vastgelegd te zien en in boeien geslagen, alle donkere moerassen begaanbaar te weten, alle donkere veengronden bedekt met ijs, waarop arren, sleden, en ijsschuiten konden glijden van stad tot stad, van boerderij tot boerderij.

De vogels vlogen huiswaarts; de lucht kreeg een wreedhard voorkomen; een diepe, kleurlooze grauwhed zonk over alles.

De boeren legden de onverkochte kazen weder in de manden en spanden de hitten voor de karren. De burgemeester dacht aan zijn kamer met het vlammeende vuur, dat hoog tegen de blauw- en witte tegels oplaaide, aan zijn pijp en de pot met tabak, uit de koloniën, aan een dampend-heet avondeten en aan zijn voorraad bier en wijn. Hij was een braaf man, die oorlog had gezien en het misschien nog wel meer zou zien.

Hij wist, dat de wapenstilstand, dien zij genoten, even onbestendig was als het ijs; weldra zouden zoowel het water en de Spanjaarden terugkomen.

Intusschen kon men eens wat op adem komen.

Hij keerde terug naar het hart der stad, terwijl de sneeuwvlokken begonnen te vallen.

„Nadat Dr. Burnet op zekeren dag de stad had afgeloopen om de merkwaardigheden te zien en verschillende geleerden te bezoeken, kwam hij „tout en nage” bij Le Clercq en wierp zich met zijn heele gewicht in een stoel neer. De stoel bezweek en de Doctor viel pardoos op den grond . . . Hij was echter zoo vermoeid door de omzwervingen van dien dag, dat hij niet kon opstaan zonder de hulp van Le Clercq, die hem opnam en op een bed neerlegde, waarna hij zeven of acht uur sliep zonder zich te roeren.” —

„Een beschrijving van Holland”, 1693.

„De Grammont vond Graaf Tilly op een kleinen witten telganger aan het hoofd van zijn leger, met een groen satijnen wambuis aan en een broek van dezelfde stof, en een steek op het hoofd, waarvan de roode struisveer afhing tot over zijn middel; de generaal, die den Franschman zag kijken, zeide: „Mijnheer, misschien vindt gij mijn uitrusting ietwat zonderling en niet geheel in overeenstemming met uw modes; niettemin is ze naar mijn smaak en dat is voldoende. Ongetwijfeld verbazen mijn pistooltje en mijn paardje u evenzeer als mijn kleeding; maar ik heb verscheidene veldslagen gewonnen zonder mijn pistool af te schieten en ook het paardje heeft mij nooit teleurgesteld of geaarzeld zijn plicht te doen.”

INHOUD

TEKST:

	Bladzijde
De Provincie Utrecht	7— 27
De Provincie Overijssel.....	34— 54
De Provincie Drente	66— 75
De Provincie Gelderland	80—119
De Provincie Noord-Brabant	124—151
De Provincie Limburg	160—174
De Provincie Friesland	180—208
De Provincie Groningen	214—224

ILLUSTRATIES:

Portret van Robert Spencer, tweeden graaf van Sunderland, door Carlo Maratti	29— 31
Portret van Prins Willem III, als stadhouder, door C. Netscher	56— 63
Een Legerkamp door Philips Wouwerman	77— 78
Burchtruïne in een Meer door Albert Cuyp.....	121
Jacobus in de Heksenkeuken door Pieter Brueghel.....	153—158
Interieur door C. Jansens.....	176—177
Portret van Prinses Albertina Agnes door Jan Mijtens.....	210—211
Wintertafeel door Jacob Fouquier	226—227

REGISTER VAN DEEL I EN DEEL II.

A

A of Aa, (riviertje), Pekel-A in Groningen,, II 214.
 , in Noord-Brabant, II 140, 146.
 , Steenwijker-A en Almeloche-A in Overijssel, II 35.
 Aalsmeer, I 92.
 Abbo, II 183.
 Acco, I 103.
 „Achtophel”, I 153.
 Ada van Holland, Gravin van Henegouwen, I 104, 173.
 Ada van Holland, Gravin van Loon, I 103.
 Addinga, II 216.
 Addison, Joseph, I 56, 99.
 „Adela en Balderik”, II 83.
 Adelbold, Bisschop van Utrecht, II 8, 205.
 Adgillus, Heer van Friesland, II 205.
 Adolf van Nassau, Keizer, II 83.
 Adolf, Graaf van Nassau, II 222.
 Adolf van Egmond, Hertog van Gelderland, II 84, 111 v. v.
 Adriaan VI, Paus, II 12, 13, 20.
 Adrichem, Jan van, I 65.
 Aelst, Wendela van, I 129 v. v.
 , Willem van, I 71, 129 v. v.
 Aerschot, familie van, I 167.
 Afrika, II 67.
 Agnes Sorel, I 107.
 Agricola, Rudolf, II 217, 218.
 Aigremont, Kasteel d', II 174.
 Aken, I 11, II 109, 114, 163, 166.
 Albany, II 27.
 Albemarle, Arnold Joost van Keppel, eerste Graaf van, II 86.
 Albemarle, George Monk (Generaal Monk) Hertog van, II 11.
 Alberoni, Kardinaal, II 219.
 Albert, Aartshertog, II 162.
 Albert de Grootte, Bisschop van Regensburg, II 111.
 Albertina Agnes, Prinses van Oranje, Gravin van Nassau-Dietz, II 186, 197, 210, 211.
 Albertus Magnus, I 12.
 Albrecht, Graaf van Holland, Hertog van Beieren, I 104, 106 v. v.
 Aldegonde, Marnix, heer van St., zie: Marnix.
 Alexander de Grootte, II 45.
 Alfred de Grootte, I 172.
 Alice Ferrers, I 107.
 Alkmaar, I 44, 68, 91, 105, 123, 141, 159, 165 v. v.
 Almelo, II 51, 85.
 Althorp, I 155, II 30, 31.
 Alva, Hertog van, I 16, 171, 172, 181, 190, II 105, 137, 188.
 Amalia van Solms, Prinses van Oranje, I 75, 116, 117, 118.
 Amalia van Hessen-Cassel, Gravin van Nassau, II 186.
 Ameland, eiland, I 186, II 202.
 Amerika, Nederlandsche Bezittingen in, II 27.
 Amerongen, II 24.
 Amersfoort, II 7, 24, 25, 26.
 Amstel, de, I 143, 144, 153.

Amsterdam, I 56, 59, 68, 137 v. v., 166, 173, 184/187, 189, 191, 202; II 9, 16, 21, 22, 26, 217.
 , Rozengracht No. 184 : 145.
 , Dam, I 145, 149, 183.
 Anabaptisten, I 61.
 Angelico, Fra, II 52.
 Anhalt, Prins van, II 210.
 Anjou, Hertog van, I 21.
 Anloo, II 67.
 Anna van Buren, Prinses van Oranje, I 75, II 95.
 Anna van Ewsum, Barones von Inn- und Kniphausen, II 220, 221.
 Anna, Gravin van Nassau-Dietz, II 200.
 Anna van Saksen, Prinses van Oranje, I 73, 75.
 Anna van Engeland, Prinses van Oranje, vrouw van Willem IV, II 191.
 Anna, Koningin van Engeland, I 118.
 Anon, II 212.
 „Anthony's Nose”, II 27.
 Antiochië, I 103, II 204.
 Antwerpen, I 20, 22, 91, 144, 167, 182, II 71, 82, 93, 124, 125, 126, 130, 131, 146, 216.
 , Rudolf van, I 66.
 Apeldoorn, II 96.
 Appingedam, II 215, 222.
 Aragon, huis van, II 91. zie: Ferdinand.
 Arcadelt, Jacob, II 150.
 Arenberg of Aremberg, Stadhouder van Friesland, II 216, 222.
 Arend van Groningen, II 36.
 Arentz, Jan, I 170.
 Argyll, Hertog van, I 148.
 Arkel, geslacht Van, II 90.
 , dorp, II 109.
 Arles, stad, II 170.
 , Concilie van, II 67.
 Armada, Spaansche, I 181.
 Arminius en de Arminianen (Remonstranten) I 52, 54, 84, 85, 91, II 25.
 Arnheim die Lustige, II 94.
 Arnheim, II 41, 81, 88 v. v., 103, 110, 134.
 Arnoud van Egmond, Hertog van Gelderland, II 84, 112 v. v.
 Arnoud, Graaf van Holland, I 103.
 Artois, II 82.
 Ascue, Sir George, II 107.
 Assen, II 66, 68, 69.
 Athlone, Graaf van, zie: Reede.
 Aurich, II 182.
 Averkamp, H., I 83.
 Axel, I 31.
 Aytta, Vigilius van, II 199.

B

Baarland, dorp, I 38.
 , Hubert van, I 38.
 Baarn, II 21.
 Baarsdorp, I 40.
 , Cornelis, I 40.
 Bacon, Lord (Lord Verulam), I 70.
 Baen, Jan de, I 114.
 Bafloo, II 218.

Balkhuysen, I 113, 114.
 Balderic, Adela en, II 83.
 Bamberg, Bisschop van, I 103.
 Banckert, Admiraal Joost, I 39.
 Barbarossa, zie Frederik Hohenstaufen I
 Barentz, I 141, 186, 187.
 Barentz-Heemskerk Expeditie, I 141.
 Barnet, slag van, I 44.
 Barrière-steden, II 171.
 Baskerville, Sir, II 130.
 Basuage, I 152.
 Bataavia, I 175.
 Bataafsche Republiek, II 66, 126.
 Bato, II 115.
 Bax, Marcellus en Paul, II 130.
 Bazel, Universiteit, I 86, II 216.
 Beachy Head, Zeeslag bij, I 38.
 Beatrice van Vlaanderen, Gravin van Holland, I 169.
 „Beatrix en Elius”, II 83.
 Beckford, William, I 40.
 Beckmann, I 68.
 Beek, II 117.
 Beieren, Huis van, I 104, II 90.
 Beifer, Jan de, I 107.
 Bekker, II 207, 208.
 België, I 149, 192, II 131.
 Bentheim, II 82.
 Bentinck, Admiraal Walter, I 149.
 , Graaf J(ohan), II 86.
 , Geslacht, II 87, 94, 98.
 Berchem, I 157.
 Berckheyde, Gerrit Adriaensz., I 113, 191.
 Berg, II 172.
 Berg, van den, I 57.
 Bergen, (bij Alkmaar), I 109, 170, 186.
 , hof te, I 173.
 Bergen-aan-Zee, I 173.
 Bergen, Nicolaas van, II 138.
 Berg-en-Dal (bij Nijmegen), II 117.
 Bergen-op-Zoom, I 48, 78, II 38, 124 v. v., 142, 171.
 , Heer van, II 125.
 , Markgraafschap, II 142.
 Berghem, I 193.
 Berkel, rivier, II 103.
 Berkeley, Sir, William, II 10, 107.
 Berlijn, II 18, 148.
 Bernini, I 12, 82, 148.
 Bernoulli, Jean, en zijn familie, II 216.
 Bernaalf, Bisschop van Utrecht, II 39.
 Berry, II 90, 147.
 Bethlehem, Abdij van, II 93.
 Betuwe, de, II 81, 85, 94, 110.
 Beveland (zie Noord- en Zuid-Beveland).
 Beveren, Cornelis van, II 143.
 Bevernigh, Jerome, I 90.
 Bey, Lieven de, I 65.
 Bèze of Beza, Theodore de, I 54.
 Bidloo, Govart, I 57.
 Biesbosch, de, I 95, II 118, 119.
 Bilderdijk, Willem, I 150.
 Biljoen, Kasteel, II 86.
 Binnenhof, of Hof van Holland, in Den Haag, I 34, 54, 102, 106 v. v., 195, II 25.
 , Maria-kerk, I 34.

Blake, Admiraal Robert, I 78.
 , William, II 147.
 Blaauwe Garde, II 57, 61.
 Bloemaert, Johannes, II 16.
 , Andries, II 16.
 Bloemendaal, I 187, 191.
 Blommendaal J., I 82, 114.
 Bobbe, Hille, I 194.
 Bodegraven, II 20, 21, 56 v.v.
 Bodleian Library, II 137.
 Boerhaave, Dr. Herman, I 52, 53, 57, 58, 157.
 Bois-le-Duc, II 83, zie 's-Hertogenbosch.
 Boisot, Admiraal Louis van, I 30, 39.
 Bol, Ferdinand, I 43, 98, 99, 175, 183.
 Bologna, Thomas van, (Tomaso Bolonius),
 II 135, 136.
 Bolsward, II 181, 187, 188, 192.
 , Peter van, II 189.
 Bolswina, Prinses, II 187 v.v.
 Bolton Abby, I 48.
 Bommel, zie Zalt-Bommel.
 Bonfflers, maarschalk, I 80.
 Bonifacius, II 183, 184, 185.
 Borger, II 67, 71.
 Borgia, I 190.
 Borgoyne Anthony de, I 18.
 Borselen, familie van, I 33, 39, 43, 47.
 , Anna van, I 44.
 , Floris van, I 46, II 128.
 , Frank van, I 31 v.v., 45, 46.
 , Hendrik van, I 43, 44, 45.
 , Jan van, I 39.
 , Wolphaart II van, I 45.
 , Wolphaart V van, I 43.
 , Wolphaart VI van, I 44.
 Borsele, dorp, I 39.
 Bos, Jan, II 149.
 Bos, Caspar van den, I 176.
 Bos (of Bosch), Jeronimus, I, 40, 176.
 II 147, 148, 149.
 Bosboom, Johannes, I 83.
 Boskoop, I 92.
 Bossu, Admiraal, I 175, 183.
 Both, Andries, I 148.
 , Jan, II 16, 17.
 , Pieter, Eerste Gouverneur-Generaal
 van Nederl.-Indië, II 16.
 Boucher, Francois, I 157.
 Boudewijn, Graaf van Vlaanderen, I 198,
 II 131.
 Bouillon, Hertog van, II 173.
 Bourbon, Charlotte van, Prinses van Oranje,
 , I 75, 100.
 , huis van, II 59, 113.
 Bourgondië, Hertogdom, I 5, II 82.
 , Huis van, Hertog van, I 103,
 104, II 8, 90 v.v., 136, 150, 174.
 Bourgondische Hof, II 96, 112.
 Boutershem, geslacht Van, II 125.
 Bouvigne, Kasteel, II 140, 147.
 Bowery, Straat in New-York, II 27.
 Boyle, Robert, I 151, 155, 157.
 Boymans, Museum-, Rotterdam, I 83, 84,
 II 44.
 Brabant, II 124, 127, 130, 146. Zie ook
 Noord-Brabant.
 , het Leengoed, II 140.
 , Hertogdom, II 82, 91.
 , Hertog van, I 125, II 169, 172,
 173.
 Braddock, Generaal in Virginië, I 20.
 Brakel, Jan van, Schout-bij-Nacht, I 82.
 Brandenburg, Keurvorst van, zie Frederik I,
 Koning van Pruisen
 Brandt, Gerard, I 178.
 Brazilië, I 111.
 Breda, I 68, 112, 154, 189, II 119, 129, 131
 132 v.v., 153, 171.
 , Baronie van, I 131, 140, 142.
 , Kasteel te, II 21, 132, 136, 141.

Breda, Declaratie van, II 137.
 , Vrede van, II 137.
 Breda, Gerhardus van, II 138.
 , Jacob van, II 41.
 Brederode, geslacht Van, I 123, 197.
 Kasteel van, I 123, 197.
 Bremen, II 214.
 Breskens, fort, I 31.
 Briel, Den, I 18, 24, 37, 43, 83.
 Brinvilliers, Mme de, II 171.
 Broeken, I 103.
 Broeders-des-Gemeenen-Levens, de, II 43.
 Broek-in-Waterland, I 159.
 Broek, Occo ten, II 215.
 Broeke, Dr. Bernard ten, professor te Leiden,
 I 177.
 Bronckhorst, Johan Van, I 146, II 16, 17.
 Bronckhorst, dorp, II 118.
 Brouwershaven, I 13, 30, 33, 44.
 , Slag bij, I 33.
 Brueghel, Pieter, I 109, 182, II 147, 153, 217.
 Brugge, I 4, 146, II 111, 134, 136, 162.
 Brussel, II 82, 146, 166.
 Buckingham, George Villiers, Hertog van,
 I 114.
 Burght, ruïne, I 53.
 den Burg, op Texel, I 186.
 Buren, Graafschap van, II 21, 106, zie ook
 Anna.
 Burnet, Bisschop Gilbert, I 154, II 228.
 Burton, I 99.
 Bye, Willem de, I 33, 34.

C

Cabal-Ministerie, het, I 154.
 Calais, I 32.
 Callot, Jacques, I 63, II 21.
 Calvin, Jan, I 54, 171.
 Cambridge Universiteit, I 86.
 Camden, William, I 21.
 Cammingha, II 202.
 Campen, Jacob van, I 111, 145, 183, II 26.
 Camphuysen, Govert, II 118.
 Campveer, I 24.
 Campveersche Toren, I 24, 45.
 Candier, Samuel, I 151.
 Canne, II 174.
 „de Cannenborch,” Kasteel, II 86, 93.
 Cannons, II 49.
 Canova, I 77.
 Canterbury, Kathedraal, I 55, II 90.
 Capellen, Baron van der, II 53.
 Carolus, klok te Antwerpen, I 167.
 Carmelitenklooster te Haarlem, I 168, 199.
 Castricum, I 186.
 Casaubon, I 70.
 Cassel, II 16.
 Catharine van Arragon, Koningin, I 120.
 Catharina van Bourbon, Hertogin van Gel-
 derland, II 111, 112, 113.
 Cathay, I 186, 187.
 Cats, Jacob, I 13, 29, 39, 113, II 20.
 Cervantes, I 190.
 Chardin, Jean Baptiste, I 71, 157.
 Charles le Téméraire, II 150.
 Charlotte Brabantine van Nassau, Hertogin
 van Tholen, I 108.
 Chatham, stad I 82, 181, II 10.
 Chatham, Lord, I 20, 39.
 Chaucer, Geoffrey, I 17, 108.
 China, I 184, 186, II 28.
 Christina, Koningin van Zweden, I 55,
 68, II 170, 194.
 Christopher, I 31.
 Churchill, Johan, II 166.
 Cicero, Elezeviërs, I 60.
 Citters, Arnold van, en geslacht van, I 9,
 10, 39.

Citters, Caspar van, I 39.
 Claudia van Châlons-Oranje, Garvin van
 Nassau-Dillenburg, II 136, 140, 142.
 Claude Lorrain, II 94.
 Claudius Civilis, II 115.
 Claut, familie, II 221.
 , Adriaan, II 222.
 Clemens VII, Paus, I 54.
 VIII, Tegen-Paus, II 22.
 le Clercq, I 151, 152, 155, II 228.
 Chlotarius III, II 205.
 Clusius, I 53, 56, 188, 196, 197.
 Cobham, Eleanor, Hertogin van Gloucester,
 I 33.
 , Lord, I 33.
 Coblenz, II 166.
 Cocq, Kapitein, Banning, zie Nachtwacht.
 Coehoorn, Baron Menno van, Generaal, I 93.
 II 70, 174, 190 v.v.
 Coen, Jan Pietersz., I 175.
 Colchis, II 149.
 Colet, I 86.
 Coligny, Admiraal de, II 75.
 , Louise de, Prinses van Oranje,
 I 74, 75, II 26.
 Colson, I 55.
 Comines, Philippe de, II 111, 112.
 Concini, I 101, 118.
 Condé, II 170.
 Constanz, Concilie van, II 53.
 Constantinopel, II 167.
 Cools, I 88.
 Cooper, Samuel, I 155.
 , Anthony Ashley, eerste graaf van
 Shaftesbury, I 153, 156, II 137.
 , Sir William, I 153.
 Coornbert, Dirk, I 152.
 Cornput, Jan v. d., II 36.
 Cornwallis, Hertog van, I 11.
 Coreggio, I 90.
 Cosmo III, Groot-Hertog van Toscane, II 42.
 Coster, Laurens Jansz., I 196.
 Crabett, Dirk en Wouter, I 88, 89, 90.
 Crack, Generaal, II 185.
 Crackstate, II 185.
 Crécy, Slag bij, I 31.
 Crediton in Devonshire, I 23, II 8, 184.
 Cromwell, Olivier, I 156, II 137.
 Croy, Kasteel, II 131, 147.
 Culemborg, stad II 24, 106.
 Cumberland, Olive, I 79.
 Cuyper, Alhert, I 52, 83, 98, 100, 101,
 II 121, 217.
 , Jacob Gerritsz., I 101.
 Cuyppers, II 12.

D

Dalen, II 70.
 Dalrympe, John, I 67.
 , John Jr., I 67.
 , Sir James, eerste viscount
 Stair, I 67.
 , Lord, I 67.
 Damascus, Paus, II 165.
 Damiate, I 103, 198, II 185.
 Dansick, Meister Jacob van, I 179.
 Danzig, II 190.
 David, Gerard, I 116.
 Debreczin, I 22.
 Decker, Jeremias de, I 150.
 Deelen, Dirk van, I 113.
 Delft, 169 v.v., 83, 93, 105, 106, 123, 129 v.v.
 Delfts haven I 57, 84.
 Delftsch aardewerk I 120, 201.
 Delfzijl, haven van, II 222.
 Delorme, P. C. F., I 83.
 Denis, St., zie St. Denis.
 Denemarken, koning van, II 94, zie Frederik.
 Deptford, I 159.

Dertigjarige Oorlog, I 70, II 150.
 Descartes, René, I 2, 52, 67/69, 86, II 194.
 Desgrez, II 171.
 Desiderius, zie Erasmus.
 Deurne, Kasteel, II 131, 147.
 Deventer, I 85, 143, II 13, 15, 34, 36 v.v.,
 47, 52, 106, 129.
 Dibbets, I 95.
 v. Diemen, I 176.
 Diepenveen, II 38.
 Dieren, II 21, 96.
 Diest, Machteid van, II 117, 133.
 Diez of Dietz, II 97.
 Dinant, II 171.
 Dirk I, Graaf van Holland, I 103, 105.
 Dirk II, Graaf van Holland, I 103, 141.
 Dirk III, Graaf van Holland, I 103.
 Dirk IV, Graaf van Holland, I 96, 103.
 Dirk V, Graaf van Holland, I 103.
 Dirk VI, Graaf van Holland, I 103.
 Dirk VII, Graaf van Holland, I 103.
 Dircks, Peter, II 193.
 Dodonaeus, I 53, 56.
 Does of Dousa, Admiraal Peter van der, I 62
 , Frans, kanunnik, I 62.
 Does, familie van der, I 61, 62, 66.
 , Diederik van der, I 62.
 , George van der, I 62.
 , Jan van der, I 62.
 , Jan II van der, I 62.
 Doesburg, II 85.
 Doetinchem, II 85.
 Doeza, zie van der Does.
 Doggersbank, Zeeslag bij, I 149.
 Dokkum, II 181, 184 v.v.
 Dom te Utrecht, II 8, 20.
 Domburg, I 20, 24, 39, 45.
 Dommel, de, II 146.
 Donatello, II 90.
 Doode Steden aan de Zuiderzee, I 173.
 Doornik, II 112, 171.
 Doornick, van, II 96.
 Doorwerth, kasteel, II 86, 94.
 , Barend van, II 94.
 Dordt of Dordrecht, I 68, 83, 94 v.v., 105,
 108, 147.
 , Synode van, I 54, 56, 57, 70, 84
 94, 180.
 Dorset, Lord, II 10.
 Dorsten, Gobbert, II 100.
 Dou, Gerard, II 133.
 Douza, zie van der Does.
 Dreute, Provincie, II 182, 197, 214.
 Dresden, II 45.
 Driessen, Antonius, II 216.
 Druiden-tempels, II 67.
 Drummond, William of Hawthorndene,
 I 21.
 Dryden, John, I 153, 155, II 10, 11, 118.
 Ducq, Isaack le, I 94.
 Dudley, Robert, Graaf van Leicester, I 21.
 Duinbeek, Kasteel, I 45.
 Duinkerken, II 82.
 Duins, Slag bij, I 78.
 Duitschland, II 59, 80, 85, 184.
 Duiveland, Eiland, I 38.
 „Duivelsbrug”, (bij Ginneken), II 138.
 de „Duivelsdanskamer”, II 27.
 Duivenvoorde, Willem van, II 142.
 Duleken, Gerard van, II 114.
 Dumas, Alexander, I 189.
 Dürer, Albrecht, I 63, 64, 97, 194, II 37,
 135, 162.
 Dyck, Van, I 74, 141.

E

Eberbach, Klootcr van, I 27.
 Ecluse, Charles de L', zie Clusius.
 Edam, I 159, 173, II 45.

Edinburg, II 94.
 Edmonds, Kapitein, I 44, II 19.
 Eduard, *de Zwaarte Prins*, I 43, II 90.
 , Graaf van Gelre, II 84.
 Eduard I van Engeland, II 106.
 Eduard II van Engeland, II 84.
 Eduard III van Engeland, I 31, 43, 104,
 II 84.
 Eduard IV van Engeland, I 43, 44.
 Ee (rivier), II 183.
 Eeckhout, I 112.
 Eekst, II 71.
 Eem (rivier), II 24.
 Eemnes, II 21.
 Effen, Justus van, II 16 17.
 Eggers, Bartholomeus, I 88, 121, II 219
 Egmond, I 68, 171, 173.
 , Kasteel van, I 171.
 , Abdij van, I 105, 141, 169, 171.
 , Huis van, II 21, 114, 95, 106.
 , George van, Bisschop van Ut-
 recht, II 9.
 Lamoraal, graaf van, II 95, 113.
 Egmond aan Zee, I 173.
 Eisinga, Eise, II 193.
 Elburg, II 81, 85, 104, 109.
 Eleonora van Engeland, Hertogin van
 Gelder, II 39, 40, 84, 85
 Eligius, I 23.
 Elisabeth van Brunswijk-Lüneburg, Hertog-
 gin van Gelder, II 95.
 Elizabeth van Marnix van St. Aldegonde,
 II 129.
 Elisabeth van Engeland, Gravin van Hol-
 land, I 104, 169.
 Elisabeth van Hessen, Gravin van Nassau-
 Dillenburg, II 140.
 Elisabeth van Culemborg, II 106.
 Elisabeth, Koningin van Bohemen, I 66,
 142, II 194.
 Elisabeth Tudor, Koningin van Engeland,
 I 18, 21, 25, 62, 90, 156, II 129, 130.
 Elisabeth Woodville, Koningin, I 107.
 „Elius en Beatrix”, II 83.
 Elspeet, II 98.
 Elst, II 94.
 , Van der, I 193.
 Elten, II 94.
 „de Elzevier”, II 176.
 Elzevier, Abraham, I 59.
 , Bonaventure, I 59.
 , Daniel, I 59.
 , Louis, I 59.
 , Louis Sr., I 59.
 , Mattheus, I 59.
 Emden, II 182.
 Emmen, II 67, 70.
 Ende, Frans van der, I 151.
 Endegeest, I 67, 68.
 Engeland, I 179, II 67, 97, 106, 119, 137, 183.
 , Koninkrijk Huis van, II 106.
 Engelbert I, Graaf van Nassau-Dillenburg,
 II 91, 133, 134, 135, 136, 140.
 Engelbert II, Graaf van Nassau-Dillenburg,
 II 134, 136, 140.
 Enkhuizen, I 123, 173, 176 v.v., II 86,
 190, 207.
 Entz, Gerrit, Burgemeester van Enkhuizen,
 I 181.
 Erasmus, I 44, 52, 85/87, 92, 126, 145,
 154, 171, II 218.
 Ernst Casimir, Graaf van Nassau-Dietz,
 I 72, II 161, 197.
 Escuriaal, I 40, 171, II 26.
 Europa, I 144, 162, 196, 203, II 9, 12, 25,
 95, 96, 116, 172, 181, 183, 191, 197.
 Evelyn, John, I 93, II 106, 117, 119.
 Everdingen, Caesar van, I 169.
 Evertsen, het geslacht, I 3.
 , Admiraal Cornelis, I 8, 12.

Evertsen, Admiraal Cornelis Jr., I 37, 38,
 148.
 , Admiraal Jan, I 12, 37, 38.
 Eyck, Hubert van, I 36, II 37, 126, 162.
 , Jan van, I 36, 161, II 37, 149.

F

Fabritius, Karel, I 182.
 „*familie rose*” I 8.
 Falkland, Lord, I 21.
 Ferdinand, Aartshertog van Tirol, II 90.
 Ferdinand II, Koning van Aragon, II 91.
 Fitzwalter, Lord, I 30.
 La Flèche, Jezuiten-College te, I 68.
 Fleurus, II 191.
 Flinck, I 146.
 Floris I, Graaf van Holland, I 103.
 Floris II, Graaf van Holland, I 94, 103.
 Floris III, Graaf van Holland, I 103.
 Floris IV, Graaf van Holland, I 11, 104, 125.
 Floris V, Graaf van Holland, I 43, 63, 104,
 105, 143, 168, 169, 173, II 183.
 Floris de Voogd, I 11.
 Florisz, Adriaan, (Paus Adriaan VI), II 12.
 Fouquier, Jacob, II 226.
 Fox, George, II 196.
 Franche Comté, I 5.
 Franchesini, Guido, I 168.
 Françoise van Savoye (Francesca di Savoya),
 Gravin van Nassau-Dillenburg,
 II 141.
 Franeker, I 68, II 181, 192 v.v., 194.
 , Universiteit, II 192.
 Frankfort, Rijksdag van, I 104.
 Frankische keizers, II 115, 163.
 , koningen, II 162.
 Frankrijk, I 179, II 16, 59, 67, 82, 91, 119.
 Fraeylema, geslacht, II 223.
 , Hildebranda, Mevr. Rengers,
 II 223.
 Fraeylemaborg, II 223, 224.
 Fredericus, Bisschop van Utrecht, II 19.
 Frederik, van Blankenheim, Bisschop, II 70.
 Don Frederik de Toledo, I 171, 172, 190,
 191.
 Frederik IV, Koning van Denemarken, II 94.
 Frederik V, Keurvorst van de Palts, Koning
 van Boheme (*Winterkoning*), I 191.
 Frederik Hohenstaufen I (*Barbarossa*), Kei-
 zer, I 11, 103, II 116, 146.
 Frederik Hohenstaufen II, Keizer, I 104,
 II 116, 192.
 Frederik III, Keizer, II 90.
 Frederik Hendrik, Prins van Oranje, I 62,
 72, 74, 75, 116, 117, 142, II 26,
 78, 94, 117, 118, 137, 140, 145,
 162, 166, 172, 186, 197, 210.
 Frederik I, Koning van Pruisen, Keurvorst
 van Brandenburg, I 56, 112.
 Frederika, Sophia, Wilhelmina van Pruisen,
 Prinses van Oranje, Gravin van
 Nassau, II 22.
 Frederik V, aartsbisschop, zie Schenk, II 13.
 Fresinga, II 36.
 Fridsert van Kampen, II 36.
 Friestheim, van, II 191.
 Friesland, Provincie, I 110, 186, II 58,
 182, 184, 206, 209.
 Friesche Zeelanden, Zeven vrije, II 182.
 Friesche Taal, de, II 183.
 Friesche Prinsen, Koningen en Stadhouders,
 II 205.
 Froissart, II 140.
 Fuessly, Heinrich, II 147.

G

Gaasterland, II 190.
 Galder, II 138.

Galen, Admiraal, van I 149.
 Galen, Bernhard van, Bisschop van Munster, II 215.
 Gansfort, Wessel, II 218.
 Gasselte, II 71.
 Gaveren, Catharina van, II 138, 139.
 , Raso van, Heer van Liedekerke, II 138.
 Geertruida, zie St. Geertruida.
 Geertruida van Saksen, Gravin van Holland, I 103.
 Geertruidenberg, II 16, 125, 127, 130, 142 v.v.
 Kasteel, II 142.
 Gelder, Spaansch, II 160.
 Gelder, dorp in Pruisen, II 160.
 Gelnhäusen, I 11.
 Gelre of Gelder, Graven van, II 104, 106.
 , Hertogdom, II 24, 80, 90 v.v., 95, 103, 111 v.v., 203.
 , Hertogen van, I 179, II 38, 98.
 Genemuiden, II 34.
 Genève, Universiteit, I 56.
 Gent, stad, I 146, II 90, 112.
 Gent tot Winssen, Admiraal Joseph, Baron van, I 114, 148, II 9, 10.
 , Claes van, II 9.
 van Gent, II 219.
 Genua, II 14.
 George van Clarence, I 44.
 George I van Engeland, I 191.
 George Hendrik, Prins van Waldeck, II 173.
 Gerard, I 36.
 Gerards, Balthazar, I 72, 73.
 Gerard III, Graaf van Gelder en Zutphen, II 160, 161.
 Gerritsz, Dirk, I 184.
 Gerritszoon, Gerrit, zie Erasmus.
 Gerson, Jean, II 53.
 Geyl, Professor, II 81.
 Geuzen, I 19, II 117.
 Gheyn, Matthias van den, I 167.
 Gibraltar, I 149.
 Gieten, II 71.
 Giethoorn, II 34, 53, 54.
 Ginneken, II 138.
 Giorgione, I 90.
 Glauber, I 156.
 Glencoe, I 67.
 Gloucester Hurnphrey, Hertog van, I 32, 44, 142.
 Godard, Godevaert of Godfried IV, Hertog van Brabant, II 133, 146.
 Godfried, Bisschop van Utrecht, II 23.
 , de Bultenaar, hertog van Lotharingen, I 103.
 , Hertog van Brabant, II 146.
 Goes, stad, I 31 v.v.
 Goethe, I 120.
 Goltzius, Hendrik, II 162.
 , Huibert, II 161, 162.
 Gomar of Gomar, Frans, I 52, 54, II 25, 216.
 Gondulphus, Bisschop van Maastricht, II 164 v.v.
 Gooiland, I 153.
 Gorkum (Gorcum) of Gorinchem, I 70, II 17, 107, 117 v.v.
 Goring, Kolonel, II 118.
 „Gorward of the Bill”, Sir, mythische ridder, I 199.
 Gouda, I 33, 83, 85, 87 v.v., 147, 158, II 50.
 Gouwe, (rivier), I 88, 91, 92, 93.
 Goya, I 40, 191.
 Goyen, Jan van, I 66, 120, 159, II 37, 114.
 Graef, de, II 21.
 Graien, de, (schikgodinnen), II 180.
 Grammont, de, II 228.
 Grave, II 112, 171.

Gravendaal, Klooster van, II 84.
 's Gravenhage, zie Haag.
 's Gravenpolder, I 39.
 's Gravezande, I 125.
 Greenwich Observatorium, II 18.
 Greest, Lambert de, I 131 v.v.
 Gregorius XI, Paus, II 43.
 Grolle, II 85.
 Groningen, Bisdom, II 13.
 , Stad, I 112, 143, II 57, 58, 60, 182, 214 v.v., 222, 225.
 , Provincie, I 186, II 182, 197.
 , Universiteit, II 216.
 Gronovius (Gronov), Jacob, I 55, II 42, 43.
 , Johannis Frederik, I 55, 56, II 42.
 , Theodoor, II 42.
 „Grootte Pier”, II 187.
 Grootte, Geert, II 42, 43, 51.
 Grootte Oceaan, I 176.
 Groot-Brittagne, I 125.
 Groot, Hugo de, I 52, 53, 70, 76, 96, 126, 154, II 107.
 , vrouw van H. d. Gr., I 164, II 107.
 Grotius, zie de Groot, Hugo.
 Grouw, II 181, 186.
 Grunthuse, Museum, Brugge, I 4.
 Guicciardini, I 126.
 Guido, Bisschop van Utrecht, I 126.
 Gulden Vlies, Orde van het, I 121, II 8, 9, 149, 150, 199.
 Gulik, II 80, 82, 90, 162.
 , Huis van, II 84.
 Gunihilda van Denemarken, Keizerin, II 115.
 Gutenberg, I 196.
 Guy de Blois, Heer van T(h)olen, I 47.
 Guy, Graaf van Vlaanderen, I 169.
 Guy van Dampierre, I 30.
 Guy van Henegouwen, Bisschop van Utrecht, II 9.

H

Haamstede, Kasteel, I 39.
 den Haag, I 34, 83, 102 v.v., 124, 127, 147, 151, 189, 191, II 21, 56, 58, 98, 107, 137, 191, 208, 210.
 Haagsehe Bosch, I 127.
 de Haere (Haere), Kasteel, II 42.
 Haarlem, Bisdom, II 13, 15.
 , kasteel van, I 198, 199.
 , stad, I 81, 105, 110, 168, 171, 178, 187 v.v., II 44, 71, 73, 162, 200, 203.
 , bosch bij, I 33, 176.
 Haarlemmerhout, I 196.
 Haarlemmermeer(polder), I 191.
 Haeft, Berend van, Heer van Zutphen, II 216.
 Haenen, Jacob, I 184.
 Haensbergen, Jan van, II 17.
 „Hakluyt Society”, I 186.
 Hals, Frans, I 52, 68, 140, 175, 189, 192 v.v., 200, II 44.
 Hamburg, I 146, II 42.
 Hamerker van Kempen, Thomas, zie Kempis.
 Hampton Court, I 79, 93, II 97.
 Hannover, het Huis, I 142.
 Hanworth, I 90.
 Hanze-Verbond, II 40, 45, 106, 110, 114, 187, 214.
 Hardenbroek, Baron van, II 86.
 Harderwijk, II 41.
 Haren, van, I 18.
 Harlige, Kasteel, II 189.
 Harlingen, II 181, 189.
 Harnsz Jacob, I 54.
 Harns, Kasteel, I 189.
 Hartinga, I 39.
 Hartsoeker, Nicolaas, I 91.

Harvey, John, I 71.
 Harwich, I 154.
 Hasselt, II 34.
 Hattum, II 38.
 Haze, Melchior, de I 167.
 Heeckeren, geslacht van, II 86.
 Heeckeren van der Eheze, van, II 51.
 Heemskerk, I 141, 149.
 Heemstede, I 187.
 Heemstra, Peter van, II 187.
 Heerenveen, II 186.
 Heeswijk, Kasteel, II 131, 147.
 Heeze, Kasteel, II 131, 147.
 Hegius, II 218.
 Heidelberg (Universiteit), II 218.
 Heiden Reinestein, Graven van, II 74.
 Heiligerlee, Slag bij, II 214, 216, 222.
 Heiloo, I 173.
 Hein, Piet, I 9, 78, 82, 84.
 Helder, Den, I 166, 185, 186.
 Heldman, familie, I 168.
 Helm, Willem van der, I 63.
 Helmond, kasteel, II 147.
 Helmont, J. B. van, II 207.
 Helst, Bartholomeus van der, I 140.
 Hellevoetsluis, II 10.
 Helvetius, I 52.
 Hemminga, Sicke van, II 207.
 Hemony, broeders, I 178, 179.
 , Frans, II 22.
 , Peter, II 169.
 Hemsterhuis, I 55, 120.
 Hendrik Casimir I, Graaf van Nassau-Dietz, II 186, 197.
 Hendrik Casimir II, Graaf van Nassau-Dietz, II 197.
 Hendrik, Keurvorst, I 11.
 Hendrik II, Keizer, II 69, 205.
 Hendrik III, Keizer, II 115.
 Hendrik IV, de Grootte Keizer, II 13, 22.
 Hendrik van Beieren, Bisschop van Utrecht, II 7.
 Hendrik, Hertog van Brabant, I 125.
 Hendrik V, Keizer, II 22, 23.
 Hendrik VI, Keizer, II 116, 192.
 Hendrik VII, Keizer, II 114.
 Hendrik III van Engeland, II 214.
 Hendrik IV van Engeland, I 70, 101.
 Hendrik V van Engeland, I 32.
 Hendrik VI, van Engeland, I 33.
 Hendrik VII, van Engeland, I 44.
 Hendrik VIII, van Engeland, I 172.
 Hendrik III, Graaf van Nassau-Dillenburg, Heer van Breda, Heer van der Lek II 135, 136, 138, 140, 141.
 Hendriks, Lambert, I 82.
 Henegouwen, Graafschap en Huis van, I 104, II 82, 84, 90.
 Hengist, Heer van Kent, I 53, II 183.
 Henkenhage, kasteel, II 131, 147.
 Henriëtte van Engeland, Hertogin van Orleans, I 75.
 Henriëtte Catharina van Oranje, Prinses van Anhalt, II 210.
 d'Héraugière, Kapitein Charles, II 137.
 Ileringa, II 202.
 Herinsen, Dorus, I 115.
 Herstal, Pepijn van, II 168.
 's-Hertogenbosch (Bois-le-Duc), II 8, 88, 115, 131, 132, 143, 145, 146, 149, 150, 171, 215.
 Hessen-Cassel, Landgraven van & Prinsen van, II 172.
 Hessen-Homburg, Prins van, II 172.
 Illeuneberg, Graaf van, I 125.
 IJnsden, II 101.
 Illegom, I 187.
 Hindeloopen, II 199, 206.
 Hobbema, Meindert, I 52, 83, 98, 157, II 71.
 Hobbess, I 57.

Hodenpijl, van, I 33.
 Hodus, I 127.
 Hoekschen en Kabeljauwschen, de, I 30, II 142.
 Hoenlo, kasteel, II 42.
 Hof, het Oude, I 125.
 Hof te Bergen, N.-H., I 173.
 Hogarth, William, II 148.
 Hohenstaufensche Keizers, II 115, zie Frederik.
 Holbein, Hans, I 40, 86.
 Holland, Graafschap, II 84.
 , Hof van, I 12.
 „Holland Society”, te New-York, II 53.
 Hollaidsch Diep, II 118, 119, 200, 201.
 Hollandsch glas, I 201.
 Hollandsche Huis, I 103 v.v., 169.
 Hollandsche-School, I 71, 193.
 Hollandsche Renaissance, I 192.
 Hollart, Martin, I 48.
 Holyrood, Paleis, II 95, 192.
 Hondcoeter, Melchior d', II 98.
 Hongarije, I 22.
 Honselaarsdijk, I 126, II 21.
 Honthorst, Gerard van, I 113.
 Hooft, Pieter, Cornelisz, I 104, 153, II 176.
 Hooghe, Kasteel van der, I 39.
 Hooghe, Romeyn de, I 183, II 21, 85.
 Hoogstraten, Anthony van Lalaing, Graaf van, II 106.
 Hoorn, stad, I 123, 147, 173 v.v., 185.
 , Kaap, I 176.
 , dorp op Terschelling, I 186.
 , dorp op Texel, I 186.
 Hop, Hoornsche, I 175.
 Horsa, II 183.
 Houbraeken, Arnold en Jacob, I 98, 99.
 Houckgeest, I 120.
 Houdon, I 115.
 Houtman, broeders, I 92.
 Hove, van der, II 216.
 Howard of Escrick, Lord, II 108, 109.
 Hudson, rivier de, II 27.
 Huchtenburgh, I 113.
 Hugo, Victor, I 28.
 Huibert van Beusichem, Graaf van Culemborg, II 106.
 Huis-ten-Bosch, I 116, 117, 119, II 21.
 Huisman, zie Agricola, II 218.
 Hulsius, Paulus, I 138.
 Hulst, I 31, II 171.
 Hunnebedden, de, I 67 v.v.
 Hunze, II 214.
 Hutchinson, Lucy, I 164.
 Huygens, Christiaan en familie, I 120, 153.
 , Constantijn, de oude, I 52, 148, 153, II 73.
 , Constantijn, de jonge, I 153, II 224.
 Huijsum, J. van, I 121.

I

Ierland, II 87.
 Inn- en Knipphausen, zie Kuipphausen.
 Indië, I 178.
 Innsbruck, II 90, 91.
 Ireland, Samuel, I 98.
 Irmenzuil, II 205.
 Isaac van Holland, II 207.
 Isabella de Bavière, Koningin van Frankrijk, I 32.
 Isabella van Castilië, Koningin van Spanje, I 120, 190.
 Isabella, Gravin v. Holland, II 183.
 Isabella van Frankrijk, Koningin van Engeland, II 84.
 Isabella van Bourbon, Koningin van Spanje, I 116.
 Israëls, Jozef, II 217.
 Italië, Noord, I 5.

J

Jacoba, Gravin van Beieren, Henegouwen en Oostervant, I 30 v.v., 37, 45, 92, 103, 104, 105, 110.
 Jacobus I van Engeland, I 13, 25, 54, 66, 70, 117.
 Jacobus, Hertog van York, *Jacobus II* van Engeland, I 121, 151, 155, II 10, 27, 29.
 Jacobus II van Schotland, I 101, II 94, 95.
 Jacobus V van Schotland, I 43, 45.
 James, zie Jacobus.
 James v. Monmouth (zie Monmouth).
 Jan, Graaf van Holland, I 169.
 Jan I, van Nassau, Graaf van Holland en Friesland, I 104.
 Jan II, van Avennes, I 104.
 Jan II, van Nassau, Graaf van Holland en Hertog van Henegouwen, I 109, II 134.
 Jan, Graaf van Nassau-Dillenburg, II 14, 141.
 Jan, Hertog van Beieren, II 142.
 Jan III, Hertog van Brabant, I 100, II 134.
 Jan II, van Glymes, bisschop van Kamerijk, II 125, 126.
 Jans, Anneke, I 88.
 , Burgemeester van Rotterdam, I 88.
 Jansenisten, de, II 163.
 Jansen, Cornelius en de Jansenisten, II 15, 16.
 Jansen, Zacharias, I 10.
 Jansens, Cornelis, II 176.
 Japan, I 178.
 Japiks, Gijsbert, II 189.
 Jarges, Coppen, II 216.
 du Jardin, Karel, I 157.
 Jean sans Peur, II 150.
 Jean de Touraine, prins, I 32.
 Jeker, rivier, II 173, 174.
 Jelmera, II 202.
 Jeruzalem, II 204.
 Jodenbuurt, te Amsterdam, I 137.
 Johan Maurits, Graaf van Nassau, I 111 v.v., 114, II 57 v.v.
 Johan IV, Graaf van Nassau-Breda, II 141.
 Johan V, Graaf van Nassau-Breda, II 140.
 Johan, Prins van Oranje, Graaf van Nassau-Dietz, II 141.
 Johan Willem Friso, Graaf van Nassau-Dietz en Prins van Oranje, II 22, 97, 186, 197, 200, 201.
 Johan XIII, Paus, II 142.
 John Prideaux, Bisschop van Worcester, II 175.
 Johnson, Dr. Samuel, II 195.
 Jonge, Cornelis de, I 82.
 Jonson, Ben, I 21.
 Jordaens, I 117.
 Judith, Keizerin, II 19.
 Just, St. klooster van, I 6, 7, 40.
 Justus, Graaf van Nassau, II 137.

K

„Kaap Hoorn”, I 176. (zie Hoorn).
 Kalf, Willem, I 157, 158.
 Kamerijk, bisschop van, I 85.
 , stad, II 82.
 Kampen, I 167, 173, II 34, 45, 46, 106.
 Karel de Groot, II 45, 109, 115, 116, 163, 164, 165, 181, 203.
 „Karel's Gebed”, II 117.
 Karel de Stoute, Hertog van Bourgondie, I 43, 181, II 84, 90 v.v., 111 v.v., 134, 135.
 Karel V, Keizer, I 5, 30, 40, 45, 97, 113, 124, 171, 179, 181, 184, II 7, 8, 12, 14, 36, 41, 89, 91, 103, 116, 137, 141, 162, 173, 182, 189, 199, 216.

Karel I van Engeland, I 13, 74, II 137.
 Karel II van Engeland Stuart, I 67, 101, 112, 114, 141, 142, 151, II 137.
 Karel de Eenvoudige, van Frankrijk, I 103.
 Karel Martel, van Frankrijk, II 181, 205.
 Karel VI van Frankrijk, I 32.
 Karel VIII, van Valois, van Frankrijk, I 172.
 Karel van Egmond, Hertog van Gelder, II 51, 84, 89 v.v., 96, 100 v.v., 111 v.v., 116, 131, 134, 216, .
 Karel III, van Spanje, I 40.
 Karolingers, II 115, 116.
 Katwijk aan Zee, II 7.
 Katzenelnbogen, II 140.
 Katzenelnbogen-Dietz, titels, II 140.
 Keck, Abraham, I 154.
 „Keesje Duivel”, I 38.
 Keldermans, familie, I 28.
 , Rombout, II 8.
 Kelten, de, II 68, 70, 71.
 Kempen, stad bij Keulen, II 52.
 Kempis, Thomas à, II 32, 52, 53.
 Kempius, II 187.
 Kennemerland, I 197.
 Kensington, I 155.
 Kensington Palace, I 93, II 97.
 Keppel, Arnold van, II 86.
 Ketel, Cornelis, I 90.
 Keulen, I 103, 150, II 43, 114, 194, 218.
 , Aartsbisschop van, I 11.
 Keulsche Confederatie, I 143.
 Key, Lieven de, I 192.
 Keyser, familie de, I 158.
 , Hendrik de, I 69, 76, 83, 85, 145, 149, 158, II 114.
 , Peter de, I 78, 158.
 , Thomas de, I 158.
 , Willem de, I 158.
 Kidd, Kapitein, II 187.
 Kijkduin, Slag bij, I 82.
 King's Lynn, I 43, 44.
 Kirchhoven, Jan van, I 53.
 Kleef, Stad, II 86, 110, 111.
 , Hertogdom, II 80, 82, 90.
 Kneller, Sir Geoffrey, I 160.
 Knipphausen, Carel Hieronymus van Inn und, geslacht, II 220.
 , Dodo von, I 148.
 , George von, II 220.
 Knopton, I 99.
 Knowles, Sir, II 130.
 Koehoorn, zie Coehoorn.
 Koenraad, Keizer, II 22, 23.
 Koenraad III, Keizer, II 116.
 Koervorden, I 35, II 68, 69, 70, 71.
 Koninck, Daniel, I 158.
 , Jacob, I 158.
 , Philips, I 158.
 , Salomo, I 158.
 Koninklijk (Engelsch) Genootschap, I 71, II 17.
 Koudekerk, I 58, 110.
 Kouseband, Orde van den, I 110, II 150.
 Krelage & Zn., I 196.
 Kuster van Oisterwijk, Koenraad, I 109.
 Kuser, W., I 109, 110.

L

Laarwouw, Kasteel, II 74.
 Labadie, Jean, II 195, 196.
 La Flèche, Universiteit te, I 68.
 Lahn, rivier de, II 83.
 Lakenhal, I 65.
 Lalaing, zie Hoogstraten.
 Lambert Hendriksz., „Mooy Lambert”, I 82.
 Lambout, I 106.
 Lamoraal, Graaf van Egmond, zie Egmond.
 Langevelt, Rutger van, II 114.

„Lange Jacob" van Sneek, II 187.
 „Lange Jan", I 10.
 Lannoy, Hugo de, Stadhouder, I 34, 35.
 Lanoy, Mme. de, II 138.
 Land, Aartsbisschop, I 55.
 Lee, Kapitein, II 129.
 Leekstermeer, het, II 219.
 Leen, Gerard, I 91.
 Leerdam, II 15, 21, 109.
 Leeuwarden, Bisdorn, II 13.
 , Stad, I 79, 169, II 181, 187, 194, 197 v.v., 210, 214.
 Leeuwenhoek, Anthonie van, I 52, 70, 71, 78.
 Leibnitz, I 151, II 216.
 Leicester, Robert Dudley, Graaf van, II 38, 106, 118, 129.
 Leiden, stad, I 52 v.v., 83, 147, 169, 191, II 7, 13, 18, 42.
 , Universiteit, I 182, 202.
 , Beleg van, I 149.
 Leiderdorp, I 58.
 Leidsche School, I 66.
 Leiden, Jan van, I 60, 61, 66.
 Leiden, Lucas van, I 63, 89, II 135, 162.
 Leyden, Johan van, II 39.
 Leipzig, I 146.
 Lennep, David Jacob van, I 151.
 , Mr. Jacob, I 151.
 Leti, Greorgio, I 156.
 „de Leugenaarsdijk", II 129.
 Leuven, Stad, I 59, 167, II 146.
 , Universiteit, I 73, II 12, 15, 218.
 Liauckama, Eelcke, monnik, II 204.
 Lichtenberg, II 174.
 Liefde, Johan de, I 82.
 Liesbosch, het, II 140.
 Lilienroth, I 80.
 Lillo, fort, II 129, 171.
 Limborch, Philip van, I 90, 151.
 Limburg, hertogdom, II 82, 104, I 173.
 , stad, in België, II 160.
 , Belgische provincie, II 160.
 , Hollandsche provincie, II 160.
 Limburgis van Baden, II 135.
 Linden, Dr. van der, I 185.
 Linnaeus, I 58.
 Linge (rivier), II 117.
 Linschoten, Jan Huygen van, I 178, 180.
 Lipsius, Justus, I 125.
 Lissabon, I 103.
 Livorno, I 149.
 Lobith, II 85.
 Locke, John, I 151, 152, 153, 154.
 Lodewijk van Brugge, heer van Gruuthuse, I 43.
 Lodewijk I, van Frankrijk, I 103.
 Lodewijk XII, van Frankrijk, II 91.
 Lodewijk XIV, van Frankrijk, I 80, 114, 142, II 14, 15, 17, 20, 24, 51, 56, 98, 162, 166, 170, 191, 223.
 Lodewijk XVII, van Frankrijk, I 79.
 Lodewijk Napoleon, zie Louis.
 Lodewijk, van Nassau-Dillenburg, II 216, 222.
 Loemans, Willem, II 114.
 Loevestein, het fort, I 70, 96, 101, II 104, 107, 108.
 Londen, I 33, 44, 156, II 26, 129.
 London Bridge, II 207.
 Loo, Het, II 21, 81, 96, 97, 98.
 Loon, Graaf van, I 103.
 Loosduinen, I 125, 126.
 Loppersum, II 223.
 Lorrain, Claude, I 98.
 Lotharius III, Keizer, II 96.
 Louis Bonaparte, Koning van Holland, I 102, 146, 196, II 68, 92, 97, 145.
 Louise Henriëtte, Prinses van Oranje, Keurvorstin van Brandenburg, II 210.
 Louise de Coligny, zie Coligny.

Louvois, II 104, 170.
 Lowestoft, Zeeslag bij, I 37.
 Lübeck, II 214.
 Lucanus, II 55.
 Lucasz, Vincent, I 65, II 193.
 Lucca, II 136.
 Ludovicus, Keizer, II 19.
 Ludwig von Siegen, II 16.
 Luik, stad, II 23, 164, 171.
 , Bisschoppen, Prins-Bisschoppen en Bisdorn, II 162, 169, 172.
 Lumey, zie graaf van der Marck.
 Lummen, Gerard, II 89.
 Luitpold, II 83.
 Luther, Maarten, I 7, 86, 87, 97, 171, II 218.
 Luxembourg, Maarschaik, I 92, II 20, 21.
 Luxemburg, Hertog van, II 108.
 Luynes, I 101.

M

Maas, (rivier), I 81, 84, 94, 100, 103, 134, II 110, 117, 160, 171.
 , boezem van de, I 129.
 -dal, het, II 174.
 Maas, Gerrit, I 112.
 Maaseyck, II 162.
 Maastricht, II 142, 160, 162 v.v., 169 v.v., 172, 174, 176, 191.
 Mabuse, J., Gossart de, I 63, 194.
 Macaulay, Lord, I 155.
 Macclesfield, Graaf, I 99.
 Mackay, generaal, II 172.
 Macs, E. C. van der, I 120.
 Maes, Nicolaas, I 98, 100, 101.
 Magliabecchi, Antonio, II 42.
 Mainz, I 11, 196.
 Maker, Kapitein van, I 184.
 Malcolm, Koning van Schotland, I 103.
 Mander, van, I 99.
 Mandeville, Bernard de, I 99.
 Mantegna, Francesco, I 63, II 135.
 Maratti, Carlo, II 29, 31.
 Marck, Lumey, Graaf van der, I 18, 19.
 Maresius, II 216.
 Margaretha van Brabant, I 125, 126.
 Margaretha van Brabant, Gravin van Zutphen en Gelder, II 161.
 Margaretha van Friga, Gravin van Holland, I 106, 107.
 Margaretha van Henegouwen en Beieren, Keurvorstin, I 32, 104, 107, 109, 173.
 Margaretha van Kleef, Gravin van Holland, I 106, 110.
 Margaretha van Parma, II 199.
 Maria Elizabeth Augusta, Markgravin van Bergen-op-Zoom, II 125.
 Maria van Loon, Gravin van Nassau-Dillenburg, II 134.
 Maria van Gelre, Koningin van Schotland, I 43, II 94, 95.
 Maria van Schotland, vrouw van Wolphaart van Borselen, I 43.
 Maria van Bourgondië, Aartshtertogin, I 44, II 90, 91, 134.
 Maria Louisa Hessen-Cassel (*Marijken Mew*), Gravin van Nassau-Dietz, II 22, 198, 200.
 Maria de Médicis, Koningin van Frankrijk, I 101, 117, 118, II 195.
 Maria Stuart, Prinses van Oranje, gemalin van stadhouder Willem II, I 75, 117, 141, 142, II 117.
 Maria Stuart, Prinses van Oranje, gemalin van Willem III, later Koningin Maria II van Engeland, I 38, 76, 79, 117, 118, 119, 120, 149, II 86, zie Mary Clorinne.

Marie, Prinses van Oranje en Gravin van Nassau, Gravin van Hohenlohe, II 106.
 Marie, Prinses van Oranje, I 125, II 210.
 Marie Antoinette, Koningin, I 79.
 Maris, Willem, I 83.
 Mark, II 90.
 Marken, eiland, I 159.
 Marlborough, John Churchill, eerste Hertog van, I 85, 112.
 , pairschap, II 10.
 Marnix, Philips van, Heer van St. Aldegonde, Heer van Souburg, I 22, 49, 78, II 128.
 Marocco, II 219.
 Marot, Daniel, II 96, 191.
 Marssum, II 202.
 Marvel, Andrew, II 118.
 Mary Clorinne, schuilnaam van Mary Stuart, voor haar huwelijk met Willem III.
 Mastbosch, het, II 138, 140.
 Mathilda, Keizerin, II 164.
 Massys, Quintin, I 86.
 Maurits van Nassau, Prins van Oranje, Stadhouder en Generaal, I 21, 54, 68, 72/75, 114, 120, 126, 127, 180, 182, 183, II 25, 37, 38, 51, 70, 103, 110, 128, 129, 131, 133, 134, 136, 137, 142, 198, 202, 215.
 Maurits, Prins van De Paltz, I 191.
 Maurits van Saksen, I 148.
 Maurik, Kasteel, II 131, 147.
 Mauritshuis, het, Den Haag, I 71, 111, 116.
 , 157, 158, 181, II 9, 17, 44, 73, 74, 191.
 Maximiliaan van Bourgondië, Admiraal en Markies van Veere, I 23, 24, 25, 44.
 Maximiliaan, Aartshtertog, zie Maximiliaan I.
 Maximiliaan I, Keizer, I 36, 63, 97, 143, 147, II 84, 90, 91, 96, 116, 135, 149, 218.
 Kaximiliaan II, Keizer, I 56.
 Mayflower, I 57.
 Medemblik, I 184, 185.
 Medway, rivier de, I 50.
 Meenen, II 171.
 Meer, Burgemeester Van der, I 194.
 Meerenberg, I 197.
 Meerman, I 53, 56.
 Meerten, Lambert van, I 69.
 Meeminc, I 116.
 Memling, Hans, I 36.
 Menalda, Elbod, I 223.
 Menkema, II 221.
 Meppel, II 34, 35.
 Meppeler Diep, II 34.
 Merano, Hertog van, I 103.
 Mercia de Mendoza, Gravin van Nassau Dillenburg, II 141.
 Merwe, Dirk van, II 142.
 Merwede, (rivier), I 94, 100, , -kanaal I 144.
 Mesdag, Hendrik Willem, I 83, II 217.
 Messina, Straat van, I 22.
 Metsu, Gabriel, II 44.
 Merano, I 103.
 Meurs, Graaf van, II 36.
 Mexico, I 190.
 Mezzotint-gravure, II 16.
 Michael Angelo, I 76, II 134, 135, 162.
 Middachten, Anna van, II 86.
 , Kasteel, II 81, 86, 87, 88, 90.
 Middachter Allee, II 15, 87, 90.
 Middelburg, Abdi van, I 4, 5, II 39.
 , Bisdorn, II 13.
 , Stad, I 3, 7, 13, 28, 42/44, 105, 109, 123, 147, II 8.
 Middelzee, de, II 202.

Midwolde, II 219, 221.
 Mierevelt, Jan van, I 70, 72, 122, 131, II 195
 , Pieter van, I 72.
 , Michiel Janszoon van, I 72.
 Milligen, I 98.
 Milton, John, I 55, 150.
 Misantropie, le, II 17.
 Mijtnen, Jan, II 210.
 Monulphus, Bisschop van Maastricht, II 164 v.v.
 Monmouth, James Hertog van, I 118, 119, II 166.
 , pairschap, II 10.
 Monnikendam, I 159, 173.
 Mondragon, I 30, II 129.
 Montecuculi, II 24.
 Montpensier, hertog van, I 75
 Montfoort, II 7, 23.
 Moor, Admiraal Joost de, I 39
 Mooy Lambert, I 82.
 More, Sir Thomas, I 86.
 Moreelse, I 72.
 Morgau, Charles, I 78, II 127, 128, 129, 130, 131.
 , Elizabeth, geb. van St. Aldegonde, I 78.
 Morland, George, I 157.
 Mor, Antonie, I 194.
 Moskou, I 91, 159.
 Muiden, (I 153, II 7, 8, 106.
 Meiden, Slot te, I 153, II 176.
 Muider Kring, de, I 153.
 Müller, II 200.
 Muneken, Jacob van, I 107.
 München, II 141.
 Munster, I 61, II 80, 82.
 , Vrede van, I 84, 145, 149, II 44, 72, 162, 200.
 , Prins en Bisschop van, I 61, 103, II 70, 216.
 Muratti, Carlo, I 156.
 Murillo, Bartolomé, Estehan, I 141.
 Murmerwoude, II 184.
 Murray, Generaal, II 172.
 Musschenbroek, Peter van, I 52, 55, 158.

N

Naarden, I 169, 190.
 „de Nachtwacht”, I 138 v.v.
 Namen, II 171, 191.
 Nancy, II 91, 112.
 Napoleon I, I 20, 27, 102, II 85, 172, 192.
 Napels, koninkrijk, I 5.
 „Narthe” of koningskapel, II 164.
 Nassau, Huis, Graven, Prinsen en Stadhouders van, I 52, II 129, 132 v.v., 141, 142, 222.
 , Hoek van, I 187.
 Nassau-Dietz, Huis, II 197, 199.
 Nassau-Dillenburg, Huis, I 140, 182.
 Nassau, Provincie, II 83.
 Nassau-Weilburg, Prins van, II 173.
 Naundorff, Karel Wilhelm, I 79.
 Nederlanden, de, II 132, 150.
 , Oostenrijksche, II 82.
 , Spaansche, II 82.
 Nederlansch-Zweedse Handel Mij., I 195.
 Nehallenia, I 23.
 Nes, Aert van, I 82.
 Netscher, Caspar, I 113, II 44, 56.
 Neurenberg, II 83, 103.
 Newcastle, Margaret, Hertogin van, I 164.
 Newton, Sir Isaac, II 216.
 New-Yersey, II 137.
 New York City, II 53.
 New York, staat, II 27, 137.
 Niebuhr, I 52.
 Nienoord, slot, II 220, 221.
 Nieuwburg, paleis van Frederik Hendrik, 180.

Nieuw-Engeland, I 85.
 Nieuwerbrug, II 21.
 Nieuwersluis, I 93, II 22, 23.
 Nieuwpoort, II 129.
 Nittersum, II 221.
 Noel, Lady Elisabeth, II 224.
 Nole, Jacob Colyn de, II 46, 89.
 Noord-Amerika, II 67.
 Noord-Beveland, het eiland, I 17, 24.
 Noorderkwartier, I 123.
 Noord-Friesland, II 182.
 Noord-Holland, provincie, I 187, II 182.
 Noord-Hollandsche Kleederdracht, I 201.
 Noord-Hollandsch Kanaal, I 166, 170, 185.
 Noorwegen, I 178, II 74, 183, 207.
 Noordwijk-Binnen, I 62.
 Noordwijk-aan-Zee, I 62.
 Noordzee, de, I 7, 154, II 189, 214.
 Noordzee-Kanaal, I 144, 159.
 Norrits, kolonel, II 36.
 Norfolk, I 44.
 Nova Zembla, I 149, 187.
 „Noviomagum”, II 115.
 Nijbroek, II 38.
 Nijhoff, II 81.
 Nijkerk, II 27.
 Nijmegen, I 151, II 81, 83, 84, 90, 94, 104, 109 v.v., 118, 129, 162, 163, 171.
 , Vrede van, I 149, II 114.

O

Obdam, Admiraal van Wassenaar van, I 121, II 10.
 Ochtervelt, Jacob, I 83.
 Odilia van Nassau, Abdis van Vredenburg, II 141, 142.
 Odin(vereerders), II 182.
 Odoorn, II 67.
 Oldehoeve, II 202.
 Oldenbarnevelt, Johan van, I 18, 52, 54, 70, 74, 88, 106, 150, II 7, 25, 26.
 Oldenaller, Kasteel, II 86.
 Oldenzaal, II 85.
 Olken (in Gulik), II 82.
 Olst, II 38, 42.
 Olthof, kapitein, II 36, 37.
 Ommelanden, Groninger-, II 214, 215, 216, 219, 221.
 Oostcapelle, I 23.
 Oostende, Kasteel, I 32.
 Oostenrijk, Hertog van, I 103.
 Oostenrijksche Huis, I 106, II 8.
 Oostenrijksche Nederlanden, zie Nederlanden
 Oosterbeek, II 88, 94.
 Oostergoo, II 182, 183.
 Oosterhout, II 141, 142.
 Oosten-Schelde, I 28.
 Oostervant, Willem, Graaf van, I 108, zie Willem VI.
 Oosterwijck, Maria van, I 71.
 Oost-Indische Compagnie, de, I 13, 42, 69, 92, 144, 175, II 11, 172, 184, 206.
 Oostzee, de, I 82.
 „Oppidum Batavorum”, II 115.
 Openluchtmuseum, Arnhem, II 93.
 Oranje, Mausoleum van het Huis, I 70, 76.
 Oranje-Nassau, Huis en Prinsen van, I 72 v.v., 101, 102, 112, 113, 116, 119, 120, 124, II 21, 26, 95, 97, 106, 107, 134, 140, 141, 142, 186, 200, 201, 210, 224.
 Oranjepolder, I 114.
 Oranjestein, II 97.
 Oranjewoud, II 186.
 Orleans, Regent van Frankrijk, I 157.
 , Universiteit, I 70, II 223.
 Orley, Bernard van, II 141.
 Os, van, I 121.
 Ostad, Adriaan van, I 83, 193.

Ostade, I. van, I 83.
 Ostende, II 129.
 Otto I, Keizer, II 105, 116.
 Otto II, Keizer, II 115.
 Otto III, Keizer, II 96.
 Otto van Nassau, Graaf van Gelder, II 103.
 Otto II van Nassau, Graaf v. Gelder, II 104.
 Oud-Katholieke Kerk, de, II 16, zie Janse-nisten.
 Oudaen, Huis, II 12.
 Oudewater, a/d. IJssel, I 92.
 Overveen, I 191.
 Oxenstierna, I 70.
 Oxford, I 62, II 137.
 , Universiteit, I 55, 86.

P

Pacheo, Don Pedro, I 20.
 Paffroed, Rijkert, II 41.
 Pain-et-Vin, II 21.
 Palamedes, Anthonie, I 178, II 114.
 Palladio, I 145, II 97.
 Pallandt, baronnen van, II 85.
 Palts, de, II 80.
 Palts, Karel Theodoor van de, Prins van Sultsbach, Markgraaf van Bergen, II 125.
 Paludanus, Dr., I 177, 182, zie ten Broeke.
 Parker, Sir, II 130.
 Parma, Hertog van, I 73, II 103, 129, 130, 142.
 Parijs, I 187, II 18, 92, 98, 162, 166, 171, 223.
 Pascal, Blaise, II 16.
 Paschalis II, Paus, II 22, 23.
 Pavia, I 7.
 Paulus IV, Paus, II 197.
 Pausen, de, en Tegen-Paus, II 22.
 Pembroke, Gravin van, I 21.
 Pelgrimvader's, I 56, 57, 84, 149.
 Penderand, Graaf, II 44.
 Penn, William, II 196.
 Pepijn van Landen, II 16, 127, 184.
 Pepys, Samuel, I 125, II 107.
 Peter Romanof, (de Groote), Czaar, I 71, 91, 93, 159, 160.
 Petit, Jean le, II 64.
 Petershem, Margaretha van, II 142.
 Philip, Willam, I 186.
 Philips, J. C., I 39.
 Philips de Goede, Hertog van Bourgondië, I 30 v.v., 44/45, 104, 106, 116, 120, II 38, 91, 125, 149.
 Philips de Stoute, Hertog van Bourgondië, zie Philippe le Hardi, II 150.
 Philips van Bourgondië (le grand bâtard), I 44.
 Philips de Schoone, Aartshertog, I 116.
 Philips de Schoone van Bourgondië, II 91, 96.
 Philips VI, van Frankrijk, I 31.
 Philips III, van de Nederlanden, 33ste Graaf van Holland, zie Philips II van Spanje, I 104.
 Philips II van Hohenstaufen, II 167.
 Philips II, van Spanje, I 18, 40, 44, 62, 73, 87, 89, 90, 94, 104, 176, 183, 190, II 15, 116, 147, 148, 162, 173.
 Philips IV, van Spanje, I 116, II 44.
 Philips V, van Spanje, II 219.
 Philips Willem, Prins van Oranje-Nassau, I 72, 73, 75.
 Philippa van Egmond, hertogin van Bourgondië, hertogin van Lotharingen, I 173, II 90, 91.
 Philippa van Henegouwen, Koningin van Engeland, I 43, 104, 173.
 Philippe le Hardi, II 150.
 Philippe le Bon, II 150.
 St. Philipsland, I 31, 47, II 129.
 Philipsthal, Graaf van Hessen, II 191.

Picardt, Hendrik, II 223, 224.
 , Jean, II 68.
 , Jan, de jonge, II 223.
 , Walter, II 223.
 Pieters, Karel, I 59.
 Pirot, Abt, II 171.
 Pisa, I 55.
 Pius II, Paus, II 110.
 Plantijn, en het Plantin Museum, I 59, 60, 152.
 Plinius, Elzeviers, I 60.
 Poe, Edgar, Allau, II 147.
 Poelenburgh, Cornelis van, II 17.
 Poelgeest, Aleid(a) van, I 107 v.v., 122, 164, 169,
 , Jan van, Heer van Koudekerk, I 107.
 Polanen, Jan van, II 134.
 , Johanna van, Gravin van Nassau-Dillenburg, II 134, 140.
 Popka, Menold, II 216.
 Pope, Alexander, I 93.
 Popkensberg, Kasteel, I 39.
 Poppinga, Sibert, II 216.
 Popta, Dr., II 103, 204.
 , Kasteel, II 202, 203, 204.
 Portland, Lord, Eerste Graaf van, I 80, II 98
 , pairschap, II 10.
 Port-Royal, II 16.
 Post, Pieter, I 88, 111, II 145, 163, 169, 172.
 , Frans, I 112.
 Potgieter, II 152.
 Potter, Paulus en familie, I 113, 123, 157, 176, 181.
 Powell, Kapitein, II 129.
 Prazeghem, Gerard van, II 134.
 Praemonstratenser mouniken, I 5, II 39.
 Pretoria, I 101.
 Prinsenhof te Geertruidenberg, II 143.
 , te Delft, I 69, 72, 77, 129, 130.
 Prinsessenhof, II 198.
 Pronk, C., I 39.
 Pugin, I 148.
 Pultawa, Slag bij, I 160.
 Putten, II 9.
 , Ruwaard van, zie Witt, Cornelis de.
 Puttensche bosschen, II 109.
 Pijnacker, Adam, I 130.

Q

Quakers, II 195.
 Quedlinburg, Klooster, te, II 164.
 Quellijn (Quellin), A., I 101, 146.
 Quereia, Jacob della, II 136.

R

Raalte, II 42.
 Radboud, koning, II 187, 205.
 Raimondo, I 63.
 Raesfelt, Reinier van, II 86, 87.
 Rafaël, II 147.
 Rammekens, fort, I 18, 38.
 het Rampjaar 1672, I 112.
 Rabenhaupt, II 70.
 Ravesteyn, I 43, 72, 113, 114, 119, 175.
 Rechteren, Adolf van, II 51.
 , Luitgarde van, II 51.
 , Kasteel, II 34, 51.
 Rechteren-Limpurg, Graven van, II 51.
 Reccolleen, orde, II 39.
 Rederijkerskamers, I 152.
 Reede, Jacoba van, Gravin Bentinck, II 86.
 Reede van Ginkel, Godard van, eerste Graaf van Athlone, II 86, 87.
 Reinoud I, Graaf van Gelder, II 83.
 Reinoud II, eerste Hertog van Gelder, II 84.
 Reinoud III, Hertog van Gelder, II 84, 161.

Reinoud IV, van Gulik, Hertog van Gelder, II 84.
 Reitdiep, het, II 214.
 Rembrandt van Rijn, I 52, 58, 64, 84, 99, 100, 101, 140 v.v., 145, 149, 150, 157, 158.
 , Saskia, I 58.
 , Titus, I 58.
 René van Châlons, Prins van Oranje, Graaf van Nassau, enz., II 141.
 René, Hertog van Lotharingen, II 91.
 Rengers, Sciuto, II 223.
 , Elizabeth, mevrouw Picardt, II 223, 224.
 Renneberg, Graaf van, II 36, 215.
 Republiek der Zeven Vereenigde Nederlanden, I 104, 123, 146.
 Renselaers, de Van, II 27.
 Renselaerswijk, II 27.
 Rheden, II 7.
 Rhenen, II 23.
 Richard, Hertog van York, later Richard III, I 43, 44.
 Richard, Keizer, II 114.
 Richard II, van Engeland, I 110.
 Richelieu, Kardinaal, I 152, II 194.
 Ridderzaal, I 102, 105, 113, 124, 195, II 25.
 Rilland, II 125.
 Ripperda, I 189, II 218, 219.
 Robert van Friesland, (de Fries), Graaf van Holland, I 103.
 Robinson, John, I 56, 85.
 , James, I 66.
 Robles, Caspar, II 189.
 Roeland, de groote klok van Gent, I 15, 167.
 Roelof VII van Beusichem, Graaf van Culemborg, II 106.
 Roelofs, Coenraad, II 217.
 Roer, de, II 160.
 Roermond, II 104, 160.
 Rolde, II 71.
 Roman, Jacob, II 96, 136.
 Romanus, vader, II 162.
 Rome, I 7, 86, 175, II 18, 115, 147, 162.
 Roncalische velden, I 103.
 Roos, Burgemeester De, I 81.
 Roosendaal, kasteel, II 84, 85, 86, 95, 96.
 Rosselli, I 124.
 Rossum, Maarten van, II 24, 92, 93, 100 v.v.
 Rostock, I 70.
 Rotterdam, stad, I 80 v.v., 100, 144, 155, 158, 185, II 25, 198.
 , beleg van, I 84.
 Rotterdamsche poort te Delft, I 134.
 Rottumeroog, het eiland, I 186.
 Roubiliae, I 148.
 Rousseau, Jean Jacques, I 87, II 196.
 Boxburghe, beleg van, II 95.
 Royal Society, zie Koninklijk (Engelsch) Genootschap.
 Rubens, Peter Paul, II 116, 117, 148.
 Rudolf I, Keizer, II 114.
 Rudolf II, Keizer, I 21, 56.
 Rukuken, David, I 52, 55.
 Rupelmonde, I 34 v.v.
 Ruprecht, Prins van de Palts, I 191.
 Russell, Lady Rachel, I 164, II 16.
 Rustringen, II 182.
 Ruys, Rachel, I 71.
 Ruysdael, Jacob van, I 52, 84, 98, 157, 193, 194, II 71, 73, 74.
 , S. van, I 66.
 Ruyter, Admiraal Michiel Adriaansz. de, I 8, 9, 18, 22, 37, 38, 114, 147, 157, 186, II 10.
 , Engel de, I 8, 148.
 , vrouw van Michiel Adr. z. de, I 164.
 Rijksmuseum, Amsterdam, I 8, 138 v.v., 140, 181.
 Rijmerswaal, I 47.

Rijn, de, I 144, II 7, 80, 83, 85, 94, 110, 118.
 , Neder-, II 88, 106.
 , Oude, II 7.
 Rijnsburg (Rijnsburch), I 68, 151, 169.
 Rijsseel, II 40.
 Rijswijk, I 80 v.v., 110, 126.
 , Kasteel, II 21.
 , Vrede van, I 10, 80, 112

S

Saracenen, de, II 205.
 Sattleven, H., I 83.
 Sandwick, Graaf van, II 10.
 Sasbout, Joost, II 89.
 Sas van Gent, II 171.
 Sayes Court, I 93.
 Salmassius, I 52, 55.
 Saksen, Vorstendom, II 203.
 , Keurvorst van, I 73.
 Saksische Keizers, II 115, 205.
 Salisbury Plain, II 67.
 Scaliger, Joseph Justus, I 52, 53, 54.
 Saumaise, Claude, zie Salmassius.
 Scandinavië, II 67.
 Schiermonnikoog, eiland, I 98.
 Scheffer, Ary, I 83, 98, 101.
 Schenk van Tautenburg, Frederik, Aarts bisschop van Utrecht, II 13.
 Schelde, de, I 17, 22, 38, 41, II 82, 125.
 , Wester-, I 19.
 Schenk, George, Stadhouder van Friesland, II 216.
 Schenkenschans, II 85.
 Scheveningen, I 116, 126.
 Schie, I 69, 88, 93, 129, 134.
 Schiermonnikoog, eiland, I 186.
 Schokland, eiland, II 34.
 Schomberg, Maarschalk van, II 170.
 Schoorl, I 172.
 Schotland, II 81.
 Schouten, Willem, I 175, 180, 202.
 Schouwen, eiland, I 13, 31, 47.
 Schram, Volkert, I 181.
 Schuer, Frederik van der, II 170.
 Schuurman, Anna Maria, II 176, 194, 195, 196.
 Sciappus, Caspar, I 54.
 Scorel, Jau van, I 194.
 Seaton, Alexander, I 184, 185.
 Selden, John, I 70.
 Senef, II 191.
 Serooskerke, Baron van, zie Tuyll.
 Servetus, Michael, I 71.
 Seward, Anna, II 196.
 Shaftesbury, 1ste Graaf van, (zie Cooper), I 153, 155, 156.
 , 3de Graaf van, I 155.
 Sheerness, I 82.
 Siarda, Sieco, II 216.
 Sicilië, I 5.
 Sydney, Sir Philip, I 21, II 103.
 Sidney, II 128.
 , Mary, I 21.
 Siegfried, II 80.
 le Sieur, Stephen, II 129.
 Sigismund, Keizer, II 116.
 Simmel, Lambert, I 79.
 Six, Jhr. Jan, I 145.
 , Burgemeester, I 145.
 Sixtus V, Paus, I 156.
 Slochteren, Van der Hoop van, II 224.
 Slochteren, II 223.
 Sluis, I 29, 31, II 129, 171.
 , Slag bij, II 129.
 Sneek, II 181, 186, 187, 194.
 Soest, II 21.
 Soestdijk, II 21, 22.
 Solcay, Slag bij, I 114, II 10.
 Sonoy, Dirk van, I 172.

Sonsbeek, II 86, 88.
 Sont, de, I 82.
 Sophia, Gravin van Zutphen en van Gelder, II 103.
 Sorbonne, de, II 43.
 Souburg, of West-Souburg, kasteel, I 23, II 130.
 Southampton, Lord, II 128.
 South-Kensington, ramen, I 138.
 Spaansche Successieoorlog, de, II 191.
 Spaarne, het, I 189.
 Spanheim, Ezechiel, I 56, II 194.
 , Frederik, I 53, 56.
 Spanje, I 190, II 38, 203.
 , Koningen van, II 172.
 Spectator, The, II 17.
 Speedwell, I 57, 84.
 Spencer, Robert, zie Sunderland.
 Speyk, Luitenant van, I 149.
 Spieghel, I 152.
 Spiers, II 22.
 Spinola, Markies, Ambrosio, II 133, 137, 138.
 Spinolaschans, de, II 142.
 Spinoza, Benedictus, I 52, 57, 68/69, 86, 96, 120, 150, 151, 169.
 Spitsbergen, I 187.
 Spragge, Admiraal Sir Edward, I 22.
 St. Aldegonde, Philips van Marnix van, Heer van Souburg, zie Marnix.
 St. Andriesskruisen, II 125.
 St. Gomar, I 180.
 Sainte Chapelle, te Parijs, I 89.
 St. Bernard van Clairvaux, II 52, 167.
 St. Bonifacius, II 183, zie Bonifacius.
 St. Catharinendal, Vredenburg, Klooster, II 142.
 St. Christophorus, II 126.
 St. Denis, II 150, 151, 191.
 St. Joris, I 15.
 St. Geertruida, dochter van Pepijn van Landen, II 16, 126, 127, 142.
 St. Hubert, II 138.
 St. James' Square, Londen, I 10.
 St. Lambertus, Bisschop van Maastricht, II 168, 173.
 St. Maarten van Tours, II 193.
 St. Maartensdijk, dorp, I 31, 35, 45, 46.
 , kasteel, I 45.
 St. Michael, II 125.
 St. Paul's Kathedraal, I 93, II 26.
 St. Pieter, II 174.
 St. Servatius (of Servaas), II 163 v.v., 174.
 St. Theresa, I 171.
 St. Thomas van Canterbury, I 7, II 164.
 St. Willebrordus, zie Willebrord.
 Stair, Lord, I 67.
 , viscount, zie Dalrymple.
 Stanley, Sir Edward, II 38.
 Starkenburgh, generaal-majoor, II 201.
 Stavenisse, I 48.
 Stavenisse, Heer van, zie Tuyll.
 Stavoren, II 187, 189 v.v.
 Stedum, II 222.
 de Steeg, II 88.
 Stecke, II 38.
 Steen, Jan, I 109.
 Steenwijk, II 35 v.v.
 Stein, Klooster, I 87.
 Stevensweert, fort, II 171.
 Stevin, Simon, I 126.
 Stockholm, I 68.
 Stoke, Melis, I 169, 195.
 „Stonehenge”, II 67.
 Stoop, Dirk, I 92.
 Straatsburg, I 146, 148, 196.
 Strandberg, II 143.
 Streek, Juriaan van, I 66.
 „de Streek”, in N.-Holland I 176.
 Strijbeek, II 138.
 Strijen, Willem van, II 142.

Strijen, kasteel, II 142.
 , Markgraafschap en Markgraven van, II 124, 127, 134.
 Stuart, Huis, I 74, 101, 142.
 Stuyvesant, Peter, II 27.
 Suffren, Admiraal, I 115.
 Sunderland, Gravin van, I 156, II 30, 31.
 , 2de Graaf van, I 155, 156, II 29 v.v.
 Syracuse, Slag bij, I 22, 147, 149.
 Sydney-schandaal, I 156.

T

Tachtigjarige Oorlog, I 43.
 Tacitus, II 23.
 Tadema, Alle, II 223.
 Tasman, Abel, I 176.
 Taxis, Kolonel, II 38.
 Taylor, Jeremy, I 151.
 Temple, Sir William, I 115, 123, II 110, 120.
 Ter Apel, II 222.
 Ter Borch, I 175, II 41/45, 133.
 Ter Coulster, slot, I 173.
 Ter Eem, II 21.
 Ter Heide, Zeeslag, I 78.
 Terschelling, eiland, I 186, II 108.
 Terwen, Jan Aertz, I 97.
 Terwolde, II 38.
 Teteringen, II 138.
 Texel, eiland, I 186.
 Teylingen, kasteel, I 34 v.v.
 Theems, de, I 143.
 Theobold, Bisschop van Luik, II 142.
 Theophana, keizerin, II 115.
 Thesaurus Temporum, I 54.
 T(h)olen, eiland, I 30, 34, 45, 70, II 128, 131.
 , stad, I 47, 48, II 144.
 Thouars, Claude de Tremouille, Hertog van, zie Tremouille.
 Thomas à Kempis of Thomas Hamerken van Kempen, zie Kempis.
 Thomassen, Jan, I 100.
 Tiel, II 94, 104, 105, 191.
 Tilburg, II 132.
 Tilly, Graaf, II 228.
 Tintoretto, I 90.
 Titiaan, I 6, 40.
 Torquemada, I 190.
 Torrington, Admiraal, I 38.
 Toscane, I 71.
 , Groothertog van, I 101.
 Tours, Concilie van, II 68.
 Tower te Londen, II 109.
 Trajectum, II 7.
 Tremouille, Claude de, hertog van Thours, I 100.
 Treslong, I 18.
 Tromp, Admiraal Cornelis, I 22, 37.
 , Admiraal Maarten, I 78, 82, 148, 186.
 Turenne, Maarschalk, II 61, 105, 110.
 Turkije, I 188, II 171.
 Turnhout, II 129.
 Tuyll, Jerome (Jeroen) van, Baron van Serooskerken, I 48, 148.
 Twaalfjarig Bestand, het, I 114, 144, II 26, 129.
 Tyburn, I 88.
 Tyleropstand, Wat, II 183.

U

Uithuizen, II 221.
 Ukena, Folkko, II 215.
 Ulvenhout, dorp, II 138.
 , kasteel, II 154.
 , Walter van, II 138, 139.
 Ulvenhoutsche Bosch, het, II 139, 140, 153 v.v.
 Unia, II 202.

Upstalboom, de, II 182.
 Urbanus III, Paus, II 146.
 Urbanus VIII, Paus, II 15.
 Urk, eiland, I 186, II 34.
 Utrecht, Bisdóm en Bisschoppen, van II 70, 82.
 , Stad, I 85, 91, 93, 147, 152, II 7 v.v., 56, 59, 194, 219.
 , Universiteit, II 12, 14, 195.
 , Vrede van, II 14.
 , Unie van, II 7, 14, 85, 110, 182, 215.

V

Valenciennes, I 32.
 Valkenberg, de, II 132.
 Valkenisse, II 125.
 Valkhof, het, II 115, 116.
 Valois, Huis van, I 172 II 113 (zie Karel VIII van Frankrijk).
 Valparaíso, I 184.
 Vasari, I 63.
 Vauban, I 93, II 174, 190, 191.
 Vecht, I 93, II 7, 8, 22.
 Veen's, van, theewinkel, I 123.
 Veen, Peter van, I 66.
 Veer, Gerrit de, I 186.
 Veere (stad en markiezaat), zie Vere.
 Veessen, II 38.
 Velasquez, I 116, 190, II 137.
 Velde, Adriaan van de, I 113, II 72.
 , Willem de jongere van de, I 8, 22, 50, 116, 175, II 11.
 , E. van de, I 83.
 Velp, II 86, 88.
 Velsen of Velse zie Velzen.
 Veluwe, de, II 81, 83, 84, 94, 109.
 Velzen, Gerard van, Heer van Noordwijk en Krouenberg, I 62, 63, 168.
 Venetië, I 146.
 Venlo, II 89, 160, 161 v.v., 171, 197.
 Vennecool, I 170, II 86.
 Verdugo, II 37.
 Vere, stad, I 9, 23 v.v., 43/45.
 Vere, Horace, II 128, 129.
 , Robert, II 128, 129.
 , Sir Francis, I 18, II 128, 129, 130, 131, 136.
 Verhulst, Rombout, I 12, 15, 48, 53, 56, 65, 78, 82, 114, 141, 147, 148, II 9, 11, 127, 191, 214, 219, 220, 222.
 Vermeer, Jan, I 52, 70, 71, 131, 140, 159, II 137.
 Verrio, I 41.
 Versailles, I 187, II 26, 125.
 Vesterman, Dr., I 182.
 Veurne, II 171.
 Vibius Sequestor, II 42.
 Vincidor, Tomaso, II 135, 136.
 Vingboon, I 145.
 Vinckboom, I 158.
 Vinckhoorns, Philip, II 46.
 Viollet-le-Duc, II 12.
 Virginia, I 57.
 Virgile, Polydore, I 44.
 Viisscher, I 152, 153.
 , Anna, I 153.
 , Maria Tesselschade, I 153, II 176.
 , Roemer, I 153.
 Vlaanderen, II 82, 150.
 Vlaardingen, I 103.
 Vlieland, eiland, I 186, II 108.
 Vlissingen, Stad en Markiezaat, I 5, 9, 19 v.v., 43, 45, II 129.
 Voet (of Voetius), I 67, II 194.
 Volendam, I 159, 173.
 Voltaire, II 122.
 Vondel, Joost van den, I 150, 151, 158, 184, II 205.
 Voppen, Dirk, I 108.

Voorst, Huis te, kasteel, II 81, 86.
 Vos, of Vossius, Gerard, I 52, 55, 202.
 Vrede van Westfalen, I 43, 80.
 Vredenburg, Kasteel, II 8.
 Klooster, II 141, 142.
 Vrederic, Meester, II 46.
 Vredespaleis, I 102.
 de Vries, I 151.
 Vrijman, Willem, I 106.

W

Waal, (rivier), II 94, 104, 105, 109, 110, 115, 117.
 Waddingsveen, I 92.
 Wagenaer, Lucas Jansz., I 178, 180.
 Wagenstraat Museum, Middelburg, I 8.
 Wakefield, Slag bij, I 44.
 Walcheren, eiland, I 14, 34, 41.
 Waldeck, Prins, II 163, 173, zie George Hendrik.
 Walsingham, II 129.
 Walta, kasteel, II 195, 196.
 Warbeck, Perkin, I 79.
 Warnsveld, I 21, II 103.
 Wassenaar, I 121.
 Watergeuzen, zie Geuzen.
 Wateringen, Gerrit van, I 107.
 Waterloo, Slag bij, I 20.
 Wedde, Slot, II 216.
 Waddinxveen, I 92.
 Wedderbergen, II 222.
 Wegewaart, I 167.
 Welderen, Baron van, II 191.
 Wellington, Veldmaarschalk, de Hertog van, I 20.
 Werff, Pieter Adriaansz. van der, I 52, 53.
 Wesemale, Geeraard van, Heer van Quabeke II 125.
 Westcapelle, I 23, 41.
 Westfalen, Vrede van, zie Munster.
 West-Friesland, I 123, 137, 173, 174, 182, 183, 184, II 182, 207.
 Westergoo, II 182, 192.
 Westerwolde, II 216.
 West-Indische Compagnie, I 78.
 Westhove, Kasteel, I 5, 7, 23, 38.
 Westminster, Abbey (abdij), I 148, II 136.
 West-Souburg, zie Souburg.
 Weyden, Rogier van der, II 149.
 Whitehall, I 75, 118.
 Wiarda-State, kasteel, II 202.
 Wichard, II 83.
 Wicquefort (Wickefort), Abraham, I 152, II 21, 108, 109, 223.
 Wiertz, II 147.
 Wieuwerd, II 194, 196.
 Wilhelmina, Koningin der Nederlanden, II 14, 97.
 Wilhelmina van Pruisen, Prinses van Oranje, II 22, zie Frederika.
 Willebord(us), I 19, 23, 173, II 8, 16, 183, 205.
 Willem, Hertog van Kleef, Gulik en Berg, II 92.
 Willem, Landgraaf van Hessen-Cassel, II 16.
 Willem I, Graaf van Holland en Friesland, I 29, 103.
 Willem II, Graaf van Holland en Henegouwen, Roomsche-Koning, I 11, 29,

42, 63, 104, 105, 143, 147, 163, 173, 189, 192, II 111, 131, 182, 183.
 Willem III, Graaf van Holland en Henegouwen, I 43, 104.
 Willem IV, Graaf van Holland en Henegouwen, I 32, 39.
 Willem V, Graaf van Holland en Friesland, Hertog van Beieren, I 32, 45, 104, 106, 180.
 Willem de Rijk, Graaf van Nassau-Dillenburg, II 141.
 Willem Frederik, Graaf van Nassau-Dietz, II 186, 197, 200, 210, 211.
 Willem Lodewijk, Graaf van Nassau-Dietz, Prins van Oranje, Stadhouder, I 72, II 26, 197, 198, 200, 215, 216.
 Willem I, Koning der Nederlanden, I 115, 170, II 97.
 Willem II, Koning der Nederlanden, I 20.
 Willem III, Koning der Nederlanden, II 97.
 Willem VI, Graaf van Oostervant, later Graaf van Henegouwen en Holland, Hertog van Beieren, I 32, 39, 104, 106, 108, 110.
 Willem I van Oranje-Nassau, Stadhouder, (De Zwijger), I 13, 24, 43, 44, 53, 62, 69, 72, 76, 78, 89, 100, 123, 130, 152, 171, 181, 190, 191, II 14, 21, 106, 134, 141, 142, 173, 182, 189, 197, 215, 216.
 Willem II van Oranje-Nassau, Stadhouder, I 74, 113, 141, 146, II 94, 108, 200.
 Willem III van Oranje-Nassau, Stadhouder, later Koning van Engeland, I 8, 24, 25, 45, 57, 67, 74, 79, 80, 82, 90, 93, 94, 96, 98, 101, 112, 113, 114, 119, 121, 125, 126, 143, 146, 148, 149, 152, 153, 155, 184, II 14, 20, 21, 25, 56 v.v., 85, 86, 87, 94, 96, 97, 98, 108, 133, 134, 136, 137, 141, 168, 170, 191, 200, 224.
 Willem van Oranje, Graaf van Nassau-Dietz, Stadhouder, I 38, 117, II 22, 173, 182, 191, 197, 198, 200.
 Willem V van Oranje-Nassau, I 80, II 22.
 Willemsvaart, II 47.
 Williamson, Sir Joseph, II 109.
 Willoughby, Sir Hugh, I 187, II 130.
 Wimborne, St. Giles, I 154.
 Windenberg, Kasteel, I 39.
 Winschoten, II 222.
 Winterkoning, Frederik V van de Palts, koning van Boheme, I 191.
 With, Witte Cornelisz. de, I 82.
 Wits, Herman, I 184.
 de Witt, familie, I 52, 96, 116, 120, II 107.
 , Cornelis, I 94, 95, 113, II 9.
 , Jacob, I 94, 96, 101, II 107.
 , Johan, I 94, 96, 110, 112, 113, 115, 189, II 108, 224.
 , Vrouw van Johan, I 164.
 , gebroeders, I 106, 122, II 56, 58, 59, 60, 62.
 de Witte, Emanuel, I 117.
 Witsen, Nicolaas, Burgemeester van Amsterdam, I 184.
 Woerden, I 92, II 20, 58.
 Wolfram, Bisschop, II 205.
 Wolphaartsdijk, I 45.
 Wolsey, kardinaal, I 7.

Woltersum, II 223.
 Woodstock, II 224.
 Workum, II 189.
 Worms, II 23.
 Woudsend, II 207.
 Wouw, II 127, 132.
 Wouwerman, Jan, I 113, II 72.
 , Pieter, II 72.
 , Philips, I 193, II 72, 73, 77.
 Wren, Sir Christopher, I 93.
 Wijk, II 160, 162.
 Wijckel, II 190, 191.
 Wijk-bij-Duurstede, II 7, 23, 24.
 Wijhe, II 42.
 Wijnants, J., II 71, 72, 73.
 Wijttenbach, Daniël, I 56.

X

Xanten a/d Rijn, II 80.
 Xavery, Jean Baptiste, II 191.

Y

IJ, het, I 123, 143, 144, 159.
 IJsel, de, I 88, II 37, 38, 45/47, 58, 80, 103 104, 110.
 IJsselstein, II 21, 23.
 IJshaven, I 187.
 York, hertog van, later Jacobus II, I 142.
 Yperen, II 171.
 , bisschop van, II 15.

Z

Zaan, de, I 159.
 Zaandam, I 159, 160.
 Zalt-Bommel, II 81, 104, 105, 106.
 Zandesberg, Kasteel, I 39.
 Zeeuwisch-Vlaanderen, I 31.
 Zell, in Brunswijk, II 108.
 Zeven Zeelanden, zie Friesland.
 Zevenbergen, II 146.
 Zierikzee, I 28 v.v., 47, 108, 109, II 129.
 Zilver(en)vloot, I 9, 78, 84.
 Zoutelande, I 23.
 Zuid-Amerika (zie Kaap Hoorn).
 Zuid-Beveland, eiland, I 17, 20, 32 v.v.
 Zuid-Holland, Provincie, II 107.
 Zuidlaren, II 74.
 Zuytbourg, Kasteel, (zie Souburg), I 45.
 Zutphen, Stad, I 21, 190, II 81, 103 v.v.
 , Graafschap, I 103, II 80, 106, 129.
 Zuiderzee, de, I 143, 144, 159, 173, 183, 186, II 34, 45, 47, 85, 109, 180.
 , Doode steden aan de, zie Doode
 Zuylen, II 24.
 Zuylenstein, II 24.
 Zwammerdam, II 21.
 Zwaanrider, II 83.
 Zwarte Prins, I 43, II 90, (zie Eduard).
 Zwarte Water, het, II 34, 47.
 Zwartsluis, II 34.
 Zweden, II 67.
 Zwolle, II 32, 34, 43, 47 v.v., 106.
 Zwolsche Diep, II 34.
 Zijpe, I 172.